

J 68

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

29.

JÓKAI MÓR

ENYIM, TIED, ÖVÉ
(1875)

I KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1964

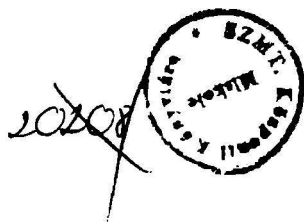
Sajtó alá rendezte
GERGELY GERGELY

Lektorálta
MOLNÁR JÓZSEF
SZATHMÁRI ISTVÁN

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1964

AK 432 k 6467

Printed in Hungary

„FÉRFI SORSA A NŐ”

TAVASZ

Huszonnégy ifjú mulat kedvére a ligetben.

Tavasza van. A fákon még nincs levél, csak virág. Azok az aranyba, rózsaszínbe játszó, hímporterhes barkák, mik a lombot megelőzik, tündéri zománcot adnak az erdőnek; a mező is sárga a fűvel együtt ébredő virágtól. A berekben már itthon van a fülemile.

Természetébredés van: a vadméh előjön faodújából, megy virágot bújni, ezeret egy nap: a nővirágból mézet szí, a hímvirágból hímport szed; a-kéjenc! pedig ő maga se nem férfi, se nem nő.

Ahol a bükkfák sűrűjéből a távolba kilátás nyílik, a zöld vetésektől zománcolt rónán egy lovagkastély látszik a festői perspektíva háttérében, oszlopos peristylijével, aranyozott tornyaival; túl rajta ismét sötét erdők.

A huszonnégy ifjú élvezi a szabad lég örömeit, s mulatja magát hajlamai szerint.

Néhányan az erdők mélyét járják; — ki növényeket gyűjt, ki köveket tör kalapáccsal. Amaz orvos lesz valaha, emez bányász. Egy pár puskával karján cserkészik a távoli vágásban és vetések között, s amelyik közülök lőtt foglyot hord, tarisznyájára akasztva, az szenvedélyes vadásznak indult; míg a másik, ki elszalaszt nyulat, pipiskét, s csak a vetéseket bírálja, iparkodó mezei gazdát árul el magában. Kettőnek megint az a mulatsága van, hogy háromszögelési munkálatokat hevenyész-

nek: ezekből bizonyára mérnökök válnak. Egy letelepült egy levágott fa törzse mellé, s rajzalbumába egy tájképrészletet vázol. Ez híres festő lesz valaha. Egy félrehúzta magát egy virágtól aranyos juharberekbe, s fuvoláján versenyez a csalogánnyal. Ebben a jövőendő nagy zeneművésze rejlik.

Egy csoport az erdei majorlak udvarán a vadgesztenyefák alatt ül az asztalnál, s jókor hozzálát a kancsóhoz, s aközben hevesen vitatkozik a nagy napi kérdés: *a honi védegyelet* fölött; mellette és ellene keményen feleselnek, indokaik száma kifogyhatlan, furfangos fordulataik meglepők, meggyőződésük makacs; elárulják a leendő publicistát, megyei szónokot, pártvezért és mindenestre a hivatott ügyvédet.

Kettő-három heverész a fűben, és élvezi a semmit nem tevést. Ezek urak lesznek valaha. Főispánok, helytartótanácsosok.

Egynek az a feladata van, mezei multságul, hogy társai összeadott pénzéből lakomát rendez, annak a kiállítási költségei felől a majorossal alkudozik, úgyhogy annak is maradjon valami, s a közbenjáró is megtalálja a maga provisióját. Gyönyörűen tud visszaélni a kétszerkettővel. Ebből bankár lesz valaha.

Egy meg a konyha szentélyébe tört be, s míg társa a majorossal alkudozik, tüzes ostromot kezd a majoros kökényszemű leánya ellen, nem riadva vissza a hirtelen kéz gyors kifizetéseitől. Alacsony, de ideges természetű, eleven fiú, göndör, fekete hajjal, tüzes szemekkel, vérpiros ajkakkal; fűgenc és szemtelen, mint egy ördög. Ebből nagy seladon lesz valaha.

— Majd békét hagysz annak a jámbor szűznek, Gideon! — kiált az asztal mellől gordonka hangon a számvető társ.

A jámbor szűznek azonban nincs szüksége idegen oltalomra. Kap egy kanna vizet, s bizony anabaptizálja vele Gideon úrfit, s most már üldözöttből üldözővé válik. Gideon úrfi sem veszi tréfára a dolgot, s menekül, amerre ajtót lát. A konyhának azonban kettős ajtaja van: a felső nyitva, az alsó szárny csukva.

A menekvő Don Juan őzsebesen szökik át a zárt ajtón, egyúttal fejét is mesterileg alákapva, hogy az ajtóragasztóba ne üsse felülről, s az utána küldött kanta vizet mind az asztalnál ülő társak kapják a nyakuk közé. Szitkozódnak aztán és nevetnek.

Hanem az ugrás remek volt. „Ebből a fiúból műlovar lesz: meglássátok!”

Az ifjak mind levetették felsőöltönyeiket. Olyan jól esik ingujjakban lehetni. Hogy nincs rajtuk a felsőöltöny. A „nincs” esik jól.

Az ebéd elkészül. Jelt adnak a pásztorkürttel. Az, amelyik a csalítban furulyázott, a havasi kürtöt is gyönyörűen tudja fújni. Univerzál zseni a hangszerek közt. A hívó szózatra össze- gyűlnek a szanaszét kóborlók: a fűvész, a kövész páfránaival, zuzmóival, paláival és csillámaival, a festő félig kész rajzával, a vadászok pipiskéikkel; a hosszú asztal körül megnépesül; csak egy hiányzik még. Hol van Ince?

Azt sem éhség, sem kürtszó nem csalja ide?

Keresik, nevét kiabálják, nem kerül elő sehonnan.

Tán elaludt valahol? — Ince? Alunni? Hisz még éjjel sem aluszik.

Tán valami szép leányra akadt? — Incének leány?

Akkor futna el, ha egy szép leány akadt volna őrá.

A majoros szép leánya csakugyan emlékezett rá, hogy látta a keresett ifjút a méhesbe bemenni. Utána eredt, hogy majd behíjja. Ince csakugyan ott volt. Olvasott egy könyvet. Abba úgy el volt merülve, hogy se látott, se hallott, se nem éhezett. Mit mondtunk? Ugye? Amint a méhes egyik ajtaján a szép leány belépett: Ince rögtön kimenekült a túlsó ajtón.

„Oh Innocenti!”

Volt nagy kacagás, évődés, ingerkedés a társak részéről. Mit olvastál? Tocquille-t. Amerikában járt a fiú. S hogy visszakerült egyszerre, amint egy leányarctól megijedt!

A kigúnyolt könyvbúvár szép görögszabású arc és alak. Apolló homloka és Thészeusz vállalai hozzá: áll, ajk, szemöldök,

mind a klasszikus szobormintákra emlékeztetnek; még a kifejezés is oly hideg és nyugodt e vonásokon, mint egy szoboré, s izmos természetének mozdulataiban az erő nyugalma látszik.

Társai a főhelyet hagyták fenn számára az asztalnál. Ő látszik a legidősebbnek; bár szőr neki sincs az arcán, mint a többinek. Bizonyos felsőbbséget látszik gyakorolni társai fölött.

Az izletes lakoma, az ürülő kancsó mellett zajos lesz a társalgás, vitatkoznak kedvenc eszméik felett; van dévaj kacagás itt-amott; járják a bohó adomák. Azoknak némelyikében a zárzó csak a latinul értők kedvéért mondatik: „Mit mondott a barát a tea és kávé közötti választásra a szép leánynak?” „Te quidem vellem; sed cave.” — „Mit mondott a diakónus az esperesnek?” „Malo Cocam, quam Uri?” — Közbe egy citámen Horáciból: „Ne sit ancillae tibi amor pudori!” Ezt tréfásan mondja Gedő Incének, s telt poharával koccintásra ingerli a komoly méllázó ifjút egy „Vivát”-tal a szép majorosleányra; de Ince nem iszik bort, s nem iszik leányért.

Végre keresztültör a zajbul a dal, megzendül a legvidámabb népdana, tűzesszemű leányról, barnáról, szőkéről, piros ajkról, csókról, forró szívdobogásokról: az ifjú arcokon úgy ragyog a láng!

Ince hagyja őket dalolni, maga nem vesz benne részt.

Kitűnik, hogy egyike azoknak, kiket a fűben heverve láttunk restelkedni, gyönyörű tenorhanggal bír, s szépen énekel. Brávó! Nagyobb úr lesz belőle, mint amilyennek szántuk: nem főispán, de operai művész, európai hírfű!

Az egyetértés nem tarthat sokáig, ahol huszonnégyen vannak, s ahol félakó bor elfogyott. Egy rész bordalt akar énekelni, más rész Nabucco kardalait, ezen két pártra oszlanak; tizenketten felkerekednek s elhagyják az asztalt, kivonulnak az erdőbe; azok közt van Ince. A más tizenkettő ott marad a diadalmasan megtartott padokon, s most már nekieresztett

kedvvel harsogtatja profánus dalait, míg az elvált rész egy visszhangos szálfærdő tövében himnuszokat énekel — operák-ból.

De a győztesül ottmaradtaknak nem elég az, hogy az ellenpártot megszöktessék, jó kedvüknek még az a vágya is van, hogy amazokat ne engedjék a maguk módja szerint mulatni. Utánuk mennek, megtömve zsebeiket makkal, s amennyire a makk elhord, elkezdik amazokat hajigálni. Gedő ügyes hajító. Amint a tizenkét ellenpárti bajtárs körben felállt, előre megmondja: ez a makk melyiknek szól. S valóban odatalál. A löveg koppan, vállon, tarkón, háton: nem tesz kárt, de bosszant. A megtámadottak nem állnak bosszút. Felkerekednek, bevonulnak az erdőbe, ott azután védve vannak a hajigálás ellen.

Gedőnek pedig már minden porcikáját csiklandozta a veszekedési kedv. Túl volt terhelve az életerő villanyával: valami tárgyat kellett találnia, amin negédét kitöltse. Ott legelészett egy szamár a friss gyepen. Fialat vemhe volt, nem viselt még terhet soha.

— Ki üli meg ezt a szamarat? — veté oda az indítványt Gedő.

De hát ki ne vállalkozott volna rá? Én is. Más is.

Pedig hát se egynek, se másnak nem sikerült a vállalat. Óh, a szamár nagyon okos állat: csak teszi magát, hogy ő szamár. Nem engedi az magát olyan könnyen megnyergelni mint az ember. Furfangos, elővigyázó, ravasz, sunyi állat az; van érzéke a humor iránt, s ha feltett valamit a fejében, van erős jelleme attól el nem állni.

Hárman-négyen lepotyogtak a hátáról egymás után, a többieknek rengeteg hahotája mellett.

Ez a tréfa odacsalta az erdőbe menekülteket is. Nem haragudtak már. Változott a mulatság tárgya. A szamár lett a központ.

A nyeregbetörés kísérletében most Gedőn volt a sor.

Az ifjú oly gyors volt és ügyes, mint egy párduc. Mikor ez felszökött a szabad vadállat hátára, azt nem tudta ez oly egyszerre lebukfenceztetni a hátáról, mint a többi. Azokkal könnyen elbánt. Ha nagyon előre ültek a hátán, akkor elkezdet szaladni, s azután egyszerre lekapta a fejét a két első lába közé, s hirtelen megállt, a lovag keresztülrepült a fején; ha pedig nagyon hátra ült, akkor felrúgott a két hátulsó lábával, s a lovag bukfencet vetve szállt alá; amelyik már azt hitte, hogy megmaradt a hátán, az alól meg olyan szépen ki tudott ugrani valami szörnyen tréfás, groteszk fartolással oldalvást, hogy az csak bámulva találta maga alatt a számár helyett a vakand-túrást.

De nem dobhatta le Gedőt. Úgy fogta az két marokkal a bozontos sörényét, s úgy szorítá keresztül lábszáraival a derekát, hogy a vad vemhe nem szabadulhatott meg tőle. Hasztalan rúgott fel, ágaskodott előre: ezt nem hagyható el; megkísérté kínzóját nekivinni a fák derekának, hogy lehorzolja magáról számár szokás szerint; hanem egy kegyetlen ökölcsapás eszére téríté; majd levágta magát a gyepre, hogy majd úgy heveri le a lovast a hátáról; az sem ért semmit: az ifjú ott maradt a földön fekvő felett szétvetett lábakkal, s mikor az felugrott, ismét ott érzé vékonyaiban a sarkait, míg végre valami tíz-tizenkét gyorsan egymásután következő ökölcsapás a buksi fejére teljesen felvilágosítá őt a számár hivatása felől e földön; amikor azután teljesen megadta magát, s négy lábát szétvetve, és füleit előre tartva, ő maga kezdé el a kapitulacionális chamade-ot trombitálni, s szontyolodottan hagyta a kötőféket a szájába köttetni; amikor aztán diadalmas lovagja kormányozható jobbra-balra. Milyen hatalmas huszár lesz ebből valaha! Vagy talán lovászmester; — avagy sportsman!

Általános üdvriadal köszönté a győztest.

A győzelem hevélye szokás szerint felkölté benne a kevélység dicsekedő démonát.

— Most így fogok hazavonulni, mint Krisztus virágvasárnapon.

Egy része az ifjaknak nevetett; egy része morgott.

— Nézzétek a *liktorokat* — szólt a számaron lovagló gúnyosan —, hogy morognak. Pedig ha mi lettünk volna akkor a *halászok*, ilyen tizenkét fiú, mint mi; ha minden apostol azt tette volna, amit Péter, hogy karddal csapott volna közé, nagy fordulat állt volna be a világtörténetben; Krisztus megszabadult volna, mennyi csodát tett volna! Késő vénséget ért volna, s most ő volna az öreg isten!

A morgás most már a felgerjedés hangjává emelkedett.

— Ne ítéljétek őt meg *most!* — csitítá Ince nyugodt hangon társait — látjátok, ő most hozzá van nőve a számarhoz; Biléam szelleme szól belőle.

Ez a szó egyszerre kacajjá változtatta a botránkozás hangját; Gideon észrevette, hogy ránézve most már rossz pozíció a számarhát. Leszállt róla.

S a földön állva folytatá:

— Azt mondom, hogy ha mi lettünk volna az apostolok, akkor te volnál a keresztre feszítve — Pilátus!

— No hát legyen én Pilátus —, szólt Ince, kalapját ledobva fejről a gyepre, s karjairól feltűrve az ingujjakat.

— Jertek hát ránk, és dőljön el itten, hogy mi fordulat lett volna a világtörténetben, ha a Gethsemane-kertben dulakodásra került volna a dolog?”

— Ide halászok!

— Ide liktorok!

A fiatalság ősi szokás szerint halászoknak és liktoroknak nevezte egymást, aszerint, ahogy hajlamai csoportosíták.

Azzal mindenki öltrekapott a maga kiválasztott ellenfelével.

Hogy is végződhetnék fiatalok közötti multság a zöld gyepen birkózás nélkül. Ez az élvezetek legmagasabbika: mámorítóbb az ivásnál, hevítőbb a szerelemnél; a túlhabzó férfierőnek kölcsönös összevillámlása.

Mindenki kikeresi magához illő ellenfelét, s birokra megy vele. Gideonnak jut Ince.

Ha nyers erő, durva hevély volna megengedve a játékban, az egész társaság együtt nem volna képes helytállani a herkulési komoly ifjú ökleinek; de itt csak gyakorlott ügyességre van hivatkozás, s ebben méltó ellenfelére akadt. Ki vannak véve az erőszak fogásai, a derék-betörés, a gulyásos levegőbe lódítás és földreteremtés, az állfelütés, az ököllel nyomás; csupán a neme-sebb testgyakorlati fordulatok járnak, s ezekben a két mérkőző egyike sem enged a másiknak.

A többi társak, győzve vagy legyőzötten, abbahagyták már, le is verték magukról a port, s most csak a kettő tusáját nézik.

Buzdítják őket, „ne hagyj magad!” A részvét a gyöngébb félhez hajlik, ki társa erejének túlsúlyát bámulatos tornászi ügyességével egyenlíti ki. A körülálló ifjak ujjongnak Incének minden újabb sikertelen kísérletén. Ez bosszantja a küzdőt. Egyszerre hóna alá kapja ellenfele fejét balkarjával, s jobb karját alája csapva, felragadja azt a levegőbe, s azzal ennek két kalimpázó lábával, mint a csatacséppel veri szét a kacagókat; nem nézve, ki barát, ki ellenség. Erre valamennyien ellene támadnak. Most azután igazán elemében van. Lerázza magáról támadóit, mint oroszlán a kopókat. Három társa akad, ki segíteni jó neki. Hátaikat egymásnak vetik, s szembeszállnak a többivel mind. Van kacagó harag, dühig fokozott jókedv, csintalan örömkítőrés, férfihoz, ifjúhoz illő. Gyönyör elnézni e tomboló férfirajt, e küzdő gomolyt; az olimpi játékok legnemesebb fáját.

Most csak játék, de minő küzdés lesz az, ha egyszer ez a jelszó talál elhangzani: fegyverre férfiak! Minő hősök, minő katonák lesznek ezek itten! . . .

. . . Az estharang megcsendül. A távol lovagvár tornyából mélán ringanak át a zengő ligeten áhítatgerjesztő hangjai.

Az első kondulására a haragnak mintha ketté volna vágva

egyszerre a tusa, a játék. A küzdők szétválnak. Nincs többé se vidám harag, se szikrázó jókedv. Egy szó nélkül siet mindenki felöltönyét felvenni. S mikor az angelus utolsó csendülése is elrezgett a légben, mind a huszonnégy ifjú ott áll párosával sorban a gesztenyefák sorai alatt. Öltönyük, mit felvettek, hosszú fehér talár, az idősebbeknél fekete övvel és skapuláréval.

S az utolsó harangszónál egyszerre rázendítik mindnyájan a zsoltosmát: „Ave Maria . . .”

. . . A tavasz ígérete csalárd! . . . Nem lesznek ezekből sem híres ügyvédek, sem nevezetes államférfiak, sem hírhedett művészek, sem ügyes technikusok, sem magas hivatalnokok, sem gazdag üzérek, sem vitéz huszárok, sem diadalmas hadvezetők; — mert ezek egy szerzetesrend növendékei: az a távol kastély ott az ő kolostoruk; az az ő sírboltjuk, ahol élve meghalnak s meghalva élnek.

. . . Azonban ki láthatja a jövődöt előre?

EGY MAGYAR KOLOSTOR

A „fehér barátok” kolostora (ahogy a népnyelv híja őket) hazánk egyik legnagyobb rengetegének közepén fekszik. A rengeteg csak a hegyeket fedi már, a téres völgyek a leggazdagabb gabonatermő földdé vannak átalakítva. Az országutat, mely a lejtőkön, halmokon alá s fel kígyózik, két oldalán fehér virágpalástba burkolt cseresznyefák jelölik: mintha hógútlák volnának zöld mezőben.

A kolostor egészen modern stílusban épült palota. Az északi szárnyát képező kéttornyú katedrál nélkül magán úrilaknak volna nézhető. A hajdani kolostort, melyet Imre királyunk építtetett, a török háború alatt leégették, s kirabolták; egy portálé az úton a régi alapkövön lapidárbetűs feliratával, s egy faragott pillér homlokrésze, mely most egy szobor alapjául szolgál, az egyedüli emlékek, mik a romokból megmaradtak. A gótstílus remekei ily töredékekben is.

Minden új alkotás itt: az épületek újabkori kényelem igényei szerint alakítva; a parkban egzotikus fák, virágcserejék, pozsgár bozótok, a legvénebb fenyőcsoport a belső udvaron, sima héjú amerikai cembrák, bár a torony ablakáig emelték már sudaraikat, nem idősebbek száz évesnél. Gyermekkor náluk.

A török pusztítás által elárvult kolostor roppant birtokait mint „res nullius”-t? (senki birtokát) majd a körüllakó főurak, majd a szomszéd ausztriai szerzetesrend provinciálisai foglalták el

azután, s két századon át tartották magukénak. A szerzet magyarországi tagjainak hosszú és kitartó küzdelmükbe került azt visszaszerezni. Egy apátjukat, ki ez ügyben sokat fáradozott, mikor útjából visszatért, az erdőben agyonverették; arcképe alá oda van írva: „ex insidiis occisus.” S utoljára is meg kellett vásárolniok a birtokukat készpénzen, s még azután is sok ideig vazalljai és adófizetői maradtak az osztrák főnököknek, csak e század elején szabadították ki nyakukat a hűbériség járma alól. A jelenet meg van örökítve a képtárban, amidőn I. Ferenc átadja a diplomát az akkori apátúrnak. Az apátúr úgy tűnik fel a képen a király mellett, mint egy óriás: széles homloka, erős szemöldei, ajkai fölött a borotválás dacára is feketéllő bajusz, a merész szemek, tanúskodnak róla, hogy ez alak nem szokott eszköz lenni, hanem cselekvő kéz.

A visszaszerzett föld az erélyes kéz alatt visszaadta mind-azt, ami elveszett. A hajdani gazdagság visszatért. Az elrabolt templomkincsek helyébe újak jöttek, az oltáron szobrász és festés remekelt, múzeumok gyűjtettek össze ritkaságokból, s felépült a kolostor büszkesége, a kincseket érő könyvtár, melynek karzatait, táblázatát, állványait bámulandó remekben magyar asztalosok készítették, magyarhoni ritka faneműekből, a díszítések gyönyörű tiszafa- és szömörcealapokból alakítva, kiváló ízléssel. A tudomány minden ága képviselve a nagy fóliánsok s a tarka kötésű, zsebkiadásokban, egész a klasszika és a modern literatúráig; köztük becses inkunábulák, egyetlen példányok, érdekes kéziratok, a régi nyomdászat remekei, s a miniatúr-festészet és szépírást türelempéldányai.

De nemcsak a küllem új és nemzeti: a szellem, mely azt alkotá, vele azonos; ezen kolostor tanárokat nevel, kik az előhaladott tudományos képzettségben, a szabadelvű felfogásban, s a hazafias érzületben minden más felekezet tanáraival méltán versenyeznek.

„Haladás, szabadelvűség, hazafiúság” egy kolostorban! szokatlan fogalom; de köztudomású, hogy úgy van, s a törté-

netírónak, ki egy nagy esemény emlékét akarja plasticen kiemelni, ahhoz méltó piederasztálul a külzetet is élethíven kell kifagrania, hogy szobrából érthetetlen torzkép ne legyen, vagy hihetetlen ábrándkép, vagy ami legrosszabb: prózai sáralak.

Ez a kolostor növendékeire nézve nem börtön, hanem otthon; nem sírbolt, hanem egy világ.

A tantervből a kényelem s az egészségápoló élvezet sincs kifeledve.

A tantermek mindegyikében csak nyolc növendék foglal helyet saját íróasztala mellett; csupán a természettani előadásokra gyűlnek össze egy közös teremben. Üres idejét mindenki töltheti szabadon választott mulatsággal: minden tanoncnak van külön kertje; a közös kertben fedett tekepálya, a teremben tekéző asztal, távolról odavezetett forrásvíz csorog a folyosón márvány medencébe, s fürdőszobákban válogathat, kinek hideg, kinek meleg tetszik; pipázni egy külön terembe gyűlnek össze, s ott állnak, sorba támogatva, longissimáik a közös dohánydöböz körül; ott vannak a hegedűk, violoncellók, fuvolák, mikkel kvartetteket rendeznek; télen járja a korcsolyázás a befagyott tavon. Étkezésük tápláló és ízletes, melyből egy kis adag bor sem hiányzik; éjszakára tiszta kárpitos ágyak várnak reájuk négyesével egy teremben; az egy szobában lakókat hajlamaik válogatják össze. — És azután van minden évben két hónapjuk, amikor a rend minden tagja: novitius, diakónus, tanár, perjel és apátúr teljes szabadsággal mehet a világba, amerre kedve tartja, s nem örködik felette más, mint saját fogadalma; amikor még szerzete fehér palástját is leteheti, az sem gátolja lépteit.

Ebben a kolostorban nincs semmi poézis! Nincs sem börtön, sem kínzó eszközök, sem befalazott üreg, hová az élve eltemetettnek lyukon adogatnak be kenyeret és vizet, sem a szőring alatt viselt szeges öv, sem mezítláb vezeklés, sem sanyarú jejuniumok, sem éjjeli virrasztások, aszkétai testsanyargatás; és semmi neme a büntetésnek arra nézve, ki

hibát követ el, vagy a kényszernek arra nézve, ki a zárdát el akarja hagyni.

Ennek a kolostornak a tagjait nem köti más hatalom egymáshoz, csak a kölcsönös szeretet.

Az engedelmességi fogadás, melyet önválasztotta apátjuk kezébe tettek, nem nehezebb, mint egy gyermek engedelmessége atyja iránt.

Egymás közt úgy nevezik magukat, hogy „testvérek”.

Főnökük az apátúr, egy szelíd arcú, jámbor kedélyű agg; Szókratész-fő — szakáll nélkül; soha nem iszik bort (az áldozatkelyhen kívül), *soha főveg* fején nincsen (az infulán kívül), soha nem beteg, soha nem haragszik. — Úgy tűnik fel gyermekei között, mintha rájuk nézve nemcsak atya volna, de maga az „alma mater” is benne személyesülne.

Nem félnek tőle: — szeretik.

20208
17

EGY BETEG TESTVÉR

Egy nyáron kiütött a himlőragály a vidéken. Gyorsan elterjedt az a falvakban. Ily vész idején a pap egyszerre testi-lelki orvos. A fehér barátok ifja-vénje el volt foglalva a körül-fekvő falvakban betegek és halottak körüli szomorú szolgálat-tétellel. Önfeláldozó buzgalommal vállalkoztak a küldetésre.

Csupán egy vallotta meg nyíltan az apátúrnak, hogy ő fél. Az apátúr ennél fogva felmentette őt a beteglátogatás kötelessége alól, aki fél a ragálytól, az ne közelítsen hozzá. — Ez az egy volt Gedő.

Pedig társai előtt ő volt bátorságáról hírhedett. Ő mert az alig befagyott tó ujjnyi vékony lemezén korcsolyával végigsikamlani; ő tette meg azt, hogy a kastély keskeny párkányán végigsétált, s aközben még hegedült is; ő volt az, akinek hiába beszéltek, hogy áthevülten, izzadtan, jéghideg vizet ne igyék, s aki társai közül egyiktől sem félt, s ahogy szóval mondá, magától az ördögtől sem, s ahogy tetteivel igazolá, főnökeitől sem. Hanem a ragálytul félt.

Nagyon tudott félni.

Nem is hált abban a teremben, ahol beteglátogatásból hazatérő társai voltak; hanem áttetette az ágyát az infirmeriába.

Ezt ugyan a babonás hit istenkísértésnek nevezi; ha egészséges ember előre a kórodában keres menedéket; de Gedő a babonától sem félt. Ő csak a reális veszélytől tudott

rettegni, s ezúttal a kolostorban egyedül a kóroda volt vésztele-
nített hely.

Pedig ám a ragály is éppen olyan láthatatlan, megmagya-
rázhatlan ellenség, mint a vakhit alkotása: az átok; nincs
szárnya, mégis repül; nincs körme, mégis megfog; nincs foga,
mégis megmar.

A ragály rég elmúlt, hónapok teltek el utána. Azok közül,
akik benne naponként keresztül-kasul jártak, egy sem esett áldo-
zatul. És akkor, mint egy zivatar után elkészt villám, sújtotta
le a rég más vidékre költözött ragály az egyedül őrizkedőt.
Gedő testvér kapta meg a himlőt a legveszélyesebb alakjában
a kórnak.

Most azután jó oka volt az infirmeriában fekdüni.

Társai felváltva ápolták: ágya mellett éjjel-nappal ott
ült egy, és őrködött felette. A himlőkórosok igen nyugtalan
betegek. Gedő mindannyi közt a legrosszabb volt.

Mikor az a szak következett a kórlefolyásban, amidőn
a beteg hajlandó az arcán égető viszketegséget egy veszedelmes
karmolással megszüntetni, mely által az isten képét magán
egész életére elcsúfítja: akkor kénytelenek voltak a kényszer-
zubbonyt feladni rá, hogy kezeivel ne árthasson magának.

Ez fokozta lázas dühét.

A válságos éjszakán Ince testvér virrasztott mellette.
A beteg ilyenkor mindig ébren van, vagy hagymázban beszél.

Ince a bölcs Kempis Tamás munkájából olvasott fel
előtte, a beteg ingerülten szakítá félbe:

— Csapd be azt a könyvet: ha azt nem akarod, hogy or-
dítsak, mint a behemót. —

— Mit kívánsz?

— Azt, hogy szabadítsd ki a kezeimet ebből a zubbonyból.

— Nem lehet. El fogod arcodat ékteleníteni.

— Azt akarom. Hadd legyek csúf. Legalább, ha tanár
leszek, félni fognak a pofámtul a kölykek. Hejh, kapjam őket
egyszer a kezembe; több botot elnyűvök rajtuk, mint Orbilius

Pupillus, a római gyereknúzó grammatikus. Hadd marcangoljam össze az arcomat, kérlek. Ha pap lesz belőlem, nem kell az ördöggel ijesztgetnem a híveimet, magam is megijeszíthetem. Többet szenvedek, mint Jób. Hiszen Jóbnak, mikor belpoklos volt, szabad volt undok testét a szemétdombon cseréppel vakarni.

— Nyugodjál meg, testvér.

A beteg féldelfümban beszélt.

— Ejh, én nem vagyok neked testvér; csak ősanyánk volt közös: Éva asszony. Az én apám nem volt Ádám, hanem Szammáel: Éva asszony balkézi házassága. Attól eredt Káin. Csak olyan atyafiság ez. Eredj fel a könyvtárba, keresd nekem a gnosztikusok közül azt, amelyik Káin és Ábel legendáját kommentálja. Saturninus, Tatianus vagy Carpocrates közül az egyik. Majd megmutatom abból neked, hogy az első két testvér is leányokon veszett össze: egy szép leányon, meg egy rút leányon. A szép *Aklimát* mind a kettő szerette, s a rút *Lebuda* egyiknek sem kellett. Ezért azután Ábel urat, a te nagyapádat, agyoncsapta az én nagyapám, Káin. És azután hordozta egy állatbőrben a hátára kötve magával erdőn-hegyen át, míg egyszer meglátta, hogy a cserebűlők hogy hantolnak el egy döglött vakondokat, s azoktól megtanulta az első temetkezést. És ez mind leányok miatt történt: az áldozat füstje csak embléma.

— Ránk nem szállott az ő örökségük.

— Ki tudja? Borgia Caesar bíbornok volt, s megfojtotta a szép Aklimáért annak a férjét.

— Aki keresi a kísértetet, meglesi azt, ha bíbort visel is.

— Vigyázz Innocenti! Tudod, hogy a kísértő körüljár, „Sicut leo rugiens, quaerens, quem devoret?”

— Küzdünk ellene szent Antallal.

— Könnyű volt Antalnak szentnek maradni. Hol kísértették? A pusztában. Kik kísértették? Álmodok. Fantazmagóriák. Álmodott csábleányok, álmodott aranyhalmazok, álmodott

étkek. Könnyű volt el nem csábulni. Csak fel kellett ébredni az álombul. Csak az ördög volt a kísértő. De jöjjön csak Antal oda, ahol eleven ember a kísértő, ahol élő asszonyarc nevet a bűnös élvezetvágtyól, ahol igazi pénzzel kínál a sunnyogó saint-simonizmus, s ahol nem hazudik a pincerna és refektórium, azután ott maradjon meg aszkétának!

— Tekints magad körül, s látni fogod, akit idéztél. Férfiakat, kik vizet isznak a vendégeik számára megrakott gazdag asztalnál, s kincseiket istennek s emberiségnek áldozva, ők maguk szőrcsuhában járnak.

— Mondd: örök kényszerzubbonyban. Szabadítsd ki kérek a kezemet, hadd legyek hozzájuk hasonló. Engedd megromtanom a testemet, ha meg akarod menteni a lelkemet. Talán ha rút fogok lenni, egészen más életnézeteim lesznek. Megnyugvó, zárkózott ember leszek. Az a tudat, hogy a pofám fertelmes, elfojtja bennem a kínzó vágyakat. Tudni fogom, hogy akik rám néznek, utálnak, s nem fogok náluk szeretetet keresni. Hallgass rám. Engem ne keressen a kísértő, aki fenyeget, hogy megesz; olyan kedvemben találhat, hogy megeszem ötlet én! Én nekem rossz gondolataim vannak. Felóniát főzök magamban. Arra gondolok, hogy ha én ép testtel, arccal kelek föl most, csak addig maradok veletek, míg hasznát veszem. Ti tápláltok, ruháztok, megtömtök tudománnyal. Mikor készen leszek, odadobom lábaitokhoz a palástot és skapulárét, s megyek örülni az életnek. — Ez a szándékom. Nos, kiszabadítod-e a kezemet?

— Imádkozni fogok istenhez, hogy gyógyítsa meg testedet és lelkedet.

— Útjában fog állni imádságodnak minden gondolatom. Ahol járok, ahol kelek, mindenütt lázadást szítok fogadalmaink ellen. Nem tűröm az engedelmeskedést, nem a szegénységet, nem a vágyak megölését. Férfinak tudom magamat, ifjúnak és szépnek. Ha egy deli nőarcot meglátok, ha egy délceg férfival találkozom, ez a látás, mint a ragályos incubatio lappang

véremben, s alkalmat vár, hogy kitörjön. Mikor egyik oltárképünkön azt a szép Magdolna-arcot látom, eléje térdelek, lelkemben azokat a titkokat kutatom, amikért e könnyek fakadtak, s hogy miért nem lehet azokat letörölni? Ez az a démon, amelyiket nem űz ki az „exsufflatio”. — Mikor a kőrisfák virágait meglepi a spanyol légy, hogy a bűztől nem lehet a park azon osztályához közelíteni, én akkor egyedül sétálgatok ott magamban, s e langymeleg émelyítő szagot tele tüdővel szívom be. Ti bölcsek azt mondjátok, ez a szagműszer allotriophagiája; de én tudom, hogy ez a philtra. Ah, minő zúgás, csengés ez itt a fülemben! Ugy nevezik, hogy „apácázengés”.

A beteg megkísérté veszteg maradni. De nem soká tartott az neki. Újra felsikoltott egész dühvel, a himlőkórosok sajtászerűen elcsukló hangján rikácsolva:

— Bocsásd szabadon kezeimet, hadd tépjem velük ezt az elátkozott arcot. A minap egy szép szőke leány azt mondta a másíknak, mikor a templomból kijött: nézd, minő szép ifjú, és rám mutatott; társnéja nevetett és azt mondá: hagyd el: hiszen pap. Engedd, hadd csináljak magambul szőrnnyeteget. Száműzzetek innen! Én elrontok másokat is. Szisztéma van az őrjöngésemben. Tudod-e, hogy az emberi tagok és mozdulataik egy teljes alfabetet képeznek? Ezt én találtam ki. Tanuld meg tőlem te is, hogy azután tudhasd, mit tesznek azok kettenhárman és többen is, kik a legünnepélyesebb tények alatt mintegy véletlenül homlokaikat, szemeiket mellüket érintik ujjaikkal? Tanuld meg tőlem: A: a fül, auris. B: az áll, barba. C: a nyak, cervix. D: a középujj, digitus. E: a mozduló száj, edo. F: a homlok, frons. G: a térd, genu. I: a lágyék, inguen. K: a fő, caput. L: az ajk, labies. M: a kéz, manus. N: az orr, nasus. O: a szem, oculus. P: a mell, pectus. R: a nevető ajk, risus. S: a szemöld, supercilium. T: a lábszár, tibia. U: a köröm, unguis. V: a has, venter. Majd aztán ügyelj a mozdulatainkra, s abból megtudod, hogy mikor némán, csendesen ülni lát-

szunk, s csak kezeink mozdulnak néha, miről beszélünk? Oh, minő gychenna ég a fejemen belül, s ti nem engeditek, hogy az öklömmel üthessem azt, míg szétszakad!

Ince megújítja a hűtő borékot a lázkóros homlokán, és gyulladt fekélyektől égő arcain, s beadta neki a csillapító gyógyszert; mire az sok hánykódás után elaludt végre, és mély álomba süllyedt.

Ezalatt Ince kilopózott, és szobájából elhozta az ágya fölött függő Szűz Mária-képet, s odaakasztá a falra, a beteggel szemközt, hogy amint az fölébred, első tekintete e minden földi szenvedélytől tiszta művészi alkotású képre essék. Talán ez enyhíteni fogja lázas agyának tüzeit.

Mikor a nap első sugarai átpiroslottak a szömörcefák lombjain, gömbölyű karikákat vetve a kóroda belső falára, a beteg fölébredt, s halk, rekedt hangon könyörgött ápolójának:

— Emeld föl szemeimről a takarót.

Ince sietett kívánságát teljesíteni, s jóságteljes hangon kérdezé tőle: hogyan van?

— Csendesebben, suttogá a beteg.

Ince ismerte már a kór lefolyását sok tapasztalat után.

— Túl vagy a veszélyes válságon. A másodláz is lefolyt. Sokat szenvedtél alatta.

— Panaszkodtam?

— Láttam.

Egy pohárbul mandulatejet adott a betegnek innia.

— Ma már szemeidet fel lehet takarni, s holnap kezeid is felszabadulnak.

— Ejh, vidd innen ezt az italt: nem állhatom ki.

— Mit kívánsz?

— Adj bort.

Ince hozott neki vizes bort. Ez jót tesz a kimerült idegeknek.

Attól újra elaludt a beteg: érzékeny szemei nem vették észre a Mária-képet.

Azután egész nap aludt. Ince egész nap mellette ült, s borogatta orcáit langyvizes kendőkkel. E korszakban leg-
ragályosabb a kór lymphája; benne van az a beteg lehelleté-
ben, érintésében, a szövetben, mellyel takarózik, s a szoba
levegőjében. Ince nem engedte magát fölvaltani.

Következő reggelen már egészen megszűnt a láz; Gedőrül
levették a kényszerzubbonyt. Szarkasztikus kedve visszatért.
Észrevette a Mária-képet ágyával szemközt.

Amint Ince odalépett kórágához, így szólt hozzá:
(kedve volt már szurkálódni.)

— Én ismertem a te apádat. Szentképfestő volt Gyimó-
ton. Nem tanította neki a mesterségét senki: magától jött rá.
Egész nap mázolt, szegény, búzavirágszín palástos Megváltó-
kat és rózsaszín köpenyes Miasszonyainkat. Zöld kantust
csak szent Cicellének adott. Remekül ki tudta rakni arannyal
a fejeik körül a glóriát, az aureolát, s ezüsttel a hét tört, mely a
Boldogasszony szívét átszúrja. Az egész vidéket ő látta el
szentképekkel. Olcsón adta. Alig kereste meg vele a napszá-
mot. Azért adta olyan olcsón, hogy a zsidó piktorokat elszok-
tassa a szentképfestéstől. Minden képe egyforma volt. Azt
hiszem, hogy álmában is tudta volna már azokat festeni
vagy sötétben, bekötött szemmel. Félig-meddig belső ember
volt már: a papok is ismerték mindenütt. Minden vásáron,
minden búcsún ott volt a szentképes ládájával. Nekem is ajándé-
kozott egy sárkányölő Szent Györgyöt, mikor nála voltam:
tetszett neki, hogy úgy dicsértem a képeit. El is csaklitztam azt a
városban nyolc garasért. Te is segítettél neki mázolni vakációk
alatt; de neked azt mondta a megboldogult: hagyd el fiam,
ne állj te az én mesterségembe, tanulj inkább diákuul beszélni
ezekkel a képekkel, amiket én festek; az könnyebb munka,
s jobban táplálja az embert. Állj be papnak: lesz belőled perjel,
apátúr, talán püspök is. Jó konyhát, jó pincét tarthatsz, s nem
bajod, ha a búzát megeszi a drótféreg: a tiedet nem eszi meg.
Négy lovon jársz. Még majd a szegény atyádfiain is tudsz

segíteni néha napján. Mikor azután kedvet kaptál a papsághoz, akkor, mint jó szófogadó gyermeknek, jutalmul festette az öreg ezt a szentszűz képedet. Az öreg igazán remekelt rajta, felülmúlta saját magát. A többi képei vásári mázolatok voltak, ez művészi ihlett alkotás. A színvegyülete Tintoretto ecsetjére emlékeztet. Pedig a többi képei nem emlékeztetnek másra, mint Kóbi Icíg pamacsára, aki boltcímereket pingál. A többi csak festett vászon: ez egy eleven kép. Van benne valami csodálatos földi báj, elvegyülve földfeletti magasztossággal. Ennek a képnek az eszménye nem született a te öreged agyában. Ez egy élő nő másolatja. Vigyázz magadra, Innocenti! Minden este, reggel e kép előtt térdepelsz; ha egyszer rátalálsz az eredetijére, nehéz lesz a térdednek elszokni a meghajlástól.

Ince szentségtörésnek vette e célzást, s a gúnyolódó előtt eltakará a függönnyel imádata szent tárgyát. Úgy fájt neki e profán beszéd, mint mikor az ártatlan gyermek azt a rágalmat hallja szülői felől, hogy azok földi szerelemmel szereték egymást. Kedélye visszataszítja ezt a gondolatot.

A veszély elmúltával azután megszűnt Gedőt ápolni, felváltotta őt más.

Gedő felgyógyult; arca nem éktelenült el; egy hét múlva csekély maradványai látszottak még rajta a kórnak: akkor visszatérhetett társai közé.

Sokat köszönhetett nekik, leginkább Incének; de nem volt szokása a hálálkodás. Nem is volt nézetei szerint, mit megköszönni. A megmentett életet? vagy a megtartott sima arcot, az ép szemeket? De hát mire jó neki az élet, az ifjúdad arc, az ép szemek?

Ezt kérdezte ő számtalanszor ama kínos éjszakákon Incétől, kísérve démoni kifakadásoktól, a gondviselés ellen emelt vádaktul.

Mikor azután felgyógyultan találkozott Incével: éppen a tanteremben volt az, azon időköz alatt, melyet a kolostori

napirend így jelöl meg: 12 túl XII-ig. (Ez a különbözet a toronyóra és a belső óra ütése között.) — Így szólt hozzá:

— Emlékezel-e még azokra a szavaimra, amiket ama keserves éjszakán intéztem hozzád? Akkor hallgattál, nem feleltél semmit: beteg voltam; kímélni akartál. Emlékezel-e rájuk?

Ince nyugodtan felelt neki:

— Ha hagymázban mondtad azon szavaidat, akkor, mint gyógyító ápolód, a kórtünetek jelenségei közé számítom kifakadásaidat, ha pedig józan ésszel, meggondolva mondtad, akkor mint lelkész, gyónásnak veszem azokat; titkul tartom, s megadom rájuk a feloldást.

Ámde Gideon dacosan felemelte veres foltoktól még mindig égő arcát, ahelyett, hogy fejét alázatosan lesütötte volna.

— Nem úgy! Se nem mint orvos, se nem mint pap állsz velem szemközt: hanem mint peres fél; kérdeztelek, adós maradtál, felelj meg: mire jó hát ez az élet, amely a mienk? felelj most, midőn mindannyian üdvözöltk, hogy életben maradtam.

Ince egy percre lecsüggeszté fejét, erős szemöldkeit összevonva, mik homloka izmait kérdőjelek redőibe vonták, azután nyugodtan kiegyenesedett, s mondta:

— Választ adok. Mi az élet „itt” és bárhol „e földön” nekem és neked? A hit, remény és a szeretet. Hiszek az emberiségben, hiszek a hazámban, hiszek a mennyországban; remélem az elsőnek tökéletesülését, a másodiknak felvirágzását, a harmadiknak örök üdvét; szeretem a hármat együtt . . . S ami tehetségeimtől telik, minden erőmet e három elérésére fordítom, s ez a munka — az élet. . . S e munka nincsen öröm nélkül: e munkának sikere a gyönyör. Aki munkájában nem találja fel az örömet, az nem élő: az csak kenyérevő halott. S ez életnek örömei magasztosak. Enyim a természet világa. A fák növényében, a csillagok hullásában tanulom ismerni az Isten hatalmát, s a természet alkotó erejét, a növények az én

barátaim, s a bennök rejlő gyógyerőt megvallják nekem. A négy elem minden meteorjai hozzám beszélnek, s a porszem és a vízcsepp csodákat mutogat nekem. Enyim a tudományok világa, melynek magasain minél feljebb hágok, annál szélesebb látkör kerül el körülöm, bámulatos új országaival, mik közül csak egynek is minden titkait megismerni, rövid az élet. S a tudomány titkainak gyönyöre több, mint mindaz, miket szomj, éh és sóvár szív megóhajt. S amit gyűjtök, az nem holt kincs, száz- meg százfelé elosztom, s elosztva több lesz. Enyim a jövő nemzedék világa. A lelki fénynek egy kis központja leszek, melytől a többi lelkek meggyulladnak. S rajtam áll, hogy az ivadék, melynek szelleme rám volt bízva, okos, művelt, boldog, igazságszerető, hűséges és erényes legyen. Ha megvénnülök, egy nagy család vesz körül, fiak, unokák, dédunokák, kikben az a szellem, az az erkölcs, az a tudomány él tovább, melyet én szereztem nekik: apáiktól csak testüket kapják, de lelkük kincseit éntőlem. Enyim az emberi kedélyek világa. Én osztom nekik az áldást örömeikhez, én osztom a vigaszt szomorúságaikban; én fogadom őket a bölcsőiknél, én kísérem a sírig; én segítem felállni az elbukottakat, én térítem meg a vétkezőt; én állok az egész nép előtt, mint vezér, s vezetem fel őt a porbul a mennyországba. S a menny világa is enyim. Enyim a hitnél fogva. Enyim az előttem haladott vértanúk, hitbajnokok érdemeinél fogva, kiket követnem könnyű és édes munka nekem, s kiknek boldogságát elérhetnem erősebb vágy nekem a szív minden szenvedélyeinél. Enyim önlelkemnek világa! S ott béke van és nyugalom . . . E béke, e nyugalom malasztját adja meg neked is a Mindenható: én édes testvérem, hogy tudjad, mi „itt” az élet?

Az egész diakónus sereg elragadtatva a beszélő ifjú ihlete által, lelkesülve kiálta fel kórusban: Ámen.

Csak Gideon nem monda rá áment. Himlőhelyes arcán valami démoni mosolygás vonaglott. Szemei még véresek voltak a lefolyt betegségtől; oly bántó volt nézésében.

Odahajolt Incéhez, s azt súgá neki halkán:

— Ez így lesz mindaddig, amíg Madonna-képed eredetijét egyszer feltalálod.

Ince szánó arckifejezéssel fordult el tőle.

A második tizenkét óraütés is hangzott, s utána a jeladó harangszó.

Mind elhallgattak egyszerre. Imádkoztak.

A DUDAI LÉVITA

Egy őszi napon valami parasztszekér állt meg a kolostor előtt. A fuvarosgazda levelet hozott az apátúr számára.

Valami messzeeső faluból kértek egyházi segítséget. Keresztelni kellett egy újszülöttet.

Az egész falu protestáns, az újszülött anyja pedig római hitű, a gyermek gyöngé, útra nem vihető, a szertartás sürgetős; a feladat a kolostoré: tagjai közül valakit kiküldeni, aki azt végrehajtsa.

A rendes lelkész távol volt: az apátúr Ince testvért szólítja fel, hogy keljen útra a kívánt szertartást elvégezni.

Ince készen volt hirtelen; ő és az egyházfői felültek a szekérre. Az egyházfőnek jobb dolga volt: ő a kocsis mellé került, s az magának jó ülésről gondoskodott, míg Ince számára csak egy kéve zsúpp volt odadobva a saraglyába ülésnek; hanem hiszen (mint Gideon testvér mondá) az első apostolok, mikor keresztelni jártak, még ilyen alkalmatossággal sem voltak ellátva.

Négy óráig tartott az út oda; ha ugyan útnak szabad nevezni egy szakadatlan kővágányt, aminek az a célja, hogy egy szekéren ülő embernek minden porcikáját kipróbálja, hogy jól oda van-e a másikhöz kapcsolva.

Dudának hítták azt a falut, ahová Incének kegyes küldetés-sel kellett mennie.

Ott feküdt valahol a Bakonyban az isten háta mögött. De annál szebb volt a lakosaitól, hogy ők még a háta mögött is.

tisztelték az istent, mégpedig hogy erősen tisztelték, az azzal bizonyítható be, hogy mindannyian kálvinisták voltak, akik maguk kenyerén dicsérik az urat.

Templomot is építettek maguknak, már olyant, amelyen tőlük tellett, biz annak tornya nem volt; mellette állt a harangláb, s maga csak azért nem harangozott a pap, mert először is a csengettyű régen el volt repedve, másodsor pedig, s ez a fő dolog: nem is szokott önáluk pap lenni, hanem csak lévita, aki egy személyben képvisel papot, kántort, tanítót; prédikál, imádkozik, keresztel, temet; ábécét tanít, s a híveknek beénekel meg kiénekel. Akad azért erre a helyre is mindig ember, s a dudaiak meg vannak az állapotjukkal elégedve, s nincs az a földi kincs vagy égi malaszt, amiért hitüket elhagynák.

Pedig bizony nagyon szegény emberek. Népdal is van róluk: „Dudaiak nem élhetnek, ha csak szenet nem égetnek.” Igenis, szenet égetnek, ez az ő földi hivatásuk. Nem is tagadhatnák el, ha akarnák sem, mert a szénpor annyira bevette magát epidermiszük minden pórusába, hogy színükre nézve etiópi fajnak tekinthetők.

Kis helységük el van dugva mély hegyvölgy közé, tekervényes, zökkenős út vezet odáig, melyen még akkor is kerékmarsztó sár van, mikor másutt országos aszályról panaszkodnak. Ereken, patakokon keresztül kell járni híd nélkül; terebélyes vén fák keresztülnyújtogatják az úton vastag gyökereiket, s a meztelen sziklafalról csepeg alá a víz.

A hegyeket rengeteg erdők borítják. Itt terem a falu népének a kenyere: a fa, amit előbb szénné kell égetni; mert ha faalakban akarná a városba beküldeni, többbe kerülne neki a fuvar, mint amit a fa érne.

Egy mély üst fenekén fekszik a kis helység, melyben már délután négy óraker nyáron is este van. Kőd és füst közül feketéllenek elő a szalmás háztetők, rendetlen hosszú utcát képezve egy kanyargó hegyi patak mentén, mely elébb jól felmossa az odavezető utat.

Amint a fakó szekér, mely Incét idáig hozta, az úton átcsergedező patakhöz ért, ahol a lovak szokás szerint megálltak a vízbe belekóstolni, a patakon túl egy férfialak látszott az érkezőre várni, akinek nem kellett bemutatás, hogy első tekintetre meg lehessen benne ismerni a falu lévítáját.

Hosszú, sovány alak, előre hajlott nyakkal, melyet egy fekete nyakkendő oly szorosan tart bepólyázva, mintha büntetésből volna rácsavarva, úgyhogy mikor a fejét félrefordítja, az álla egyet vonaglik belé. Arcát nézve, lehet az ember nagyon fiatal is, lehet kicsinyt vén is. Simára van az borotválva, de elég ráncos; s bár nagyon komoly mindig, de azért mégis bohókás. Haja hosszúra van eresztve, s fekete kabátja állig begombolva, ami nem csekély vezeklés nyári időben. Minden ékszere egy lószőrből kötött gyűrű balkeze kis ujján; azt nyilván maga készítette; s jobb kezében egy görcsös pálca, melynek fejére egy kutya van faragva: ez is saját művészi alkotása.

A parton álló alak elébb egyet köszörült a torkán, azután rekedten, torokba szorult hangon megszólítja Incét, balkezeivel belekapaszkodva a lőcsbe:

— Jó napot, felebarátom. Itt várék, mondván szent Dáviddal: aki utasokkal eszik, áldozik. Nem hallgatom el ugyanis, hogy az út, mely falunkba viszen, oly sáros és zökkenős, hogy sokkal jobbnak találnám, ha felebarátom leszállana itten, s én aztán elvezetném itt a szép mezőn keresztül a kerteken át a parókiáig, a szép zöld pázsiton. De meg azután — khm, rhm (ez a torokköszörülést jelenti), — hogy az igazat megvalljam: „Igazmondás legyen szájamnak ejtése” — tartván Ezekkiással; nem igen szeretném, hogy egy más hitű szerzetes menne végig szekéren az egész falun, s a parókián szállna le; mivelhogy olyan az én népem szent Dávidként, mint Básának bikái; ennél fogva jobbnak látnám, ha e szép virágos pázsiton keresztül; s a többi.

Azzal szokta a mondását bevégezni rendesen, hogy „s a többi”, mikor már sejtette, hogy úgylis érti a hallgató.

Ince mind a való indokot, mind a helyettesítettet elégnak találta arra, hogy a szekérből leszálljon, ami négy órai zötyög-tetés után valódi pihenés volt ránézve, s szívélyesen sietett kollégáját üdvözölni.

— A dudai lelkész urat tisztelhetem — kérdező.

— Nem lelkész, csak lévita — igazítá ki az elfogadó. — Nevem Sós Márton, semmi egyéb. Ha úgy tetszik.

Azzal maga mellett bocsátva vendégét, azon igyekezett, hogy azt a keskeny gyalogút használatában megtartsa, az ő csizmáinak kevesebbet ártván a harmatos fűben gyalogolás.

— Engem egy véletlenül itt született katolikus kisdéd megkeresztelésére híttak ide — mondá Ince.

— Az bizony akképpen történt — magyarázá a lévita —, hogy valami kóbor asszonyszemély itt bujdokolván, az elkerülhetetlen sors e faluban érte utól, ahol is senki őt be nem fogadván, utójára is a parókiára menekült, s ott a tiszteletes asszony által befogadtatott, és ápolás alá vétetett. Úgy tudom, hogy leányzó az, aki született, s mivelhogy az anyja katolika: ezért máshova kellett folyamodnom, mert félt, hogy a gyermek meghal.

— Pedig ez a véletlen nagy kellemetlenség lehet önre nézve, — mondá Ince —. Önnek igen hitbuzgó népe van.

(Ezt onnan tudhatta Ince, mert kocsisa az egész úton nem volt rábírható, hogy valami kérdésére feleletet adjon; ha pedig szemközt találkozó ismerős kérdező, há megy, mit visz, annak azt felelte dacosan: ördög vagyok, papot viszek.)

Sós Mártont nem vitte rá igazmondó lelke, hogy egy el nem követett jó tettel dicsekedjék.

— Nem az én cselekedetem az, hanem a tiszteletes asszonyé meg a leányáé.

— S az nem az ön családja?

A lévita meggondoltan lógatta a fejét, s sokáig gondolkozott rajta, hogy mit feleljen.

— Az az elődöm özvegye. Én még új ember vagyok itten.

S hogy még jobban elhárítson magáról minden érdemet és felelősséget, egészen tisztába hozta a helyzetet.

— Az özvegy most a kegyelemesztendőt tölti itten. Nálunk az a szokás, hogy a lelkész özvegye férje halála után még egy évig a parókiában marad, mint Mózes mondja: „Ne üzd ki a kecskét gödölyéjével együtt”, s azon évben az egész fizetést ő kapja.

— S mennyire megy ez a fizetés Dudán?

— Biz az sok. Tizenöt forint készpénzben, tizenkét öl fa, kilenc szapú kétszeres, hat zsák karórépa, hat zsák csöves kukorica, fél mázsa só, egy birka, egy tehéntartás, fél lánckertiföld, négy sertésre makkoltatás, azután minden pártól egy sonka; ha szilva terem, minden üstől egy icce vutka lukmának, aztán minden gyerektől, aki iskolába jár, egy tyúk meg tizenkét tojás; minden szekeresgazdától egy fuvar, azután minden temetésért egy huszas énekkel, egy tizes ének nélkül. — S a többi.

A lévita mindezt nagyon komolyan adta elő.

Ince közel volt hozzá, hogy elnevesse magát e furcsa fizetési sorozaton, mely soknak az igaz, hogy „sok”, csakhogy együttvéve „kevés”.

— De hát meg lehet ebből élni?

— Bizony nem olyan bőven, mint a kalocsai érsekségből; hanem hát erre is akad ember. Nálunk is vannak jó parókiák; de azokba csak olyan ember jut, aki első eminens volt, vagy akinek esperes az apja vagy legalább az ipa; az olyan ember pedig, mint magam, akinek csiszlik volt az apja, s aki mindig első volt a klassziban — hátulról: — mert mint szent Márk evangélista mondja: „Az utolsók lesznek egykor az elsők;” — annak idejűt ki Dudára; s a többi.

A jámbor lévitában jó adag maradt meg a „bennlakói” mórióskodásból, keverve az öngúny cinizmusával.

Ince érzé, hogy tőle gyöngédtelenség volna ezt a kérdést tovább úzni-fűzni, s abbahagyta azt. De nem úgy Sós Márton. Ő benne megvolt a cinikusok dicsvágya: a nyomorúsággal kérkedni, s most már egészen be akarta avatni a helyzetbe kollégáját.

— Még az előttem megholt lévitának könnyű volt a dolga. Éltrevaló felesége volt: az könnyített a sorsán olyaténképen, hogy a kertjében káposztát termesztett, s rengeteg pénzt árult belőle. Nevetni tetszik ugyebár azon a szón, hogy „káposzta”? Pedig ne tessék nevetni; mert az ő káposztái olyanok a káposzták között, mint Góliát a filisteusok között: elhordták azokat messze földre; még Veszprémbe is. Kérdezze meg csak a püspöktől!

Ince azt mondta, hogy inkább elhiszi.

Sós Márton pedig már benne volt a káposztában, s nem akart belőle kijönni.

— És aztán nem tudja ám senki más ennek a káposzta-termesztésnek a titkát, egyedül a tiszteletes asszony. Hiába is próbálgatja azt más. A többi szomszédjának csak karalábéja terem, az is fás. Én tudom, mert nekem főznek belőle. Mensa ambulatorián éldegélek addig, amíg az özvegy kegyévé tart; s a többi.

Azután úgy látszik, mintha más érdekesebb tárgyra akarná átvinni a beszélgetést.

— Nézze csak felebarátom, találja ki, micsoda fából van ez az én botom? De csak vessen hozzá. Mondjon valamit.

Ince találgatta; az igaz, hogy csodálatos egy termény is volt az: erei, csomói, cikkei vannak, bunkó a végén: fiatal szágópálma? áloészár? fává lett pulykaorr?

— Egyik sem! — szölt diadallal a lévita; — ez annak a káposztának a virágtorzsája, amit a tiszteletesné termeszt.

Ince gyöngéden érinté azt a kérdést, hogy elvégre is mi sors vár az ilyen elárvult papözvegyre, ha a kegyév letelt, s azontúl se fizetés, se káposztáskert?

— „Jó az isten: ki a mezők liliomait ruházza”, mondja bölcs Salamon. Azért csak nem látott még senki özvegy papnét koldulni menni. Többnyire vagy maga férhez megy, ha még fiatal, vagy ha eladó leánya van, azt veszi el valaki, s aztán annál telepszik le. Gyakorta maga a hivatalbeli successor az, akit számára rendel az isten, mondván Mózzessel: „Nem jó az embernek egyedül élni.”

Ince discretus célzást tett, hogy talán itt is találkozunk az isteni gondviselésnek hasonló ujjmutatásával?

A lévita arcvonásai akaratlan mosolyra vonultak e kérdésnél. Sovány arcbőre feszes redőket vetett e mosolynál, melyet hasztalan iparkodott el-elsimítani; az áruló derűtség erővel visszatért megint. Tetszett is neki a kényes gyanúsítás, meg nem is. Hízelt a férfiúi büszkeségnek, de homályosítá a papi méltóságát.

— Nem lehetetlen a dolog. Az özvegy ugyan már kissé idős; de igen jó áldott teremtés, és kitűnő jó gazdasszony; a leánya ellenben szép és fiatal, de nagyon akaratos természet és még mindig tudatlan.

— És így nehéz a választás.

— De ha bölcs Salamonnal tartunk, könnyű. A leány feleségnek, az anyja napamasszozynak és — s a többi.

— Eszerint csak Isten áldása kell hozzá.

— De bizony van a dolognak egy bibéje. Egy igen nagy bibéje. Tetszik tudni: én fanatikus nem vagyok. Én semmi más vallásbelit nem gyűlölök. Én soha a pópista diákokkal nem verekedtem, sem őket pullusoknak nem csúfoltam, a lutheránusokról sem terjesztettem odiosus anekdotákat, még a zsidókat sem bántottam soha, rácot pedig testi alakjában nem is láttam, erre mifelénk nem teremnek: valamennyit mind magamhoz hasonló istenteremtésének tartom.

Ince mindannyiak nevében elismerését fejezé ki e méltanyosság fölött.

— De tetszik tudni, a köznép nem olyan. Ez a magához szít, s rugódozik a másszörűiek ellen. Elöttem van antecessorom szomorú példája. Ő katolikus leányt vett nőül. Ez volt a főoka, amiért idekerült Dudára. Se a hívek, se a consistorium nem tudták ezt neki elnézni. Sohasem jutott promotióhoz. Pedig úgy prédikált, mint szent Pál, s olyan tudós volt, hogy még a leányát is megtanította anglusul, franciául. Mégsem tudott Dudánál tovább jutni. Ez az én népem pedig kegyetlenül buzgó a maga hitéhez, s minthogy a lévita felesége nem járt az ő templomába, azzal büntette meg a lévitát, hogy vizet töltött a lukmájába, csermelyét kevert a búzája közé, s a legsoványabb sonkákat válogatta ki a számára. Én pedig három dolgot nem szeretek: a vizet a pálinkában, a csermelyét a kenyérbén, s a csontot a húsban.

— Annálfogva meg kellene a balhelyzetet váltani az által, hogy a menyasszony térne által. — Ince kitalálta az enigmát.

— Az ám, — hebegé a lévita. — Ez a bibéje a dolognak! S a kisasszonynál ez már nem volna olyan nehéz, mint az asszonyságnál; mert ő már atyja után félig úgyis nostras. Neki csak fél lábbal kellene átlépnie.

Ince meg volt felőle győződve, hogy azt minden bizonynyal meg is fogja tenni Sós Mártonért, s azután ez a nagy bökkenő is el lesz hárítva az útból.

E meggyőződésében teljesen megerősödött akkor, midőn a mezőn keresztülvágva, végre eljutott barátságos kalauzával együtt abba a kertbe, mely a parókia hűbérét képezte. A mellette elfolyó patakot egy keresztüldöntött bükkfaderék hidalta át.

— Íme, a tiszteletesné káposztái! — mondá a lévita, a szerzetest bevezetve „in medias res”.

S azok valóban megnézni való, sőt megtapogatni való tünemények voltak. Másfél láb átmérőjű hatalmas ellipszoidok,

hüvelykujjal benyomhatatlan kemény koponyákkal, kalapnagyságú levelekkel. Egy-egy felmagzott növény virágtorzója, izmos karóhoz kötve olyan volt, mint valami agavé virágbokréája.

— Nézzen ön ide! Micsoda fejek — magyarázá elragadtatással a lévita. — Akármi legyenek, ha ezek a káposzták nem gondolkoznak. „Cogito; ergo sum.“ (Gondolkodom, tehát vagyok.) Azt mondja Kánt. Márpedig a káposztának feje „van”; tehát „gondolkozik”.

Ez olyan nagyszerű élc volt, hogy Sós Márton megállt, és ki-egyenesedett maga magát megbámulni. Ince is mosolygott rajta.

Pedig azok a nagy zöld fejek, ha gondolkoznak, akkor beszélnek is. S ha beszélnek, azt mondják egymás között; „Aha! már itt van. Ő még nem tudja, hogy mi kik vagyunk? de mi már tudjuk, hogy ő kicsoda!... „Hallgassatok!” parancsolt rájuk az ölnyi magas virágzó dédős, megrázva mag-hüvelyeit, amint a vendég elhaladtában vállával hozzáfért: „Csendesen odalenn ti egyéves novitiusok! ti itt maradtok, mi vele megyünk.”

És amint Ince végighaladt a duplaszegfűkkel és violákkal szegélyezett úton, egy percig úgy volt, mintha álmodnék. Egy percig mintha álmodná mindazt, ami körül van; de más vidéket, más eget hozzá: — és más érzelmet odabenn.

A lévita felköltötte belőle.

— Íme felebarátom: ez az én kastélyom. Mint Horatius mondja: „Non ebur, neque aureum mea renidet in domo lacunar.” (Sem elefántcsont, sem aranyos mestergerenda nem ragyog én házamban.)

Az igaz, hogy elefántcsont és aranyozás mentül kevesebb volt rajta. Egy deszkagunyhó volt az, éppen akkora, hogy egy hárságy elférjen benne. Luxusnak lehet azonban nevezni és méltán, hogy deszkafalai be voltak ragasztva papírral, melynek vonalazott sorai közé iskolai szorgalom írt verébfejű betűkkel kegyes zsoltári mondatokat.

— Annyiban hasonlít a szultán palotájához — monda a lévita —, amennyiben az is tele van írva akkoránbeli frázisokkal. — A lévita szokott élcelni, ha belejön.

Az ágy egyúttal könyvtár is volt: a váncos alatt állt két vaskos foliás, meg egy nagyon elnyűtt kötet, aminek az egerék a tábláját megették, s minden levele fel volt kunkorodva. Az ágy lábához volt támasztva egy gitár, az ágy fölött függött egy vadászpuska, s az ajtószarkon lógott egy törülköző. A lévita szokott énekelni, lövöldözni és mosdani.

— Ez az én rezidenciám — szólta büszkén és elégtelen. A parókiát engedem mind a két szobájával az özvegy használatára; ámbátor az egyiket jogom volna magamnak követelni. Innen legalább a káposztáskert fölött is űrködhetem, s ekként duplex libelli dos est. S a többi.

Valóban még ez a hivatal is együtt jár a lévitasággal.

Egyébíránt ez a figyelmes gyöngédség becsületére válik Sós Márton jó szívének, s kedvező elővéleményt ad felőle.

A kertből egy kis méhesen át lehetett az udvarra jutni. A méhkasok üresen álltak most.

— A babonás nép azt szokta tartani — mondá a lévita —, hogy a méhtartó gazda halálával a méhei is elvesznek, csupa szimpátiából; hanem az csak babonás hit. Tömérdek gyilkos csomorika termett az idén a mezőn, annak a virágátul vesztek el a méhek. — Azonban keresnök fel azt a bűnös asszonyi állatot; s a többi.

Ince bámulva tekintte Sós Mártonra.

— Kit?

— No azt a gyerekágyas személyt, aki a felebarátomat ide hívatta.

— Ismeri ön őt?

— Én-e? „Deus avertat!“ Egyszer és utoljára láttam őt életemben tegnap.

— S miért nevezi őt bűnösnek? Igaz, hogy mindnyájan

bűnösök vagyunk; de nem hordjuk ezt, mint predikátumot a nevünk előtt.

— Magátul hallottam, — felelt a lévita komolyan. — Furcsán járt az velem nagyon. Hát amint az új világpolgár, azaz hogy polgárnő már örvendett az Isten világának: odahivat engem magához az anya, és mindenkit eltávolítva a szobában, elkezd nekem elmondani bűnös élete folyását, melyből az volt a tanulság, hogy ő voltaképpen egy férjét elhagyott nő: aki éppen nem susánnai életet folytatott. Bámultam az őszinteségén. De még nagyobb lett elszörnyedésem, mikor elmondta mindazt, ami rosszat életében cselekedett, majd elkezdé még azt is bevallani, amit cselekedni szándékozott és ezután szándékozik. Elmondá előttem, hogy föltette magában, ha fia születik, azt valahol a félreeső falvak egyikében kiteszi valakinek az ablakába s ott elhagyja; mert az úgyis korbély lenne és háládatlan; de miután leánya született, azt megtartja és fölneveli, mert az jobban megmarad az anyjánál, s később még segíthet is rajta, ha szép lesz. Én álmélkodva kérdezém, hogy immár miért kellett nekem megtudnom mindezeket? Felele pedig ő, mondván: uram, adj feloldást nekem az én bűneimből! — A boldogtalan: azt hallva, hogy pap vagyok, katolikus papnak nézett, s meggyóna a legtitkosabb gondolatjait is nekem . . . s a többi.

Ince összeborzadt, s hátralépett a beszélőtől. Előtte szentségtörés volt az, amit ez most előtte tett: a gyónástitok elárulása; pedig a jámbor lévitanál nem volt az egyéb gondatlan indiszkréciónál, egy általa erkölcsileg mélyen elsüllyedtnék látszó, tehát megvetendő személy ellenében, kivel ilyen furcsa „qui pro quo”-ba keveredett, akinek a titkait ő se nem kérdezte, se nem ígérte, hogy őrizni fogja. Nem is vette észre, hogy ezen a másik pap megütözik.

— Ha úgy tetszik, lépünk által az udvarba . . . s a többi, -- monda, megnyomván a fakilincset, mely az udvarra nyíló méhesajtót betéve tartotta.

A SZŰZ EREDETIJE

A lévita jól ismerte a maga népét.

A paplak udvara tele volt már akkor összecsdült hívekkel. Vén asszonyok, fiatal menyecskék tereferéltek nagy szörnyűködéssel; vásott suhancok kapaszkodtak fel a léckerfítésre zsvajogni, még az udvaron levő szederfára is felmásztak, s onnan kandikáltak be a ház ablakán; a bejáróajtó előtt pedig állt maga a kurátor és a két presbiter, elszánt tekintettel támaszkodva fűtyköseikre.

Ez az ellenállás.

Amint a kurátor megpillantja a méhesen át az udvarra belépő szerzetest, nem várja, míg az közelebb jön, hanem botját keresztbe téve az ajtó előtt, messziről kiált:

— Ide pedig barát be nem teszi a lábát. Itten keresztelni nem fog! Ezt a házat mi építettük: nem adott hozzá se egy nádszálat, se egy vályogot az apátság. Itt én parancsolok!

S a kurátor teljes jogában volt, és a szerzetes számára nem volt semmi segedelem.

Hasztalan határozza el az „oecumeni concilium”, hogy a pápa csalhatatlan, a dudai lévita lakának küszöbén kezdődik a „non possumus”.

Sós Márton bátor és méltányos ember volt a maga egyszerűségében. Meg akará mutatni a szerzetesnek, hogy tekintéllyel és ékesen szólással mit lehet kivinni, s odasietett a hívei csoportja közé.

Hanem a kísérlet nagyon balul ütött ki. A derék férfiú nem bírt tovább jutni beszédében a megszólításnál: „Kedves atyámfiai!”, menten letorkoltaték, (különösen az asszonynép rettenetesen lármázott), mikor pedig a botját felemelé, hogy annak mozgatásával adjon szónoklatának nyomatékot, az lett belőle, hogy megfogták a botja végén a kutyát, s akkor aztán még az ő orra alatt kezdtek el ököllel mutogatni. Mire aztán ő is abbahagyta az erőtetést, mondván Bölcs Salamonnal: „Az okosabb hátrál.” A kurátor nyiltan kijelenté, hogy ő az istennek sem enged. (Feljebb pedig nem apellálhatni már.)

Ince abban a kínos helyzetben érzé magát, hogy küldetésének végrehajtása nélkül lesz kénytelen szégyenszemre visszafordulni. A botrányt fájlalta legjobban, mely ebből következni fog.

Ekkor belülről megnyílt a paplak ajtaja, s kilépett rajta egy ifjú hajadon.

Fekete öltönye volt, feje is fekete fátyollal bekötve, mely szőke hajzatát félig eltakarta.

Arcáról ragyogott a lélek jósága, ajkain mosolygó fájdalom; szemében szelídség: egész tekintete a magasztos lemondás eszményképe. — És karjai között egy kisdedet emelt, arcát felé hajtva.

Lám: a madonna képmása!

Amint kilépett a zajongó nép közé, éppen a leglármásabb asszonnyal találta magát szemközt, aki éppen azt vitatta, hogy ki kell innen dobni azt a jöttment személyt porontyostul együtt.

A leány nem szólt semmit; csak megállt előtte azzal a gyermekkel karján, és nézett szelíden a szemébe.

A kövér, veresképű asszony nagyot fúj, kifújta a dühét. S aztán azt mondta alantabb hangon:

— Itt van ni: a papkisasszony! Csak olyan szépen ne tudna nézni az emberre! s aztán még ide hozza azt a porontyot. Ni! Még az is rám néz!

Akkor megszólítja őt a leány. Oly édes, kérlelő, szívbe húzelgő hangon tudott szólni.

— Édes Kaszásné asszonyom! Hát tud ön haragudni egy kisgyermekre? Nem emlékezik már rá, mikor tavaly a kedveskéje meghalt; aztán visszajöttünk a sírocskájától, valahány kisgyermeket az utcán talált, mind felvette az ölébe, összecsókolgatá; hogyan mondta akkor: bárcsak az Isten adná vissza az enyimet! Milyen boldog az, akinek az Isten egyet adott! És azután is hányszor láttam, mikor kivette az idegen dajka kezéből a síró kisdedet, akivel az rosszul bánt, s megmutatta neki, hogy kell a kisgyermeket dédelgetni, elringatni, hogy elszenderüljön, s ön most haragszik erre a szegény kis ártatlanra, akit az Isten ide küldött?

A lányka odatartá karján a gyermeket a nők elé.

Nincs az a kerekas ágyú, amivel azokat az asszonyokat el lehetett volna hallgattatni; de amint a kisgyermeket meglátták, megfordult a haragjuk. Hiszen anyák voltak mindnyájan.

— Ni, hogy nevet! Ejnye, milyen helyes poronty!

Összebújtak körülötte, megbámulták. Kaszásné sírva is fakadt.

— Dehogy haragszom! Dehogy haragszom én, szegény kis gyerekecskére. Az isten őrizzen attól. Szegénykének, még fejkötőcskéje sincsen. Otthon az én kedveskéme a fiókban. Mindjárt elhozom szegénykének. Pólyácskával, vánkoscákkal együtt. Nem téged, nem! Ne félj semmit, te kis bolond! Azzal mutatóujját odaértette a kis gyermek ajkához; az pedig megfogta kis kövér kezével azt az ujjat, az ő marka nem érte azt körül.

Egy nyelves asszony mégis csak közbekiáltott onnan hátulról.

— Hanem az anyja mégis csak gonosz személy; akinek ura sincsen. Ismerjük már! Annak nincs helye a mi parókiánkban.

— Édes, jó Csalánné asszonyom! — szólt a leány a kofálkodóhoz; — mikor egy vétkező nő Jézushoz futott üldöztetve, a mi Urunk betakarta őt palástjával s azt mondá: „meg

van bocsátva neki az, hogy vétett; mert nagyon szeretett! Jézus szent palástja ezt a szerencsétlent is betakarva tartja.

— Úgy beszél lelkem, mint egy tiszteletes, — nyilatkozék erre Kaszásné asszonyom.

— Jól van, jól, no! — szólt közbe tekintélyes arccal a kurátor. — Nincs az ellen semmi kifogás, hogy az özvegy papné asszonyság egy beteg asszonyt házába fogadott. Ez az ő dolga. Nekünk „belső embereknek” csak az ellen van kifogásunk, hogy ebben a mi általunk épített paplakban katolikus szertartású kereszteleés történjék. Ez a mi hitünket sérti.

— Tudom — szólt fejét lehajtva a leány. — És ennek mi vagyunk az okai: anyám és én. Önök sokat szenvedtek amiatt, hogy minket a sors idehozott. Anyám és én sok fájdalmat okoztunk önöknek: szegylene, gyásza voltunk a községnek, amit minden igyekezetünkkel sem tudtunk ellejeletni.

(„No, az nem igaz — dörmögött közbe a kurátor.)

— De hiszen nem sokáig fog már tartani —, folytatá a leány —, s ha önök úgy kívánják, siettethetjük az időt. Nem várjuk be itt, míg letel a szomorú kegyelemesztendő: megfogjuk egymás kezét szegény anyámmal s elmegyünk, amerre világot látunk, s nem bántja látásunk önöket többé, az isten áldja meg az eddig velünk tett jókért . . .!

(„No, az sem úgy van ám.”)

— Most azonban kérem kegyelmezteket: adjanak utat, hadd vigyem le a gyermeket, mint keresztanya, a patakhoz; majd ott az isten szabad ege alatt, amely közös hazánk, megkereszteli azt a lelkész, és nem fog vele megsérteni senkit. Hisz a patakban még a vadmadár is megfürödhethet.

Erre a felhívásra meghatottan nyitott előtte a nép utat; a leány ölébe karolta a gyermeket, s egy lépést tett az udvar hátulján álló szerzetes felé.

Ince lelkét magával ragadta e pillanat. Feledé, hogy egyedül van egy egész sokasággal szemközt. Ihlet volt az,

mely megszállta. Hirtelen odasietett a leány elé, s elébb ott volt előtte, mint az a sokaságot elhagyhatta volna.

Ince apostoli alakja, bátor megjelenése igéző hatást gyakorolt volna a délszigetek minden vad népeire; ámde itt a civilizáció vadembereivel találta magát szemben, s azokat a külsőség le nem fegyverzi. Minket fétissel, tabuval, felmutatott kereszttel nem lehet meghódítani, mi a felvilágosodás mohikánjai vagyunk, s lehúzzuk a közénk jövő misszionárius fejről — nem ugyan a skalpot — de a camaorát. Ha itt hódítani akar, a szellemét mutassa; ha bízik hozzá! — Ince bízott a magához.

— Rokonaim! Földieim! — szólítá meg őket.

A szénégetők annyit már tudtak, hogy pappal tettelesen gorombáskodni súlyos következményeket vonna maga után. Hagyták szólani. Hanem a kurátor megtett annyit, hogy hátat fordított neki: beszéljen annak!

— Önök teljes igazságukban vannak, — kezdé meglepően a szerzetes. — Ezen háznak küszöbe oly szent és sérthetetlen, mint a szent Péter templomáé, s ha tilalmat vetnek fölé, okuk van rá, joguk hozzá. Önöknek tudós lelkipásztorai bizonyosan elmondták a nagy megpróbáltatásokat, mikén egyházuk keresztülvitetett; az üldöztetést, sanyargattatást és a csábításokat, mikkel elődeiket hitüktől eltántorítani igyekezett a hajdankori hitbuzgalom és idegen ellenség. Ez emlékek kitörölhetetlenek maradtak önöknél. Hogyan hurocolták lelkészeiket gályarabságra? hogyan foglalták el templomaikat? minő furfanggal küldtek máshitű lelkészeket híveikre? E szomorú idők elenyésztek, s visszatértüktől megvédi önöket is, de minket is a törvény, de még inkább a kölcsönös szeretet egymáshoz; mert az igaz embernek igaztalanságot elkövetni csak úgy fáj, mint azt elviselni. De azért önök buzgósága és ellenállása igazságos és tiszteletreméltó. Mi is védjük templomainkat, káptalanainkat, midőn azokat idegen ellenség veszélyezteté. A „lapis refugii” a menedék sziklájánál. Templomo-

saink védték meg a tatárpusztítás ellen oltárainkat, s a nagy mongol csordát Pannonhalma alól a mi bencéseink apátúra, a hős Uross verte el egykor diadalmasan. S ha minékünk dicsőség volt védelmezni a szent helyeket, miknek kriptáiban királyaink hamvai nyugosznak, a templomokat, mikben az ország kincsei voltak egybegyűjtve, a káptalanokat, mikben a nemzet nagybecsű okiratai álltak: annál nagyobb érdeme önöknek, ha védelmére kelnek az egyszerű sárgunyhónak, melyet önkezeik hordtak össze az Úrnak tiszteletére.

A kurátor kezdte hátrafordítani a fejét a beszélő felé, Kaszásné asszonyom kezdte cirógatni Ince tógáját.

— Én a hitbuzgalmat tisztelem, — folytatá a szerzetes. — Úgy is lankadóban van az egész világszerte; s azt mondom az írással: „Vagy meleg légy; vagy hideg légy; mert ha langymeleg vagy, kiköplek szájamból.” És én nem jöttem önökhöz ez istenes buzgalmat megcsorbítani: ha azt akartam volna, jöttem volna karhatalommal hátam mögött; de én nem akarom, hogy önök utánam énekeljék a zsoltárt: „Öröködbe uram pogányok jöttek.” Egyedül jöttem ide; nem hatalmaskodva, de könyörögve: könyörögve egy ártatlan újszülött számára egy sugárt az égből, s egy pohár vizet a patakból, mely őt az életbe — és abba a másikba is bevezesse.

A nép között helyeslő morgás hallatszott.

A lévita elszontyolodva tapasztalá, hogy az ő nyája, mely saját pásztorát nem akarta kihallgatni, a barát szavait hogy beveszi. Az igaz, hogy nem is baráttól megszokott beszéd volt az. Méltó irigységében azt dörmögé a kurátornak:

— No, hanem iszen ebből a barátból sem lesz ám esztergomi prímás soha.

A leány azzal a kis gyermekkel karjain, az ekstázis gyönyörével hallgatá Ince beszédét. Arca egészen átszellemült; szemei ragyogtak, keble hevült.

S most odalépett hozzá a szerzetes, egészen eléje.

— Engedjék tehát önök, hogy a kisedet keresztanyja lehozassa a patakhoz, ahogy helyesen kívánta. Légy üdvöz leányom!

A kurátor meg volt illetődve. Egyfelől ama szűz szelídség, ama szenvedő elhatározottság, másfelől az idegen pap alázatos buzdító szavai, mikből a saját fensőbbség érzete tört keresztül, megbéníták haragját; megfogta a papkisasszony kezét:

— Nem. — Nem viszik a patakhoz keresztelni azt a kisgyermeket. Azt már nem engedem. Ha már meg kell lenni, isten neki. Tessék besétálni, főtisztelendő úr!

De csak háttal fordult azért a pap felé, mikor kínálta.

S még azután egy ideig kezében tartá a papkisasszony kezét, s megjuhászult dörmögéssel mondá neki: „Aztán abból az innen elmenésből sem lesz ám semmi. — Ugyebár tiszteltes úr?” — Ez meg félvállrul Sós Mártonhoz volt intézve.

A lévita arcán megint megjelent amaz akaratlan mosolygás, pergamen reddível. Nem tudott ellentmondani, csak lesüté a szemeit nagy szemérmatosan, s egyet szippantott az orrával.

Azután engedte a kurátor a papkisasszonyt meg a szerzetest belépni a házba a gyermekkel együtt, s egész elérzékenyülve mondá a körülállóknak:

— Mikor olyan áldott jó két teremtés az anyjával együtt; de csak pápisták ne volnának.

S hogy azután ellágyulását valamely erélyes tettel palástolja, megsuhogtatá a botját feje fölött, s nekiförmedt a bámészkodó gyerekeknek:

— Leszálltok onnan az eperfáról, meg a kerítésről mindjárt! — s amelyik nem sietett, a nyaka közé hányt a mogyorófiával.

Hanem az idegen hitű szertartáshoz be nem ment a hívek közül senki.

Odabenn a konyhában aggódva várta a zavaros jelenet kimenetelét az özvegy papné.

Arca szakasztott mása volt leányáénak, csak a szenvedések nyomai tették azt különbözővé. Ez is, az is a Madonnára

emlékeztet; csakhogy az anya már arra az alakra, aki a Golgotán holt fia lábait ölelte, könnyezve.

Az anya kezét csókolt Incének, ki nem tagadhatá meg, hogy azt ne mondja neki:

— Önnek a leánya egy szent.

— Bír azoknak a bátorságával — monda az özvegy. — Én nem mertem volna ezt tenni. Úgy tesz, mint a gyermek a vadállattal: nem fél tőle, mert nem ismeri még; s az nem bántja őt, mert látja, hogy nem fél tőle.

Ezalatt előkerült valahonnan az egyházi is, akit addig le sem hagytak szállni a szokérról. Míg az a kereszteléshez szükséges előkészületeket megtette; Ince belépett abba a szobába, hol a gyermek anyja várt reá, bűncit meggyónni.

A kalandornő ez alkalomra szépen kifesté magát fehérre, s aztán elég színpadi rutinnal adta Stuart Máriából a gyónási jelenetet; végül azt az óhajtását fejezte ki, hogy kis szülöttét Fatimének kereszteljék, ami ugyan elismerten pogány név; de az nem tesz semmit: úgy sem lesz abból semmiféle szent. Ince aztán úgy tett eleget a kánonnak is, meg az anyai szeszélynek is, hogy a keresztségben hozzáadta még a keresztanya nevét is, s lett belőle: „Fatime Serena.” A kalandornő a vezetéknevét is megmondá, az anyakönyvbe beírás végett. Egyébiránt ki tudja, minek fogják híni már jövő esztendőre?

Mikor a keresztelés végbement az első szobában, s a kisdedit visszavitték az anyjához a hátulsó szobába, már akkor a kalandornő arca gyöngé pirosra is ki volt festve: ez jelentette az örömet és anyai boldogságot. Következett egy jelenet: „Mari, egy anya a népből.”

Ince röviden búcsút vett az özvegytől és leányától; sietnie kellett, hogy még ma visszatérhessen a kolostorba: a nap nyugovóra járt már.

Odakint megköszönte a kurátornak és a lévitának a szíves fogadást, s az egyházfinak azt mondta, hogy csak üljön

fel a szekérre, és térjen vele vissza: ő maga a gyalogutat választja az erdőn keresztül.

A lévita egészen helyeslé ezt a szándokot.

— Gyalog sokkal közelebb esik Dudához minden világ-rész, mint szekéren.

Aztán még annyira vitte a barátságot a szerzetes iránt, hogy úti kísérőnek ráerőttette a saját botját, azt az ő büszkeségét: aminek a fája valóságos hazai káposztatorzsa, s a faragott kutya rajta tulajdon műremeke. Incének el kellett azt fogadnia. Jó lesz az a kolostor ritkasággyűjteményébe: ilyen bizonyosan nincs még ottan.

Aztán ismét elkísérte a szerzetest a káposztáskerten keresztül egész az erdei útig.

Mikor Ince végighaladt ama nagy zöld fejek között, amik gondolkoznak, hogy mondogatták egymásnak: „Aha! már viszi a botot!” S hogy förmedt rájuk a virágzó torzsai-óriás: „Csitt, laposfejúek! a bot viszi őtet.”

Az özvegy és leánya is elkísérték őt a patak széléig. Ott volt egy bokor széles levelű balzamita. Ince öntudatlanul leszakított egy illatos levelet róla. Serena azt mondta, hogy ezt „Boldogasszony virágának” nevezik, Ince eltette a viráglevelet keblébe.

Itt aztán elváltak: ő sietett fel a hegyi útnak, az özvegy és leánya visszatértek a paplakba, a lévita beült rezidenciájába, mely egy dologban hasonlít a szultán palotájához, s levéve gitárját a falról, elkezdé keserves hangon énekelni az ismeretes dalt: „Jöjj az ablakodra kedves, Minden nyugszik már. Csak egy pár boldog szerelmes, Ide s tova jár.”

Ince messze járt már a hegyoldalra felkapaszkodó úton, s még onnan is hallá a búbánatos dalt a kertek közül: „Alusznak minden állatok, Nyugszik föld és ég; Csak a vidám indulatok Vannak ébren még.” Végre egy lövés dördült el. Ez üdvlövés volt a lévita puskájából az eltávozó után küldve.

És akkor, amint Ince visszatekintett az esthomány ködeitől fátyolozott völgyre, ismét úgy jött neki, mintha álmodnék, s álmában más tájat, más vidéket látna, s azt mondaná a lévitának, midőn ajándékbotjára támaszkodik: „A botodat már elvettem, majd elveszem még a gitárodát is, a puskádat is, meg a fagunyhódat is, és ki tudja még mit, amit magadénak tartasz, te szegény ember.”

Te szegény ember, aki mégis olyan gazdag vagy!

Tied vagy magadé! . . .

Az út folyvást fölfelé vezetett. Sok ideig egy meredek fehér sziklafal képezte egyik oldalát, melytől az erdős hegyoldal meredekesen futott alá, a fák koronái emelkedtek csak az út magaság alantól. A telehold odasütött a fehér mészsziklára, s a szerzetes árnyékát éles körvonalokban rajzolta oda. Az árnyék előtte járt messze elnyúlva.

S az árnyék beszélt hozzá:

. . . . Rátaláltál. Ez az. „Az enyim.” Az oltárkép eredetije. A szűz. Esményképe a szűznek. Valahányszor a szentkép elé letérdelsz, mindig előtted fog állni az eredeti: s nem fogod imádkozni az *égit*, anélkül, hogy a *földit* is ne imádd vele . . .

. . . . S neked csak az imádat jut. A boldogság másé.

. . . . Az a „más” az utolsók egyike: te az első elsősje vagy. Az egy vézna, félszeg, nevetséges alak; te egy délceg dalia. Az egy homályos eszű korlátolt lélek, kinek minden világa egy falu, minden tudománya egy biblia: abból is hamisan idéz; meg ami ráragadt az iskolában, ott is az utolsó padon; akinek minden élce a vén diákos pennialismus; te pedig egy lángész, ki a korszellemmel együtt haladtál, s a tudomány egész csillagrendszerében ismered az utat. Az egy szegény ördög, ki a dudai vályogházon s a káposztáskerten kívül sohasem fog egyebet bírni; te egy hatalmi pályának bizonyos diadalra hívott versenyzője; egy fényes névnek önteremtő örököse: egykor az optimates egyike, prelátus, felsőház tagja, egyházi fejedelem: öneszed, önérdemed erejénél fogva . . .

... És mégis mennyivel több az a „másik”, mint te vagy: ő bírhatja azt, amit te soha!

„Apage Satanas!”

De az árnyékot nem bírta elűzni magától.

A puszták magánya, az erdők csendessége nagyon jó a kísértőnek arra, hogy az embert megtalálja.

Ince védte magát az árnyék ellen, mely együtt lépett vele.

— Nem igaz! nem boldogabb az, akinek szabad minden gyönyör. Én a szellem gyönyöreit bírom, más a testét. Az én gyönyöröm örökké tartó, soha nem hervadó. Az övé rövid, mulékony, hosszú bánattal viselős. Én is szeretetek, mindent és mindenkit. Engem is szerethet mindenki. Lehetek boldog és tehetem boldoggá azt, akit szeretek. Lehetek ember; de nem lehetek állat... Ő a keresztség sacramentuma által már szellemi kötelékbe lépett velem. Még az a másik nem bírja őt. S ha bírni fogja is valaha, az csak a test lesz: lelkét én jegyeztem el magamnak. S ez nem véték fogadalmam ellen: ezt kánonaink rendelik így; a keresztelő pap s a keresztyanya szellemi jegyesek. Szűz jegyesség, mely átkésér az örök üdvösségbe.

Az út a fehér sziklafaltól letért a völgy mélyébe, a holdvilág eltűnt, az árnyékot elnyelték a fák homályai, s elriaszták a fénylő szentjánosbogárkák a fák alatt: mire hazaért Ince a kolostorba, kedélye fel volt tisztulva, arca nyugodt és szenvtelen. Midőn ágyába lefeküdt, nyugodtan mondá el az Ave Máriát a madonnakép előtt.

De ettől a naptól fogva került Gideont. Nem akart tekintetével találkozni.

És imakönyvét elzárva tartá, nehogy más lapozzon benne, s megtalálja azt a zöld levelet.

Pedig hiszen — mit találna rajta, hisz azt minden ember tudja, hogy ennek a levélnek a neve „Boldogasszony virága”.

GOLGOTA

Két menedéke van az aszkétának a kísértés ellen: a templom és a könyvtár. A tudós védnöki nemcsak a szentek, hanem a műzsák is. Az imának sikerét erősíti a tanulmány.

Ince még azon ősszel segédtanári állomásra lett emelve, a ránézve oly kedves szakmában: a történettanban. A szorgalom, melyet hivatásában kifejtett, több volt, mint szenvedély: az már küzdelem volt.

Most már külön szobában egyedül lakott, magának élhetett. Nappala hivataláé volt; éjjele a magáé. A nappal üres óráit, a heti szünnapokat a könyvtárban tölté, annak kincshalmazai közül keresve elő a tanulmányaihoz szükséges kútforrásokat. Éjjel azután dolgozott. A reggeli harangszó gyakran asztalátul szólítá el. Egy roppant műbe kezdett bele, melynek elkészüléséhez évek sora szükséges és pihenéstelen rabszolga-szorgalom. Aközben tanított és tanult. Mint tanár nem érte be azzal, ami pusztá kötelessége volt: tanítványait magánórákon képezte tovább.

Gideon és a „halászok” ezért azt sugdozták róla, hogy e magántanórákat azért tartja, mert szereti a pénzt: azokért fizetnek a gazdagabb tanítványok; ámde ő a szegényeket is éppen úgy tanította külön leckéken.

Amellett két nehéz tantárgyból maga is vizsgát tett le, kitűnő eredménnyel.

Azon évben a hercegprímás pályaversenyre hitta fel az összes magyar római hitű tanítószerzeteket. A feladat volt: leírása azon csodatéteknek, miket a Boldogságos Szűz eszközölt Magyarországon, história, krónikák, hagyományok és műemlékek nyomán. Jutalma: száz darab Szűzmáriás körmöci arany. A pályadíjt Ince műve nyerte el a bírálók egyhangú ítélete szerint: ami nagy büszkeségére vált kolostorának és egész rendének; neki pedig ezt az irigység sugallta címet szerzte tárgyainál: „Polükrátész”. (A szerencse kedvence.)

Mikor e jutalom elnyerése után Gideon találkozott vele, ezzel a szóval gratulált neki:

— Egy fogadalmad már meg van törve: a szegénység.

Száz arany nagy kincs egy szerzetesnél. Mit is csinálhat vele? Könyveket vesz vagy festményeket. Egyéb fényűzés, szerzemény, ránézve nem létezik. Vagy heverni hagyja szekrényében, hogy ha egyszer meghal, valami szegény rokonát boldoggá tegye vele.

Telt nap nap után. A háborító álomlátásoktól elszoktatta a szívet a munkában átvirrasztott éj; s az oltárkép oltalmat nyújtott saját képmása, az élő ábrándkép ellen. Gyakran kihullott a toll a dolgozó kezéből, hogy térdre esve választott védszentje előtt, zokogva boruljon ágyára, és kérjen tőle erőt az égtől nem földi kínok elviselésére.

Testkínzó virrasztás, józanság, szellemi erőfeszítés, égi malaszt és a jellemerő, melyet szent esküvés edzett, erős várat képeztek körül, melyen a kísértő nem törhet keresztül; s ha a csábarcú rém mégis belopózott, ott kész védőrséget talált a hideg filozófiában. Ez a világi rend. Az élet prózája meggyógyítja az ábrándok betegségeit.

De hátha egyszer mégis halál a vége az ilyen betegségnek?

Mégis sokszor kiverték az ábrándok szívéből a tanulmányt, az egybefüggő gondolatot, az öntudatos imát, s magukkal ragadták. Sokszor ott virradt meg a kolostor udvarára néző ablakánál, s elbámult merengve a négy óriási fenyő-

fán, mely az udvar közepén egymásra borul. Íme, e négy fenyőt ide ültették fogolyként, bezárva négy magas fal közé, hol csak kimérve jut napfény és szabad lég s íme, a négy fenyőszál addig emelkedett, míg túlnőtt a kolostor tetőzetén, fölfelé tört utat magának, s koronájával szabadítá ki magát börtönéből.

... Absit omen!

Ince rákényszeríté magára azt a hitet, hogy nem is gondol többé ama szelíd, mártírtekintetű gyermekre, ki mint egy szent lépett eléje a felbőszült tömeg közé, s lecsillapítá azt az ihlet varázsával. El tudta őt már feledni.

A kísértés nem jön eléje többé. Hiszen semmi helyzet sem képzelhető, melyben ők valaha még egymással találkoznak.

S még egy új fordulat történt, mely az eszméknek más irányt, a gondolatoknak szokatlan táplálékot adott: a mozgalmas idő.

1848 volt az év.

Új eszmékkel vajúzó korszak, melynek hegyei ezúttal oroslánokat szültek.

S e világrengés a kolostorok falai közt is érezhető volt.

Valami volt a levegőben ...

Valami névtelen ragály ...

Még most örködik ellene harangszó, orgonahang és tömjénillat.

A tudósok úgy híják azt, hogy „nosztalgia”.

Mi parasztok úgy híjuk azt, hogy „honszeretet”.

Jobb, ne beszéljünk még róla! Majd ráérünk gyógyítani (vagy belehalni), ha egyszer epidemice talál föllépni a vidéken.

... A kolostorban egyházi ünnepély volt. Nyolc ifjú lépett előre subdiaconusból diaconusi állásba: azok között Gideon.

Az apátúr e nap örömére az egész ifjúságnak engedélyt adott mulatságot rendezni az akali erdőben; csak Ince maradt honn. Ránézve nem volt többé semmi társas multság.

E nap délutánján ismét ugyanazon szekér állt meg a kolostor előtt, mely egyszer már Incét Dudára vitte, s ugyanazon fuvaros hozott levelet az apátúr számára.

Az apátúr Ince jelenlétében bontá fel a levelet, s elolvassa annak tartalmát, így szólt:

— Az özvegy papné haldoklik: a halotti szentségeket óhajtja felvenni.

Ince úgy érzi, mintha egy tenger szakadna fejére. Ha őt fogják ismét odaküldeni! Ha ismét meg kell őt látnia! A szenvedőt, a kétszeresen árvát!

Az apátúr folytatá a levél tartalmát.

— A haldokló azt óhajtja, hogy a plebánus menjen el hozzá a végső vigaszt megadni, vagy annak távollétében egyike a tanároknak.

Ince a tengerből érzi magát felmerülni.

A lelkész éppen jelen volt.

Az apátúr megbízta őt e küldetéssel: az rögtön felkészült s útra kelt.

Ince fölsietett magányos szobájába, s oltárképe előtt térdre borulva, imádkozott a haldokló nő lelki üdvéért, s hálát adott az Úrnak, hogy e másodszori kísértetbeviteltől őt ily bölcsen megóvta.

A hálaadás korán volt.

Alig telt bele egy óra, hogy a lelkész eltávozott, midőn hirtelen viharos fergeteg támadt, mely jeges záporral verte végig a vidéket.

Két óra múlva visszatért a szekér a lelkéssel.

A kegyes férfiú összeázva, sárosan jött fel a kolostorba. Lehetetlen volt megtennie azt az utat. A felhőszakadás omló zuhatagokkal tölté meg a völgyvágányokat: a kis Gelence patak, mely Dudáig felkanyarog, most egy gátját tört tenger; egész élőfák úsznak benne, töveikből kifacsarva, s házmagas sziklákat hengerget maga előtt, malmokat törve pozdorjává, miket útjában talál. A fuvaros nem vállalkozott a továbbmene-

telre, s visszahozta a papot. Neki nincs több nyaka egynél, lova sincs több csak kettő, azokat vesztébe nem hajtja.

Pedig egy haldoklót várákoztatni nem lehet.

A lelkész is bizonyítja, hogy azon az úton, még ha vége lesz is a zivatarnak, mai nap abba a zughelységbe menni nem lehet.

— Pedig menni kell — monda az apátúr. — Van annak még egy másik útja is, gyalog, a hegyháton keresztül. Ez úttaf már ismerős Innocentius, járta azt. Vegye ön vándorbotját, és induljon el.

E fáradságos feladattal nem lehetett a plebánust megbízni: beteges volt; a többiek künn rekedtek a mezei ünnepélyen.

Ince meghajtá fejét. Egy szót sem szólt ellene. Hiszen a harmadik fogadalom „az engedelmesség”.

Ah, nem a zivatar odakünn rémíté őt el: nem a küzdelmes út; nem az éj sötétje; hanem az a zivatar odabenn, azok a rémek, az a sötétség önlelke kietlenében.

Lehet, hogy halálra betegszik, lehet, hogy elvesz az úton, elsodorhatja a hegyi ár, lesújthatják a vihardöntötte fák, a villám: de egy lelkésznek nem szabad arra gondolni, mikor egy veszendő lélek örök üdvéről van szó.

Nem várt tovább. Nem hitt magával kísérőnek senkit, kezébe vette amaz emlékezetes botot, és megindult a szakadó zápor középett a hegyek felé.

Alkonyat volt, mikor elindult, s éjfél lett, mire a hegygerince felért. A zápor folyvást verte odáig, öltönyéről csorgott a víz, a csúszós iszapban fáradságos volt a haladás, a hegyoldalok zengtek a mennydörgéstől. Ő nem fáradt el, és nem rettegett. Más teher volt az, mely alatt nyögött!

Mikor ismét felért ahhoz a magas sziklafalhoz: a zivatar elállt, a felhőtábor tovahúzódtott, s a felkelő hold ezüstre festé a futó fellegek orrait; mint hóhegyek omlottak azok tova, mikből a villámfény zöld-piros aranyat cikázik.

Az a holdfény odaveté a falra a fehér alak fekete árnyékát.

S az újra kísérteni kezdé.

— Most már senkie sem lesz a szűznek, az árvának: mindenkitől el lesz hagyatva. Árvaság, nyomorúság, hontalanság lepi meg egyszerre. Gyászruhája is lerongyollik, s még gyászbabb lesz. Mi lesz belőle? Cselédnek ki fogad egy leányt, kinek finom keze van? Becsületét ki tiszteli egy leánynak, aki szép? El kell vesznie majd vagy testileg vagy lelkileg. És teneked nem lehet őt megmentened. Dönts el ezt a sziklát, ha tudod. Ha napszámos volnál, ha koldus volnál, együtt mehetnél vele dolgozni, együtt mehetnél koldulni. Senki sem vagy. Nem vagy te élő; csak kenyérfogyasztó halott. Egész tudományod, minden világod, a földön és az égben és munkáid, miket az utókor számára készítesz, és szolgálataid a hazának, az emberiségnek, és leendő hírneved, dicsőséged mind nem ér fel — egy igazi férfi szabad kézszorításával . . .

Hirtelen egy durva hang riasztá fel tusakodásából.

— Megállj !

Egy cifraszűrös ember állt előtte, kezében puskával. Zsivány volt. Azoknak a búvhelye ez a vidék. És ő fegyvertelen volt. Jobbrul a meredek sziklafal mellette, balrul a zúgó bükkfák sudarai, mik a mélységből fölmeredtek, és körül emberlakatlan sivatag.

— Ha Isten velem, ki ellenem?

— Van-e pénzed? — kérdé a rabló.

— Nézzen ön meg jól: szerzetes vagyok.

— Mehetsz a pokolba, koldus barát. „Deo gratias”: barát-pénz.

S elhagyta őt menni maga előtt.

Ha feleletre szorította volna őt a zsivány egyenesen a kérdésre, úgy Incének meg kellett volna mondania; mert „hazudni lehetetlen”: igenis, itt a keblemben száz darab szűzmáriás arany.

De hát minek vitte ő magával azt a pénzt?

Virradni kezdett, mire a szerzetes az út azon kanyarulatá-

hoz ért, ahonnan a völgykatlanban fekvő falura le lehet látni.

Az most szomorú látvány volt.

A tegnapi felhőszakadástól megáradt patak végigsöpörte az egész kis lapályt, mely máskor olyan volt, mint egy kis szőnyeg, a káposztás ágyak gáliczöldje, a salátaültetvények sárga táblái, a kalarábtól lilaszín kockák, keresztül-kasul szel-delve a virágzó levendula égszínkék sövényeivel, a kassai rózsa aranycirádáival, közben mint elszórt csillagok a himzén-sen, a napraforgó koszorús virágtányérjai. Mindez le van tarolva. Az egész völgy egyformára van seperve, s behordva iszappal. Oda a hírhedett káposztafejek is, a virágos torzsa is a földön fekszik az iszapba lehajtva. Nem mondják már egymás-nak: „Itt jön a mi emberünk megint!”

De valaki mégis várt Incére a régi ismerősök közül: a lévita.

Kora hajnalban felkelt, hogy a patakról elsodrott hidat helyére visszacipelje, s utat lapátoljon az iszapon át a méhesig. Az ő együgyű elméje kiokoskodta azt, hogy a haldokló pap-néhoz a rendes úton nem fog jöhetni pap. S aki a hegyi úton fog jönni, az nem lesz más, mint Ince. A többi monachusok bizony túl rekedhetek volna miatta a patakon valamennyien. Ennek az egynek órá is kiterjedt az igézése. Elég volt annak egy-szer a szemébe nézni, hogy megszeresse az ember, férfi vagy leány.

— Úgy vártuk önt már, felebarátom — ezzel fogadá az érkezőt.

Kik? Többen? A haldokló nő mást hívatott, nem őtet.

A lévita deszkapalotájában jó volt megpihenni Incének. Ott letisztogatta sáros csizmáit a lévita. (Ha megtudná azt a kurátor! Mindjárt kihordatná a határra.)

A kakasok akkor kezdtek még szólni, a faluban csendesség volt.

Ince a kertből fölment a paplakba. Minden ajtót nyitva talált ott. Virrasztottak. Serena ott ült anyja ágya mellett.

Amint Incét belépni látta, egyszerre öröm és megrettenés látszott arcán, aztán mind a kettő elmerült abba a mély, vigasztalan fájdalomba, melyen egy pillanatra keresztültört.

Anyja az ágyon feküdt behunyt szemekkel.

— Anyám, a lelkész úr itt van — szólt reszkető hangon, átölelve a beteg vállait.

A nő felpillantott, nagy, sötét szemeit az előtte álló alakra meresztve. A haldoklók szemei úgy tetszik, mintha meggnőnének, mintha kitágulnának, s valami idegen világ sugározni ki belőlük: az elmúló élet utolsó fénysugára.

Azután kezét a lelkész felé terjesztve, hangosan kiáltá.

— Ah! önt küldék ide? Én mást vártam.

— Édes leányom — szólt Ince szeliden. — Egyforma gyarló szolgálai vagyunk Istennek mindannyian. A vigasz, mit adni képesek vagyunk, a szentség, mivel adományozva vagyunk: egyformán jön tőlünk, ifjaktól és öregektől.

A papné inte leányának, hogy hagyja el a szobát. A gyónónak egyedül kell lenni.

Ince odahajtá fejét a haldoklóhoz közel.

— Szólj, leányom, mi teher nyomja lelkedet?

— Nagy teher az: suttogá a nő; egész életemnek egyetlen hibája. Igaz voltam egész életemben. Tudva rosszat nem tettem senkivel, jót akartam mindig ellenségeimnek is. Hífi voltam hitemhez: megtartottam bűjtöt és vezeklést. Egyetlen nagy bűnöm az, amiben erényemet kerestem, hogy oly buzgó voltam, amilyenek nem kellett volna lennem.

— Erősítsd meg szívedet. És mondd el, mi vétkekre vezetett buzgóságod. Isten bocsánata minden vétkekre kiterjed: de szemközt jó azokra, mik jó szándékból eredtek.

— Az én vétkemnek nincs neve.

— Névtelen bűn?

— Én megöltem egy lelket. Egyetlen leányom, jó gyermekem lelkét.

— A lélek halhatatlan.

— Az övé már halott. Én öltem meg azt.

— Hogyan? Mi módon?

— Nagyon hű voltam hitemhez. Ezért szenvedtem egész életemen át. S ami több annál: engedtem e hűségem miatt, egy szeretett férjet is egész életén keresztül ezer gonddal megaláztatással, nélkülözéssel küzdeni. Nem panaszkodom. Megvolt jutalmam érte a földön. Mi, üldözöttek, száműzöttek kis gunyhónkban boldogok voltunk. Leányomat is ily hitbuzgalomban neveltem. Saját lelkem szállt bele. Együtt élünk . . . és együtt kárhozunk el. Mert én nem gyónhatom meg bűnömet önnek. És bűnbocsánatlan kell magammal átvinnem a túlvilágra bűnöm terhét. Minden bűnös számára van kegyelem Istennél: egyedül az én számomra nincsen . . .

Ince sejtelve látnoki erőt kölcsönze neki. Szíve elszorult.

— Isten a kimondatlan szót is meghallja — monda vigasztaló hangon —, s a megbánás útban találja bocsánatát.

A nő erőszakosan ragadta meg a lelkész kezét, mely bűnbocsátólag volt feje fölé emelve.

— Nem! Nem! E kéz ne érintse fejemet; mert elveszti a szentelt malasztot, s az utolsó kenet olaja a sátán stigmájává lesz ujjai hegyén. Hagyjon el ön! Nem gyónhatok önnek. Menjen vissza. Küldjön egy ősz férfit onnan. Nem halok meg addig. Félek a haláltól. Az én sírom feneke nincs rózsákkal ágyazva, mint Máriáé volt: az én sírom feneke a pokol! (A nő felemelkedék fektéből irtózva.)

— Légy nyugodt, leányom, nyugodjál meg az Úr rendelkezeteiben — szólt Ince a haldoklót visszafektetve ágyára.

— Hiszen ha csak meg kellene hálnom, ha csak el kellene kárhoznom — hörgé a nő —, befognám szájamat kezeimmel: hallgass! ne kínozz másokat azzal, ami neked fáj. Szenedd ki a halált — szótlán, s szenvedj az örökkévalóságig — mindig szótlán. De mikor őt is magammal ragadom! Leányomat! Azt a tiszta, ártatlan teremtetést, aki olyan még, mint a kristály: velem ragadom őt a kárhozat posványába!

A lelkész az ajtó felé lépett. Jól sejtette ő, mi teher nyomja e nő lelkét, meggyónatlanul is.

— Ne hűja őt be — rikácsolá a haldokló. — Ha meghalok, se bocsássa őt ravatalomhoz; mert én felülök fektemből koporsómban, mikor a szentelt vizet reám hintik, s szemeimet irtózatosan elforgatva fogom ordítani fennhangon: leányom: mi ketten el vagyunk kárhozva! Ne halljam őt sírni, ne könnyezzen ő fölöttem; mert minden könnyecppjére megfordulok a sírban, s az örök lángok magasra lobognak fejem körül, ha ő nevemet elkiáltja!

Ince felnyitá az ajtót, Serena ott állt reszketve.

— Jöjj be leányom — szólott hozzá szelíden. — Anyád a jobb világ küszöbén van: térdepelj le ágya elé s imádkozzál, ahogy eléd mondom.

A leány letérdelt, és anyja kezét két kezébe fogta.

— Atyám! Mindentudó Isten. Őrizz meg minket a szívünkben lakó kísértetektől. Távoztasd el tőlünk a gondolatokat, mik szent akarattal ellenkeznek. Adj erőt mi szenvedélyeinket leküzdenünk. Segíts meg minket erős fogadásunkban, hogy lemondjunk arról, ami elérhetetlen, kitépjünk szívünkéből minden oly óhajtást, melynek teljesülése a te bölcsességed előtt lehetetlen. Hallgass meg, és légy irgalmas hozzánk, hogy tudjunk élni úgy, hogy halálunkkal tehozzád juthassunk. Ne mérj reánk oly nehéz keresztet, mint szent fiadra mértél, hogy leroskadjunk alatta. Állítsd a te őrző angyalodat közénk és rossz gondolataink közé. Váltsd fel a mi homlokaink töviskoszorúját a te üdvösséged fénykoronájával, melynél kívánatosabbat a mi szíveink ne ismerjenek soha. Légy velünk most és halálunk óráján, Atyánk. Ámen.

A leány utána mondott mindent áhítattal. Aztán holthaltványan rogyott oda anyja kezére. Minő imádság volt ez!

Az anya szemei rajta függtek, s az a sugár, mely belőlök ragyogott, maga az üdv volt már. Nyugalom ült arcán. Egyik kezével leánya kezét tartá, másikkal a lelkész kezét

vonta oda homlokára. Azután lehunyta szemeit. Elkezdett mosolyogni, meg volt halva.

Serena érzé, hogy a kezében tartott kéz nem vezeti őt többé a világban. Megcsókolta azt, és nem sírt.

Régóta készen volt e végre. S aztán jó vég volt ez. A lévita özvegyének kegyéve éppen lejárt. Az utolsó napon úgyis menni kellett már valahová. Legjobb a temetőbe. Az Úr, ki a mezők lilomát ruházza — az özvegy papnénak is ad házat, ahol megnyughassék.

Serena nem sír soha. Tudja, hogy az „más embernek” rosszul esik. Tudja, hogy akkor, amidőn az elhagyott árva sír, egy boldogult lélekre nézve félbeszakad az örök üdvösség: s arra az időre el kell hagynia eget és paradicsomot s visszazállnia a fájdalmas földre.

A temetésnek még az nap este végbe kell menni. A megyei orvos úgy rendelte. Több éjt nem fog ő már e lakban tölteni.

Minden előre el volt már készítve: a sír megásva, hozzá a sírkő, diófa koporsó, halotti gyász. A lévita felfedezé Incének, hogy Serena kisasszony minden pénzbeli összegecskáját kiperdálta, részint drága orvosokra anyja betegsége alatt, részint a gyászpompára, magának aligha tartott meg annyit, hogy kocsin mehessen ki a faluból.

... De hát engedi őt elmenni Sós Márton?

... Nem akar itt maradni!

Késő este ment végbe a temetés. Serena fölhintetett a sírt zöld pázsittal, s a sírkő mellé egy szomorú nyírfát ültetett. Egy könnye nem hullt aközben.

Mikor a szertartástól visszamentek a paplakba, megköszöné Incének jóságos buzgalmát, s kérte, hogy fogadja el tőle a szertartás díjául azt a koronás tallért.

Ez bizonyosan utolsó pénze volt.

Ince elvette a tallért.

Nem volt az utolsó pénze a leánynak. Ince száz darab szűzmáriás aranya ott hevert már akkor Serena útításkája

fenekén. Ince azalatt, míg a leány künn járt, belecsempészte a papírba csomagolt aranyhengerkét. Számára volt az elnyerve, elhozva. A leány azt sem fogja tudni, ha megtalálja, honnan került oda?

Mikor aztán a nap lement, a leánynak is menni kellett az üres házból. Nem azért, mert a kegyév letelt: Sós Márton ott hagyta volna őt lakni a világ végeig, de azért, mert anyja nem volt többé abban a házban.

Valamerre menni kellett.

Hová?

Nagy a világ!

Szekéren csakugyan nem lehetett menni a faluból. Az utak el voltak pusztítva a tegnapi nagy felhőszakadás által. Serena kérte Incét, hogy vezesse őt a hegyeken keresztül, azon az úton, melyen ő maga jött ide.

Incének a vér egyszerre szívéhez tódult e szóra. Ő vezesse őt? egyedül, csendes erdő, csendes éj közepett?

Talán mégis jobb volna a jó Kaszásné ajánlatát elfogadni, hogy maradjon addig a kisasszony az ő házánál, míg a szekérút helyre lesz állítva.

— Nem lehet, nem lehet: nekem mennem kell. Reám várnak.

Kik? — Azt nem lehet megmondani.

A hold feljöttével aztán megindultak a vándorok a hegyi útnak.

Mikor a méhesen keresztülmentek, Sós Márton kihozta a puskáját, s ráerőttette a szerzetesre. Jó lesz az erdőben kísérőnek: ott most zsvánnyal is lehet találkozni.

Incének eszébe jutott, hogy most már nem maga jár egyedül; van akit védelmezzon: elfogadta a fegyvert.

Viszi már a puskáját is a szegény embernek . . .

Az elkísérte őket az erdő széleig, szalagjánál fogva nyakába akasztott gitárját a hátára csapva. A forrásnál aztán búcsút vett a kisasszonytól, a kezét is megcsókolta, s amint az nagyon

messze elment már, akkor rákezdé a szép dalt: „Mindegy a válasz nékem oh leányka, Búcsúzva vagy búcsútlanul: Én sírni nem fogok, de érzek — Mondhatatlanul . . .”

A gitárról lepattant egy húr; aztán a másik, végre kapta a lévita a nyakánál fogva, hozzácsapta a bükkfához, hogy darabokra törött.

A gitárja is oda van már a szegény embernek . . .

. . . A két vándor fölért a hegyi útra, hol a magas mészsziklafal mentében a holdvilágnál sötét árnyékok kísérik az embert. Szótlanul haladtak egymás nyomán.

Ahol a hegyi út legmeredekebb, ott megállt a leány, s még egyszer visszatekintte a tájra, melyben az esti köd gyermek-kora örömeit és bánatát, s szülői sírját eltakarja. A szerzetes ott állt mellette, és nem nézett reá.

A sziklafal még ötven ölnyire meredekül alá: szédület letekinteni róla.

Ince valamit gondolt: vajon ez a leány nem arról gondolkodik-e, amiről ő?

Egyszerre odafordult hozzá a leány, s megszólította:

— Atyám! Engedjen meg egy kérdést.

— Szólj, leányom.

— Megbocsátja-e az Isten, ha magunk keressük a halált, mely hívásunkra nem akar jönni?

Ince öntudatlan gyorsasággal rántá vissza a leányt a meredély széléről, s elszörnyedve kiálta föl:

— Mit kérdezhet ön? Az bűn, mit Isten nem bocsát meg soha.

Az elszörnyedés kettős volt. Ő maga is úgy érzé, mintha az a fekete árny ott a háta mögött taszítaná előre, s suttogná fülébe: „Ugorjatok le innen együtt, akkor mindjárt egymáséi lesztek!” Önlelkét feddé meg e felkiáltással.

A leány fájdalomtól égő szemekkel néze reá, s újra kezdé az ostromot az ég ellen.

— De ha az élet egészen lehetetlenné vált már, ha mindent elveszíténk: legkisebb remény nélkül valaha visszanyer-

hetni az elveszettet; ha nincs többé a világon senkink és semmink. Ha lelkünk már előre meghalt. Ha az élet eltévészette célját, s útban van, hogy még a másik életet is elveszítsesse velünk. Ha a földön lakás az égbe juthatás ígérését rabolja el tőlünk, akkor sem szabad-e azt felkeresnünk, aki bennünket a kárhozatból megvált?

— A halált keresni mindenütt és mindenkor bűn.

— Ön talán csalódik. Hát a Megváltó, hát az apostolok, hát annyi vértanú nem azzal a bizonyos tudattal állta-e meg a helyét, hogy ott kínhalálát várja be? Hát akik küldetésükben előrementek, s tudták, hogy halálba mennek: a szentek dicső serege? Nem nyertek azok bocsánatot érte?

— Ah, az egy más eszmekör. Azok egy dicső feladatért, egy magasan ragyogó célért vitték oda életüket a vérpadra, a mézárszékre. Az áldozat hekatombájában meg van szentelve az önkereste halál, s erénnyé válik az, ami másképpen bűn.

A leány ajkaihoz szorítá az ifjú kezét. Tekintetében megdicsőülés ragyogott.

— Köszönöm — monda ihletten. — Ezt óhajtottam tudni. Tehát akik szemközt mennek a halálba, úgy hogy egy nagy, magasztos eszmének szolgálnak általa, azoknak szándéka nem bűn, hanem erény; ha célt értek, nem kárhoznak el, hanem idvezülnek.

— Mire gondol ön?

— Titok az. Siessünk, míg fenn van a hold.

A leány biztos léptekkel megindult, Ince követte őt; hajnalra faluhoz értek, ott Serena szekeret fogadott, mely őt tovaszállítsa; Ince búcsút vett tőle, s nem mondták egymásnak: „a viszontlátásig.” De ott állt, amíg el nem takarta előle a távozót az erdők mélye.

Akkor tért vissza a kolostorba.

Már két éjjel nem aludt. Az apátúr megdicsérte buzgalmáért, s azt mondá neki, hogy most menjen szobájába, s pihenje ki magát.

Pihenni!

Pihenni ezzel a nehéz tudattal szívében, amit magával elhozott.

Pihenni a Golgotán! Lefeküdni a keresztre feszített szívvel, és aludni csendesen!

Az érzékiség ellen könnyű küzdeni az anachoretának: a test földi vágyait meghűsíti a szellem, oly magas régióba emelkedve az érzelmenek, ahová az agyhevítő ködök fel nem hatnak; ahol a hideg és a sugár uralkodik; de hogyan védje magát akkor, ha egyenrangú nemes érzelem támad fogadása ellenében, s két ellentétes fény vakítja el lelkét ugyanazon magas csillagvilágban, ahová menekülni akart? Mihez folyamodják akkor, midőn nem a kárhozatos gyönyör és az idvezítő vezeklés között kell választania, hanem két fájdalom között, amiknek egyike „részvét”, a másika „kötelesség” nevet visel.

A részvét az árva gyermeket kíséri, ismeretlen, kitalálhatlan, utakon, miknek vége: halál. A kötelesség lekötve tart egy véghetetlen láncsal, melyet a szabad akarat elnyújthat messzire, de el nem szakíthat soha, mely ahhoz a ponthoz, honnan kiindult, mindig visszavezet.

A leány útjai és a férfi útjai összebonyolulnak, egymást örökké keresve, de nem egyesülnek soha. Ez a megkettőztetett labirint.

A szerzetesnek nem voltak többé csendes éjei.

Ott virradt meg, hol lefeküdt, zokogva, imádkozva a szentkép előtt, és kért tőle világosságot.

Őt nem a puszta eskü és fogadalom tette hívévé az égi védalaknak, de a tiszta, magasztos meggyőződés; boldogságot kereste az imádatban, s gyönyörrel követte őt a felhők és csillagok fényességei közé, de hasztalan akart felé repülni: elveszté lelke szárnyait, amióta azt tudta, hogy egy másik magasztos, szenvedő, tiszta női alak, ki az égi eszményképek annyira képmása, itt a földön jár — és nem idvezült, hanem boldogtalan.

Olyan volt, mint a holdkóros, kit egyszerre vonz a csillag és a föld, s jár e kettős bűvhatalom által vezetve szédítő meredélyek párkányain.

Két árnyéka van: az egyik fényes, a másik sötét.

Ha bűn volna az, ami ellen küzd, könnyű győzelme volna; segítségére jönné Isten; de az is erény, mit leküzdeni akar: a legnemesebb, a legtisztább érzélem, minden salakjátul a vér forró vágyainak ment, épp olyan tiszta imádat egy földi szent iránt, mint az a másik. Két oltár közé van állítva: egyiket le kell rontania, hogy a másiknak híve maradjon, s akármelyiket rontja le: az őt el fogja temetni.

Nem adott már vigaszt lelkének az isteni természet szemlélete; a vízcsepp, a porszem csodái elveszték hatalmukat a kebel csodái előtt; nem találta fel nyugalmát a liget méla zúgásában; a fák, bokrok, virágok átvették gondolatjait, mint a pókhálót, s mikor újra elhaladt mellettük, e pókfonalak visszaemlékezteték a hozzájuk tapadt eszmékre.

Nem vigasztalták meg régi barátai, a könyvek, ezek az étellel teljes katakombák. Most csak kísértetek jártak fel azokból is.

S mikor mély tépelődései közepett a konduló harangszó meglepé, ijedten rezzen össze; s aztán elcsüggedve kérdezi magától:

„Mi hát a vétkem, hogy úgy megrettenék?”

A FÖLTÁMADÁS

Aki egy hajdankori magyar pénzt látott, ezüstöt vagy aranyat, azon ama nő képét találta, kinek fején a koronán kívül még a dicsfény is sugárzik, s körül a párkányszaton e szókat olvashatá: *Patrona Hungariae*, 1848-ban már e magyar fölirattal: „Magyarország védője.”

Az ifjú hitbajnok nehéz kísértetei közepett ez alakot hívta segélyül. Megjelent. S egy világító sugárt vetett dicsfényéből kétségbeesése kínzó homályába, melytől annak lidércnyomású rémei egyszerre ismerős fénylő alakokká lőnek, s a félelmes ködkép ragyogó tájékká idomult át.

1848 nyárutója volt. Keservekben gazdag hónap.

Az a „népkór” (epidémia), amit említettünk, általános volt már. Mindenkire elragadt az; és kínlódott vele férfi és nő, és a gyermekek is szenvedtek bele, s nem volt kiváltságos osztály, melyet érintetlen hagyott volna. Belopózott a jól bekerített várakba, s ezredenkint tette betegeivé a katonákat, s nem múlt el a tömjénfüstben; a templomba is behatolt, és meglepte magát a papot az oltár előtt, a szószéken, hogy mikor Jeremiás siralmaiból szól a textus, elkezd beszélni Pannónia szorongatott népéről, s Senakérib király s Heródes helyett a „bán” és a „kamarilla” nevét szalasztja ki száján.

A nyomtatott betű mindenüvé elhordja ezt a ragályt.

Addig volt csak *zárda* a kolostor, amíg fogva tartotta az „frást”, amíg a szerzetesek tolla volt a tudás egyedüli sokszoro-

zója. Amint a betű kiszabadult: nincs zárda többé! Hasztalan az index, a szillabus! Az írás betöri a kaput. A papok hírlapokat olvasnak. Jerichónak trombitaszó sem kell már: a néma betű is megteszi.

Ez a parányi démonok tábora mindennap új meg új borzalmakat fuvallt szét az országon, mint a szél: a betűk légiójának pusztítása rettenetes volt.

Először kiirtotta a szívekből a testvérszeretetet. Minden idegecskéje testünknek reszketett a vágától a bosszú kereső gyönyöreit után, minden pórusunk ragályos embergyűlöletet lehelt, s szívünk falát ütötte a felforrott vér, követelve a sebeket, amiken át ellensége vérével összeszőkellhessen!

Még tovább mentünk. Ahol megszűntünk *hinni*. Először csak az emberekben, rokonainkban, vezetőinkben, a nagy embereinkben; lehajigáltuk azoknak a szobraikat egymás után helyeikről, míg utoljára a legmagasabb ember bálványa, maga az isten földi képe, a király is végigzuhan hitünk omladéka között, s estével összetörte magát az oltárt is, s azt mondtuk: nem imádkozunk többé, hanem átkozódunk! és letétük a harangokat a toronyból és megöntöttük ágyúknak.

Oh, be rettenetes idők voltak azok!

Mindennap új iszonyat képe, új jajkiáltás hangja; a lehetlenségek szörnyetegei, egymást szülve és felfalva; a csalódás mindenben, ami eddig szentnek tartatott; a legiszonyúbb delírium hagymázos víziói véres valósággá alakulva, s mindezek közt az elhagyottság zsiбbasztó érzete.

De a lázbetegnek ereje is szokott lenni!

Az apró démonok mindennap új meg új szelet fúttak át az országon. Egyik nap a borzadályok hideg szelét: a leghidegebb északi bórát, másik nap a buzdítások forró sirokkóját.

A sirokkó pedig átmegy a kolostorok zárt ablakain is. Mindenki beteg volt már bele.

Nem védett meg ellene a fehér talár.

(Mondtad uram: „Az én országom nem a földről való!”)

de azért mégis könnyeid hullottak bele, mikor Jeruzsálem elpusztulását megjósolád. Hát a mi szívünk erősebb lehet-e?)

Mindennap olvasá Ince társaival a nőttön-növő ragály jelenségeit. Ifjak, vének, úr és szegény hogy tódul a zászló alá! Apák elhagyják családjaikat, tisztviselők hivatalaikat, tanárok katedráikat, iskolás gyerkőcök embersorba állnak... csak a mi kezünkben nincsen fegyver! A rovat naprul-napra számlálja: ennyi ezerrel többen vagyunk!

Egy másik állandó rovat arról beszél, hogy egy nemzeti bankalaphoz mint hordja össze aranyát, ezüstjét, kicsiny és nagy ember. A főurak mázsaszámra küldik asztali készleteiket, ősi ékszereiket a nemzeti pénzverdebe; szegény szolgálóleányok gyűrűiket, fűggőiket adják oda... csak a mi kezünkben nincsen pénz! A rovat halad előre naprul napra: ennyi százezerrel több van!

Ince tépelődve gondolkozott rajta.

„Nekünk se vasunk, se aranyunk. Nevünk szerzetes, helyünk a kolostor, hivatalunk a béke, kincsünk a mennyország.

Nem elég!

Nem elég nekünk a mennyország!

Nem lehet azzal a tudattal a mennyországot megnyerni, hogy hazánkat *elvesztettük*. Nem lehet azzal a gondolattal *idvezülni*, hogy nemzetünk *elkárhozott!*”

Egyszer azt kérdezé tőle a két árnyék közül az egyik, a sötét árny:

„Mit tennél most, ha megtakarított aranyaid megvolnának? Egyfelől az a hölgy, kinek neve Patrona Hungariae, kié a magas mennyország minden anyalaival és paradicsomi boldogságával; másfelől az a másik hölgy, kinek számodra nincs neve, s kié az otthontalan árvaság, a nyomor, az ínség minden kísérő démonaival. Mindkettőnek joga van könyörögni hozzád. Ha most kezdedben volna az, melyiknek adnád?

Ha választhatnál!”

Ince várta, hogy a másik árny, az a fényes, adjon rá választ.

Adott.

Másnap délután, midőn a kolostor kertjéből visszatért, a perjel az olvasóterembe hívta, s átadta neki a legújabban érkezett hírlapot.

Sajátszerű delejes tünemény az, hogy az ember, akár egy nagy abrosznyi hírlapon legyen a neve nyomtatva, azt az első pillantásra feltalálja.

A nemzeti adakozások rovatában állt a neve Incének.

„Áldorfai Innocenc *—i cisztercita szerzetes átadott a nemzeti alapra száz darab aranyat” . . .

A fényes árny válasza volt ez . . .

A többi szerzetesek, tanárok mind siettek Incét üdvözölni, s rögtön aláírást nyitottak maguk közt az ő példája nyomán. Egy novitius sem maradt ki a lajstromból.

Ince pedig elmélázott, mint egy álmodó, s nem hallá, mit beszélnek körülötte; hanem azon merengett, hogy mi célja van a sorsnak azzal, hogy egy lényt teremtett, akinek hivatása az, hogy kitalálja az ő szívében a még meg nem született gondolatot is, s amíg ő töpreng és tusakodik, azalatt meg is tegye azt, amit neki kellene tenni? Ki az a lény, aki nem habozik, nem tétováz annál a kérdésnél, hogy mi lesz belőlünk *holnap*, ha ma mindenünket odaadtuk annak, akinek tartoztunk vele?

A válság egyre súlyosabb lett.

A mákonyálommal elnyomott nagy betegnek rettenetes álmai voltak. Mintha tízezrei a halálos ellenségeknek omolnának minden oldalról rá, s kezeit megköttöznék, tagjait elrabolnák, nyelvét kitepnék, vérének kiszívják.

Felébredt a nagy kínzásra . . . És akkor azt látta, hogy amit álmodott, az valóság.

Mint a szent inkvizíció mesés vasbörtöne, melynek falai egyre összébb szorulnak a halálra vetett rab körül, úgy közelítettek az ország rab szíve felé saját útnak indult határai,

mozgó ércfalak, szuronyerdők, százezrei a tűzokádó csöveknek, mind befelé, a szíve felé fordítva.

Egyszer aztán szétfeszíté karjait, hogy az agyonsajtoló börtönfalakat feltartsa. Óriási erő volt a karokban.

Nem volt sem pénze, sem hadserege, sem fegyvere. Egy jalkiáltására meglett mind a három.

Négy hadsereg jött ellene. Az egyik a Kárpátok felől, a másik Erdélyből, a harmadik az Aldunáról, a negyedik a Dráva felől. Ez volt a legfélelmeőbb. Negyvenezer fegyverben gyakorlott vitéz, ágyútelepekkel, lovassággal, tanult tiszti karral. Ez két részre volt osztva. Harmincezer szemközt ment az alkotmányvédő seregbe. Az éppen félnyi volt. Tízezer pedig oldalvást húzott, hogy azt két tűz közé szorítsa.

Csak napok voltak már a védelemre adva.

A magyar kormány felhívást küldött a fenyegetett vidékek lakosaihoz, fegyverbe szólítva mindenkit, aki csak férfinak nevezi magát: aggot és fiatal, urat és szegényt.

E felhívást a kolostorok főnökei is megkapták.

Este érkezett meg az a nemzetőri csapat, melynek őrnagya átadta a felhívó parancsot az apátúrnak, s azonnal hozzá kezdett a toborzáshoz, kitűzve a háromszínű zászlót a vendéglő ablakába.

Nehezen ment a munkája. Azt a várost hidegvérű, idegen ajkú nép lakja, aki nem szeret verekedni, s aki a terített asztalán és puha ágyán túl nem ismer semmiféle hazát.

Az őrnagy a kolostorban sem volt örvendetes hírnök. Itt a béke és a kiengesztelés szelleme lakik, nem az öldöklésé.

A nemzeti vállszalagos kardcsörtető alak megjelenése után egészen megváltozott a nyugalmas belső élet. A nővendékek szobáiban egész éjjel zajos vitakozás hangzott.

Ez éjszakán az apátúr éjféltben kondíttatá meg a „matutinát”, mint az őskeresztyén világban, s az egyházi szertartás után a tanácssterembe hívta a felavatott tagokat, a tanárokat,

hogy határozzanak e súlyos kérdésben. Nehéz volt azt eldönteni, még a reggel is ott találta őket.

A szerzetek tagjai mentek a fegyverviselés alól. Nincs törvény, mely őket arra kötelezze. S van-e a törvényen túl is kötelesség? Ez a kérdés.

A tanóra rendes idejére ismét felgyűltek a növendékek a nagy terembe. Nyugtalanság, izgalom látszott valamennyi arcon.

Áldorfai Ince tanórája nyitá meg a napot.

Az ifjú tanár a consistorium terméből jött. Arcvonásai hideg nyugalmat erőttettek; de halántékának lüktető erei, lázasan égő szemei, reszkető ajkai elárulák a belül háborgó indulatot.

Felment a szószékbe, elővette tankönyvét, és elkezdte az előadást.

Magyarország történetéből elmélkedett, s amit előadott, az sajtászerű összeállítás volt az eseményeknek.

„Mit tettek a hajdankorban a magyar papok, mikor elenség támadta meg hazájukat?”

„1241-ben. A muhi pusztán, a Sajó mellett a mongol dúló hadsereggel megütközve, ott harcolt a magyar sereg élén valamennyi főpapja; a harc alkonyán elesik Ugolin kalocsai érsek, a mongolok sorait törve, és a templomosok főnöke; elhullanak az ország zászlóját védve: Mátyás esztergomi érsek, Gergely győri püspök, Rajnald erdélyi és Jakab nyitrai püspök. Miklós szebeni nagyprépost egy tatár vezért vág le ott, s akkor nyilaktól átfúrva rogy össze. Erád bácsi esperes és Albert esztergomi kanonok, mind vitézen harcolva, hazájukért menekülnek.”

„Ugyanazon évben Uriás apátúr, a bencéseket fölfegyverezve, elveri a tatárokat Pannonhalma falai alól.”

„1453-ban János püspök a hős Hunyadi János oldalán küzdve, dicső halált szenved a rigómezei ütközetben; fejét elküldik Sztambulba.”

„1454-ben Rozgonyi Simon egri püspök maga vezérlí dandárait a dúló cseh hadak ellen.”

„1456-ban Kapisztrán János ferencrendi barát hatvan-ezernyi hadat toboroz össze a népből, s vezetí azt Hunyadi segélyére, Belgrád falait ostromolja, harcol földön és vízen, s a meghódított vár falára kitűzi a keresztet.”

„Keresztes hadait képezték papok, diákok, barátok, kézművesek, földészek. A szent Pál rendi perjel hét szerzetes társával ment a harcba, s ez a vasvillás gyűlevész győzte le Mahomed világhírű hadseregeit.”

„Hát 1526-ban! Hát Mohácsnál! Ahol Tomory érsek áll a húszezernyi mártír élére fővezérnek; sisakot tesz fel az infula helyébe, kardot ragad a pásztorbot helyett, s az ő és hetvenhat paptársa, azok közül Szálkán László, Perényi Ferenc, Móré Fülöp, Paksy Balázs, Csaholy Ferenc, Palinay György püspökök esnek el a hős halállal, vérükkel pecsételve meg a haza földje és az Isten ege közti szövetiséget!”

...E szavaknál becsapta a könyvet Áldorfai Ince, s végigtekinte tanítványain.

Aztán halkán azt mondá:

...„És 1848-ban egy magyar kolostor szerzetesei tíz óra hosszat tanácskoztak azon kérdés felett, hogy védelmezzék-e a hármas halmot és a négyes folyót és a kettős keresztet? és nem találtak reá feleletet!”

Egyetlen névtelen ordítás tölté meg a tantermet e szavakra. Mi volt az? Údvriadal? Vagy a fájdalom, a kétségbeesés kiáltása? Az ítéletnapí angyal leírhatatlan jeladása, amely a kriptákat, a sírokat föltöri?

Egyszerre mindannyian, mind a huszonnégyen rohantak helyeikből a szószék felé, és minden kéz az égre volt emelve, esküre: szörnyű halálos fogadásra.

Mind, mind, mind el fognak menni.

Ahová Ugolin, Kapisztrán, Tomory mentek. Oda!

Alant a consistorium csendes termében tanácskozó vének,

amint a fejük fölött megzendülő rivallást meghallák: megérték, mi történt odafenn?

A kegyes apátúr felállt helyéből, s meghajtá fejét az ércfeszület elé.

„Alea jacta est. Fiat voluntas tua . . .”

S midőn a felső emeletről robogva jött alá az ifjú sereg, tanárát körülfogva, már akkor a folyosón várták őket az atyák, s csak szemeiknek könnye mondott ellen a nagy elhatározásnak; de nem ajkaik többé.

Így kellett annak jönni.

— Én is velük fogok menni, — mondá Áldorfai Ince.

— Te is? — rebege az apátúr, s megcsókolá az ifjút, és aztán félre fordult sírni.

Sírtak az öregek; de tomboltak az ifjak. Hajj! minő üdvriadal volt ez! Hogyne? Hisz ez a föltámadás napja!

Legelső dolog volt egy tömegben a toborzó helyre menni; ott beírták magokat önkénteseknek. Az őrnagy sorba csókolta valamennyit, s nemzeti színű kokárdákat osztogatott nekik. Csak kokárdákat: puskája bizony nem volt.

Segítették őket magukon. Van a kolostornak derék régiség-tára. Abban tisztes ősi kovás puskák: ahány, annyiféle úrmértékű; de mind jó lesz az, ha jó kézbe kerül, s jut belőle mindenkinek. Áldorfai az őrnagy kegyéből alhadnaggyá neveztetik ki, s lesz a csapat vezére. Nem tud hozzá? Majd belejön. Az őrnagy se tud: alispán volt eddig. Majd megtanulják együtt. Délután már dobszó mellett tartanak gyakorlatokat a kolostor előtti téren. Kész katonák fél nap alatt. Vihetik őket az ütközetbe.

A nép bámul, s aztán a példától elragadtatva maga is előkeresi kaszáját, vasvilláját, s megindul a toborzó hely felé. A népgomoly nő, mint a hógörgeteg.

— Mit míveltél? — szól egy falhoz húzódo alak Incóhoz a sötét folyosón, midőn az este szobájába tér. Karddal az oldalán. Gideon áll ott.

— Jót — felel neki röviden Áldorfai, kardmarkolatára téve kezét.

A gúnyolódó útját állta, és megfogta kezével a zsinórt, melyre Ince kardja volt akasztva.

— Hová lettek márványba vésett elveid? Mi lett a világból, amit magadnak alkottál?

— Ember tervez, isten végez.

— Ki mondta azt: enyém a tudomány világa! s ki taposott legelső a könyvre, midőn a trombitát megfújták, hogy kardot kössön?

— Én voltam az. Plutark tanított rá, és Anonymus és a Carmen miserabile Rogerii és a többi krónikaírók, hogy így tegyék.

— Ki mondta azt: enyim az ifjú nemzedék világa, csilлага, leszek, melytől fényt kölcsönöz; apja, nagyapja, dédapja leszek, ki lelket ad neki s belé erényeket, tudományt, igaz hitet! S ki állt az ifjú nemzedék élére, hogy őt a halálba vigye, ahol lemészároltatik, s elvész szentség nélkül, kegyelem nélkül?

— Én mondtam azt, én tettem ezt. Erényt tanítok: honszerelmet. Hazámat és a népjogot védem. Ez is szentség. Nem esünk el kegyelem nélkül. A csatatéri halál az égbe visz.

— Ezt prédikálja a pópa a muszka harcosoknak. S azok elhiszik neki. Aki a csatában hal meg, a paradicsomban ébred föl; még a purgatóriumot is átugorja. De te ismered az Úr szavait Péterhez, eleget prédikáltál nekünk róla: „Rejtsd hüvelyébe kardodat; mert aki fegyverrel öl, fegyver által fog elveszni.”

— Igaz; de azt nem tiltá meg az Úr tanítványainak, hogy oda menjenek, ahol fegyver által lehet elveszni: sőt kötelességükké tette azt.

— Ah, — monda diadalmas gúnnyal Gideon — tehát te nem azért sietsz a vérmezőre, hogy ott gyilkolni segíts, hanem hogy ott meghalj! Barátom: te nem vagy „hős”, nem vagy „hazafi”, — hanem szerelmes.

Ince megdöbbenve támaszkodott a falnak. Ez olyan csapás volt, mely minden idegét megrázta. A lelke mélyéig hatott az.

A folyosón elhaladó társ gúnykacaja visszhangzott sokáig.

És Ince nem tudott addig helyéből megmozdulni, míg az el nem tűnt előle, míg ez el nem hangzott. Meg volt igazve tőle.

Azután szobájába sietett, ajtaját magára zárta, s térdre omolva imádatának jelvénye, a Madonna-kép előtt: kivonta kardját, s annak markolatát jobbjába, hegyét baljába fogva meghajtá azt, s a Madonna-képhez emelé:

„Óh, égi tiszta alak! Tekints szívembe alá, és mondj rám ítéletet. Ha igaz az, hogy csak árnyéka van is lelkemben a tisztátlan érzületnek; ha igaz az, hogy merész lépésemet nem hazám szabadsága, hanem önszabadulásom vezérlette; ha igaz az, hogy nem a te zászlódért, hanem földi örömöket hajhászva, kétségbeesés elől futva, keresem a harcmezőt, törjék kezemben ketté ez a kard, és soha fegyvert ne érintsek többé.”

A meghajtott kard pengéje ívet képezett erős kezei közt, hegye megcsókolta markolatát, és nem törött ketté. Jó fringiaacél volt. És ő úgy képzelé, mintha a szent alak mosolyogva nézne le reá.

Azon éjjel nem aludt az ifjú. Menyasszonya feküdt mellette: a kivont kard; azt fényesíté, azt csókolgatá; annak mondott hízelt szavakat, annak fogadott örök hűséget; tied leszek, élve el nem hagylak, ha meghalok: nevemet fogod viselni, s dicsekedel vele.

... Hajh, sok veszendő ember meg fogja keserülni azt még, hogy ez a kard akkor ketté nem törött!

AZ ÜRES FÉSZEK

A hajnali harangszó utoljára hívta a templomba a kolostor ifjait, utoljára vették fel a fehér talárt, utoljára zengték el együtt a „Gloria in excelsis”-t. Künn az udvaron gúlába rakva álltak már fegyvereik, s mikor a nap a két torony között előttűnt, már az újoncok vászonzubonyába öltözve találta őket, s szuronyaik hegyét aranyozák meg sugárai.

A kolostor vénei gondoskodtak az útrakelendőkrül.

Egész éjjel sütötte a szakács számukra az úti eleségnek valót; a jó öreg gvardián maga tömte meg tarisznyájukat vele, s a pincemester a kolostor legjobb boraival tölté meg kula-csaikat.

Utoljára falatoztak együtt a refektóriumban. Az apátúr biztatta őket, hogy egyenek, igyanak, és legyen jó kedvük; s maga nem evett, nem ivott, hanem sírt.

Ennyi jó gyermeket egyszerre elveszíteni!

Úgy szerette valamennyit! Mikor sorban odajáruáltak hozzá, hogy utoljára kezet csókoljanak neki: mindegyiknek tudott valami kedveset mondani.

— Te olyan szelíd voltál, mindig kedvemben jártál. — Te olyan kitűnő tanuló voltál, könyv nélkül tudtad a klasszikusokat. Minő emlékezet! Egy élő könyvtár voltál. — Te minden jutalmat elnyertél a teológiai feladványokért. — Téged szegény özvegy anyád, mint egyetlen gyermekét, bízott gondviselésre, minden forintodat őneki küldted el. — Te büszkesége

voltál szüleidnek; gazdag fiú: nagy jövő várt reád! — Te úgy énekeltél a kórusban, mint egy angyal, soha ilyen hang nem fog többé a kórusból hangzani. — Te tréfás fiú voltál: felderítetted vidám kedélyeddel komor társaságunkat, — Te gyöngye voltál, de mindig mellettem voltál, mint egy kis gyermek, mindig sírtál, ha megdorgáltak. — Téged csecsemő korodtól fogva neveltek, mint szülőtlén árvát. — Te kitűnő szónok voltál, egy Lacordaire-t vártam belőled. — Te szép költeményeket szerzettél; te ábrándozó. — És most mind elhagytok engem! Látnak-e még benneteket ez árva falak valaha?

És sorba csókolta őket, gyöngéden megveregeté arcaikat, s aztán hirtelen félrefordult tőlük, nehogy megtalálja őket számlálni; amit az ótestamentom hagyományai veszedelmes előjelenek mondanak.

S midőn legutoljára a vezetőre került a sor; midőn Incét szorítá keblére, mély, keserű fájdalom tört ki szavaiból.

— És te, rendünknek büszkesége, ragyogó világa! Te is elhagysz minket! Milyen gyászt hagysz itt magad után nekünk, fiatlan apáknak!

— Nem örökre — viszonzá Áldorfai Ince elérzékenyülten. — Isten nevével szállunk a harcba. Isten megadja küzdelmeinknek a diadalt, s ha élve maradunk, visszatérünk ide mindannyian!

— Az Úr járjon veletek mindenütt — szólt kezeit áldásra emelve az agg családapa. — Legyen oltalommal, legyen irgalommal hozzátok. Ha jöttök győzelemmel, dicsőséggel, ha jöttök veszteséggel, szégyennel, az ajó nyitva áll előttek, s mi osztozunk a visszatérőkkel jóban és rosszban.

A dob pördült, a kis csapat fegyverét vállára kapta, egy lelkesült viharos éljent kiáltott, s azután rázendíté a harci dalt: „Áll még Buda, él az Isten.” Dalolva vonultak odább. Öten közülök még csak 17 éves gyermekek voltak. Tizenketten már föl voltak szentelve papnak.

Az öregek felmentek a kolostor homlokzatán emelt ballustradra, s onnan néztek utánok, míg csak láthatták a kis csapatot, mely gránátos indulóban haladt a hegyi úton föl-felé; s már eltakarták azt az erdők, mégis a távozók felé voltak fordulva arcaik; még hangzott a dobszó és a dal a távolból.

Azután leszálltak az üresen maradt házba.

Az agg apát sorba járta a tantermeket, az alvó szobákat, s úgy el tudott merengeni minden egyes eltávozó hátrahagyott emlékein. A nagy számológéptáblán még rajta volt egy bonyolult algebrai képlet. „Ezt Pius oldta meg, a legjobb számvető. Senki le ne törülje onnan!” A pipatóriumban ott találják meg longissimáikat, hegedűiket, ahol elhagyták, hiszen visszatérnek még.

Mindegyiknek az íróasztalán ott van a *végrendelete*; itt hagyott holmiaikat kinek hagyják, ha elvesznek. — Ne legyen ez iratoknak érvénye soha! Jöjjenek ők vissza!

Fűvészgýűjtemény, felnyitott hangjegy, félig kész rajz maradjon a helyén; a pedellus minden héten töltsé tele a kiszáradt tintatartókat. Ágyaik fel legyenek vetve. Várni fognak rájuk.

Amint így járja az apát sorral sorra a szobákat: csaknem megijed, midőn egybe benyitva, azt nem találja üresen. Egy „ifjú” szerzetes áll előtte, háttal az ablaknak támaszkodva.

Gideon.

— Mi ez? — szól az apát bámulattal felgerjedve. — Te itthon maradtál? Egyedül magad maradtál itthon?

Gideon alázatosságba burkolt gúnnyal felelt:

— Atyám. Nem örülsz-e, hogy egy fiad nálad maradt?

— Nem örülök rajta — . . . felelt az agg. . . — Ha mind itt maradtak volna, sok keserű könnyhullatástól megmenekültem volna. De a könny már kihullt, s azt te meg nem történtté többé nem teheted. — És nem örülök annak, hogy te itt maradtál, azért, mert csalatkoztam benned. Te voltál

a személyes bátorság jelképe akkor, midőn e bátorság hiba volt; s most, midőn erény volna az, elvesztetted azt? — Egyedül voltál harcvágyó, midőn béke volt; s midőn harcra trombitálnak, egyedül vagy békeszerető? — Lovag, atléta, gymnasta voltál, midőn társaid papok voltak, s most, midőn azok fegyvert ragadtak: te egyszerre jámbor lettél, rokkant és beteges, mint mi hetvenéves vénék?

— Nem, atyám! — szólt kipirult arccal Gideon. — Olyan rossz vagyok most is, mint voltam. Veszekedő és vérengző. De komédiát játszani nem állok be. Hogy én a lomtárból előcepelt rozsdás dióverőkkel elinduljak katonást játszani, ahhoz nem vagyok már elég gyermek. Én Alvinczy pus-káját nem cepelem, csak azért, hogy egy héti sétálás után holtomig dicsekedhessem vele, hogy én is ott voltam a hír-hedett inszurrekcióban. Ha komoly harcba mehetnék: *elől* mennék.

— Jól van, gyermekem. Értelek. Ismerlek. A büszkeség démona nem engedi, hogy ott szolgálj, ahol egy társad parancsol. Én kielégítem büszkeségedet. Nem akarsz a mi ócska fegyvereinkkel dobszóra lépkedni? Adok neked lovat, válassz magadnak kardot, pisztolyokat; derék *huszár* lesz belőled; arra még több szükség van most.

Válasz helyett Gideon hirtelen leveté tógáját, skapulá-réját; a papi öltöny alatt pitykés dolmány volt rajta és lábain sarkantyús csizma.

— Lelkemből szóltál, atyám. Adass paripát. Én megyek és keresek magamnak kardot.

S olyan büszke volt, hogy még csak kezét sem csókolta a jó öreg atyának.

Egy óra múlva az utolsó ifjú is elhagyta a kolostor udvarát. Lóháton vágatva távozott, s rövid időn elérte, el is hagyta társai csapatját; nevetve kívánt nekik szerencsés utat, s igyekezett az őnagy csapatját elérni, ahol igen szívesen fogadták. Nagy szűke volt a lovas vitéznek a táborban. A hidegvérű

nép annyira már felbuzdult, hogy a fiait feláldozza, hanem hogy a lovát is feláldozza, annyira még nem. Erre még idő kell.

... A *i kolostor úgy maradt, mint a megszedett szőlőkert, árván, elhagyottan.

Hányan fognak ide visszatérni azok közül, akik a dobszó után mentek?

AZ ELSŐ HALOTT

Már akkor negyven esztendeje múlt, hogy Magyarországon nem volt háború. Ősz férfi volt már mindaz, aki a legutolsó győri ütközetben Napóleon ágyútekéit látta maga felé ricochette-lépésekben táncolni, s sorlővést csak úrnapiján hallott az újabb nemzedék. Ami rendes katonája volt Magyarországnak, az ez idő szerint a lombard-velencei csatateréken harcolt, vitéz huszárezredei pedig gondosan el voltak rekesztve Csehország és Galícia garnizonjaiba.

Egy gyalogkatoná kitanítására, mint ezt valamennyi európai hadügyminiszter expozéjából tudjuk, kell három esztendő; arra, hogy egy csataképes és nyereghez nőtt lovas katoná képeztessék, múlhatlanul szükséges öt esztendei szolgálát; arra pedig, hogy valaki tüzérszámba mehessen nyolc esztendei gyakorlat nélkül, kár is a szót vesztegetni.

És mindehhez volt az alkotmányos kormánynak — hat hónapja.

Ebből ötöt eltöltött az előleges tanácskozással, — a hatodikban aztán készen kellett lenni mindennel.

Szemközt állt vele egy megszámlálhatatlan tömege a nemzetiségi fölkelőknek, százezere a fegyverben gyakorlott határőrségnek, s szervezett hadoszlopai a rendes hadseregeknek, vezetve kitűnő hadvezéreiktől. Ez volt az abszolútizmus tábora.

S mit állíthatott ezekkel szembe a konstitúció kormánya? Embert ember ellen. De nem katonát.

Minő gyülevész volt az, mely Ince csapatjával koncentrikus utakon a Balaton tájéka fele özönlött, ellenfelet keresve?

Szűrös földművesek, hosszú rudakra pántolt kaszákkal; kis városok iparos népe, jámbor vadászpuskákkal vállalkon, köztük egy-egy kis csapat nemzetőr, búzavirágszín dolmányban, nehéz szorunyos puskákkal, miknek problematikus volt az elsülése; iskoláikat otthagytott diákok, karddal oldalukon, pisztollyal övükben; egy-egy zilált lovascapat inszurrekcionális rezes kardokkal, miket főispáni beiktatás alkalmával szokott a nemesi bandériumnak kikölcsonözni a vármegyére; közben szekérsorok, mikén asszonyok ülnek, kik férjeik után enni-innivalót visznek. Háromszínű zászló igen sok. Ágyú semmi.

Katonai jelvény egy háromszínű rózsa vagy egy veres szalag a kalap mellé kötve; Görgey csapatjánál egy fehér toll. A veres szalagnak az a híre, hogy az republikánus jelvény, a fehér tollé, hogy alkotmányos monarchia cége. Azért egy tábor mind.

Amely falun egy csapat keresztülvonult, ott a férfilakosság rögtön csatlakozik is hozzá. Nem kell sok tobotzás. Egy dal, egy „éljen a haza” rivallás, s száz meg száz ember jön elő cséphadaróval, vasvillával, vadászpuskával, s megy a többivel: nem kérdi hová. A vezető talán tudja.

Az valószínű.

Az említett őrnagy, amint a vele tovább húzódnó tömeggel éjszakára táborot üt, első gondja kiszemelni a néptömegből a lőfegyverrel ellátott csapatokat, s azokat, amint besötétedik, szekerekre ültetni s előreküldeni. Azokkal megy Ince csapata is.

A csel kitudódik. A felgerjedt hívek nem engedik magukat az ő kispapjaiktól elszakíttatni, ők is szekérre kelnek. (Híres fuvarosnép.) S utolérik néhány százan az előrehaladt kis csapatot, s ők is éneklük az „Áll még Buda!” nótáját, pedig nem is értik a szövegét, s ők is mennek az ellenségre, pedig fegyverük sincsen.

Úgy tesznek, mint a somogyi ember, aki nem visz magával botot, ha verekedni megy a korcsmába; azt mondja; majd lesz az ellenfelemnél.

Hajnalra már a Sió mellett van Ince társaival, tíz mérföldnyi járó útra elhagyott kolostorától.

Mi az a Sió?

Egy megfordított folyam, mely a Balatonbul kifelé folyik, s átszelve a sárréti lapályt, alant a Dunába szakad. Néhol három öl széles, ahol mély, ott elnyeli az embert. Ahány járt út, annyi fahíd vezet rajta keresztül. Azonkívül kisebb-nagyobb malmok vannak ráépítve, mikén szintén át lehet járni.

Ez a szegény kis vizecske tartotta fenn a támadók egyik táborát. Tízezer ember volt az; mind rendesen fegyverezve, tizenkét ágyúval.

(Azonban a históriai igazság kedvéért, minthogy nem tündérmeséket írunk le, jegyezzük fel, hogy ezek is mind jámbor családapák voltak vagy vadonat újoncok, kiket nem hevített még át annyira a lelkesedés, hogy valami mennyországi dolognak tartásák a fűbe harapni azon kivívandó feladatért, hogy parlamentarizmus helyett abszolutizmus legyen a világon.)

De hát ha tízezer myrmidon vagy tízezer Berserker lett volna is!

Három olyan ellenséggel volt dolguk, amelyikből egy is elég. Az ég, a föld és a nép.

Az ég, nem szimbolisztikus értelemben, de egész komolyan harcolt ellenük: négy nap óta folyvást áztak, s a Sió melletti föld kegyetlen ellensége annak, akit nem szívesen lát vendégül.

A Sárrét lapályai szép zöldek ilyenkor, keresztül-kasul szeldesve csatornákkal, az embermagasságú fű között a fűzény (lithrum) virág dárdái, mint megannyi rózsaszínű láng lobognak; s a vad ávizstól sárgállik a mező. A csatornák partjait nefelejcsbozótok takarják, s a tavakban a nimfée fehér és sárga lótuszvirágai libegnek.

Mind szép ez egy poétának; de nem ér semmit egy kiéhezett tábornak, mely nem hozott magával eleséget, abban a meggyőződésben, hogy a világ legvendégszeretőbb országán utazik keresztül.

Megcsalta az etnográfia.

A vendégszerető nép legelőször elterelt az útjából minden gulyát és juhnyáját: e vidék legfőbb gazdagságát, s aztán maga meg átmént a túlsó partra, s botot tartott a kezében. Itt nem terem búza: hanem hal meg szárcsa.

Aki itt élelmezni akarja magát, az a vezér egy flottillát hordjon magával.

Feneketlen sár fogta el az utat, az ágyúk megrekedtek, s ha egyszer egy dombra felvergődhettek, onnan többet nem kíváncsoltak alá.

S mikor azután a tábor eleje megérkezett a Sióhoz, nem talált rajta többé sem hidat, sem malomgátat; hanem talált a túlsó partot uralgó halmokon mindenütt szemközt állított táborokat, hemzsegő néppel, amelyben nem tudta, hogy mi lakik?

Azokon a halmokon tanyázó fegyveres nép zenészeket hozott magával — és táncolt. Félelmes önbizalom!

A határőrök letelepedtek a déli parton. S aztán megtörtént, hogy a két tábor előőrsei, egyik innen, másik túlról, letették a puskáikat maguk mellé, elővették a horgaikat, és horgásztak egymással szemközt, s amelyik egy szép potyát foghatott, az dicsekedett vele a másiknak.

Egyszer aztán mégis komolyan szívére kezdte venni a feladatát a túlsó tábor hadvezére, a generális, s elhatározá, hogy megkísérti a Sió az átkelést.

Egy kompot fedezett fel valahol, amit elfelejtettek előle eltakarítani. Ez a komp leendett ránézve az, ami Xerxesre nézve volt a Hellespontuson vert híd. Hanem hiszen a Sió sem a Boszporusz.

Szép októberi alkonyat volt. A nyugoti ég sárga lapján élesen rajzolódtak oda a fekete emberalakok, mik egy ős-

szörnyeteg alakját látszanak vállaikon emelni. Ez a komp. S az a mozgó tövises kigyó, mely utána vonul, az egy had-csapat, szuronyai messzire villannak.

Ince állt az előőrson kis csapatjával. Ő és társai a parti rekettye bozótjai által eltakarva. Távolabb a halmon hozzácsatlakozott városbeli népe. Ők csendesen voltak, amazok ott hátul lármáztak, és fenyegették a közeledő határőr csapatot, hogy megeszik, ha átjönnek.

A határőr csapat vezénylő tisztje pedig jól látta, a távcsövön át, hogy a felkelő csapatnak alig van lőfegyvere. Számba sem vette a fenyegetőzéseiket. Közelített nyugodtan.

Áldorfai melle elszorult, szíve hevesen kezdett dobogni.

Aki háborúba megy, annak azért van fegyvere, hogy öljön!

A rettentő kötelesség előtte állt.

Nem őt keresi a halál: hanem tőle várja küldetését.

Amint az ellencsapat egyre közelebb jött, valami névtelen hőség támadta meg agyát. Láz volt az. A vérnek szomja. A vadállat fölébredése a szívben.

— Vigyázz, célozz! — vezénylé bajtársait.

Az út, mely a Siónak az átjáratához vezetett, kétfelől sűrű nádassal volt borítva; az ellenfélnek e szoros úton kellett előre nyomulni, menetelesen haladva alá egy emelkedettebb fennsíkról, mely elszórt kökénybozóttal és hangafa bokrokkal volt borítva.

Mikor mintegy kétszáz lépésnyire volt az ellenfél, Ince elkialtá a végzetes szót:

— Tüzelj!

A lőfegyverek rendetlen sortüzeléssel ropogtak (valami két harmada elsült), s erre zűrzavaros kiáltás hangzott a közeledő tömegből: a kompot vivő alakok közül egy elesett, a többi ledobta válláról a járművet. S akkor aztán az egész csapat, mely a hátuk mögött állt, eldobált puskát tölténytartót, s rohant a nádasnak, s aztán a nádason keresztül a bozótba.

Csak az az egy ember maradt ott.

Ince látta őt az alig kétszáz lépésnyi távolban.

Az ember fel akart állni kétszer-háromszor; de lábai elcsuklottak, s ismét visszaesett; megint térdre emelkedett, egyik kezét mellére szorítá, másikkal a földre támaszkodott. Valami hosszú rémkiáltás hangzott ajkairól, mely fájdalmas zokogásban végződött. Kezeivel, térdeivel tova-vonszolta magát; hátra-hátra nézett rémült arccal, üvegesedő szemekkel. Néhány nevet mormogott: talán apja, anyja, gyermekei, felesége neveit. Aztán hanyatt vetette magát, két kezét imára kulcsolta, és homlokára szorítá; melle hevesen zihált, s minden emelkedésénél kibuggyant halálos sebéből a vér.

Ince eltakarta kezével szemeit. Tegnap még nem volt kezén ez a vérfojt!

Aztán elragadta őt is a támadó zsvaj.

A népfelkelés csoportja, amint a határőröket megfutamodni látta, nem hallgatott többé semmi vezényszóra, hanem rohant le a dombról nagy sivalkodással, s átgázolt a túlsó partra. A Sión átmenni nem volt nekik nagy tudomány: úszva, gázolva kievickéltek belőle; elhozták a cserbenhagyott kompot; felszedték az elhajigált puskát, talán kétszázat is, s nagy volt az örömük a zsákmány fölött, Ince maga is átkelt a komppal azért, hogy az elesett áldozathoz juthasson.

Megállt fölötte. Még lihegett az. Szemei még nyitva voltak. Ajkai vértől tajtékzóak. De még hebegett valamit. Talán valami imádság töredékét. Arcát eltorzítá a rémület, s egész alakját halálos rángások ficamíták félre. Egyszerre arca veté magát, mintha halálos sebét a föld csókjával akarná meggyógyítani. Az meg is gyógyítá: meghalt.

... Ez hát a csatatéri halál! ... Mit vétett ez az ember annak, aki őt megölte? Nagyot vétett! Hazáját támadta meg.

Ince odatérdelt a hulla fejéhez:

„Requiem aeternam dona ei Domine.”

... Még mindig pap volt.

AZ ELSŐ SIKER

— Kelj fel, felebarátom, amellől a halott mellől, s jerünk csináljunk s a többit!

Ezzel a megszólítással riasztá fel Incét egy ismerős hang. Feltekintett. Alig hitt szemeknek. A dudai lévőta állt előtte.

Valósággal annak az arca, feszes szattyanredőivel, annak a szűk előrehajlott nyaka: de minő öltözet hozzá! Egy kapucinus barát kámzsája. Kezében egy fűzfa pálcá, kígyóformán hán-tott héjjal.

— Bámulsz rajtam ugye, felebarátom? Hogy mikor te levetted a skapulárét, én akkor veszem fel a barátkámzsát. Agyon is vernének a híveim, ha megkapnának benne. De nem viselem, csak mikor szükség van rá. Egyébkor a vászonkufferbe bepakolva hordozom. Jó ez — „mikor az ég zörög”; s a többi.

Ince elborult arccal tekintte megszólítójára.

Kedélyhangulata elutasított most minden tréfát; a helyzet sem volt ahhoz való (egy elesett holtteste fölött).

A lévőta azt hitte, hogy ez a komor tekintet az ő barát-köntösének szól. Sietett felvilágosítást adni felőle.

— Ne gondold ám, felebarátom, hogy ez valami igazi kapucinusnak a csuhája. Egy kémnek az álköntöse volt ez, akivel a szentmihályi dáridónál táncoltunk. Azután én megtartottam a ruháját magamnak, mondván: „ab hoste doceri”, az ellenségtől tanulni jó. Egyéb hasznomat úgy sem veszik a

táborban, a mangalétát nem bírom, mert göthös vagyok; csak krámfuter (betegápoló) lehetek vagy kém. Ha ezt a gúnyát felveszem, az ellenség táborába belopózhatom; mondván szent Dáviddal a Góliátnak: „Te jössz én ellenem dárdával, puskával, én pedig megyek te rád a seregek Urának nevével.”

— De hát miért nem maradt ön otthon, ha beteges?

— Először is azért, mert a híveim mind elmentek a háborúba. Magam kiáltó szó volnék a pusztában; azután meg annyit sem ér már ez az én életem, mint Jób pátriárka mondása szerint a fáról leesett fiaveréb; s a többi.

Az öreg fiú nagyot sóhajtott; s Incének úgy tetszett, mintha ennek a sóhajnak visszhangját adná saját keble.

Ennek sem ér már az élet semmit.

— Most pedig len már a szentmihályi dáridó után nincs mit tenni, mint végigtáncolni a mulatságot, ha elkezdtük. Itt vagyok a híveimmal a hátad mögött egy negyed órányira. Amint megtudtam, hogy te itt vagy a kispapjaiddal, ide osontam hozzád, s ugyan jókor jöttem. Látom, hogy te a „boldog végén” fogod a botot, s nem tréfálsz. Mondok egyet. Van az én híveim között ötven olyan legény, aki megeszi a fias oroszlánt. Szedkőzzünk össze a te fiaiddal; látom, hogy azok is kemény gyerekek. Itt van nem messze, félóránnyira az uzdi malom. Abban okvetlenül határőrök vannak. Én ismerem ennek a tájnak minden zegét-zugát. Itt voltam három eszten-deig kosta, s konvenciómiban volt a szabad bíbictojás-szedés. Éjjel is bejárom a nádast. Én elvezetlek odáig, s ha első álomban rajtuk ütünk, csinálunk nekik egy olyan táncot, amihez képest a szentmihályi dáridó is s a többi!

Áldorfai undorodott ettől a beszédétől.

El akarta utasítani magátul a tolakodót. Nem tegezte vissza.

— Ejh, menjen ön! Mi itt előrsre vagyunk állítva. Vezérszóra kell hallgatnunk; nem vállalkozhatunk kockáztatott kalandokra.

A lévita fitymálólág csettentett a nyelvével.

— Tzh ejha! Van is most vezényszó! Bezzeg ha mi is előbb a főparancsnoktul kérdeztük volna Szent-Mihálynál, hogy mit kezdjünk az ellenséggel? Addig üldöztük, amíg utolértük. Az volt a galopptánc! Ötven szerezésből negyvenhat hagyta ott a veres köpönyegét, pedig maga is benne maradt! Csak négy futott el! Még annak is utána megyünk.

A száraz, sovány alak abban a barátságában oly visszaszító jelenség volt e természetkívüli düh ádáz kifejezésével rángó arcvonásain, heves taglejtéseiben.

Ince undorodott tőle.

— Az én küldetésem nem mészárlás.

— Biz az enyim sem az: jámbor pap vagyok; görhes, nyaviga teremtés. Rám férne a hideg megfontolás. De a jó kutya is megvész, ha rájön a fogfájás. Hej, felebarátom, ha neked ott fájna, ahol nekem fáj. Emlékezel-e még arra a szép árva leányra ott a dudai paplakban?

Ince most már éppen gyűlölettel tekintte ez emberre. Ki ad neki jogot, hogy arra a leányra emlékezni merjen? Az az „enyim”. Kezét elutasítólag emelé föl, hogy eltiltsa őt magától.

— S tudod-e, hogy mi lett abból a leányból?

Ez a kérdés ígézet volt Incére nézve. Eltiltó keze mellére hanyatlott.

— No hát tudd meg. A hadjárat kezdetén a kormány felhívást intézett hazánk hölgyeihez, hogy a betegek és a harctéren megsebesültek ápolására vállalkozzanak. Veszedelmes egy hivatal. Az ellenség nem respektál sem asszonyt, sem beteget. A szentmihályi puszta magtára volt átalakítva a dudai sereg csapatjai számára ilyen kórházzá Volt benne már harminc beteg és sebesült. Azokat ápolta hat derék honleány, nem féltve életét ellenségtől és cudar ragálytól. Ezek között volt Serena kisasszony . . .

Ince szemei előtt vérszínt kezdett játszani az alkonyi ég: úgy tetszett neki, mintha a fénylő csillagok megannyi villámokká válnának, s elkezdenének cikázni az égen.

— Mindig mondtam, vakmerő, akaratos leány volt teljes életében. Minek volt neki olyan helyre menni? Hiszen Duda cudar egy fészek, az igaz; de csak mégis otthon volt az neki; s a többi.

— Beszéljen ön, mi történt vele? — sürgeté Ince nyugtalanul.

— S a többi. (Most már ezen is kezdé a szavát Sós Márton.) Hát ki tudja azt, hogy mi történt vele? Az Isten. De az meg nem mondja. Én már csak akkorára értem oda, mikor el volt égve minden. Az ellenségnek egy csapátja egész nap lövöldözött Szent-Mihály körül Vidos uram nemzetőreivel; estére elfoglalták Szent-Mihályt, akkor aztán a gránáriumot körülrakták nádkévékkel; benn voltak a sebesültek, meg az ápolónők; akkor meggyújtották a nádat körös-körül, s abból lett aztán egy nagy máglya s egynéhány mártírral több a mennyrországban.

— Szóljon ön: Serena is ott volt?

— Felebarátom, ki ismerné azt meg, mikor a tűz elhamvadt, melyik koponya kié volt? Fekete az valamennyi. Másnap reggel, midőn nagyobb erővel visszatértünk, már hamu volt minden. Ötven szerezsán ott sütközött a zsaráttnak körül, s szalonnát pirított mellette. Azokkal táncba eredtünk. Negyvenhatnak nem fáj már többet a foga. Csak négy kalamajkázott el a veres köpenyeggel.

Ince dühösen taposott a halott mellére, mintha az lett volna a négy közül az egyik. Annak is veres köpenye volt.

— Ez volt a nagy mihályi dáridó, felebarátom, s a többi, s a többi.

A lévita szomorúan tekingetett szét az égen, mely körös-körül veresleni kezdett a szerteszt tanyázó táborok őrtűzeitől.

Ince azon vette észre magát, hogy megszorította ennek az embernek a kezét. Ez a görbe mellű nyomorék bosszúra tudott gerjedni az ő szíve választottáért!

— Barátom, bajtársam — szólt hozzá Ince. — Amit az imént mondtál: én megkísértem. Vezess el a malomig. Meglepijűk őket.

Sós Márton ravaszul hunyorított a fél szemével, s megsuhogtatta a kígyós pálcát a levegőben.

— Csak addig várj, amíg az én szénégetőimet idehívom, azok már tudnak a nyelvükön beszélni.

— Ne hívd őket — szólt Ince —, nekem nem bosszúállás kell. Én élve akarom őket elfogni.

— Pedig jobb emberek azok meghalva. De hát legyen meg a te akaratod.

Ince „fuvarosai” már akkor nagy diadallal tértek vissza a nádasból. Összeszedtek valami száz puskát és tölténytartót, azon meg is osztottak szépen. A novitiusok is kicserélték régiségtári fegyvereiket az újabb szerkezetű zsákmánnyal, az ócska hadd maradjon népijesztőnek.

Az első siker vakmerővé tett minden embert. A kézbe kapott fegyver, mint a felébresztett gyermek, sír, és azt kívánja, hogy ringassák.

— Keressünk ellenséget!

Most már ők akarták fölkeresni az ellenséget.

— Ki akar velem jönni? — kérde Ince.

Mind azt kiáltotta, hogy „én is”!

— Valamennyi nem jöhet. Száz férfi elég. A többi itt marad előrsőn.

Ince kiválogatta a száz férfit; mind a fiatalát.

Aztán kiadta az éj parancsát.

— Szótlatlan kell haladni. Lőni nem szabad sötétben. Aki ellent nem áll, azt nem kell bántani.

Arra gondolt, hogy találhat valakit, aki hírt mond neki Serena felől. Talán nem ölték meg? Talán magukkal vitték!

A fájdalomtól felmagasztalt szív szereti a legképteleńebbet remélni. Tízezernyi ellenség közül megtalálni és elfogni azt, aki a szentmihályi borzalomról hírt mondhat. Hát aki sorsjegyet vesz? Az is azt hiszi, hogy hátha százezer közül az övét húzzák ki?

A puskákról lecsavarták a szuronyokat, hogy ne villogjanak az éjszakában, a pipákat zsebredugták, s azzal elindult a csapat, vezetve a lévítától a zombékos söppedéken keresztül, takarva a nádasoktól; bujkálva a fűzbozótok között; néhol egy árok mentében lekussadtan lappangva tovább, többször övig gázolva a posványban. A lévita a barátságában messze járt elől, tájékozva az utat, s jelt adva remekül utánzott vadlúdkialtással, mikor megtalálta az elvesztett ösvényt.

A Göncöl-csillagkép nagyot fordult már az égen: éjjelre járt az idő, mikor egy száraz dombhoz jutott a lévita, melyen hegyes gúla volt rakva nádkévékből. Ott megállt, és elkezdett vonítani, mint a nőstény farkas. Ez volt a jel, hogy célnál vannak.

A nádistul egy hosszú sor törpefűzfa vonult végig egy nagy épületig, melynek teteje kétakkora, mint a fala, s mely félig belefekszik a Sióba. Ez az uzdi malom.

Egy ablaka vérveres fénnel világít a távolba; körülé mély csend van. Csak a mögötte kiemelkedő sugár jegenyefák zúgnak a koronkint feltámadó szélben. Ez is jó szövetéses. Elrejti a közeledő léptek zaját.

Az ellenfélnek még csak előőrsei sem voltak kiállítva, annyira bizton érezte itt magát, (vagy annyira hiányzott nála minden katonai fegyelem). A sok napi keserves úttól agyonfáradva, mély álomnak adta magát minden ember.

A támadó csapat akadálytalanul, nyílt kapun keresztül juthatott az udvarra.

Ince felosztá csapatját. Két szakasz a két udvarkapun, harmadik a malomgépezeten nyomul be. Ölni nem szükséges, ha ellenállás nem lesz.

Csodamódon könnyen ment minden.

Kétszáz határőr volt a malomban. Azok még csak hozzá sem nyúltak a fegyvereikhez, mikor álmukból felriasztá őket az éjjeli támadás. Nagyon jó lelkiismeretük volt. Nem bántottak ők eddig senkit. Azt is jól tudták, hogy az ellenfél nem él emberhússal. Megadták magukat emberségesen. Két tiszt úr is volt velük. Azokat úgy kellett felrázni álmukból, s akik aztán felébredvén, igen természetesnek találták, hogy ők el vannak most fogva.

Egy öreg kapitány meg egy fiatal hadnagy volt.

Az öreg hadfi, amint kitörülte szemét, s meggyőződött a tényállásról, odafordult a fiatalhoz, aki lábtól feküdt mellette az ágyban.

— No ugye megmondtam, hogy elfognak bennünket? Azután Incéhez fordult.

— Mit fognak velünk tenni?

— Tisztességes hadifogságba visszük önöket.

A százados ismét a hadnagynak szólt.

— No ugye megmondtam, hogy nem nyúznak meg bennünket!

Akkori időkben még az osztrák tiszteknél szabályszerűen simára volt borotválva az arc. Ez egy kis tévedésre vezette a fogoly tisztet Ince irányában: annak is borotvált arca volt.

— Ön a hadseregnél szolgált, ugyebár?

— Nem. Én szerzetes vagyok.

A kapitány erre bosszúsan vakarta meg a füle környékét, s nem folytatta az „ugye megmondtam”-ot.

— De ezt már az ördög hitte volna!

Az egész haditény a legkedélyesebb hangulatban hajtott végre. Ince emberei összeszedték a gazdahagyott fegyvereket; azután átkiáltottak a túlsó parton portyázó őrzáratoknak, azok megértették a dolgot, csónakokat teremtettek elő, s azokon reggelig áthordták a foglyokat, a fegyvereket és az elfogó

csapatot is. A foglyoknak egy hajszála sem görbült meg. Ők nem voltak a szentmihályiak. Nem is arrafelé jöttek.

Mikor a sikerült támadásról Ince jelentést tett az őnagynál, ez így szólt neki:

— Hadnagy úr. Okosabb időkben az ilyen vállalatért önt főbe lövetnék. Hanem a mostani zűrzavarban minden dicséretre méltó, ami sikerül. Én önt megjutalmazom: ki-nevezem önt nemzetőri századosnak. Ön háromszáz ember számára szerzett löfegyvert; ez a legnagyobb nyereség. Most ezzel a háromszáz emberrel induljon el ön, amint megebédelték, Székesfehérvár felé. Ott tanyáz az ellenfélnek egy elszakadt dandára: ezerkétszáz ember. Nem szeretem őket a hátamban. Menjen ön oda! (Éjfélre odaérhet) és fogja el őket.

Áldorfai olyasmit érzett szívében, aminek nem tudta a nevét. Háromszáz emberrel megtámadni és elfogni ezerkétszázat. Neki, a kétnapos katonának, követőivel, a szénégetőkkel és fuvarosokkal legyőzni négyszer annyi gyakorlott vitézt! És ennél a gondolatnál édes, gyönyörteljes meleget érezni! Mi ez? A férfierő ébredése az! Az elrejtett, lekötött erély rögtöni szétsugárzása az idegekben. Érzé, hogy ő azt, ami képtelenség, megtenni elég merész. S ez az érzés gyönyör.

Aztán hadvezéri tehetséget is érte támadozni agyában. Elgondolá, hogy minő esélyei vannak a sikernek? Az éjjeli véletlen meglepetés; a székesfehérvári polgárok közreműködése; összpontosított támadás; az első kézcsapással a tisztikar kézrekerítése. Nem lehetetlen az. Most a barátságos lévita is jó szolgálatot tehet, mint kém, üzenetvivő hírnök.

És hátha Serenának is nyomára találhat ott? Nem mondott le a reményről, hogy őt még feltalálja valahol.

Most már nem azért ment a csatába, hogy ott meghaljon, hanem hogy győzzön.

Most értette már a leány kérdését, amit a meredély párkányán állva intézett hozzá: „Szabad-e a halált keresni akkor, ha azzal egy szent ügynek használunk?”

A leány már elment azt keresni, talán meg is találta már.

És Ince most már azt a kérdést tette magának: „Szabad-e a halált adni, ha azzal egy szent ügyet szolgálunk?”

„Igen.”

Másnap reggel el volt fogva az ezerkétszáz határőr Székesfehérvárott. A polgárok csatlakoztak Ince csapatjához, s az ellenfél lerakta a fegyvereit, anélkül, hogy egy lövést tett volna belőlük.

Most már újabb ezerkétszáz fegyver volt a néptábor kezében. Elvették ellenfeleiktől pusztá kézzel; bottal, fokossal mentek a csatába, s puskával tértek vissza.

Tréfa volt ez!

Számba sem jött a diadaluk. Mire Ince győzelemittas csapatja visszatért a Sárvíz posványaihoz, már akkor a sokkal nagyobb diadalfényben meg sem látszott az övék. Azalatt az egész zöme az ellentábornak mindenestül együtt megadta magát.

A Sárvíz és Sió közé szorított hadtest parancsnoka először a Sió partján útját álló népfelkelés parancsnokával kezdett el alkudozni.

Ez azt kívánta tőle, hogy hagyja itt ágyúit, fegyvereit, s azután vigye a katonáit békével haza. A tábornok elfogadta az alkut.

Hanem azután megbánta, hogy olyan sokat ígért; elment a Balaton felül közelítő ellenséges hadcsapat parancsnokához alkudozni.

Az azt felelte neki, hogy „verekedjünk előbb egy kicsit”.

Azután hátrafelé fordult, ott szemközt találta a másik hadcsapat vezérét, azzal állt alkuba: az meg föltétlen megadást követelt.

S volt e fennyen beszélő embereknek e büszke követeléshez háromezer gyalog vitézük és kétszáz újonc huszárjuk, nyolc ágyúval.

S az ellenfél hadteste zömével, hétezeröttszáz emberrel lerakta előttük a fegyvert.

Ennyi fegyverrel több az önvédelemre; ennyi ellenféllel kevesebb.

S ez álomszerű, mesemondáshoz hasonló diadal oly halvány esemény volt azon napok tűzvilágításában, úgy elvesztett azon nagy katasztrófák közepett, minők a pákozdi harc (az első ütközet az „ármádia” két külön alkatrésze vált tábora között), a támadó főserég futása az országból; a birodalmi fővárosban kitört forradalom: hogy alig jegyezte fel a történet azoknak a neveit, kik a Sió mellett e nagy sikert kivívták.

Az egész hadjáratban nem esett el száz ember.

Áldorfai Ince mégsem vett hírt Serena felől; nem találta nyomát a szentmihályi tábori kórházon túl.

Tovább ment.

Most már két csillag vitte előre: egy hon, akiért meghalni, s egy leány, akiért ölni kész.

A VÍZIÓ

Akit ez a forgószél egyszer megkapott, azt viszi magával öntudattalan.

Ince teljesen el volt zárva a külvilágtól, amint egyszer e véres káoszba belejutott.

Eleinte nem is volt az olyan nagyon véres; de zűrzavarnak elég nagy volt.

Ince és társai egy napon kikapták a honvédelmi bizottság rendeletét, hogy az önkéntes csapatok mind rendes zászlóaljakká alakítandók: amelyik nem áll rá, az feloszlatik, s mehet haza.

Hová? „haza”. Volt is már akkor valahol „otthon”. Minden zugán az országnak keresztül-kasul járt az ellenség. Csak a tábortűz volt már férfira nézve az egyedüli otthoni tűzhely. Odasietett az is, aki bátor volt, az is, aki félt.

Itt nem lehetett hallani rossz hírt, ide nem kerülnek hírlapok; itt csak diadalhírek járnak szájról szájra: a sereg rohamlépésekben halad egy futó ellenség után, s egyszer átlépi azt a folyót, mely az ország határát képezi, s ellenfele földére tapos. Jó katona nem szokta azt kérdeni, hogy hol jár? Elég, ha a csapatvezér tudja. De azt mégis mindenki tudta, hogy ez a folyó az ország határa, s túl rajta az idegen föld.

Rajta tomboltak. Az is jól esett.

Ince csapatjával egy új honvéd-zászlóaljba lett beosztva. Őrnagya valamikor főhadnagy volt a nagy ármádiánál,

fuvárosai és szénégetői között voltak kiszolgált altisztek; őrüle magától nem is kérdezték, mi úton jutott a századosi kardbojthoz, mely kék és ezüst volt: meghagyták nála, s amint Győrbe értek, ahol ama piros zsinóros, kávészínű egyenruhákat kiosztották, felváltatott a kardbojtja arany és piros szövettűvel.

Ezerével volt az ilyen tiszt a hevenyészett hadseregben. Elég képesítés volt a tekintélyes alak, bátor föllépés és értelmesség. Ügyvédek, mérnökök, papok, tanulók, tisztviselők, előkelő polgárok, birtokos nemes urak vették át a vezényletet.

Az egész szolgálati szabályzat ebből állt: „szuronyt szegezz és előre!”

A jó sikert várta az ember az öklétül, a jó szerencsétül, azután meg az ellenfél slendriánjátul.

Ince a tisztvi vizsgán minden bizonnal megbukott volna. Hanem ebben a hadjáratban mégis kitűnő tiszt volt az első órátul kezdve.

S ez az érénye abbul állt, hogy mindig a csapatjával maradt, jó időben, rossz időben. Ha zászlóaljja gyalogolt, ő nem kérezkedett fel a poggyászos szekérre, mint az úrfi tiszték, hanem ott gázolta a közlegényével együtt a pocsolyát; s ha faluba értek, nem kvártélyozta magát a legszebb házba: puha ágyban háltni, kisasszonyoknak udvarolni, hanem kint tanyázott közkatonáival a szabad ég alatt, s evett az ő bográcsukból, s ivott velük egy kulacsból. Aztán minden emberét nevérl ismerte, megbecsülte, de fenytéket is tudott tartani, s nem pártolta egyiket a másik rovására. Bátorsága már köztudomású volt. Barátai, a huszonhárom ifjú tanítvány és kortárs, az ifjú rajongás hevével ragaszkodtak hozzá, s lelket öntöttek az egész zászlóaljba. Szerették közkatonái. — Ez ám a legnagyobb tudomány a hadászatban!

A nagy vihar tolt a fölkapott káoszt folyvást előre.

Egyszer aztán azt mondták neki: megállj!

Vége a könnyű hadviselésnek: futó ellenséget kergetni, harckedvetlen határőröket seregestül elfogni, egy huszár-

rohammal tisztára seperni a csatamezőt. Az igazi ellenfél jelent meg a harcban, s kezdődik a nagy rigorózum.

Az első nagy ütközet az idegen földön vívatott meg.

A távol láttérben látható volt a bécsi szent István tornya. Azon a forradalmi zászló lobogott. Fekete, arany és veres. Szövetséges zászló. Annak kellett segítségére menni.

Az „ifjú szabad német nemzetnek” kellett kezét nyújtani, a vén, hatalmas abszolutizmus táborán keresztül.

A siker egész Európa képét megváltoztatta volna. Bécsben a frankfurti parlament küldöttei parancsnokoltak.

Óriási eszme volt ez! — Éretlen volt: lehullott.

A magyar hadseregnek egy harmada kaszás nemzetőr volt: rendetlen, soha hadsorban nem állott népcsoport, néhány gyalog- és huszárezred képezte a magvát; a többi újonc honvéd-zászlóalj volt; a tüzérség akkor alakult az iskolákból kijött tanuló ifjakból.

S ezeknek volt bátorságuk Európa legrendezettebb hadseregeinek egyikét nyílt csataterén megtámadni.

A Lajta melletti síkság be volt hintve őrtüzeikkel, s harci dalaik hangját az ellentáborba áthordta a szél.

Volt e dalok közt egy, a Marseillaise dallamára alkalmazott, melynek szövege csupa gyűlöletes nevekből állt. Már akkor annyira szaporodott ellenségeik száma, hogy azoknak a vezéreiből egy egész Marseillaise-strófa kitelt, az pedig hosszú. Ezt énekelték az őrtüzek mellett a legnagyobb hevülettel.

Egy este aztán kijött a napi parancs, hogy az éjjel nem szabad az őrtüzeket meggyújtani s a harci dalokat énekelni, hanem csatakeszen kell állani. Az ellenséget látjuk.

Lelket hidegítő gondolat!

Éjszaka, a szabad ég alatt állva, a fegyverre támaszkodni, szó nélkül, dal nélkül, tűz nélkül, végignézni a mezőn, és aztán elgondolni, hogy ez itt nem virágzó rét, hanem temető; hogy azok a falvak ott a lőtávolságban, fehér házaikkal, hajladozó jegenyéikkel, nem vendégszerető tanyák, hanem gyilkos

vermek; hogy minden árok, minden bokor mögött a halál leskelődik; s azok a sötét felhők ott az égen: a halál szekerei, mik az elrepülő lelkeket a másvilágra viszik; — s aztán hazagondolni az otthoni nyugalmas tűzhelyre, melyet feleség, gyermek, cseléd vesz körül; jókedvűen falatoznak; a gazda részét a kedvenc házi kutya kapja meg ma, aztán mesélnek, nagyokat nevetnek közbe; majd eloltják a tüzet, alunni mennek; imádkoznak; a legkisebb azt kérdi, hol az apa, az anya összetéti kis kezét, s imádkoztat vele az apáért. Aztán elaluszna, a kutya is lefekszik a sutba. — Milyen jó dolga van annak a kutyának! A gazdája kinn áll a Schwechat partja mellett, fegyverére támaszkodva.

Valami vakhír terjedt el a táborban, szájrul-szájra adva. Azt híresztelték el, hogy az ellenfél már körülvette a magyar tábort, s a háta mögé került. Ez a hír lankasztá a harcvágyat. Oktalan szorongás elrabolta az erősítő álmat az éjszakától, midőn a következő nap legtöbb erőt követelt.

Ince a jobb szárny legszélső állásán foglalt helyet zászlóaljával.

Az ő századát úgy hitták, hogy diákszázad, az egymásközt latinul beszélgető ifjak miatt. Azok nem gondoltak haza. Őket nem várta semmi szerető szív.

Csak Incét várta. De hol?

Egész éjjel elnézte a futó felhőket, a támadó és lenyugvó csillagokat, s mindenkitől azt kérdezé: de hol?

Melyik felhőben repül? Melyik csillagban lakik már? Ott ül-e már az Istenanya lábánál, az idvezültek ragyogó köntösében, fején sugárkoszorúval?

Követni foglak. Meglátlak nemsokára!

Mikor a csillagok halványulni kezdtek, s a keleti égen a felhőhasadásokon át ragyogott a hajnalcsillag, a távoli dobörgés, trombitaszó jelzé az ébredőt. Hideg szél fújtvégig a rónán.

A zászlóalj vitézei, amint a hátuk mögé néztek, ott lát-

ták már felállítva azokat a fekete zászlós szekereket és hordágyakat, amik a sebesültek elszállítására valók. Jó hadvezér előre gondoskodik azokról; ámbár közellettük fiatal katonákra nem nagyon buzdító.

E perctől fogva azután az egyes csapatok nem tudnak másról, csak arról, ami a saját közelükben történik.

Incének kedvezett a sors. Az ő zászlóaljának kellett kezdeni a támadást. Ez nagy kedvezmény. Nincs kínosabb helyzet a csatában, mint egy helyben állni, és várni a vezényszót, és hallgatni az ágyúdörgést, és látni a bajtársakat elhullani, s odaállni az elhullt helyébe, és nem állhatni érte bosszút.

Ők meg voltak kímélve e hosszú kintől. Az első parancszo a támadásra nekik szólt. A harc közepén már gyönyörűség terem. De odáig rossz az út.

A hosszú arcvonalban kétsorosán előhaladó zászlóalj előtt csatárláncre felosztott lövészek portyáznak, karra vetett fegyverrel.

Egy hosszú vízárok áll előttük köröszben. Amint közelébe érnek, az árokból kékes füst villanik fel imitt-amott. Az ellenfél rejtett lövészei fogadják őket. Az újoncok a kíváncsiság nevető arcával tekingetnek fel a fejük fölött elfütyölő golyók után. Egy sem talál. Haladnak gyorsabban az árok felé. Erre az ellenfél előőrsei elhagyják az árkot, s gyorsan húzódnak a falu irányában vissza. A honvédek csatárlánca üldözőbe veszi őket, s utánuk lövöldöz. Ártatlan játék! — Az ellen csatárai bemenekülnek a faluba, melynek főutcáján egy nagy torlasz állja el a bejáratot, kővel terhelt hordókból és homokos zsákokból összerakva.

Az újoncok gyanútanul közelítenek a torlaszhoz.

Egyszer azután a torlasz megmondja, hogy ki lakik benne? Két ágyú van hézagai közé rejtve, s a közeledő csapatot egyszerre két ágyúlövés fogadja.

Hogy rohannak vissza! Először látták a földet felleggé porzani a lecsapó ágyútekétől; először hallották ezt a halál-

adó szörnyet, amint a földről felugrott, s fejeik fölött átcsapott, ijesztően búgni a légben. Megrettentek tőle. Futottak vissza ziláltnan a zászlóaljukhoz.

Ince látta az ismerős arcokat halálsápadtan, ijedtségtől elcsúfítva felé közeledni, s a szíve elfacsarodott keservében. Hát két ágyúteke elég ennyi hősből egyszerre nyomorultakat csinálni?!

A parancsnok megállítja a zászlóaljat a rekettjétől fedett árok mögött.

Fél üteg ágyú gördült elő, s felelni kezdett a torlasznak. Sikertelen feleselés volt az.

A parancsnok rohamra vezényelt, s maga lovagolt előre. A zászlóalj követte.

A faluból, a torlasz tetejéről, a házak ablakaiból, a kerítések mögül sűrű fegyvertüzelés fogadta a közeledőket. Közbe az ágyúk dörögtek.

Egyszer azután a zászlóaljparancsnok alul kilőtték a lovat.

Amint az újonchad parancsnokát a földre leesni látta, ijedten fordult vissza, és meghátrált egész az árokig, s mikor jöttek az ágyútekék, lehúzta a fejét előlük.

— Hát ezek az én testvéreim? — monda magában keserűen Ince. S midőn azt látta, hogy maga a zászlótartó is egy fűzfa mellé igyekszik meghúzódni, odasietett hozzá, s kikapta kezéből a zászlót.

Azután fölugrott az árok mellvédére, s dörgő hangon kiáltá e szokat:

— Fiúk, hát örökké akartok-e élni? Utánam, aki ember! Éljen a haza!

Azzal megcsókolta kardját, s a zászlót magasan lengetve, előrerohant az ellenségvédte torlasz felé.

A példa, a szó, a merész tett gyújtott. Társai szertették. A zászló a becsület! Utána rohant először egy század, azután az egész zászlóalj. Ő maga messze valamennyi előtt.

Hiszen rövid volt a megfutandó pálya. Alig ötszáz lépés. Ámde minden lépésnél egy sír van. S azt lehet átlépni, lehet belesni. Az ágyúk most már kartácsot okádnak ellenük.

— Tartsd a karodat a szemed elé! — kiált vissza társainak Ince, hogy ne lássák a halál borzalmait. Azok most már rohanva követik az ifjú hőst. Az eleső nem jajgat, az utána jövő nem rémül meg a vértől. Szuronyszegezve vágatnak előre.

Az ellenfél meg van lepve a roham által. Nem várja be a szuronyt. Amint fegyverét kilötte, elhagyja a torlaszt, s menekül az utcára vissza.

A vezénylő tiszt egyedül marad a torlasz tetején, s hasztalan buzdítja katonáit ellenállásra.

Egy pillanat és Ince ott áll mellette a torlaszon, jobb kezében kard, baljában lobogó.

— Nem vagy többé pap, Áldorfai Ince! — kiáltja egy mennyei hang — bosszúálló hős vagy; ontsd a vért!

Csak egy pillanattig nézett egymás szemébe a két vitéz. Csak egy percük volt az ismerkedésre. Mind a kettő azt látta egymás arcából, hogy a kettő közül egyiknek meg kell semmisülni. Az ellenfél jobbában kard volt, baljában pisztoly.

A halálos találkozásnál egyik sem gondolt szabályszerű vívásra, védelemre; mind a kettő egyszerre csapott kardjával a másikhoz. Az ellenfél kardja abban a percben érte Ince homlokát, amelyben az övé ennek a karjára csapott le. Ince hosszú sebet kapott homlokán, de nem mélyet; ellenfelének karja bénultan hullott alá. De azért nem vesztette el öntudatát: leszökött a torlaszról, s fölemelte a baljában tartott pisztolyt. Megtehetette, hogy merész ellenfelét agyonlője vele. De nagyobbakat akart annál tenni. A pisztoly száját nekifordította annak a fekete hordónak, mely a torlasz alján a homokzsákok alá volt szorítva, s abba lőtt bele. Az lőporos hordó volt. A következő percben egy fülsiketítő robbanás után mind a két küzdő el volt temetve a torlasz romjai alá. — Az ellenfél összetépve, megégve, Áldorfai élő testtel és teljes öntudattal.

A felrobbantott homokzsákok maguk alá szoríták, s hasztalan kísérté meg a szabadulást e sírból; sem kezeivel, sem lábaival nem volt képes egy mozdulatot tenni. A teher mellét is összesajtolá; kiáltani sem tudott.

És amellett jól hallá, mint rohannak társai a torlasz romjain keresztül: „éljen” rivallásuk lehallik az ő sírjába is. Dob pereg, trombita recseg odafenn. Utcahosszant ádáz verekedés támad. A harc közepe ez már, ahol gyönyörűség terem! Sebet kapni és adni! Vérzeni és vért ontani! A honvédek házrul házra foglalják el a falut: egészen az övék az már.

Most ágyúk szólnak bele a harcba. Az ellenfél új erővel jelen meg. A támadó sereg is ágyúkkal felel rá. Az eltemetett hallja jobbról-balról a tekéket sírjába fúródni: egy sem jár olyan mélyen, hogy őt megölné, vagy megszeddítaná.

Azután zűrzavaros hangok támadnak: — „Vége mindennek!” — hangzik odafenn. — „A táborközép megfutott!”

S azután hallja amaz ismerős trombitahangot, mely a visszavonulást jelenti.

Feje fölött csoportos léptek dübörögnek. A győztes zászlóalj visszavonul. És ő el van már temetve.

Lélegzetét kezdi veszteni. Minő rút halál lesz ez! Megfojtatni tehetetlenül. Serenának szebb halála volt. Őt lángok vitték az égbe.

Ő még most is kimondhatlan szerelmére gondol — és őrá már nem gondol senki.

Hátha mégis?

A dobszó messze elvonult már, csak az ágyútekék hatalmaskodnak még a vitatott faluban. Mind a két fél oda ágyúz, hogy a másíknak a megszállást nehezítse.

E bömbölés közepett úgy tetszik, mintha gyöngye nesz ütné meg füleit. Vagy csak a kínhaláltól zúgnak azok? A homokzsákokat hányják széjjel. Kik vannak ott?

Azok ott a csatatér legnagyobb hősei, mert neveiket nem

jegyzi fel senki; mert dicsőség nem koszorúzza homlokai-
kat: a brancardier-ek; a sebesültek összeszedői.

Keresnek talán valakit, aki eltűnt?

Ki ad hírt felőle?

A zászló.

A háromszínű lobogónak egy rongya künn szorult a
romok közül.

— Itt a zászló, — dörmögi egy hang.

— Akkor ő is itt van.

Ez a hang oly ismerős.

— Gyorsan fiúk! Aztán s a többi!

Perc múlva szabad lég éri az eltemetett arcát, s a lévita
sovány képe mosolyog le reá.

— Élünk-e még, felebarátom?

Ince fel akar emelkedni fektéből, s aztán aléltan rogy
vissza: úgy beleszorítva öklébe a kardját, hogy azt semmi
erővel ki nem lehet abból fejteni.

A lévita jó fekhelyet készített a sebesültnak a hordágyon.
Feje alá gyűrte saját köpenyét.

Az ellenfél gránátjai ott pattogtak el a sebesülteket szállítók
fejei fölött; a lévita hideg, gúnyos arcát feléjük fordítva mond:

— Hasztalan fáradtok, fiaim; „Ha az Úr angyalai akar-
ják, a lábunkat sem ütjük meg a kőben”, mondjuk szent
Lukácssal.

S aztán tréfálózott a hordágyat cepelő fiúkkal, kik le-
lebuktak az ágyúteke előtt.

— Ne kapkodd a fejedet, öcsém, mert még beleütöd
valami golyóbisba! Mondjad inkább a zoltárral: „Perelj
uram perldöimmel! Harcolj én ellenségeimmal. Te paizsodat
ragadd elő.” (Hopsz, ördög bújjék beléd, majd megijesztettél.)
Ez az ágyúzóznak szólt. Aztán folytatá az éneket: „Én segedel-
memre állj elő!” — Hanem már most aztán loholjunk innen!

Ince nem hallá ezt már. Öntudata elhagyta. Sok vért
veszített.

Mikor eszméletét újra visszanyerte, még mindig a csatamezőn volt, még mindig közelből hangzott az ágyúdörgés.

Kábultában azt álmodá, hogy már az égben jár, viszik oda azok az aranysegélyű rózsaszín fellegek, s a kék égnyláson át közeledik felé amaz arc, akit imádott és akit szeretett.

Mikor aztán felnyitá szemeit, akkor is előtte állt ez az üdvmosolygó arc.

Várta, hogy az angyalok énekeljenek.

Azonban egészen más hangokat hallott, mint angyalok énekét.

Robogva közelített az ellenfélnek egy lovas csapatja, nehéz vértések. A visszavonulókat üldözték.

Ince még mindig öklébe szorítá a kardot, s azt képzelé, hogy kiáltani tud, midőn ajkait felnyitja.

„Ne hagyjátok magatokat!”

Lelke gondolatját is értették már azok.

Tömeget képeztek a támadó lovassággal szemben, s nem várták be türelemmel annak közeledtét; szuronyszegezve eléje rohantak, s az újoncok, kik napfölkeltkor az első ágyútekétől rémülve futottak el: a nap lenyugtán szuronyszegezve űzték vissza a legfélelmesebb ellent, a vértes lovasságot.

— Ah! — sóhajtja enyhülten a sebesült, s most kezdé elhinni, hogy a földön van, és az a szelíden mosolygó arc nem egy üdvözült képe, hanem egy földi eszménykép. Az ő elveszett fájdalma. Az ő szenvedő nemtője. Serena az.

— Siessünk! Már föléledt! — monda a leány, segítve Incét a sebesültszállító szekérre feltenni. Maga is felült oda, hogy a sebesült bekötött fejét ne rázza a szekér, ölébe vette azt. Most azután egészen a mennyországban érzé az magát.

A FUTÁS

A hadjárat kezdete egy nagy futás volt. Hadászatiilag mes-
teri futás.

A fiatal hadvezér azt mondta a fiatal hadseregnek:
„A karjaiddal még nem tudsz győzni, azt már látom: győzz
hát a lábaiddal. Folytassuk tehát a futást, de úgy, hogy az
ellenség el ne tudjon bennünket fogni. Majd azután, ha a
kergetőzés közben beletanultunk a verekedésbe is, akkor
megforduljunk és szemközt álljunk.”

Tehát ez volt a feladat: futni!

Futni, de futás közben orránál fogva hurcolni az ellenséget;
megsétáltatni azt folyókon, hegyeken keresztül, szétzilálni
puszta kergetőzéssel; időt nyerni tőle egy másik hadsereg
alakítására; elkábítani, zavarba hozni, terveit összezilálni,
kikerülni a harcot, s futás közben összeszedni az imitt-amott
alakuló segédcapatokat, s azután egy nagy kerülővel egy
másik, az időt felhasználó hadsereggel épen, egészségesen
egyesülni.

És futni amellet, nem mint egy megriadt csorda: ki
merre lát, hanem terv szerint, öntudatosan sorakozva, mindent
megmentve, semmit cserben nem hagyva.

A futó hadsereg oly készüllettel indult útnak, mint egy
turistacsapat. Fegyverét, lőporát, töltényeit megőrizé; élelmi-
szereit, poggyászát magával szállította; voltak tábori hídjai,
berendezett kórodája, gyógyszertárai; betegeit, sebesülteit nem

hagyogatta el úton-útfélen, üldöző ellenfél kényére-kegyére; vitte magával.

Az ifjú hadvezér ellensége volt mindenkinek aki szóokol; de megbecsült mindenkit, aki tesz: a közkatonát, aki harcol, a markotányost, aki inni ád az ágyúttűzben kimelegedettek, a tisztet, aki csapatja élén megy, a kémeket, ki nyakát az ellenség torkába beledugja, hogy annak a gyomrába belelésson, a betegápolót, ki a sebesülteket fölshedi a csatatérről, s sebeiket bekötözi; még a zenészt is, ki muzsikál a katonáknak, s elfeledteteti velük a fáradságot.

Hanem a semmit nem tevőket kergette magától!

Egyszer egy pár száz tisztet rögtön elbocsátott; (nem tetszett nekik a *munka!*) helyettük kinevezett ugyanannyi őrmestert és tizedest tisztekké. Nagyon jól betöltötték helyüket.

Ince sebe a gondos ápolás alatt gyorsan gyógyult. Mikor a visszavonulás megkezdődött már akkor ő lovon ült. Első századosá lett kinevezve zászlóaljában, s nevét dicsérettel említé meg a hadi bulletin.

A nagyszombati csata előtt nyolcszáz emberből állt a zászlóalja, a csata után már csak hatszázan voltak.

Itt elvesztette a zászlóalj az őrnagyát is, s Incére az a feladat maradt, hogy azontúl ő vezette a csapatját.

Sohasem tanulta ezt a mesterséget. A szükség jó tanító, s a leleményes ész jó tanítvány.

Csapatjánál volt a legpéldásabb fegyelem, a legpontosabb előőrsi szolgálat, s a leggondosabb élelmezés.

Neki volt a legtöbb sebesültje, akiket magával kellett vinnie.

A derék, jó fiúk, kiket a kolostor csendes menhelyéről elhozott magával, ott feküdtek már felesen azokon az utazó szekereken, mik feketére vannak festve: a vándor kórodák.

Azokkal neki még be kell számolni a gondos ősz apáknál.

Nem hagyta őket elveszni. Jó kézben voltak.

Serena volt a csapat kórodájának a felügyelőnöje.

Maga a fővezér is azt mondta erről a leányról, hogy „gyémánt az asszonyok között!”

Nem az a színváltoztató gyöngye teremtés, aki elájul, ha kiomló vért lát, s felsikolt, ha lövést hall, s rosszul lesz, ha a nevét kimondják is előtte a betegségek; ez ott jár mindenütt, ahol vész van. A golyók még hullanak a földre, még fűtyölnek a légben, mikor ő hordáraival megjelen a vértől ázott mezőn, s nem irtózik saját kezével bekötni a tátongó sebet, lemosni a sápadt arcról a vért, és ott virraszt a haldoklók mellett, és gondozza a sebesülve futókat, kik magukkal tehetetlenek.

A honvédek imádják őt, mint egy angyalt.

Egy magányos nő annyi férfi között. Ezt vagy imádni kell, vagy megvetni. Egy pajkos szó sem hangzik felőle a hadfiak között. Aki felőle egy dévaj észrevételt merne tenni, azt társai maguk megbotoznák.

Áldorfai százados a parancsnok rideg komolyságával gondoskodik kórodája személyzetéről. El tudja titkolni érzelmeit. Még a sebláz beszédes álmaiban sem árulta el magát, s a homlokát ápoló gyöngéd kezét sohasem érinték ajkai.

Nem is olyan idők jártak, amikor az érzelmeket szavakkal szokás kifejezni. A tettek beszéltek.

S volt egy ember, aki a tetteket is kihallgatá. A lévita.

Ő látta Serenát azon a napon, melyen az első harc megvívott. A tábornok odarendelte őt az ambulance-hoz. Ő figyelt a leány arcára, midőn annak szemei láttára a torlasz előtti harc kifejlődött. Hogy nézett merően a harc színhelyére! Ajkai lázasan reszkettek, s kezei imára voltak kulcsolva. Hogy gyulladt ki egyszerre tekintete, hogy sugárzott róla a megdicsőülés, mikor Incét a torlaszra szökni látta, midőn annak csapásától az ellenfél visszatántorodott! Hogy sikoltott fel a következő percben, midőn a torlasz felrobbant, s azután, hogy szökött le a szekérről, ahonnan a harcot nézte, s kiálta kétségbeesetten a beteghordároknak, hogy vegyék fel a hord-

ágyakat, siessenek a harctérre a sebesülteket megmenteni; s midőn azok tétozáztak, ő maga ragadta meg az egyik hordágy rúdait, s a lévitának kiáltott, hogy segítsen neki! A lévita a rudak másik végét emelte, s ők voltak a legelsőek, kik a vér mezején megjelentek, mikor még legdühösebben folyt az ütközet. És akkor a gyöngye leány saját finom kezeivel sietett a torlasz nehéz homokzsákjait emelgetni: s erő szállt e kezekbe.

A leány nem szólt, de a tett beszélt.

És mikor megtalálta végre az eltemetettet: ez a rögtöni elsápadás, e megtört tekintet, e vonaglás az arcvonásokon! És midőn gyöngéden föléje hajolt, és kezét szívére tette, s fülét ajkához közel tartva, rebegé, hogy „él!”, s azután két könnycsepp ragyogott szemében. És feje fölött a haubicok mennydörgése hangzott. Azt nem hallotta.

S midőn a láz éjszakáin óránként eljött a gondjára bízott sebesülteket meglátogatni: az a reszketés, mely elfogta tagjait, midőn az ő kórágya elé ért, ahol a lévita virrasztott rendesen. Az a csendes sóhaj. Az a figyelmes ápolás, az a reszkető kéz, mely az égő seb kötélékeit megújítja. Mindez beszél. S a lévita érti már ezt a beszédet.

Jó szerencse, hogy a másik még nem felel reá. Alig várja, hogy kórágját elhagyhassa. Homloka még be van kötve, mikor már lóra ül, s beleveti magát a tábori élet viszontagságaiba. Nem édelgésre való idő ez.

Tél közepe van és hadjárat.

Mindennap utazni, más városban, más faluban megtelepedni, éjszaka meglepő ellenséggel utcaharcot vívni, s csatározás közben tovamenekülni; majd vad erdők közepén tábort ütni, hó hátán tanyázni, fenyőlombokon ágyazni, s hallgatni a zivatar üvöltését a vendégszeretetlen völgyben.

Áldorfai azt hitte, senki sem veszi észre azt, hogy örökös tekintete a legdrágább kincs, a leány felett? hogy választja ki számára a legbiztosabb tanyát, úgy ejtve, hogy ő maga mindig közelében lehessen.

Mennyi aggodalma van miatta.

Igaz, hogy ez aggodalomnak egészen tövrényes eredete van. Ahol Serena van, ott van a vándor kóroda is; s midőn őt őrzí, védi sebesülteit is, kik ifjú barátai, hí vitézei; de egyszer mégis kibeszélt valami titkot az áruló tett. A futó hadsereg, ellenfelével kergetősdit játszva, egy nagy kigyóúttal felkerült már a bányavárosokba.

A fővezér idejövételének a hadászati indokon kívül még az a célja is volt, hogy itt az állam birtokát képező érckészletet magához vegye: az ágyúöntéshez szükséges rezet, a golyókhöz való vasat és ólmot, s a vert ércpénzt, s a nyers aranyat és ezüstöt.

Ezt a becses nemzetvagyonot azután felosztották a két hadoszlopra váló hadsereg között, egyik vitte magával a rezet és vasat, a másik az aranyat és ezüstöt. Ezt ismét szétosztották az egyes csapatok között. Incére is volt bízva több szekérre rakott vert ezüst, s annak fedezetéül volt mellé rendelve egy század huszár.

Másnap odább kellett vonulni, folyvást ellenségtől sarkallva.

Ince előreindítá a csapat kórodáját, Serenával együtt, s maga fedezte a huszárokkal az ellenfél előtti visszavonulást, folytonos csatározás közben.

Egyszer nyargoncai hírül hozzák, hogy az ellenfél nemcsak háta mögött jő, hanem a hegyi utakon eléje kerülve, előre küldött kórodáját is megtámadta, s az előcsapattal verekedik.

Ince minden habozás nélkül parancsot adott, hogy az ércpénzt a szekerekről vegyék le, a ládákat nyissák fel, a honvédek osszák fel a pénzt tölténytartóikba, azután a szekereket fordítsák fel, s csináljanak belőlük torlaszt, és azok mögött tartsák fel a hátul jövő üldözőket, míg ő a szemközt jövöket fogja elverni a huszárcsapattal.

Azzal maga személyesen vezette lovasait veszélyben forgó kórodája kiszabadítására, s éppen jókor érkezett, hogy a támadókat szétrobbantsa.

Senki sem tehetett kifogást intézkedései ellen.

Hogy veszély idején elébbvalónak tartotta sebesülteit kiszabadítani, mint a pénztárt védelmezni, ezt minden jó katona helyeselni fogja; hogy vezető létere maga állt a rohamcsapat élére, ezt kimentik az akkori kényszerű viszonyok. A rábízott pénz is meg volt mentve: egy fillér nem hiányzott belőle, mikor a honvédek a töltenytartókat kiüríték; hanem a lévita azért mégis hallott valamit abból, amit a tett beszélt. Így nem a csapatvezér harcol, ahogy Ince közévágott a csapatnak, mely Serena kocsiját körülfogta: így a szeretők harcolnak.

Ince meg volt rettenve, hogy őt elveszíti! Most az egyszer nem bírta titkát megőrizni. Akárki is kitalálhatta azt. Azután futottak tovább.

Csikorgó hideg tél volt. A fák végigrepedeztek a fagytól. Minden folyam jéggel áthidalva, semmi gát az ellenség előtt. Elöl, hátul, két oldalt el volt állva a menekvők útja.

Mégis kimenekültek.

A hadvezér azt a szigorú parancsot adta ki, hogy a poggyászos szekerekre és általában bármiféle járműre senki fel ne merjen ülni, mint aki éppen beteg, vagy sebesült, vagy betegápoló. Először azért, hogy a tiszt urak legyenek a maguk helyén, a zászlóaljaiknál; másodsor, hogy a szekereken a szükséges poggyász és élelmiszer helyét ne foglalja el az, ami a maga lábán járhat, és végül, hogy a táborral együttjáró nem harcoló csöcselék maradjon el tőle.

Az idők rendkívülisége, a felhevült indulatok, a rajongó képzelem sajátos hatással voltak a fogékonyabb női kedélyekre: a tábort igen sok hölgyféle kísérte; egyik markotányosnénak nevezte magát, másik tiszt feleségének, néhány betegápolónak.

A vezér nem volt udvariatlan azon lelkesült hölgyek iránt, kik a keserves utazás sanyarúságait osztani vele jöttek; csupán csak alkalmat akart nekik adni, hogy erényeiket tökéletesítsék. A markotányosné maradjon a lektikájánál, az

ápolónő a kórodánál, s a tiszt barátnéja tüntesse ki önfeláldozó hűségét lovagja iránt azért, hogy kövesse őt gyalog, hóban és fagyba.

S azután a parancsszónak érvényesítését igen drasztikus módon próbálta ki.

Egyszer odaállt maga egy útszoros nyílásához, s amint egyenkint jöttek a poggyászos szekerek — természetesen a parancs dacára tömve felkérezkedőkkel —, az asszonynépet szép udvariasan leszállíttatá róluk, a férfiakat pedig minden udvariasság nélkül megcsapatta. Itt veretett jó huszonöt botot arra a huszárra is a szekéren ülésért, aki azután három nappal későbbben a hodricsi ütközetben, hol a vezér alól kilőtték a lovat, őt vitézül megmentette. (*„Miért nem egy hüvelykkel alább?”* monda a vezér, midőn csákóját a golyó átlyukasztá. *„Üljön ön lovamra, tábornok”*, szólt hozzá a huszár, kit nem rég megveretett. *„Nem úgy, szólt a vezér, te maradj lovadon, nekem nyújtsd kezedet, aztán vágtsass.”* S azzal futott a lóval versenyt, utolsó a csatatérről.)

Ennek a példaadásnak sikere lett.

Aki nem akart felőle meggyőződni, hogy dacára az országgyűlés emberbaráti határozatának, a botbüntetés még mindig nincsen eltörülve a hadseregnél, leszállt magátul, s ha nem szállt, letették; mert a kocssal is közös volt a meglakolás.

Áldorfai százados az előreküldött utászcsapat trombitaszava mellett csendesen ügetett csapatja mellett, hol előrehaladva, hol hátramaradva, s biztatva az elcsigázott hadfiakat, kiknek lábaikról már szakadozott a csizma, s kiket a honvédköpeny rosszul védett a csikorgó hideg ellen. Többször pihenőt tartott velük, s borszeszt osztott ki közöttük. Mikor utolérte a kórodája szekereit, csendes lépésben haladt, hogy Serenával pár szót váltson. Miről beszéltek? A sebesültek állapotáról. Azoknak a száma folyvást szaporodott. Minden szekér tele volt már velük. Serena maga rendesen a kocsiülésben

foglalt helyet; s mikor hegynek fölfelé ment az út, leszállt, gyalog ment: azt mondta, azért, hogy felmelegedjék; pedig inkább a lovakat kímélte, amik nehezen húztak.

Ilyenkor aztán Ince mellette lovagolt.

Amint egy helyütt az út a dombtetőre felkanyarodik, a fák alatt egy ajtótlan szénégető-kunyhó előtt egy férfi és egy nőalak látszik az érkező csapatra várni. A sűrűn eső hó fehér gyapjúréteget borított mind a kettőre, mely sált és gubát kivehetetlen színűvé tesz; a csuklya a férfinak csak bajuszát és szakállát engedi láttatni, a nőnek még fátyol is van az arca elé húzva.

Amint a kóroda szekerei a dombra feljutnak, mellettük Serena gyalog, és Ince lóháton, a két várakozó alak sietve hagyja el az útféli kunyhót, s feléjük igyekeznek a havas borókabozóton keresztül.

Ince nem ügyel rájuk; Serenát figyelmezteti, hogy üljön fel a szekerre, mert lefelé gyorsan fognak majd haladni, s segít neki a kocsisülésbe felhágni.

Ekkor egy ismerős hang üdvözlí.

— A jó szerencse küldött, kedves barátom!

Ince odatekint a megszólításra egész idegenül.

— Rám sem ismeresz, ugyebár? Persze, szakállt és bajuszt eresztettem azóta, hogy elváltunk, miként te is; de én azért felismertelek. Én vagyok Stomfai Gideon, hajdani klerikus-társad.

Ince nem érti, hogy kerül ez most ide? Hiszen lovas volt.

— Mit csinálsz itt?

— Káromkodom. Ez a legelső, amit csinálok. Leparancsoltak a szekeremről, s itt hagytak. Másodszor pedig nem bírom a gyalogolást, mert már a lábaim el vannak fagyva.

— Adhatok lovat; jó lovas vagy: ülj nyeregbe.

— Köszönöm a lovat. Magamnak is volt, de túladtam rajta. Más hivatalom van. Én szekerre akarok ülni. Lábbeteg vagyok.

— Az orvos meg fogja vizsgálni bajodat, s segílyt fog nyújtani.

— Köszönöm. Ostoba intézkedés volt biz ez a vezértől. Leszállítani az embert cakumpak a szekérről. Egy kissé megválogathatta volna az emberét. Nekem különben nem is ő parancsol; mert én mint a kormány által kinevezett historiograph járok veletek, s csak a parlamentnek tartozom felelősséggel.

— Szép. Hanem azért a szekérről mégis leszállítottak katonai önkénnyel, s most eggyel több históriai adatot jegyzhetsz föl. Parancsolsz-e még valamit?

— Ha úgy tetszik, kérek tőled valamit. Adass e hölgynek itt szintén helyet a szekéren; elfér ott a másik mellett.

A nőalak is odalépett Ince közelébe, s kacér bókkal üdvözlé őt.

— A kóroda szekerein csak az ápolónőknek szabad helyet foglalniok — vizonzá erre Ince ridegen.

— Hát legyen az ő címe is ápolónő, amíg okosabb világba érünk.

Áldorfait egy pillanatra megszállta az emberbaráti részvét, a nők iránti gyöngédség menthető behatása, közel volt hozzá Serenát felszólítani, hogy szorítson a szekérben helyet szorult helyzetbe jutott hölgytársának; amidőn az ismeretlen hölgy, saját veszedelmére, jónak látta a fátyolt felvonni arcáról, s Incét nevéen szólítva, kérelmét Gideonéhoz csatolni:

— Áldorfai százados úr, legyen irántam még egyszer szánalommal.

Az arc is, a hang is ismerős volt Ince előtt. Visszaborzadt mind a kettőtől.

Ez ama nő, kinek gyermekét a dudai paplakban megkezesztelte. A kalandornő.

Eszébe jutottak neki a frivol őszinteségek, miket az neki meggyónt, sőt még tévedésből a kálvinista lévitának is.

És ezt a nőt vegye ő most fel Serena mellé? Ezt tegye annak útitársnéjává? Akivel éjjel-nappal együtt legyen? Hozzá hasonló? Vele egy beszámítás alá kerülő? Tán éppen barátnéja, tanácsadója?

A szíve fellázadt e gondolat ellen.

— Ki ez a hölgy? — kérde Gedőhöz fordulva.

— Dallami Cesarine, — felelt Gideon.

— Mi ez a nő? — szólt ekkor, a kérdést élesítve Ince. Gideon cinikus mosollyal felelt.

— Furcsa! Hát az én asszonyom.

Ince összeráncolta szemöldeit. Sarkantyúi öntudatlanul érinték lova oldalát, úgy, hogy még az is ágaskodni kezdett, mintha ő is értené a dolgot.

— Hiszen te még szerzetes vagy! — dörmögé Gideonhoz.

— Hát te nem az vagy? — felelt vissza Gideon, két csípőjére téve kezét.

Ince türelmetlenül vont vállat, mint aki nem érti e visszavágást.

— Menjen maga! — szólt a hölgy Gideonhoz, gyöngéd erőszakkal tolván őt el helyéről. — Maga csak sértegetni tud. Engedjen engem beszélni Áldorfai úrral, mi régi jó ismerősök vagyunk.

Azzal odalépett Incéhez, s bizalmas meghittséggel tévé kezét annak térdére, míg másik kezével hízeltőlön cirógatá lova sőrénét. S aztán forró, meghitt hangon suttogott hozzá:

— Hiszen mi régi ismerősök vagyunk, százados úr. Emlékezik ön még a dudai lévitalakra. Akkor még oly szent ember volt ön. Még kezét is megcsókoltam. Az idők változtak azóta. Kisütött ránk a szabadság napja. Az előítéletek lehullottak. Letörtük bilincseinket. A férfiak vérüket áldozzák a szabadság eszméjének, s a nők feláldozzák önmagukat. Megyünk, amerre szívünk vezet. Odaadjuk önöknek az örömet, a gyönyörűséget, mely osztályrészünk, s elfogadjuk érte a szenvedést, a küzdelmet, mely az önök hozománya,

s nem kérünk rá elébb áldást az oltárnál. Elítélhet-e ön bennünket ezért? Akkor ítélje el ön száz meg száz tisztársát, ki hasonlóul tesz! Tehet arról a szív, hogy érez? Megittasodva a lelkesedés mámorától, a kétségbeesés keserűségeitől, látjuk magunk előtt megjelenni azt, aki álmaink eszményképe, a délceg szabadítót, a hőst, a hazafit; s azontúl nem törődünk családdal, nem a világgal, nem a jövővel; az édes szédület magával ragad; megyünk utána, vele egyesülünk, osztjuk balsorsát; bűnünk-e ez?

Ince úgy undorodott ettől a nőtől. Félrefordult tőle. Hiszen ő nagyon jól ismerte őt. Szívtelen, megromlott kedély volt az, kinek nem szolgált mentségére a nők paradicsomi gyöngesége: nála a vétek kiszámítás volt, s a gyönyör éppen annak tudatában volt, hogy amit tesz, az vétek. Nem titkolhatta e nő előtt megvetését. S az észrevette azt.

— Ne fordítsa ön félre arcát, uram! — szólt Dallami Cesarine. — Áldorfai, a gyóntató atya talán csak nem árulta el a gyónás titkát Áldorfainak, a századosnak? És ha igen is: akkor is egy színvonalon állunk.

— Hogyan? asszonyom — Ince még mindig nem értette a célzást.

— Tekintsen ön a háta mögé — szólt metsző gúnnyal a hölgy.

Ince önkénytelenül hátra tekintett.

Serena arca megmagyarázta neki a talányt, melyet eddig nem tudott megoldani. Az az ösztönszerű iszonyat, mely a leányt meglepte e nő kihívó tekintetével szemben, mindent megmondott neki. Serena öntudatlan védő mozdulattal vonta szűkebbre arca körül prémes palástját, mint aki fél.

— Hát az nem egy nő ott, akit ön e szekérre ültetve, magával visz?

Áldorfai nyugalommal felelt:

— Az a kóroda ápolónője.

— Úgy? — szólt Dallami Cesarine gúnyosan, kinek most már nem volt kívánsága sem védelem, sem kényelmes utazás után; hanem bosszút és megtorlást szomjazott, ha miatta a hófuvatban kell is tovább vándorolnia. — Ez tehát a kóroda gondviselőnője? Jó, tisztos agg matróna. Öreganyja az egész zászlóaljnak!

S ezzel merészen odasietett a szekérhez és megragadta Serena palástját, lerántá azt annak arcáról, démoni kárörömmel rikácsolva.

— Ah! Valóban, ő az? A jó öreg nagymama! Akit senkisé is gyanúsíthat már azzal, hogy ő azért jár egy zászlóalj katonával, mert talán szerelmes ott valakibe. Óh, nem! Hiszen ki merné azt mondani, hogy Áldorfai százados valami más egyebet érez e tisztos ősz fürtök, e ráncos homlok iránt, mint fiúú tiszteletet, ki tehetné fel róla, hogy a bivouac zűrzavarában, a menekülés hevélyében, a táborélet dáridóiban valami szentetlen gondolattal közelíthet felé? Hiszen ő maga egy szent; s ez a hölgy egy oltárkép.

Áldorfai minden csepp vére forrott a haragtól. Ha férfi volna az, aki e gyilokdöféseket intézi Serena felé, az első szónál néma ember lenne belőle! De mi védelem legyen egy nő ellen, aki szavakkal gyilkol?

Még a paripája is horkolva fordítá fejét a nő felé, tágult orrlyukaiból forró páráját fújva feléje.

— Távozzék ön e szekértől! — kiálta rá Ince.

Az a nő pedig egy megbántott asszony vakmerőségével ragadá meg a lovag paripájának zabláját félkezével, s másikkal a leányra mutatva, így szólt:

— Neje önnek ez a hölgy ott?

— Nem.

— Akkor nincs egymásnak mit szemére vetnünk!

E szókkal megfordult, s kezét kísérője karjába akasztva, még egyszer némán megfenyegeté Áldorfai Incét. Szemeinek villogása többet mondott, mint amit a szó beszélhet.

Serena eltakarta arcát két tenyerébe, és sírt.

Gideon és Dallami Cesarine eltávoztak az erdő mélyébe.
A kalandornő sértő kacagása visszhangzott onnan.

Áldorfai Ince csüggedten ereszté le kezében tartott kardját.
Az ellenségtől körös-körül meg tudta védeni imádata bálvány-
képét: ez asszony kacagása ellen nem volt védelme számára.

A lévita, Serena kocsijának hí kísérője, lehajolt a földre,
s két marokra szedett hóból galacsint kezdett formálni.

— Mit művelsz, bajtárs? — szólítja meg őt Ince.

— Meghajigálom hólabdával azt a Jezabelt — hörgé re-
kedten a jámbor lévita.

Ince inte neki, hogy hagyjon fel a lovagiatlan elégtétel
vevéssel.

A szekerek gördültek odább.

A VÁLSÁG ÓRÁI

... És mindig odább.

Az ércláncolat gyűrűi egyre szűkebbre húzódtak a futó hadsereg körül. Minden csapatnak az előhada és az utóhada ellenséggel érintkezett már.

S a jelszó még mindig ugyanaz volt: „futni”.

S ami a futást kényszerűvé tette, az maga a hely volt, amelyen jártak. A bányavárosok hegyei adnak aranyat, ezüstöt, vasat és rezet; de kenyeret nem adnak. Innen futni kell. Kerget az éhség.

Áldorfai Incét nemcsak az ellenség űzte, hanem saját lelkének rémei is.

Ama találkozás óta Gideonnal és a hozzászegődött kalandornővel, a legnagyobb ellenségét saját szívében hordta magával. Azt a keserű önvádat, hogy egy imádott lényt semmivé tett, éppen azáltal, hogy úgy imáda.

Hiszen nem maradhatott az titok. Mindenkinek kell azt már tudni: aki csak látta e leányt az ő kórágynál virrasztani, aki látta őt a leány védelmére kardot húzni, aki figyelemmel kísérte találkozó pillantásaikat, az mind kitalálta titkaikat; hiszen a nap alatt történt minden.

És most beszél róla mindenki.

Majd végigjárják az országot, amerre csak út vezet. Mindenki beszélni fog a hősről, ki babérait megérdemelte, s a leányról, ki őt és társait ápolta, s mentül nagyobb híre

lesz a hősnek és a leánynak, annál inkább fogja mondani minden ember, hogy ők szeretik egymást.

Tisztán, ártatlanul, nemes lemondással, magasztos hűséggel szeretik egymást? mindegy az. A szerelem vétek azoknál, akiknek szeretni nem szabad, még ha szívi szerelem is.

S ha el talál a hős maga esni, (olcsón adják most a halált!) mi lesz a leányból, kiről dobra ütött hír lett, hogy őt szerette?

Más leány megsirathatja elesett vőlegényét, viselheti érte a gyászruhát, fátyolt, büszkén mutogathatja szívén hordozott arcképét. Ennek még az is szégyene lesz. Az ő hősét meggyászolnia gyalázat. Az szerzetes volt.

Mikor őt eltemetik, egy ártatlan leánynak a becsületét is oda temetik el vele, s az ő sírkeresztjére egy mártír szívét feszítik fel, aki annál nagyobb mártír, mert kínhalál helyett kín-életet talált.

És ebből a tömkelegeből nincs már szabadulás.

A közre szorított magyar hadseregnek könnyebb lesz ágyúval, zászlóival együtt ellenfelei vasláncai közül kiszabadulni, mint neki e megtüzesített békók közül.

A futás egyre nehezebbé válik. Előre nem látott bal-esetek összekuszálják a kiszámított tervet. Kiküldött hadcsapatok megfutnak vak ijedtségtől, s nyitva hagyják a rést az ellenfél előtt, melyre mint biztos kijárára számítottak. Folyamok áradnak ki szokatlan téli időben, s elállják az útját a menekülőnek. Már egyes dandárokra van bízva, hogy keresenek maguknak utat, amerre találhatnak.

Ince csapata egy éjjel egy olyan faluba jut szállásra, melyet már előtte való nap egy másik csapat, mely onnan elfutott, az ellenség visszatartóztatása végett fölégetett. Most már csak a kormos falak állnak. Ez lesz az éjszakai tanya.

Előtte ellenség, háta mögött ellenség; két oldalt óriási hegyláncok úttalan, kopár bércfalai. S feje fölött is ellenség: a hózivataros fergeteg!

Incének itt kellett töltenie az éjszakát. Talán az utolsót, melynek még reggelét látja.

A leégetett faluban várta a hadosztályt vezénylő tábornok futárja két sürgönyvel.

Egyik Áldorfai Ince őrnaggyá kinevezését tartalmazta a fővezér által; a másik a hadosztályvezér parancsát, melyben tudatják vele, hogy észak felé már kétszeresen el van zárva az út; először egy ellenséges dandár által, másodszer a Garam áradásától; vissza nem lehet menni, mert onnan az egész ellen-tábor zöme közeledik; tehát a hegyeken keresztül kell valahol utat keresni, hogy a hadosztály a kelet felé vonuló hadsereggel egyesülhessen. Ez Áldorfai Ince őrnagy feladata lesz, ki a hozzá-csatlakozott minden fegyvernemű apró csapatokat igyekezzék egyesíteni.

Itt állt előtte az erejét meghaladó nehéz feladat.

Nem tanulta soha a hadászatot, és most egy lehetetlen haditervet kell végrehajtania.

S ez még nem az egész feladat.

De nem tanulta soha, mit tesz egy nő az elveszéstől megmeníteni, annak elveszett világát visszaadni, és ez a talány is tőle várta megoldását.

Kapott rövid idő alatt két olyan kincset a sorstul, mely félistenné teszi a férfit, ha bírni tudja azt, s ha elveszíti: porrá; egy nőt és egy hadcsapatot: szerelmet és dicsőséget. Csak egy lépést tett feléjük, s azok helyébe jöttek; kezét nyújtotta csupán ki, s elérte vele a végtelen távot. Itt volt előtte, amiről álmodnia is tilos volt, s a felidézett két szellem ragadta őt magával: fölfelé-e, vagy lefelé?

Legelőször is kiküldé kémeit, a hegyi utakat megvizsgálgni. Azok most talán járhatóbbak a hóeséstől, vagy egészen járhatatlanok a hófuvatoktól. Azután torlaszokat emeltetett a déli út felől, levágott fenyőfákból, az onnan várható támadás feltartására. Ágyú számára szánokat faragtatott, mikén azokat az ágyútalpakról levéve, a havas úton felvontassa.

Azután kiállította az előőrsoket, s pihenést rendelt a csapatoknak. Holnap nehéz útjok lesz.

Az éjjeli tanya vendégszeretetlen volt. Egy háznak sem volt teteje: a padlás is mind beégett; a hó beleesett a házba. Arra kellett lefeküdni.

A kóroda beteget a szekereken maradtak: az volt a legjobb szállás.

Egy elpusztult háznak egyik szobája fölé ponyvát húzatott Ince: az volt a főhadiszállás. Egy felfordított hordó volt az íróasztal, két kocsiláda az ülőhely, egy köteg szalma, bundával leterítve az ágy.

Ince kérte Serenát, hogy foglalja el ezt a fekhelyet. A leány megköszönte az ajánlatot: halálra fáradt volt; lefeküdt.

Annak a bántalomnak, amit a kalandornő elkövetett rajta, az a hatása volt rá, hogy amíg eddig óvatos és tartózkodó volt Ince irányában, most egész átadással rábízta magát. Nem ijeszté meg a rágalom, hogy őt Ince kedvesének tartják; ellenkezőleg: hozzácsatolta. Nem tétovázott vele egy éjtanyán tölteni az éjszakát. Minő tanyán és minő éjszakát!

S hol is töltötte volna az éjt másutt? Mindenütt rom. A lakosok mind elmenekültek; minden rom harcfiakkal telve; egyetlen menedék az, melyet Ince nyújt neki.

A tűzhelyen pattog a láng, a tetőtlen tanyának az ád meleget a januári hideg éjszakán. A leány tagjait leköti a fáradság és a hideg. S éppen a fáradság izgalma az, mely elszunnyadni nem engedi.

Ince soha sincs tanyáján egyedül. Segédtsztek, kémeek, hírnökök járnak ki s be hozzá, izeneteket hozva, parancsokat átvéve; szolgálattelvő közharcosok hordanak fát a lobogó tűzre. A parancsnok el van foglalva intézkedéseivel.

Vajon mit fog tenni, ha mind elmennek? Lefekszik-e ő is alunni?

Holnap talán már örökre alunni fognak. Talán ott majd egymás mellé fogják őket dobni a közös sírba. Elmondhatják-e

ott egymásnak majd, hogy mennyit szenvedtek? Amit ma még elmondhatnának, ha elkezdené valaki a kérdezést. Mit mondanának? Ah, ez a gondolat elűzte szemérlázalmot. A szemérem-érzet reszkető borzadálya tagadta a szív hevülő vágyait.

Már egyedül marad Ince a leánynál; mindenki eltávozott; az éj elcsendesült, csak a paripák dobogása hangzik.

Ince elhagyja a szobát, melynek sarkatlan ajtaja csak betámasztható, s egy új társal jó vissza újra. A lévitát hozta be magával.

Két kulacsot tett a hordó fenekére, melléhúzza a kocsi-ládákat.

— Ülj ide, felebarátom. Virraszunk át együtt a hosszú éjszakát.

Ince védelmezte magát saját szíve ellen. Behívta éji tanyájára azt az embert, ki még jobban szerette azt a leányt, mint ő; mert ki merete azt mondani — viszonzás reménye nélkül, s híve maradt — a lemondás után is.

Ennek az embernek a társasága a legjobb védelem a nyugtalan szív ellen.

A jámbor lévita bohókás adomákra gyűjtött a kulacs mellett, a régi tréfás időkben; Ince úgy tett, mint aki ráhallgat. Erre aztán Serena valami olyan kéjes zsidbadást érzett tagjaiban, mint a sötétben félő gyermek, amint egyszerre vilá-gosság támad körülé, s anyja ölelését érzi. Elszunnyadott.

Amint a leány hosszú, nyugodt lélegzetvétele elárulá, hogy alszik, a lévita egyszerre abbahagyá az adomázást.

— Felebarátom. Én elhagylak. Kémeid mind gyámoltalan fickók. Nekem egy ötletem van. Lehetetlen, hogy csalódjam. Én is elmegyek egéruat keresni számunkra.

Gondolta pedig magában:

— Minek legyenek itt harmadiknak közöttetek. Itt hagylak benneteket ketteskén . . .

Azzal fejére húzza a csuklyáját és kiment.

Künn egyre hordta a havat a szél. A tábor őrtüzei hosszú veres sugárküllőket küldöttek szét a hófuvat ködfátyolán

keresztül. Az előőrs alakja mint fehér kísértet bontakozott ki a szürke homályból. „Ki vagy? megállj!” hangzott a közeledőre. A lévita a tábori jelszót mondá, s az őrtűzhöz közelített. Ott felvett két hasáb szurokfenyőt; az egyiket meggyújtá fáklyának, a másikat hóna alá fogta, s aztán egyes-egyedül nekiindult a zivatáros éjszakának, keresni valamit. Egy kincset.

Éppen csak annyira látott, amennyire a szurokfáklya beveresíté körül a hóförmeteget.

Beszélgetett magában.

— Szegények. Milyen nagyon szeretik egymást. S hogy titkolják azt egymás előtt. Milyen jót tett velük az a bolond asszony, hogy azt szemükbe mondta! Már most tudják. Ma bizonyosan meg fogják azt egymásnak mondani. Aztán holnap reggelig boldogok lesznek, holnap reggel pedig meghalnak. Meg is halnak bizonyosan, ha én meg nem találok azt, amit keresek. Milyen könnyen beleeshetem a hófúvatban valami mély gödörbe, ahonnan senki se húz ki többet. Itt farkasok is járnak. Talán megesznek, talán nem bánanak. Ha elálmosodom, (nem volna csoda, gyalogolva alszom), s aztán leülök egy fatörzsre pihenni, bizonyos, hogy megfagyok. Akit a hideg elgyaláz, az elalszik, s aztán szépen megfagy. Akkor aztán ők is el vannak veszve. De hát mit is védelmezek én ezen az én életemen, mit védek az ő életükön? mit védek a haza életén? Mi nekem a haza? mi nekem ők? mi vagyok én magam magamnak? Semmi, semmi, semmi. Háromszor semmi — s a többi.

S a szikár alak tovább bandukolt a keserves úton, a mély hótörleten át — azért a háromszoros semmiért; el-elbukott a mély hóban, megint fölkel; a szél szemébe verte az éles, szűrő kristályport. Szemközt ment neki.

Az erdő, a hegyszakadék már az utolsó őrtűzet is eltakarta előle; egyedül volt egy mély völgy vágányában, meredek sziklától körülfogva. Itt letűzte fáklyáját a hóba, s karjait kiterjesztve az ég felé, felkiálta: „Óh, seregeknek ura, segítsd

meg e magányban a te szolgádat! hogy megszabadíthassam azokat, akik jobbak és boldogabbak, mint én!”

Ince egyedül maradt a leánnyal. Ő ébren, az alva.

A tűz elhamvadt már, a parázs rózsaszín derengést vegyített az árnyak közé. Ez árnyak közül egy halvány női arc sugárzó képe tündökölt elé, a földön fekve.

Az ébren levő bámulta az alvót.

Élte viharos szakának izgalmas képei vonultak végig lelke előtt, miknek zűrzavaros képleteiben mind e sugárzó arc uralkodott: majd mint szentkép, majd mint tüneményes bálványalak, gyönyörre, kéjre csábító; majd mint egy elkárhozott torzképe, szederjes foltokkal arcain, homlokán. E foltok az ő csókjainak nyomai! A képzelem rémképei mind, hisz nem érinté őt ajkával soha.

Eliszonyodott e képtől. Nem volt maradása e helyen. Felállt, kardot kötött; fát tett a tűzre; azután odalépett halkan az alvó fekhelyéhez, a bundatakaró lecsúszott annak válláról; azt újra betakarta vele. A leány ajkai álmában mosolyogtak, megnyíltak, s ő nem leste el, hogy mit fognak mondani? Elhagyta a szobát. Künn meghagyta az őrnek, hogy senkit be ne bocsásson.

Azután elment előőrsoket vizsgálni, ki a zimankós éjbe. A hófelhők gomolygó árnya, mint egy varázskép tüneménye, elevenült meg szemei előtt. A szürke felhőalakok a kétségek apostolainak árnyai; a herézis fantazmái, mik elhomályosítják az örökké egy eget; néha szétbomlanak, s olyankor kivillanik közülök egy sötétkép, tiszta égbolt, közepén a fogyó holdsarlóval. Hová lett a holdkarajból a fényes szűz alakja? Csitt! alszik. A süvöltő szélben a boldogultak „de profundis” éneke zendül meg végigrepülve a fehér forgatagban: „Te nem jössz velünk: a földön maradsz!” Egyetlen szemrehányás ránézve az ég. Felcserélte az ég szerelmét a föld szerelmével: a hazáéval, s aztán következik a nő szerelme.

A véghetetlennek látszó éj eltölt a körjáráttal.

Mikor az utolsó előrsöt érte, ott találkozott egy visszatérő kémével, ki azt a rossz hírt hozta, hogy az ellenség már a hegyeken átvezető mély utat is elfoglalta; sőt szánra kötött ágyúkat vontatva fel a hegy gerincére, azokat úgy állítá fel, hogy a csapatot, mely itt a romok közt tanyáz, mind összelöveheti onnan.

Most tehát minden út el van zárva a menekülésre.

A hadcsapat képtelen arra, hogy valamerre fegyverrel törjön magának utat. Testében elcsigázva, lelkében elcsüggedve, kicéhezve, szertezilálva; sem löszere, sem erélye. Incének nincs más végzetre kilátása, mint amit hasonló helyzetben a kosztolnai ütközetben Pongrácz Guido csapatvezér választott magának: egyes-egyedül, kivont karddal közérohanni az ellenségnek, s amíg mindenki fut, amerre lát, egyedül harcolni az utolsó vonaglásig. — Ő is ezt fogja tenni.

Hanem még előbb egy nagy tartozás lerovása vár rá: aminek terhével nem lehet átmenni a túlvilágra.

Visszasietett a tanyához. Segédének meghagyá, hogy a lévitát rögtön küldjék hozzá, amint megérkezik, s mást senkit ne bocsássanak be.

Megállt egy percre az ajtóban hallgatózni. Alszik-e még?

A leány álma csak addig volt csendes, amíg ő közel volt hozzá. Amint eltávozott (titokteljes csoda ez), rögtön felriaszták altából nyugtalan álomlátások. Vészben, vérben látta eszményképét. Fölébredt.

S amint körültekintett, egyedül látta magát. Egyedül és otthontalan. Körüle kormos falak, fölötte egy rongyos ponyva, alatta szalmafekhely. A hókonyodó láng a tűzhelyen táncoló vörhenyes árnyékokat vetett a füstfogta falakra.

Felült fektéből és gondolkozott.

Mi múlt el? mi következik?

Egy élet múlt el: tele szenvedéssel, a sors csapásaival. Egy fiatalság, melynek legnagyobb gyönyöre, a szerelem, ránézve legnagyobb kétségbeesés. De ha fájdalom volt is

az, legalább szentelt fájdalom volt: amíg titok volt. Most már nem az. Ki van dobva a napfényre, s lesz belőle szégyen. Hol van ő most? Egy táborhelyen. Mi hozta ide? A lelkesedés. Az önfeláldozás vágya. A halál gyönyöreiben kéjelgő fantázia. Másformának rajzolta az a harcok képét. Nagy bölcs férfiakon is megesett e csalódás a képzelemben, miért ne egy rajongó leányon? aki azt hitte, hogy majd lesz egy nagy ütközet, amelyben mellet mellnek feszítve harcoland mindenki, s a nagy vérontásban a halomra döntött holttestek tömege fölött kiáltja el a főnmaradó vagy azt, hogy „éljen Magyarország! éljen a szabadság!” vagy azt, hogy „finis Hungariae!” Ezt hallani és ezután meghalni: ez volt az ő lelkének ábrándja. De nem úgy lett. Hanem futni, futni és dicstelenül futni. Hozzászokni — a szégyenhez! A halált pedig nem találni sehol. Hisz az ütközetben minden száz emberre jut egy halál. Még a férfiak sem keresik azt: hogy jutna belőle egy nőnek? S mi következik most? Körül vannak fogva. Mi vár egy nőre, aki szép és fiatal: ha felbőszített ellenség kezébe kerül? Azoknak fővezére két ilyen fiatal leányt, előkelő családok tagjait, a piacon korbácsolatott meg. S ha elvesz a férfi, ki neki minde volt, s ki az övé még sem lehet soha? Ki boldogsága és boldogtalansága egy személyben, élhet-e ő ezután is tovább? Kitépett szívvel? S ha kedve volna élni, ha nem volna ereje meghalni, ha félne a túlvilágtól, melynek üdve csak a hivatottak számára áll nyitva, de nem az erőszakos tolakodóknak, mi vár reá itten? Női tiszta híre be van homályosítva. Ki hiszi el, hogy a hír nem igaz? Oda lesz süllyesztve, ahova az a másik némben; aki kalandozik vidékről vidékre; szegődve szívtől szívhez, szív nélkül; hazudva színlelt életpályát: ma művész, holnap énekes, holnapután egy hős özvegye, majd írónő, aztán megint titokban szenvedő, elszegényült úri család számára nagylelkű kéregető; nők előtt szerencsétlen üldözött, férfiaknál csábító szirén; könnyelmű tékozló ifjak megrontója; hazug bűnbánó, ki azért gyónja meg bűneit, hogy magát a

papot is elcsábítsa. És ezzel legyen az ő sorsa egyenlő? Pedig ki tesz különbséget közöttük?

A vörhenyes árnyékok táncoltak a falon. A pattogó tűz pörölt velük a tűzhelyen; a nedves fa sípolt a tűzben, mint a megszorult bogár.

Azt beszélte neki, hogy a világ nincsen bedeszkázva: ki lehet belőle menni, ahol akarunk. Ha nem akar a szív elszokni a dobogástól, hát szűnjön meg verni. Ha nem akar az arc hozzászokni a szégyenpiruláshoz, hát halaványuljon el örökre.

Két obony mákony elvégzi azt.

Serena magával hordta a gyógyszereket, mikre útközben legtöbb szükség volt, hogy orvosi rendelet szerint a szenvedőknek oszthasson belőlük. Kikereste azok közül azt az üvegcsét, melynek papírlemezére az ismeretes halálíós jelvény volt nyomtatva, s azt keblébe rejté. Ettől megnyugodott.

Talán érzé már lelkének delejes sejtelme, hogy közeledik az ismét, aki álmait elvitte. Mire Ince visszatért, ismét mélyen elaludt.

Ince belépett a szobába. A tűz egészen elhamvadt már, hanem az a halavány arc még a sötétben is világolt.

A leány aludt csendesen.

Ince előbb felszította a kandallón a tüzet, s azután oda térdepelt az alvó mellé.

Kebléből kivont egy kis ezüst feszületet, melyet fekete zsinórra kötve hordott nyakában mindig.

Megcsókolá még egyszer ezt az ereklyét: fájdalommal, kínos lemondással.

S azután gyöngéden fölemelve a leány fejét, az ő nyakába akasztá a kis feszületet.

Bármily gyöngéd volt is az érintés, az alvó fölébredt rá. Nem riadt fel, azt kérdezé: „Mit cselekszel?”

Talán éppen olyat álmodott, hogy tegeztek egymást.

Ince még akkor is feje alá téve tartá kezét.

Ő is viszonzá a tegezést.

— Nézd ez ereklyét. Anyámtól kaptam ezt halálos ágyán. Ez volt kísérőm az életen keresztül, vezetőm az ég felé. Hitem jelvénye. Ezt szorítám ajkaimhoz, mikor az „Ámen”-t kimondtam, mindig. E jelvényhez volt kötve egész életem minden törekvése, földi pályám, mennyei boldogságom. Most nincs többé előttem földi pálya, nincs üdv. Ereklyémtől meg akarok válni. Szólj, fogod-e azt viselni én helyettem?

A leány válasz helyett átölelte mindkét karjával az ifjú fejét, és megcsókolta annak ajkát.

Az ifjú szívéből egész vulkán hevével tört ki az elfojtott indulat.

— Te szeretsz engem! Te enyim vagy! Ha meghalok, meghalsz velem! Ha elkárhozom, elkárhozol velem!

A válasz ugyanaz volt.

Künn három ágyúlövés hangzott rövid időközökben. Ők nem hallották azt. A boldogság felmagasztalt érzetében megszünt rájuk nézve létezni a külvilág.

Hiszen a halál órájában nem tilthatták meg szíveiknek, hogy egymáshoz forrjanak! S ez a halál órája volt bizonyyal.

A LÉVITA

A hegyerincre felkapott ellenfél vetágyúkkal lövöldözött taláalomra a völgybe, ahol a magyar csapatot sejteté. A gránátok pattogtak a felhők között.

A hófürgeteg takarta ugyan a faluromot még; de a két hegyoldal lejtőjéből ki lehetett számítani, hol van a völgy a faluval együtt, s az őrtüzek is elárulták a menekvő dandárt a hősesen keresztül is. Az ellenfél ki akarta őket riasztani eltorlaszolt állásukból.

— Csókold meg ezt is — szólt Ince, kivont kardját Sere-nának nyújtva. — Ez a mi utolsó szentségünk.

A leány megcsókolta a kard lapját, ujjai hegyével hízelgően végigsimítva annak élet, s aztán a hegyét oda irányzá a szívéhez.

— Ugye, elébb engemet? — szólt szerelmeséhez.

Az ajtón dörömböztek.

A segéd jelenté, hogy a lévita megérkezett. Hogy az ellenség lövöldöz, azt nem kellett jelentenie; a golyók maguk elmondák.

A lévita sovány arca szokatlanul ki volt pirulva. Sietve jött. Köpenyére, csizmáira ráfagyott a hó.

— Nagy dolgokat mondok, felebarátom, — lihegő fulladozó sietséggel.

— Elébb halld, amit én mondok neked — szólt Ince.

— Az én dolgom legfontosabb.

— De az enyim sürgetősebb. Vártalak. Szükségem van rád.

— Azt jól tudom.

— Nem is sejtet.

A lévita széttekintett a szobában. A szögletben, a szalmafekhelyen látta térdelni Serenát, még mindig két kezében tartva a fényes kardot, és öntudatlan szavakat rebegve hozzá.

— Sejtem — viszonzá halkan.

— Ül le; itt írószereim — szólt Ince. Írj nekem bizonyítványt, mint protestáns lelkész arról, hogy én mai napon előtted megjelenve, kinyilatkoztattam, hogy a helvét hitvallásra akarok áttérni.

— Hogyan? — szólt bámulatában megsibbadva a lévita. — Te: a felszentelt pap, az egyedül idvezítő hitből kitérsz?

— Éspedig halálom óráján. És azzal a szent meggyőződéssel, hogy jól cselekszem. És mindazt hiszem most is, amit eddig hittem. A szentek dicsőségét, szent Péter örökségét, a kenyér testté változását, a pokol örök kínjait, s a hét sakramentumot. S hiszem azt, hogy e tettemmel üdvösségem útját elvesztettem. És mégis jól cselekszem. Van egy kincs, ami az én üdvömnél drágább és magasztosabb. Az egy ártatlan, tiszta nőnek becsülete.

A lévita megszorítá szerencsés vetélytársa kezét.

— Legyen meg a te akaratod.

A lány pedig odacsúszott hozzá térdein, és megcsókolta annak a férfinak a lábát, aki ezt tudta mondani . . .

A lévita írt.

Egy ágyúteke csapott keresztül a tanya sárfalán, eltemetve az írást, melyet a lévita készített.

A lévita leseperte róla a földet, s hidegvérrel monda:

— Legalább nem kell rá porzó. (Eszébe jutott valami régi adomából.) S odanyújtá Incének az okiratot.

Ince magához emelé a lányt.

Nem volt már szerzetes: nem állt már közöttük törvény szerint semmi tilalom. Férfi volt. Semmi más. Minden az!

A lévita keblébe nyúlt, s onnan kivett egy csomagot. Az a selyem palást volt az, melyet a kálvinista papok szoktak nyakukba kötni szertartások alkalmával. Azt felköté gallérja alá, s szertartásosan bal karjára ölté annak felemelt uszályát.

S aztán így szólt hozzájuk:

— És most váltsatok gyűrűt, és nyújtsátok egymásnak kezeiteket.

Az ellenség bombái ropogtak fejük felett.

Ez volt a szentesítése annak az esküvésnek, mely így szól: „holtomiglan, holtáiglan.”

A lévita áhítattal mondá el reájuk az áldást: „Legyetek megáldva az időben, legyetek megáldva az örökkévalóságban” és hangja nem reszketett.

Ince gyönyörteljes áhítattal szorítá karjai közé azt a vég-hetetlen kincset, s homlokát megcsókolva, rebegé:

— Nőm . . . Hítvesem . . . Feleségem . . .!

Mily édes megszólítás.

A „nő” csak zokogni tudott.

Még egy csók: az már az örök elválásé; aztán kardja után nyúl a „férj”. Hívják!

— Még egy szóra, felebarátom — szól a lévita. — Nem végeztünk el mindent. Maradjatok még egymás mellett állva: még lelkésztek vagyok.

Azzal szétgombolta dolmányát, mellényét, s kihúzott alóla egy nagy fóliókötésű könyvet.

— Hátra van még a matrikula. Elhoztam azt magammal a paplaktól, s itt viseltem az öltönyöm alatt, egyrészt azért, hogy magammal hordozván, jobban megőrizhetem; másrészt pedig, hogy jó vastag lévén, gondolám: páncélul szolgál nekem, amit nem jár át a golyó. Most az előttem kötött szent házasságot feljegyzem bele; ki tudja, érek-e rá máskor? Mondjátok tollam alá neveiteket, születésteke évét, napját, s a két ór

nevét, ki az ajtóban áll. Ezek a házassági tanúk: a násznagyok s a többi.

A lévita pátriárkai nyugalommal tölté be a rovatokat.

— Készen vagyok — szólt felkelve helyéből, s aztán az egész anyakönyvet átnyújtá Incének. Már most vedd te ezt magadhoz, felebarátom; neked adom által. Egyrészt azért, mert te jobban meg tudod azt őrizni, mint én: saját kincsed lévén benne; másrészt pedig, mert már nem kívánom azt tovább páncélként hordani: nem félek már úgy a golyótól; s a többi.

A szegény öreg fiú tréfás mosollyal akarta meghazudtolni a szemébe tóduló áruló könnyeket.

— És mármost megint nem vagyok lelkipásztor, hanem tábori kém, s következik a tudósításom. Mármost ülj te a helyemre, uram, tedd hüvelybe a kardodat, s jegyezd tárcádba, amiket előadok. Ne törődjél az ellenfél ágyúpuffogatásával. Hallottál te már olyat eleget. Vaklárma az. Még a dobot se üttesd meg érte. Nevetség az nekünk.

Nem félt már a szegény lévita semmitől.

— Ültesd nődet is magad mellé: elértek ott mind a ketten; s töröld le könnyeid, mert bizony mondom néktek, hogy ma meg nem halunk; sem senki nem diadalmaskodik fölöttünk. „Nec portae inferi!” Nec — s a többi.

A sovány, roskatag alak oly biztos nyugalommal szólt, hogy meghatotta vele az elkeseredett katonát.

— Meg vagyunk szabadítva — kezdé újra, összecsavargatva papi stóláját. — Diák koromban jártam e tájon, mint supplikáns; emlékezem a vidékre, melyet fűvészkedve összebolyongtam. Itt, a hegyek aljában, a falutól keletnek, a puszta kallómalmon túl, van egy rég elhagyott *tárna*. Egy kifogyott ezüstbányának az alagútja, mely a völgyből egyenesen a hegy túlsó oldalára visz át. Ha Mózes kedvéért megtehetette az Ur, hogy a Veres-tengert kétfelé válassza, mint a kőfalat, s aztán megint összecukja, mikor fáraó üldöző népe utána cred:

miért ne tehetné meg azt a csodát a bércfallal is miértünk? E tárna most is megvan. Rátaláltam. Oda- és visszatérő lábnyomaim a hóban meg fogják mutatni az utat. Nyílása el van rejtve kőomladékok közé, miket telenőtt a boróka és a páfrán. De csak a nyílás van beomolva: az alagút járható. Benne voltam. Láttam azt. Meggyőződtem róla. Ha a beomlott nyílás romladékait félrehárítottod, átkelhetsz rajta egész csapatoddal, s utána az egész különszakadt dandár s az ellenség összeszoruló vasmarka megfogja — a semmit. Az Úr, ki járt Izrael előtt tűzoszlopban és ködoszlopban, a mi nyomainkat is el fogja takarni. Eredj. Siess. Intézkedjél. És szabadítsd meg azokat a kincseket, amik rád vannak bízva! Nem arra hívtott az Úr e napon, hogy meghalj, hanem, hogy élj, cselekedj és boldogíts!

A lévita oly ihlettel mondá e szavakat, mint egy próféta. Rút arca az ihlettől átszellemült, és magasztos kifejezést vett föl. Utolsó szavai voltak ezek.

A hegytetőről vaktában ágyúzó ellenségnek egy süvöltő gránátja abban a percben csapott be a tetőtlen szobába, rongyokká tépve a kifeszített ponyvát, s bűgva fűrt magának mély lyukat az agyagpadozatban, míg tűzcsapja szikrákat okádott szét a vájt üregből.

Ince a rémület és féltés ösztönével karolta át Serenát, elfordítva őt a halálveszély elől. Öntestével takarta el kedvesét a szétrukkanó bomba pokoltüzétől. A lévita pedig odaveté magát a bombára.

Az egyik szerető az imádott nő alakját takarta el saját testével: — a másik — a gyilkos pokolgépet magát.

A következő pillanatban egy földrendítő dördülés rázta meg a sárfalakat; s amint a füst eloszlott, a lévita nem volt sehol. Fölment az égbe, mint Illés próféta, tüzes szekéren. Csak forró vérenek hulló cseppei permeteztek a szeretőkre vissza. Ez volt az áldás, amit leküldött rájuk.

— — — — —

A hózivatar még egész nap, egész másnap éjjel tartott. Nem volt az ellenség, hanem jó barát. Mikor másnap délután az ellenfél üldöző csapatjai északra, délről a romfalunál összejöttek, egy lelket sem találtak ott a magyar táborbul. Föld nyelte-e el az egész dandárt? egy egész hadosztályt? lovastul, szekereztül, ágyútelepeztül?

Valóban a föld.

Történelmi tény, hogy ők ellenfeleik lábai alatt csúsztak keresztül, s míg az kereste őket, rég egyesültek táboruk zömével, s utólérhetlenül hátrahagyták üldözőiket.

A háromnapos hófergeteg eltakarta nyomaikat; a hófuvat betemette a tárna nyílását kétölnyi magasan; s a leégett falunak nem volt lakója, aki a kérdőnek feleletet tudott volna adni.

M É Z E S H E T E K

Ellopott idő a paradicsombul! Ég, melyen soha se megy le a nap! Rövid hó, melynek tündérörömei egy egész hosszú élet terhét, nyomorát, fáradalmait kárpótolni adattak; eltűnve, mint a pillanat s megmaradva, mint az öröklét.

Mennyi édes titka e tudománynak, melyet nem tanít senki: tanító és tanítvány együtt fedezik azt fel; minden lapján az élet új alakban! Az egész világ nem létezik rájuk nézve: számukra egy külön új világ van teremtve, melyben minden szép, minden élvezhető. Egy boldog álom, mely eleven. Édes őrzöngések, miket a képzelem kigondol, a teremtő szerelemben megvalósulva. Végtelen boldogság, melyben együtt van a vágy, az élv és a remény. Egyedüli kultusz, melyben minden vallás dogmái egyesülnek. Napok, mikben az ember istennek érzi magát: boldog, mint az isten; jó mint az isten; csupa szeretet, mint az isten; és teremtő, mint az isten . . .

. . . S most gondoljuk hozzá, hogy ami ezt a paradicsomot körülveszi, az a havas zivatar. Ifjú férj és ifjú feleség, lóháton és döcögős szekéren folytatják a menyegzői utat, kiáradt jeges folyamokon gázolva át, úttalan meredélyekre kapaszkodva fel, zúzmarás fenyőerdők, levéltelen rengetegek zúgása között; naphosszant nem látják egymást, s mikor éjszakára összekerülnek, egy elhagyott ház fűtetlen szobájában, a sovány estebédhez megszelik a fekete kenyeret, mely kővé fagyott, csikorog benne a kés, — akkor is ott van a paradicsom.

A befagyott ablak jégvirágait meg-megvilágítja egy veres lobbanás: utána dördül! Az ellenség csatáz az utócsapattal. Ágyúdörej szól az éj suttogásai közé. A paradicsom akkor is ott marad.

Reggelre odafagy az asztalhoz a letett pohár. Az ébredőt a dob pörgése jelenti. A búcsúcsók lehet utolsó csók. Az ifjú férj paripája tombol az ajtó előtt. Lehet, hogy estére gazdája nélkül fog visszatérni. Az ifjú nő, valahányszor karjai közül kibocsátja őt, mindannyiszor mintha a koporsóba fektetné le. Az a trombitaszó, mintha halotti riadója volna. Hanem azért a paradicsom mégis megmarad.

S ez így megy heteken, hónapokon át: a harci útnak nincsen vége, s az egyúttal mennyegzői út is. A harcban győzelem, veszteség váltogatják egymást: a szerelemnek csak diadalai vannak.

S e reményteljes küzdelem csak fokozza a paradicsom gyönyöreit.

Ince hitbuzgó lelkésznek volt nevelve gyermekora óta. Serena már anyjától tanulta, amióta eszmél, hogy hiteért mártírnak lenni kötelesség.

S most ők mind a ketten kidobták a hajóbul e kötelességet; meg lett tagadva a hit, hogy meg legyen óva a női becsület. Abban az órában azt hitték, csak a becsületért áldozzák fel a kegyeletet. Ince vagy elesik, vagy elfogják, mindenképpen elvész. Mikor aztán csodamódra megszabadultak, akkor vették észre, hogy hiszen örülni is lehet annak, ha két szerető lélek egymásé lesz — s most már ez a kötelesség.

Hanem a gyönyör nem némítja el a kegyeletet.

Ki mondhatná magában: tegnap hittem ezt, holnap hiszem azt.

Mikor a két szív egymáshoz dobban: az első hangos feldobbanás mindig azt kérdi: „Szabad ez?”

A második már nem kérdi.

Hanem az elválás percében, mikor indulni kell a csatába,

ismét azt mondja a kettős szívdobbanás: „Ez most isten ítélete lesz!”

A férfi, ki merete tenni azt, amit szíve sugallt: vagy bünt tesz vagy erényt.

Ki a bírāja? Isten! Senki más.

Előtte áll: pere bírāja elé van bocsátva. Ítéletet ő. Haláladó angyalai ott repkednek a légben a süvöltő tekéken ülve, sarkantyújuk gyorsítja, korbácsuk irányozza a golyók repülését: elhozhatják halálítéletét a férfinak, ha „vétkes”.

De nem hozzák.

Jöttek a branyisztkói, széni, tornallyai véres napok. Az üldözöttekből támadók lettek. A rohamok élén mindenütt ott látni azt a fiatal őrnagyot, aki tegnapelőtt még pap volt, tegnap fiatal házas és ma egy hős.

De most is egyesülve van benne mind a három.

Mellette vitéz társak, jó pajtások hullnak el az ádáz viadalban; őt nem bántja sem golyó, sem vas. Az első seb óta sérthetetlené lett.

Majd a döntő ütközetek előjátékaira kerül a sor. Incét a kompoltni éji támadásban vérteseikkel harcolni látjuk, a pétervásári elhamarkodott rohamban körülfogja az ellenség előretolt hadoszlopát, s ő ott, hogy ágyúit megmentse, maga áll huszárjai élére, s folytonos támadással nyit utat csapatjának. Mikor visszatér e harcból, csákója keresztül-kasul van lyuggatva golyóktul, s köpenyege foszlánnyá tépve az ulánus dzsidáktól; de egy vércseppje el nem hullt.

S ilyenkor fényes aztán a paradicsom napja! Két diadal ragyog a visszatérő férj arcán. Isten ítélete volt ez: azt mondta: „szeressetek!”

Azután elkövetkeznek a nagy, döntő ütközetek.

Ide már nem követheti Serena férjét. Ebbe a multságba már csak férfi kap meghívót. Az ápodlák mind a Tisza túlsópartján maradnak, s rendszeres kezelés alá kerülnek. A magyar

hadseregek egyesült zöme tömeges mozdulatokban halad ismét előre.

Serena elmaradt férjétől.

Egész kedélye nagyot változott azóta, hogy férjhez ment. Megtanult félni.

Még leány volt, bátorsága versenyzett a férfiakéval, vakmerő volt a nőietlenségig; dacolt veszéllyel és viharral, mint egy férfi; egyenrangúnak tartotta magát azzal. Még a férfi tekintetétől sem félt. Nem tudta, mi van abban? Amit azok egymás közt gyakran mosdatlan szájjal beszéltek, az ránézve tolvajnyelv volt; nem értett belőle semmit: nem pirult miatta. A halált pedig éppen óhajtotta.

Hanem ama végzetes nap óta egyszerre más ember lett belőle. Leányból lett asszony. S ezzel vége volt a hősköltevénynek. Más világ az, amelyre fölébredt. Megtanult félni és féltetni. Kedélye, mely acél volt eddig, átváltozott arannyá. Szeretett és boldog volt. A rideg kétségbeesés vakmerő, a boldogság félnék. Egyszerre megtanulta féltetni azt, amit szeret: az élet örömeit, a jövő reményét, s most már nem tudott jární olyan merészen nyitott szemmel egész férfitömegek közt, most már félt a férfitekintettől, s lesüté szemeit az idegen előtt. Most már minden távoli ágyúördülésre összerendezt, s bámulta magát, hogyan tudott ő egykor ott jární, ahol még az ágyúk tekéi is keresztül-kasul süvöltének, de még jobban félt azoktól a vad kiáltásoktól, amiket a férfiak ajka, ha szívéik indulatba jön, oly válogatatlanul ad, s csodálkozva kérde magától, álom volt-e az, hogy én ezt megszokhatám?

Amint leányból nővé lett, a lemondás, a kétségbeesés átváltozott szívében reménnyé, hitté. Hitt a csodákban. Meg volt nyugodva felőle, hogy az a hatalmas kéz, mely őt férjével egyesíteni tudta, őket egymásnak meg is tudja tartani. Nem gondolt arra többé, hogy kedvesét öntestével védje a halál ellen, ami úgysis lehetetlen; hitte, hogy imája is megvédi őt.

Ő elmaradt Tisza-Füreden, ahonnan megint odább kellett

hurcolkodnia, míg Ince a Tarna partján és a Tápió süppedékeiben segített készíteni egy darab világtörténetet.

És ekkor aztán következtek hosszú hetek, amikben egymásról még hírt sem hallottak; még leveleik sem találhattak rájuk.

És azok is mézeshetek voltak.

A gyönyör nemcsak az élvezetben van meg, az elválásban is él az. A csók a távolból küldve, kigondolva is édes, ha bizonyosan viszonzva van. S amilyen pokol a féltékenység, olyan mennyország az a nyugalmas bizalom, hogy van valakink, akinek minden gondolatja a miénk, akinek sóhaja a miénkkel fele útján találkozik, aki egyet gondol velünk, aki egyet álmodik velünk, aki éppen úgy keres minket lelkével, mint mi őtet, s akinek egész világát szerelmünk úgy körülkeríti, mint a hitregében a Tigris és Eufrátesz a paradicsomot, hogy abban az egyetlen szerető párnál egyéb halandó nem lakhatik.

A GERILLA

A Tápió partján a Királyerdőben már megvívott a napokig tartó nagy ütközet, mely a hadjárat sorsát eldönté. A nemzeti hadsereg urává lett a Duna-Tisza közötti térnek: az abszolutizmus hadserege visszavonulót veretett minden ponton, s hogy az ország fővárosát mikor hagyja oda, az már csak az idő kérdése volt. A nemzeti hadsereg zöme sietett a Dunában partján Komáromot felszabadítani, míg egyetlen hadtestnek az a feladat jutott, hogy naponkint megújított támadásokkal az ellenfelet abban a hitben áltassa, hogy az egész hadsereg jó Pestet ostromolni. Ezt a feladatot végre is hajta az teljes sikerrel.

Pest és Gödöllő közt naponkint megújultak a színharcok, miket egy hadtest csapatai különféle állásokból előtörve megkezdtettek, s amint túlnyomó erő jött ellenük, megint abbahagytak.

Azokat, kik e naponkint vitatott csataterén laktak, nem nyugtalanítá e játék jobban, mintha egy őszi hadgyakorlat vértelen harcjátéka lett volna az. Egy-egy ágyúteke vagy el nem sült rakéta néha eltévedt ugyan a magányos tanyáig; hanem annál jobban dicsekedett azzal, aki megtalálta, s befalaztatta azt a háza oldalába.

De annál inkább siettek Pestről menekülni azok, akik a helyzet komolyságát fel tudták fogni, s ami megmozdítható értéke volt, azt ki-ki sietett biztosabb éghajlat alá elszállítani.

A Pestre vezető egri országútról északra fekszik egy ódon urasági kastély, elől nyílt erkéllyel és rózsás kerttel, hátul terjedelmes gyümölcsössel és angolparkkal, mely egész a közeli rengeteg erdőig nyúlik, s csak egy magas fal választja el a királyi vadaskerttől.

E kastélyban most nem az ős magyar uraság lakik: bérbe van adva az egész uradalom. Brandler, porosz-sziléziai szeszgyáros bérelte azt ki, s halála után az özvegye maradt benne: egy életrevaló asszony, ki maga képes volt vezetni az egész itteni gazdaságot.

Brandlerné egész honossá lett már ez országban, s míg fájának kiváló jó tulajdonát, a takarékossgot is megtartotta, amellet tudta ezzel egyesíteni a fogadott haza népének főfő erényét, a vendégszeretetet.

Ebben a háborús világban bizony két oldalra is gyakorolni kellett az erényt. Házának helyzeténél fogva majd a császári tiszteket kellett megvendégnie, majd a nemzeti kormány futárjait rejtegetnie, s megesett, hogy ugyanakkor, midőn a törzstisztek a díszteremben ültek az idei karcos mellett, a pincében a magyar kormány küldönce ebédelt és pezsgőt ivott.

Brandlernénál megvolt az a ritka, csak nőknek adatott tulajdon, hogy a legnagyobb izgalmakat könnyű szívvel tudja venni, mulatságnak tekinteni a veszélyt. Ő bizony nem titkolta a császári tisztek előtt sem, hogy herceg Windischgrätz nézetei az övéihez homlokegyenest állanak, s eldisputált néha egész tüzesen kardos vendégeivel a magas politikáru. Azok nevettek rajta, s azt mondták, hogy szeretetreméltó asszony!

Egyszer aztán ezek a vendégek nagyon elmaradtak a háztul.

Brandlerné várta, hogy jönni fognak a másfajta vendégek. Elő is hozta számukra a szőlőhegyen rejtett pincéjéből a legjobb harmincnegyediket. Ez azoknak volt tartogatva.

Azonban ezek onnan Gödöllőről csak nem jöttek. Minden nap megjelentek hol itt, hol amott a távolban ágyúzni, hanem

annyira soha sem melegedtek ki, hogy frissítő kellett volna nekik.

Az erdei kastély vendégtelenül maradt.

De mégsem egészen. Egy reggel könnyű kis neutitschen-i kocsi gördül be a kastély udvarára, s abból leszökik egy fiatal férfi, kinek vidám rózsapiros arca még ifjabbnak tetszik azáltal, hogy simára van borotválva. Útitáskát nem hozott magával, hanem a kezében egy roppant nagy bőrtárcát tart, mely kulccsal van bezárva, s azt nem adja ki a kezéből semmi segítségére siető cselédnek.

A ház asszonya már az erkélyről üdvözli őt.

— Jó napot, Leó!

— Jó napot, húgom!

— Nénéd, te bohó!

A fiatal férfi felsiet a lépcsőkön; megtörténik a rokoni ölekezés; de az ifjú akkor is fél kézzel azt a nagy tárcát szorítja dobogó szívéhez. Abban valami kedvese lehet.

— Hát téged mi hoz ki Pestről? — kérdé bizalmasan a hölgy.

— Nem hoz, de kerget — súgja az ifjú —, a budai várparancsnok kijelentette, hogy Pestet bombáztatni fogja, s ez nem tartozik az én legszenvédélyesebb multságaim közé.

— Eredj, te gyáva!

— Hiszen megyek is, de nem tudom, hogy merre? Buda felé nem eresztenek, ott el van zárva a part. Vác felé nem mehetnek, mert ott verekednek. Lefelé nem mehetnek, mert ott a lovagias bán népfelkelőivel kell szembeutaznom: megkísértem Galícia felé kerülni, s úgy haza Prágába.

— Hát végképp itt hagyod Pestet?

— Legalább hosszú időre. Bezártam a banküzletet; összeszedtem az értékpapírjaimat, s átköltözöm mindenestül a prágai házba. Itt nincs üzlet többé hosszú időre, akár így, akár úgy fordul a dolog.

— Eredj, te csúnya ember vagy! Ne csókolj meg!

— Miért?

— Először azért, hogy minket itt hagysz; másodszor meg azért, hogy — nem tudtál már magadnak egy év alatt, amióta magyar világ van, egy kis bajuszt eresztetni?

— Haha! A borotvált arccal tovább marad az ember fiatalnak.

— Még németnek néz valaki.

— Hát hisz az igaz.

— De kémnek fognak tartani.

— Hát az meg nem igaz.

— Olyan könnyű szívvel el tudsz innen menni.

— Az megint igaz. Minden vagyonom itt van a tárcámban; ahol ezt leteszem, ott van otthon. Te nem tehetsz hasonlót, mert beleépítetted, ültetted, ruháztad a vagyonedat ennek az országnak a földébe. Hozzá vagy nőve minden fagyökérrel, épület-alappal. Kénytelen vagy azt szeretni. Ezt nevezem kényszer hazaszeretetnek.

— Eredj, te prózai ember.

— Már harmadszor mondom, hogy „eredj”, tehát tedd, hogy mehessek. Szerezz nekem valahol egy útlevelet a magyar tábortól, te mindenkivel ismerős vagy.

— Majd meglátom. Már itt vannak közelben. Ha valaki idevetődik, majd utasít, hogy mit tegyünk; addig pedig jó helyen vagy nálam.

Alig kívánta meg, már itt is volt.

A közeli erdőben, éppen a gyümölcsös háta mögött egyszerre sűrű puskázás támad: ötven-hatvan lövés egymás után; aztán egy riadalmas győzelemkiáltás — vagy vadászhallali.

Ők jönnek. — De kivel harcoltak vajon? Az egész gödöllői erdőt fel a Mátráig mind a nemzeti sereg tartja megszállva; csak nem egymásra lövöldöznek?

A talányt megoldják a következő percek. A gyümölcsösön keresztül közeledik a lövöldözés után egy lármázó csoport. Felszerelésük mutatja, hogy gerillák. Egyenruhájuk nincs, ki-ki

a maga polgári öltönyét viseli, csupán egy széles veres szalag a kalapon, s egy mellétűzött veres toll a háborúi jelvény. Egyedül a vezérnek van egyenruhája, fűzőld bekecs karmazsin plüss hajtókákkal, ámde széles karimájú kalabriai kalapja egészen veres; mellette lengő veres toll, derekán széles veres öv és lábain veres bagaria csizmák. Többet csak nem lehet tőle kívánni!

Brandlerné duzmadtan rántott egyet a vállán a közeledők láttára. Ő nem ilyen vendégek számára tartogatta a harminc-negyediket.

A szabad csapatok a magyar szabadságharcban nem mindig szívesen látott vendégek voltak.

A hadjárat története keveset beszél róluk, az csak a nagy csatákkal foglalkozik. Mi kénytelenek vagyunk emlékünkhöz utána kiegészíteni a történelmet, hogy regényünk helyzeteit érthetővé tegyük, s az olvasónak alkalmat nyújtsunk magát a szereplők kedélyállapotába beetalálhatni.

A gerillacsapat, ahány, annyiféle külön fogalommal ismertette meg a közönséget.

A legelső szabadcsapat Pesten keletkezett. Neve volt: a „barikádőrök”. A radikális fiatalságból alakult. Tagja volt Petőfi is, és e sorok írója ideig. A francia forradalmat tanulmányoztuk. Petőfi Desmoulins Camille-nek látta magát, alulírottat pedig Saint Juste-nek. Egy pesti rézműves láncon forgó ananászfejű buzogányokkal látta el e csapatot, amiknek nagy hasznát vehetni a barikádharcoknál. Különböztet volt mindenkinek vadászpuskája és kardja. Petőfi kardját guillotine-nak hitták; szélessége exorbitáns volt. Alólírott nem emlékezik rá, hogy valamikor torlaszt emeltek volna. Egyszer lett volna rá alkalom, valami utcai kravall volt. Éjjel álmunkból vert föl bennünket a „fegyverre!” kiáltás. Egy szálláson laktam Petőfi-vel. Én hamarabb készen voltam, s indultam siettetni Petőfit. A közös előszobában élém jött a költő neje. A veszedelem percében a forradalmi nő felett túlsúlyra kapott a féltő feleség. Arra kért suttogva, hogy ne várjam be, míg férje felöltözik,

hanem távozzam egyedül, s vigyem magammal a közös lépcsőrácsozat egyetlen kulcsát. Ezért az elárult „gyöngeségeért” tisztelem Szendrői Júliát legjobban. Megfogadtam a szót, én elsiettem, s Petőfi nem jöhetett le a bezárt lépcsőn. S míg ő a rácsot döngette haraggal, azalatt vége lett a kravallnak minden barikád nélkül. (Bár a segesvári csata előtt is rázárta volna valaki az ajtót!)

Ezt a barikádcsapatot vezette aztán Oroszhegyi az aldunai csatatérre. Mind végig derék fiúk maradtak.

Egy másik gerillacsapat Querlonde vezetése alatt vitézkedett Komáromnál.

Egressy Gábor, a nagy művész is vezetett egy szabadcsapatot; hadi bulletineket is adott ki.

Noszlopy gerillacsapatjának hegyi ágyúí is voltak, s egy egész repülő-hadoszlopát foglalkoztatta az ellenfélnek a Bakony erdejében.

Mednyánszky gerillacsapatjának magvát a győri megyebörtönből kibocsátott negyven fegyenc képezte. Az egész hadjárat alatt becsületes emberek voltak, és vakmerően verekedtek.

Rózsa Sándornak, kit azideig nem bírt elfogni semmi hatóság, bűnbocsánatot adott a kormány azon ajánlatára, hogy az alföld futó betyárjaiból lovas gerillacsapatot alakít, s harcolni viszi őket. A bocsánatlevéllel éppen e sorok írója kereste őt fel egy zivataros éjszakán a félegyházi homokbuckák között. Az is regényes jelenet volt, de nem tartozik tárgyunkhoz. Ezek is jól harcoltak, s jó barátoknak nem tettek kárt.

Emlékezetes szép gerillacsapat volt a Vasváryé; díszesen egyenruházva, jól fegyverezve, s komoly tettekre készen. Ezeket, vezérükkel, ifjúkori barátommal együtt az utolsó emberig leölték egy szorosba csalva a Bihar havasai között.

Ugyanabban a harcban pusztult el Hatvani szabadcsapatja is, melyről azt híresztelték, hogy a republikánus hadsereg magvát fogja képezni, s ha az oláhokkal elkészült, Debrecenbe jön,

szétveri az országgyűlést, összehívja a national conventet, s felállíttatja a guillotine-t (ott mindjárt a Nagypéterfia utca szegletén). Szegényeket csaknem mind agyonverték az oláhok.

Ezek mind, ha szomorú is, de tiszteletre méltó emléket hagytak maguk után.

Hanem volt aztán egy gerillacsapat, amelyről nagyon keveset zeng a történet múzsája. Ennek a vezére rendkívüli hadvezéri talentumot fejtett ki a hadjárat alatt abban a taktikai manőverben, hogyan lehet az ellenséggel való találkozást kikerülni?

Minden gerillacsapat kölcsönzött magának valamely történelmi hőstől nevet. Voltak Rákóczi-, Thököly-, Zrínyi-csapatok.

Ezt a bizonyost úgy hitták, hogy Robespierre-csapat. Nekik már nem volt elég a magyar történelmi nagyságok neve.

Azaz, hogy csak ők hitták magukat e néven, a katonák más nevet adtak nekik: úgy hitták, hogy a „Kakadáj-csapat”.

Ez mondvacsinált szó: a kakaduból és papagájból. A kakadutól bírták a bóbítát, a papagájtól a fecsegést.

Hogy miért nem bírták a magyar katonák rokonszenvét, annak az oka az volt, hogy mindenütt ott lábatlankodtak a sereg körül, hol elöl, hol hátul; elfoglalták a helységekben a legjobb szállásokot, s megunták a gazdákkal a vendégszereget; borzasztóan hetvenkedtek, s ha komoly összeütközést éreztek (jó orruk volt), akkor egyszerűen láthatatlanokká lettek. Mikor meg vége volt a verekedéseknek, akkor megint ott termettek dicsekedni.

S mikor kifogytak az öndicsőítésből, akkor hozzáfogtak a más ócsárlásához. Nekik mindenki hazaáruló volt vagy gyáva. A vezérek természetesen mind árulók, a képviselők mind gyávák, a kormánytagok árulók és gyávák. És éppen ez a felfogás magyarázza meg azt a törekvést, hogy ők magukat a jövőre számára épségben megtartogassák, hogy majd mikor

vége lesz a harcnak, seregeink győznek, akkor legyen valaki, aki a gyávák és árulók felett törvényszéket tartson.

A tulajdonjog viszonyairól is a kort messze meghaladó fogalmaik voltak. Nem, azt nem tették, hogy raboltak volna. Ők mindent, amit testük megkívánt, fizettek splendide: igaz, hogy nem készpénzzel, hanem nyugtatvánnyal. Azt, aki igaz hazafi, tartozik készpénzzel fogadni; ha nem fogadja, flagráns hazaáruló!

S a „martiális” törvények kihirdetése óta nem volt tréfadolog valaki után azt kiáltani, hogy „áruló!” Ennek a kiáltásnak magja is volt ólombul.

Az érkező csapat már messziről közeledtében megismerteté magát. A Marseillaise-t dalolta.

Magyar szövege is van e lelkesítő forradalmi indulónak. Nem csupán az, melyet fentebb említünk, csupa nevekből összeállítva, hanem egy valóságos vers.

Előre kijelenti e sorok írója, hogy az a vers, ámbár elég gyöngye, de nem saját szerzeménye. A harmincas években készült az, s a radikális országgyűlési fiatalság által énekeltetett a pozsonyi gyűldében. Szerzőjének Lovassyt tarták, kinek börtönét e költemény gyanúja is segített sötétebbé tenni.

A verset csupán mint historikumot jegyeztük ide, ahogy azt a gerillacsapat éneklé.

Ébredj, Árpád büszke népe!
Ragadd ki híres kardodat!
Nevednek esküdt ellensége
Dühödve hozza láncodat. (ismét)

A szolgaságra nem hódíthat,
Fegyverre magyarok!
Levente bajnokok!
Rontsunk, rontsunk —
A vérszopókra!
Aprítsuk halmokra. (ismét)

A csodára a cselédség mind kiszaladt az udvarra; a béresnek összecsapták a kezeiket, s azt mondták: Uram Jézus! a nagy hadjárat alatt sok mindenféle „pasasir” megfordult az udvarokban, de ilyet még nem láttak.

A vörös főnök jobbában kosaras markolatú kardját tartva magosra, maga is énekelve jött a verandáig, s a kivont karddal látszott ütni a taktust.

Baljában is tartott valami nevezetést; az egy csinos fiatal hölgy volt, ki kezeit a vezér karjába fűzve, egyenlő léptekkel haladt mellette.

Megnézni való alak! Öltözete rövid, bokáig érő, fekete selyem; derekán veres török öv, aranyhímzetekkel, abba egy görbe ezüstnyelű török kés dugva, a selyemöltöny felett veres szerviánka, aranyzsinórzattal, s apró sárga gombokkal; nyakán korallörv, melynek minden egyes szeme művészi faragványú kámea, fején veres bársonybarett, vagy frígiai sipka, vagy micsoda, s az alul huszonnégy varkocskába fonott hajzat, megannyi piros szalagsokorral. Ilyen lehetett Medúza, mikor még szép volt és fiatal.

— Aprítsuk halmokra! — rivallá a refrént da capo a veres vezér, a folyosó elé érve, hová a háziasszonyság és az unokaöccse lesiettek elfogadására, s azután hüvelyébe dugta kardját, s mellét előrefeszítve, bemutatta magát.

„Én vagyok Robespierre a második: a Robespierrecsapat colonelje, s ez itt alvezérem Danton.” A háta mögött állt egy szertelenül nagyfejű alak, húsos duzmadt ajkakkal, tömpe, széles orral és ravasz apró fekete szemekkel. A balján viselt hölgyet elfeledte a vezér bemutatni. Azt úgyis tartoznak kitalálni, hogy kicsoda?

A nyomában a kertajtón át kibontakozó sereg mehetett valami nyolcvan főre.

— Éljen a *hegy!* — ez volt a vezér részéről az üdvözet.

A háziasszony, bár kissé különösnek találta, hogy a megszokott „éljen a haza!” üdvözet helyett csak a „hegyet”

hallja éltetni, gondolta magában, hátha ezek olyan emberek, akiknek nem tetszik a ró naföld, s ő is viszonzá a jelszót: „éljen a hegy!”, s kezét nyújtá a beköszöntőnek szívélyesen, s meghátta, hogy tessék besétálni.

E szívés fogadásra egyszerre megváltozott a hangulat, a veres kalap lekerült a főről, a veres vezér lehajolt a nyújtott kezét megcsókolni. Mire az oldalán függő hölgy még többre ment a szívélyességben, s egész barátsággal nyakába borult a háziasszonyságnak, s megcsókolá arcát és ajkait; de még akkor sem mondta volna meg, hogy ő kicsoda, ha Leó meglepetten fel nem szisszen: „Caesarine!”

A szép hölgy azonban délcegen felemelé fejét, s egy villi-királyné büszkeségével monda az ifjúnak:

— Semmi Caesarine; hanem Stomfai Guido colonelné asszony! — S azzal egy olyan utánrajzolhatlan grimaszt vágott a szeme közé, orrát-száját elfintorgatva, aminőt csak figuránsnök a színpalak között tudnak egymás ellen közrebocsátani.

A vezér úgy tett, mintha ezt nem vette volna észre, vagy nem tartoznék rá. Ő a háziasszonnyal volt foglalkozva.

— Hallotta ön asszonyom azt a nagy lövöldözést itt a parkja végében — kérdé dicsekedő selmasággal.

— Nagyon hallottam.

— Megijedt ön erősen?

— Óh nem, mi hozzá vagyunk már ehhez szokva.

— De csak mégis dobogott egy kicsit a szíve?

— Önök ellenségre találtak itt!

— De még milyenre! Koronás ellenségre.

Brandlerné e cím alatt nem gondolhatott egyebet, mint valami mediatizált herceget, aki az ármádiánál szolgál.

— És mi történt?

— Ő elesett.

— Ah!

— Itt hozzák őt társaim vállaikon az ön kastélyába.

— Ide, énhozzám? — A háziasszonyt megdöbben-té e nagy kitüntetés.

— Igenis, az ön konyhájára, és önnek is kell belőle enni!

— Micsoda! — kiálta megrettenve az úrnő; hanem aztán a következő pillanat meghozta számára a kedélyes megoldást. Négy ember vállravezetett rudakon cepelt a kerten át az udvarra egy gyönyörű nagy hímszárvast. Tizenhat ágú koronája volt.

A nemes vad gyalázatosan össze-vissza volt lövöldözve. Kapott valami harminc golyót; egyetsem a vadász-szabályok szerint.

— Tehát ez volt annak a nagy lövöldözésnek a tárgya — kérde Brandlerné ajkpittyeszve.

— Ezt mi önnek hozzuk ajándékba!

— Köszönöm uram. De úgy tudom, hogy ez a szarvas a királyi vadaskert tulajdona.

— Nincs többé király!

— De még mindig van ország. Tehát az ország tulajdona. Azért én most az elejtett vadat a mázsálóra tetetem, s holnap a becsárát megküldöm a gödöllői vadász-mesternek, ki ezzel az országnak számolni tartozik.

A vörös vezért már bosszantá e kalmáros lelkiismeretes-kedés. Most már felcsapta a kalapját, begyűrte a tetejét, s kemény hangon rivallt a hölgyre:

— Mink vagyunk most az ország! Itt én parancsolok!

— Jól van, uram. Ha ön az ország, akkor kifizetem a lőtt szarvasnak az árát, s számoljon be a pénzzel ön.

Ez az asszonyi makacsság fenekestül felforgatta a colonel jókedvét: itt egy radikális metszéssel ketté kell vágni a vitát s kideríteni, hogy a tökéletes egyenlőség korszakában az asszony-nak a neve „hallgass!”

— Ejh, asszonyom! Nincs többé pénz! Nincs többé fizetés! Nincsenek avult birtokviszonyok, ócska tulajdonképzelgések. Mi adjuk vérünket a népért. A nép adja nekünk szükségletein-
ket, s ha mi azt mondjuk rá: kvitt, még akkor is a nép adósunk, egy óriási nagy hála érzetével.

Brandlernének az jutott eszébe, hogy unokaöccse érdekében jó lesz csínyján banni e hatalmas úrral: egyet fordított kedélyhangulatán, s beletért a vezér eszmefolyamába.

— Tehát legyen megengedve az óriási hálaérzetnek egy igen kis részét leróhatnom azáltal, hogy önt, uram, és derék csapatját házamnál megvendégelem. Hány vendégre lehet számítanom?

A vezér szétnézett csapatja fölött, s hozzávetőlegmondá:

— Itt most lehetnek valami nyolcvanan; de még szanaszét van valami száz: azok is mind összejönnek.

— Megengedi ön, hogy háziasszonyi teendőim után lássak, vendégeim illő ellátása végett? Öcsém, Walter Leó bankár Pestről, felvezetendi addig önöket a szállásukra.

E nyájas beszédre ismét lekerült a kalap a fejről, s ismét következett a kézcsók. A vezért és hölgyét és az alvezért felvezette az emeleti szobákba Walter Leó, tetszésükre bízva, ha netalán a fáradalmas út után toalettjükkel kívánnának foglalkozni, amit a két előbbi természetesen talált, míg az utóbbi azt felelte rá, hogy „én nem szoktam!”

A csapat plebejus része azalatt letelepedett az udvaron a terepély gesztenyefák alatt, s otthon tette magát a folyosón és a béresházakban. Előőrsi szolgálatrul szó sem volt; hanem az előlegesen felhozott törkölypálinka nagy keletnek örvendett.

A szobaleány, ki a két egymásba nyíló szobába szállásolt vezérnek és hölgyének friss vizet vitt be, azzal a pletykával jött vissza, hogy a vezér úr markának ujjait az asszonyság huszonnégy hajfonadéka között találta, de nem abban a modorban, amelyben gyöngéd szerelmeselek szoktak kedvesük hajzatában édelegve dűlni, hanem marokra fogva és cibálva. Az asszonytól csak annyit hallott, hogy „hiszen csak látásból ismerem”.

Ez bizonyosan vallatási jelenet volt Walter Leót felismerő kiejtett szava miatt.

Mikor aztán előjöttek szobájukból a terembe, civódásnak, cibálásnak semmi nyoma sem látszott már. A hölgy ismét

két kézzel akasztotta magát a vezér karjába, s huszonnégy varkocskája mind ki volt bontva, s a fonás által hullámossá vált haj egy görög kontyba tűzve fel a fej tetején, s e konty körül-szorítva az imént nyakörvül szolgált koráll kaméafüzerrel. Az egész terem pézsmailatú lett belépte után.

Danton mindössze annyi parádét csapott, hogy a pantalonja szárát, mely eddig fel volt hajtva, lehajtotta, s a dolmánya gallérát, mely eddig le volt hajtva, felhajtotta. Lehetek rá alapos okai.

Mikor hárman összejöttek az étteremben, hol már az asztala téve várta őket a szilvapálinka, rosztopcsin, sonkaszelet és friss kalács, Danton így szólt az első pohár után.

— Barátim. Én ezt a bankárt ismerem Pestről. Akármilyen legyek, ha minden pénze itt nincs vele. Délután leülünk ferblizni; — bízgatok őt rám: én megfejem.

A szép hölgy a rosztopcsinhoz nyúlt.

— Ezt a bankárt én is ismerem. Bízgatok őt rám: én megkoppasztom.

Csalfán nevetett aztán a vezérrre, ki vasvillákat szórt szemével feléje, de hajába nem kaphatott, mert közöttük volt az asztal. Ahelyett lecsapta az asztalra a kiivott kupicát, hogy annak rögtön lemaradt a talpa s így szólt:

— Én ezt a bankárt nem ismerem, de bízgatok őt rám: én felakasztatom!

Félbe kellett szakasztani a kedélyes társalgást, mert a háziasszony érkezett meg.

Ő is azzal a szándékkal jött, hogy unokaöccséről beszéljen.

Elmondá a vezérnek, hogy Leó öccse Galíciába akar menni üzleti ügyekben, s nagyon jó barátságot tenne vele, aki számára a magyar táboron keresztül szabad menetelt eszközölne.

Stomfai Gideon (csitt, meg ne hallja, hogy így nevezzük, mert minket is felakasztat: ő Robespierre második) kész örömmel is fogadkozott, hogy ő lesz, aki ezt a szívességet megteszi, senki más.

Brandlerné ejtett el némi gyöngé célzást egyenértékű megjutalmazásról.

Stomfai Gideon (már én nem bánom, ha felakasztat is: de azt a nagy történelmi nevet nem pazarlom rá) minden ilyen szándékot nemes méltatlankodással utasított vissza. Ő amit tesz, barátságból, nagylelkűségből teszi.

Ezt azután csak barátsággal, nagylelkűséggel lehetett viszonzni.

A pompás úri lakoma elég alkalom volt ily nagylelkűség bebizonyítására. A háziasszonyt tizenkét személyre terítette, s felhívta a colonelt, hogy vitézei közül a notabiliseket válogassa ki a többi terítékekhez. Felhordatta számukra ami csak jó és drága. A finom óborok aztán egész fesztelenné tették a társalgást.

Az asztalfőn a háziasszony és a vendég hölgy elnökölték. A háziasszony mellett ült Gideon, Caesarine mellett a bankár. A vezér handabandázott sajtószertű hadviselése eseményeiről, míg a delnő elmúlt tréfás kalandok kezdő szavait szőrogatá el, miknek úgy látszik, hogy Leó tudja a folytatását, ha nem is mindig a végét.

S azért ők ketten, a vezér és hölgye, egymás szavára is mindig ügyeltek; úgy tetszett, mintha egy közös tervre közreműködnének.

Mintha a delnő csak azért bizalmaskodnék szomszédjával, pajzánul, kihívóan, tüntetőleg, hogy férjét még nagyobb dühre ingerelje ellene; s mintha a vezér csak azért mesélné el kacagó cinizmussal örökös egérútban remeklő hadviselési módorát, hogy Leót valami gúnyos észrevétel kiszalasztására bírja; amiért aztán bele lehessen kötni.

Hanem a pénzemberek óvatosak. Walter Leó a legtöbb arcot ismerte azok közül, akik most ez asztalt körülültek. Nem voltak tizenhárom próbás ezüstmű. Az úgynevezett Danton maga egy ismeretes kártyahős; az a másik egy pénzhajhász; a harmadik egy ingyenélő bonviván; a negyedik egy zsaroló, ki

súgókönyvekkel és képekkel házal; az ötödik egy hajdani rendőr-kém; a hatodik egy tönkrement korcsmáros; a hetedik egy szilencárius ügyvéd; a nyolcadik egy infám-cassirozott tiszt. S ha ez a színe a társaságnak, milyen lehet még, ami ott kinn van?

Vigyázott magára, s úgy óvakodott, hogy a férfiakat meg ne bántsa, s a nőnek nagyon ne udvaroljon.

A háziasszony eközben nem tudott enni saját asztalánál. Gyanúba keverte magát, hogy minden étele meg van mérgezve. De annyira jól lakott a hallott beszédektől.

Ő, az áldozatkész honleány, ki még eddig a magyar hadseregből csak a hősokeket ismerte, ki még eddig nem látott mást, mint mesés önfeláldozást, mítoszi vitézséget, a porból egyszerre az égig kiemelkedő jellemóriásokat, lelkesülést egész tömegekben, dicsőséget, mely oly általános, mint a nap, vagy gyászt, mely oly általános, mint az éjszaka; most egyszerre közepébe jutva egy úszó lápnak, melyen csak a gyávaság burjánzik, s a hencegés kuruttyol, egészen rosszul érezte magát. S a tortúrát kiegészíté a mellette ülő vendégnő magaviselete, beszéde, modora, mely ez ország minden házában szokatlan, idegen, visszataszító.

Alig várhatta Brandlerné, hogy hozzák már a fekete kávé, mely az ebédet berekeszti.

Gideon is türelmetlenül várta azt. Hölgyének lába az asztal alatt a bankár lábát keresi. Ő azt észrevette.

A kávé is felhozták. Gideon színig rakta poharát cukorral: ő úgy szereti azt.

— És íme a hadjárat végén elmondhatom, hogy vitézeim közül egyetlen egy sem sebesült meg. S ez a legnagyobb hadvezéri talentum. Úgy manőverezni, hogy az ellen-séget mindig kijátszhassa!

— De ebben nagy segélyére volt önnek táborkari vezére — szóló nevetve Caesarine, saját homlokára mutatva ujja hegyével. — A szökésben én nagy mesternő vagyok.

S ledér egyetértést szenvelgve pillantott hátra Walter Leó felé.

— Asszonyom! — kiálta fel, rögtön haragra pirulva Gideon. (A kávé már beönté. — Most már kezdődik.)

A delnő nevetett. (Még nem.)

— Uram. A chartreuse még hátra van — szólt csalfán mosolyogva.

S azzal a szalmafonatú palackot felvéve, teletölté a kis karcú pohárkát a fűzöld nedvvel, magának, Gideonnak és a bankárnak.

— Igaz. — Gideon helyére ült, s a pohárkát koccintásra nyújtá Leónak.

— Éljen a hegy!

— Hát éljen a hegy!

Még egy pohárral.

— Éljen a mi kedves háziasszonyunk.

— Sokáig éljen.

— És most, uram, álljon fel ön. Imádkozzék és készüljön a halálra. Ez utolsó pohara volt.

— Mi az ördög?

— Én önt felakasztatom.

— Hahaha!

EGY KIS TÉVEDÉS

Walter Leó meg sem mozdult a helyéről.

Brandlerné tétovázva nézett Gideonra, hogy tréfa-e ez, vagy a bor hatása?

— Asszonyom! — szólt Gideon az úrnőhöz. — Vitesse el az asztalról az edényeket. Itt most törvényszéket fogunk tartani.

— (Hohó! Még én nem kaptam chartreuse-t! — kiáltá a cidevant sűgőkönnyvázaló az asztal végéről, megijedve, hogy már elhordják a palackokat.)

— Miféle törvényszéket? — kérde Brandlerné.

— Vésztörvényszéket, asszonyom! — felelt Gideon. A parlament elfogadá a *martidlis törvényeket*, s azoknak kihirdetése óta minden csapatvezérnek joga és kötelessége, ahol a haza ellenségeit feltalálhatja, azokat elfogni, elítélni, megsemmisíteni, vagyonukat elkobozni.

— De hát hol a hazának itt olyan ellensége?

— Azon ember ott! — szólt Gideon Leóra mutatva, ki azalatt székét a két hátulsó lábára döntve, kedélyesen hintázta magát, s a fogait piszkálta.

Brandlerné összecsapta a kezzeit.

— Az én öcsém, Leó?

— Igenis. Walter Leó bankár. Nem ön maga vallotta-e meg nekem, két tanú jelenlétében, hogy Walter Leó bankár Pestről menekül Galíciába? Titkos küldetéssel az osztrák

hadvezértől. Nagy pénzösszeget szállít hazaáruló célokra magával.

— Én mondtam azt, uram? — szólt elbámulva Brandlerné.
— Asszonyom, hallotta ön ezt tőlem? — Az úrnő azt hitte, hogy ha nőtársára hivatkozik, annál mégis valami szemérem-érzetre talál.

Az pedig kacagva ugrott fel helyéről, s szökése közben még hozzáért kezével Walter Leó hajfürteihez, mint Delila, mikor Sámson ellen behítta a filiszteusokat. Egészen hasonlított ahhoz a bibliai áru-lónőhöz. Ragyogtak a szemei, mikor áldozatára nézett s szemöldei biztató integetéssel rándultak felfelé.

Walter Leó most már tudta, hányadán van.

Addig óvatos volt, amíg a veszélyt elkerülhetni hitte; most aztán, mikor látta, hogy egészen benne van, s nem szabadulhat belőle, felyülkerült nála a dac és elszántság. Nevetett.

Érezte, hogy itt ez a legjobb védelem.

— Ne ijedj meg, néném. Nem látod, hogy ezek az urak itt csak egy tréfás jelenetet akarnak eljátszani a te mulattatásodra, ebéd végeztével. Valami improvizált színdarabot. Hoztak magukkal sűgöt, zsonglőrt, escamoteur-t, még *kötéltáncosnő* is.

Az illetők, akik találva érezték magukat a rájuk illő címmel, lesunyták a fejeiket; hanem a hölgy az övébe dugott késhez kapott, s kígyóvá tekerülő szemöldei, fehérével felfelé forduló két szeme, szétnyílt ajkai között összecsikorgatott fogsorai kifejezték a névtelen dühöt, mely e bántalomra támadt szívében.

Gideon nem akarta elengedni a rémjelenetből az ünnepélyes színezetet.

— Álljatok fel, bírák! — szólt társaihoz az asztal mellett és esküdjetek!

— Jurate! — Kacagott közbe Walter Leó. — Tehát *papot* is hoztak magukkal! Ön kiesett szerepéből, citoyen! Robespierre idejében nem imádkoztak és nem esküdtek!

Gideon le volt fözve. A társai is kezdtek gyöngén vihogni.

— Ön, uram, folyvást azt hiszi, hogy ez tréfa? Ez komoly dolog. Ön bűnös. S én bírāja vagyok. Ön szökni akart, s én utolértem.

— Én pedig nevetni fogok az ön szavain az utolsó pillanatig.

— Egy óra múlva függni fog ön.

— Sajnálom, hogy akkor már nem változtathatom meg a véleményemet.

— Adja ön elő iratait! Hol van tárcája?

— Azt meg éppen nem fogom megmondani.

— Nekünk jogunk van motozni és kobozni.

— Ennek a jognak rablás a neve.

— Ön rablóknak nevezi az állam közegeit! Ez maga hazaárulás! Ok a halálra!

Brandlerné kétségbeesetten ragadá meg Gideon kezeit.

— Uram: Az Isten szerelméért! Ne kövessen el gyilkosságot! Ha gyanúja van önnek öcsém ellen, vigesse a főhadiszállásra, állíttassa rendes törvényszék elé, ítéljék el ottan, hogy vétkes-e?

— Ah, persze! hogy ott megvesztegesse a bírákat! Ismerjük a főhadiszállást. Az az árulók fészke. A zsarnokok cimborái mind. Majd csak előbb meghozzuk, és végrehajtjuk az ítéletet, s aztán kérünk reá utólagos jóváhagyást. Bírák, üljetek le! Danton, te vagy a jegyző. Tedd fel a pontokat. Hívjátok fel a nyakkötő mestert!

E rémítő szavaknál Brandlerné ki akart futni a szobából, hanem az a vendégnő útját állta, és karjaival átszorította.

— Nem innen, asszonyom! Jelen kell önnek lenni az egész komédián. Ide fogjuk függeszteni önnek az unokaöccsét az erkély keresztvasára. Az lesz a szép. Ijesztéstül minden hazaárulónak. Ah, ah! ne féljen ön! nem törik az a vas le alatta; megbír az egy embert.

S hogy próbáját adja állításának, kifutott a terem nyitott ajtaján át az erkélyre, melynek két oszlopát egy hosszú kereszt-

vas tartá egybe befuttatva virágzó folyondárral, s ott felszökve egy székre, két kezével belekapaszkodott a keresztvasba, s aztán kirúgva a széket maga alól, elkezdte magát a légben himbálni, s lábával pajkosan kirúgott, hogy kilátszott a piros harisnyakötője.

Brandlerné ájuldozva támolygott egy karszékiig, míg a hintáló hölgy démoni csintalansággal tekintte rá vissza és kacagott.

Hanem amint aztán egyszer a hintáló hölgy az út felé is fordítá tekintetét, hirtelen ijedten ereszté el a keresztvasat, s leszökkenve térdre esett, s rémülettől kikelt arccal sikolta a teremben levőkre.

— Jézus Mária, szent József! Gideon, menekülj! Itt vannak a vasasok!

Gideon eleinte valami rossz tréfát sejtett e fordulatban. (Ettől a némbertől minden kitelik.) De a nyolc társ annál komolyabban vette a rémhírt, s tolakodott az ajtó felé, egymás sarkára taposva. Egy perc múlva egy sem vala ott. S másik percben visszaordított az ajtóból Danton (alias Ferbli Peti):

— Végünk van, Robespierre! A kertet is elfoglalta a kūrázir! Kétszázan vannak! Én futok!

Könnyű neki. Csak a veres tollat kell letépnie a kalapjárul, s azzal azt mondhatja: „Én senki sem vagyok!” és szaladhat a bozótnak; de hová legyen a vezér maga „ahol-nem-zöld-ott-veres” egyenruhájával? Hisz őt rögtön felismerik.

— Védjétek magatokat az utolsó emberig! — ordítá Gideon, kirohanva a folyosóra.

Hiszen védtek is azok magukat az utolsó emberig, csak-hogy nem kézzel, hanem lábbal. Két perc alatt úgy eltűnt valamennyi, mintha kazal, kémény, pincelyuk nyelte volna el. Gideon és társnéja egyedül maradtak a kastélyban.

A vértések sisaktarajai pedig ott csillogtak világosan a kert bokrai között. A szabadcsapat nem vette neszüket elébb, csak mikor már ott voltak.

— El vagyok veszve! — hebegé Gideon, s sápadt lett, mint a viasz.

— Még nem: én megszabadítalak — suttogá fülébe Caesarine, s betuszkolta őt abba a szobába, melybe szállásolva volt, és rázárta az ajtót. Maga aztán visszasompolygott az étterembe, hol a háziasszonyt unokaöccsével egyedül hagyta.

Alázatos sunnyogással jött a nő. Megcsókolta a kezét Brandlernének, s a kéregető koldusok hangján kezdett el hozzá beszélni.

— Nagyságos asszonyom. Bocsásson meg nekünk az elkövetett tréfáért. Hiszen, hogy csak tréfa volt, azt észrevehette mindjárt. Lám a nagyságos úr kitalálta, s csak nevetett rajta.

— Kegyetlen tréfa volt — nyögé a házi úrnő —, még most is odavagyok bele.

— Én vagyok a hibás egyedül — szólt Caesarine, letérdelve Brandlerné elé. — Verjen meg, taposson reám. Bort ittam szokásom ellen. Ez az ördög sugallta ezt az ötletet. Aztán (folytatá szemérmesen, szemtelen suttogással) Leónak véltém tartozni e rossz tréfával; korábbi fájdalmakért, amik legyenek eltemetve! Én vagyok egyedül a bűnös!

S azzal elkezdte mind a két kezével verni a homlokát, s aztán fejét a padlóhoz, mígnem Brandlerné kérte szépen, hogy ne tegye azt, inkább megbocsát neki.

— Ön is megbocsát? — esenge Caesarine Leó lábaihoz csúszva térdein.

— Mindent megteszek, csak álljon fel, és beszéljen okosan. Caesarine kezét csókolt neki.

— Szabadítsa ön meg férjemet!

— Asszonyom. Ön csalatkozik bennem. Nekem semmi legkisebb befolyásom sincs a császári hadseregénél. Ezt az imént nem szorultságból mondtam, de igaz. Legkisebb közöm sincs hozzájuk.

— Óh, tudom, óh, nem vonom kétségbe. Csak tréfa volt az egész. Ön derék, jó hazafi. De nyújthat ön segédkezett férjem megszabadítására.

— Hogyan?

— Adja ön ide kölcsön a *borotváját!*

Leó önkénytelen elnevette magát e nem várt kérelmen.

— Ön pedig, asszonyom, legyen olyan kegyes, kölcsönözzön férjem számára női ruhákat. Valami cselédöltönyt. Én átalakítom őt ismerhetlenné. Fejére nagy díj van téve, s személyleírása közkézen forog. És önök mind a ketten ígérjék meg nekem, hogy nem fogják őt elárulni; ha üldözői idejönnek eltagadják, hogy itt van! Önök olyan jó, kedves emberek! Önök megbocsátják nekünk e rossz tréfát, s jósággal fizetnek érte. Igen, igen, azt fogják tenni. Ez a nemes lelkeknek a tulajdona, hogy a rosszért mindig jóval fizetnek. Mi önök kezébe tesszük le fejünket, s tudjuk, hogy jó helyen lesznek azok ott.

Caesarine jól ismerte az embereit. Leó szótlánul előkereste útításkájából borotválkozó eszközeit, s átnyújtá azokat Caesarinenak, mialatt Brandlerné egy teljes öltöző ruhát szedett össze női gúnyákból.

Caesarine kezét-lábat csókolta az ajándékokért, s ment Gideont fölkeresni.

Brandlerné azalatt az izgalmas jelenetektől kimerülten dűlt le a pamlagra, míg Leó szótlánul járt alá s fel a szobában.

Igen rövid idő múlva már készen volt a maszkerád. Caesarine előjött a mellékszobából, követve egy szemérmes pesztonka által, kinek tarka kendővel volt bekötve a feje, s ki olyan vékony hangon tudott beszélni, hogy mikor Walter Leó legelőször meghallotta a hangját, visszatartatlanul kitört belőle a nevetés. Egy valóságos falusi „debella” állt előtte.

— Tegyük úgy — suttozá Caesarine —, mintha most ebédelnénk; ha jönnek, ne kérdjék: ki lakmározott itt? — „Ő” fel fog szolgálni nekünk. Az ő neve Böske, én pedig unokahúga

vagyok „kedves asszonynénémnek”, a nevem „Eszter”, úgy-e nem felejtik el kedves nénikém, kedves bácsikám?

A jó háziasszony, s az emberséges bankár még azt is megtették a kedvéért, hogy újra leüljenek az asztalhoz, s egymásután felhordassák maguknak a már egyszer kihordott ételmaradékokat; mialatt „Böske” váltotta a tányérokat.

De a vértések csak még sem jöttek fel a kastélyba.

Ez talány volt, melynek nem lehetett a nyitjára akadni.

Egyszer aztán egy ágyúördülés zavarta föl a csendet.

E hangra rögtön felugrott az asztal mellől Caesarine, s kifutott az erkélyre, megnézni, hogy mi az?

Leó is utána ment.

A kastély erkélyéről egyfelől a gödöllői erdőre, másfelől a rákosi rónára nyílt kilátás. E róna felől egy porfelleg látszott közelíteni a kastély felé, s a porfelleggel párhuzamos irányban látszott felállítva két ágyú és egy röppentyűtelep egy emelkedettebb halmon. A röppentyűk irányából kivehető volt, hogy azok ott valami ellenséget képviselnek.

Böske még mindig igen vékony hangon kérdezé Brandlernétől, hogy szabad-e előle elvinni a tányért a késvillával együtt?

Egyszer a porfelleg megállt, s amint azt tovavitte a szél, kitűnt alóla egy csapat huszárság.

— Hahó! Guido! — (most már nem „Böske”) kiáltá át a terembe Caesarine. — Huszárok vannak itt!

— Sokan? — kérdé most már szokott természetes férfi-hangján Böske-Guido.

— Háromszáz, két ágyúval és egy röppentyűteleppel!

Böske erre a szóra földhöz csapta a kezébe vett tányérokat (azokbul cserép lett), s futott ki az erkélyre. Az erkély mellvédje keskeny volt három ember számára, s a rajta kihajló Walter Leó úgy tapasztalá, hogy az ál-Böske most már olyanformán fekszik az ő hátára, mintha meg akarná akadályozni az

ő eshetőleges menekülési kísérletét. Mindez még csak a kíváncsiság örve alatt történt.

— Háromszáz huszár kétszáz vasas ellen! Ez már fordít a dolgon! — Hencegett az álcázott gerillavezér. Mindjárt tiszta lesz itt a csatatér!

Walter Leó úgy érzé, mintha valakinek a marka nagyon tapogatná az ő nyakát.

A röppentyűk a kastély kertjébe kezdtek hullani, ahol a vértések tömege volt elrejtve.

Azok nem sokáig tűrték a kellemetlen interpellációt; hangzott a trombitaszó, elővonultak a kert mögül, s ugyanakkor két ágyújok, mely a szőlőben volt elrejtve, elkezdett dolgozni az ellenfél röppentyűtelepe ellen, s a negyedik lövésnél elhallgattatá azt.

Ekkor az ellencsapat, a huszárság, rohamra trombitált. A vértések szemközt vonultak rá. Meg lehetett őket számlálni, nem voltak többen, mint száznyolcvan. Ellenfelük csaknem kétszer olyan erős. Aztán huszárok!

— Lesz itt most mindjárt nyúl vadászat! — dörmögé Gideon, szíves házigazdáját odaszorítva az erkély oszlopához, — csak úgy barátságbul.

Amint aztán a szemközt robogó két lovas csapat mintegy kétszáz lépésnyire jutott egymáshoz: egyszerre megállt mind a kettő. A huszárok előtt lovagló főtisztek távcsöveket látszottak elővenni; míg a vértés csapat sorfalat képezve, lekasztá karabélyait a nyeregkápáról, vezényszóra célzott, s egyszerre sortűzet adott.

Erre az egész huszárcsapat amennyi volt, tömegestül megfordult: hátat adott az ellenfélnek, s elvágatott a térről; az ágyúkat is felkapcsolták, elvontatták; a távozó porfelleg mutatta, hogy merre tűntek el? A vértések jó darabon üldözték őket.

Ez kegyetlen nagy csalódás volt. Háromszáz huszár száznyolcvan vértestől elkergetve!

Böske hunyáskodottan visszatért a terembe, s elkezdé a tört tényérok cserepeit összeszedegetni, megint olyan vékony hangon könyörögve az úrnőnek, hogy ne haragudjék az ügyetlenségeért: meg fogja téríteni a kárt, amit okozott; míg Caesarine ismét csupa kézcsókoló atyafi lett egyszerre néni-kémnek, bácsikámnak.

Pedig ezúttal a vértés csapat már egészen hatalmába készült venni a kastélyt; hangzott közeledő trombitaszavuk; a vezér parancsa, mely a sorba felállást vezényelte, s azután sarkantyús lépések, kardcsörömpölés a lépcsőkön, a folyosón végig.

— Fogadd te el őket! — súgá Brandlerné öccsének, nekem nagyon fáj a fejem. Nem is volt csoda; de meg nem is volt ő nagy barátja annak az érkező csapatnak.

Caesarine a benyílóba tuskolta át Böskét, s összetett kézzel rimáncodék Leónak, hogy ne árulja el titkát.

— Amit egyszer ígértem: azt megtartom.

Caesarine és Guido ott maradtak a félig nyitott ajtón át hallgatózni.

A folyosórul hangzó lépések a teremajtóig jöttek. Egy tiszt lépett be az ajtón. Szürke köpeny rajta, az is sáros, két könyöke foltos. Csákója kezében. Nem lehet hirtelen megítélni, hogy miféle rangbeli tiszt?

Walter Leó eléje siet, s üdvözli őt németül, mit a belépő hasonlóul viszonz.

Első kérdése az érkezőnek :

— Nincs itt az ellenfél csapatjából senki?

(A mellékszobából áthangzott valakinek a fogvacogása.)

— Senki sincs, uram — felelt Walter Leó.

— Nem is volt itt?

— De igen. Egy szabadcsapat a magyar részről: de amely az önök közeledtére elfutott — mind.

— Szép tőlük! Hát azok is úgy jártak velünk, mint az imént a banderiális huszárság.

— Hogyan? uram, hát az a *banderális huszárság* volt: a császáriak egyetlen és leggyöngébb huszárcsapatja: akiket Jellasics-huszároknak és Jézus Mária-huszároknak is neveznek? De hát akkor az önök vértés csapatja micsoda?

— Ez pedig az *alkotmányos hadsereg egyetlen vértés szakasza*, mely a szolnoki csata után alakult, az ott elfogott vértések fegyverzetével. Ez nagyon alkalmas ilyen kémszemlézetre, mint a mai volt. Én a kémszemlézecsapat vezetője vagyok: *Aldorfai Ince őrnagy*.

Hej, most áldotta aztán magában Walter Leó bankár azt a principálist, aki neki fiatal gyakornok korában azt tanította, hogy az adott szó megtartása mindig kifizeti magát. Íme, ha ő most inkább hallgat bosszúállása rossz sugallatára, mint nemeslelkűségére, s felülve az optikai csalódásnak, azzal fogadja a kérdezősködő tisztet, hogy de biz itt van egy elrejtett *magyar csapatvezér*: itt a nyaka, fogd meg, akaszd fel, hát akkor éppen belefut a veszedelem torkába, s nemcsak megfogja, de egyúttal el is ítéli magát.

Ámde ennek a felfedezésnek a mellékszobára is kiterjedt a hatása.

Egyszerre hangzott onnan a csapatvezér rikácsoló hangja.

— Polgár-őrnagy! Én neked parancsolom, hogy ama hazaárulót rögtön fogd el!

Walter Leó a fékezhetlen indulat dühével kiálta:

— Uram! Én nem árultam el önt! S ön elárul engem!

— A hazaárulóknak nincs irgalom! — hangzott ki a mellékszobából.

Ince meglepetve nézett hol az ajtóra, hol a bankárra.

— Mi ez? Ki kiabál ott? Mért mondta ön nekem, hogy itt senki nincs elrejtve? Ki az a férfi odabenn?

Azzal odament, s betaszította az ajtót.

S aztán még jobban bámult, mikor nem látott maga előtt mást, mint — két asszonyt; egy cifra lovarkomédiásnét, meg egy paraszt szolgálót.

II.

ENYIM, TIED, ÖVÉ.

REGÉNY

HAT KÖTETBEN

JÓKAI MÓR.

I. KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENA EUM KIADÁSA.

1875.

Az első kiadás címlapja

A parasztleány azonban hirtelen letépte fejéről a tarka kendőt, s akkor Ince maga előtt látta egykori bajtársát, a kolostori szobatársát, éppen úgy simára borotvált arccal, mint hajdan — csakhogy leányruhában.

És ez alak feledve álöltözete komikumát, a terrorizmus hősének komoly prosopopociájával állt eléje, követelve, parancsolva.

— A haza nevében követelem, parancsolom önnek polgár-örnagy, hogy fogja el ama hazaárulót ott!

E parancs hatása legelőször is az volt Incére, hogy féktelenül elkezdett kacagni. Valami olyan keveréke állt előtte a véres drámának s az alacsony bohózatnak, hogy félig kínjában, félig kedvében kacajra tört ki.

A komédiának azonban ensemble-je is volt.

Amint a magyar vezényszó és a körmönfont mondatok elárulták, hogy ez a vértés csapat a magyar sereg alkatrésze, egyszerre előkerült innen is, onnan is az eltűnt gerillacsapat. Mintha kazal és krumpisverem mind egyszerre vérszomjú daliákat szülne. Azok aztán rögtön elkezdtek a vitéz bajtársakkal fraternizálni — és dicsekedni!

Nekik persze volt mivel! Emezek (a gyávák) nem tudtak egyebet tenni, mint csupán három század Jellasics-huszárt elkergetni; de ők eredménnyel küzdöttek; elejtettek egy szarvast, megették egy ebédet, s elfogtak egy nevezetes hazaárulót; aki most akart Galíciába szökni, hogy onnan új hadsereget hozzon a magyarok hátára.

Ince meghallotta a lármát, s aztán nem nevetett.

Hidegvérrel fordult el Gideontul, s azt mondá:

— Jól van. Ha ön ez urat itt azért vádolja, hogy hazellenes járatban van, akkor én el fogom őt szállítani a főhadiszállásra: ott van a vésztörvényszék, az meg fogja vizsgálni az ügyet, s igazságot fog szolgáltatni.

— Megnyugszom benne! — kapott rajta Walter Leó.

De Gideont dühbe hozta ez a biztatás.

— Tiltakozom e beavatkozás ellen! Ismerem a véstörvényszéket. A prókátorok minden hazaárulót, kémet, ellenséget felmentenek. Ezen ember itt az én foglyom. Én fogtam őt el. Az én fennhatóságom alá tartozik. Az én fegyvertényem. Követelem őt magamnak kiadatni!

Ince vállat vont, s nem hallgatott rá. Karon ragadta Leót, s azt mondta neki: — „Jöjjön velem!”

Ezalatt a benyíló ablakán át Caesarine sietett értesíteni az udvaron ácsorgó bajtársakat az idebenn történekről. Ebből aztán nagy lárma támadt. A gerillahad hangosan követelte jogos tulajdona kiadását. Danton felállt a kapukőre, s onnan kezdte el haranguirozni a katonákat. „Árulás van! Meg akarják szöktetni az árulót, aki az ellenséget behozza ránk! Polgárvasások! Ne engedjétek magatokat eladatni! Halál az árulóra!”

Walter Leó most kezdett reszketni először. Odalenn a bőszült tömeg látszott úrrá lenni.

Csak látszott.

Ince kilépett az erkélyre, s dörgő szóval kiálta le:

— Porkoláb! Padot ki! Harmincat rá, aki lármez!

Érthető szónoklat!

Danton felnézett rá mérgesen a szeglet körül.

— Engem is oda értett őn? — kiálta mellére ütve.

— Nem. Önnek ötvenet.

Erre aztán Danton leszállt a kőről, s több lárma nem volt odalenn.

— Jöjjön velem, uram — szólt Ince Walter Leóhoz.

Gideon útját állta.

— Ez gyalázat, amit ön csapatomon elkövetett. Ezért ön nekem elégtételt fog adni!

Ince keserű humorral felelt neki.

— *Dámákkal* nem szoktam verekedni.

Gideon kikelt arcából e szóra; vadul rikácsolá:

— Különb férfi vagyok, mint te!

S volt bátorsága Ince karját megragadni.

Abban a percben Incét elhagyta a hidegvére: mellbe-
ragadta őt, s félkézzel belökte a benyílóba.

Guido toporzékolt dühében.

— Hol a kardom — ordíta Caesarinera.

— Én azt a kútba dobtam.

— Hol az egyenruhám?

— Azt a süítő kemencébe dobtam.

Ez már csakugyan végső őrjöngésig fokozta a férfi dühét. A hű asszony azért, hogy az üldözők elől kedvese ittlétének minden nyomát eltávolítsa, megsemmisíté a fegyvert és egyenruhát, s most ez mehet sereget vezetni pesztonkaruhában egy piszkafával!

— Megöllek! — ordítá vérszomjú haragjában a vezér, s kirántá a hölgy öve mellől a görbe török kést.

Ince, mint lovag és férfi, nem nézhette közönnnyel e jelenetet, odalépett közéjük, s a nőt védelme alá vette.

De ugyan megjárta vele. Most a megmentett hölgy fordult őellene.

— Uram! önnek nincs joga közénk lépni, ha férjem engem meg akar fenýíteni. Lépjen vissza közülünk. Ha meg akar verni, hadd verjen meg; ha meg akar ölni, hadd öljön meg: itt vagyok!

S élje térdelt.

E szóra Gideon kiejté kezéből a török bicsakot, lefegyverzett haraggal, szemciből könnyeket erőszakolt, s érzékeny pátosszal terjeszté ki kezeit a térdeplő nő feje fölé.

— Én neked megbocsátok!

Incének a gyomrát émelyíté ez a komédia.

— Gyerünk uram — szóló Leót maga előtt bocsátva, s aztán nem bánta, hogy mit csinál a hátramaradt úr és asszony-ság ölelkeznek-e vagy megölik egymást az ő eltávozta után. Tökéletesen közönyös lett ez ránézve.

Leó befogatott útikocsijába, s magához vette irataival terhelt tárcáját. Ince ebédelni küldé a legénységét visszatértéig.

Két óra az út Gödöllőre és vissza, a haditörvényszéket is beleszámítva.

A duzzogó gerilla a kazal mögül dűnnyögött utána.

— Nézzétek, még mellé ül a hazaárulónak!

— Guillotine-t neki is — dörögé Danton; de előbb körülnézett, nem hallja-e valaki?

A JUTALOM

Gödöllőn a vésztörvényszék elnöke egyike volt a pestri leghíresebb ügyvédeknek. Egyike azoknak a klasszikus jellemeknek, aminők oly ritkán teremnek; akiről köztudomású volt, hogy ügyvéd korában soha igazságtalan ügyet el nem vállalt semmi jutalomért.

Az elnök jól ismerte Walter Leót, s amint azt Áldorfai Ince eléje vezette, a legnyájasabban fogadá, s a vádlottból panaszos fél lett: a vádló meg sem jelent. Hanem azt a napot ott kellett tölteni egészen. A vége a tárgyalásnak az volt, hogy a vésztörvényszék Walter Leót egészen ártatlannak nyilvánítá; ellenben Áldorfainak kötelességévé tette, hogy azokat, akik őt letartóztatták, fogja el, s most azok álljanak a vésztörvényszék elé az erőszakoskodás miatt.

Hol vannak azok már azóta! Bizony nem is vártak ám Áldorfai visszatérésére; hanem elővették azt a hadászati remeklésüket: hogyan lehet két ellenség közül úgy eltűnni, hogy egyik se találjon rájuk?

Mikor Walter Leó Gödöllőn megkapta a szabad átutazásra szóló menlevelet, s azután brahma-záras nagy tárcáját felnyitá, hogy e becses okmányt a többiek közé tegye, így szóló Incehez:

— Nézze, uram: itt van összes vagyonom. Papírban. De mind olyan papírokban, amiknek értéke soha kétség alá nem jövend, sőt biztosan növekedni fog. Rothschild-sorsje-

gyek, északi vaspálya-részvények, azután londoni váltók, amik rögtön ércpénzzé tehetők. Az életemmel nem sokat törődtem; mert azt, ha elvész is, más nem találja meg. De az keserített nagyon, hogy ezt az egész vagyont, melyet ésszel és jó szerencse kedvezésével szereztem: egy dühös gyülelevész csak úgy malapropos elvegye tőlem, s megosztózzék rajta. Ön nekem nemcsak életemet mentette meg; hanem vagyonomat is. Engedje kibeszélnem magamat. Ön azt akarja mondani, hogy csak kötelességét teljesítette. Igaz. Hanem én is kötelességemet teljesítem. Abban a nagy halálos szorongatásban én azt a fogadást tettem, hogy ha valaki most engemet valahogy megszabadít: azzal én megmentett vagyonomat megosztom; fele az enyím, fele az övé. Íme kétfele van nyitva a tárcám, válasszon ön: melyik fele tetszik. Ez rám nézve becsületbeli adósság, mert fogadás. Válasszon ön.

Áldorfai tréfával hitte elüthetni a kényes ajánlatot.

— Lássá ön, uram, itt két ellentétes fogadás áll egymással szemben. Én szerzetes voltam, s akkor én is fogadást tettem, hogy szegény maradok; s ezt az egy fogadalmat megtartom.

— Uram. Az én ajánlatom nem tréfa. E tárcában itt félmillió forint van.

Most már elszörnnyedt Áldorfai Ince.

— Hogyan? félmillió! S ön azt akarja, hogy én egy negyedrészt milliót fogadjak el jutalmul azért, hogy egy ártatlan embert nem hagytam megöletni, kirabolatni? Hisz akkor magam volnék a rabló, isten és önmagam előtt!

— Nem, uram. Én visszaszerzem a megfelezett részt a mai mozgalmas világban, s azt is önnek a segélyével szerzem vissza. Engem ne szánjon. Az pedig legnagyobb örömem lesz, ha azt tudathatom, hogy ön általam gazdag emberré lett. Önnek azt el kell fogadni. Én gyönyörűségemet találok benne, hogy odaadjam. Nekem ez becsületbeli tartozásom, amit teljesítenem kell. Ez egy csomó talált pénz, mely már el volt veszve, s melyet együtt találtunk meg. Ön hasznot tehet vele az ügynek, a

hazának, melyet szolgál. Négyféle jogcíme van önnek arra, hogy az ajánlatot elfogadjon.

— S arra, hogy el ne fogadjam, csak egy; de az lenyomja valamennyit.

— S mi az?

— Az önértet az, uram! Most büszke lélekkel harcolok azért, ami zászlómra fel van írva; mert nem jutalmaz meg érte senki, én áldozok érte mindent: véremet, családomat, jövődősorsomat. E büszke öntudat az én védelmem az előtt a soha nem alvó bíró előtt, akit szívemben hordok, s aki nem szűnik meg föltötem ítélni. Én elhagytam a lelkészi pályát azért, hogy a katonait válasszam. Ha végzem azt szegényül, talán bénán is: fel vagyok mentve; ha végzem gazdagon: el vagyok ítélve. Az én lelkem önérzete az én millióm. Azt én az önével fel nem cserélem. Én ismerem az ördögöt: eleget harcoltam vele. Ismerem magamat is. Ember vagyok. Ha én ma elfogadok egy negyedmiliót azért, mert egy ilyen közönséges kötelességet teljesítettem, holnap már éhezni fogok félmillióra, bármilyen áron, és holnapután egy egész millióért el fogom árulni a hazámat.

— Ön rettentően védelmezi magát. Ördögnek nevez engem, s azt mondja: „Apaga Satanas!” Nem hiszem, hogy valaha egy másik ilyen embert találjak a földön. Jól van. Tehát ön nem fogadja el, s én adósa maradok önnek a visszatartott összeggel. Talán még egyszer likvidálunk együtt. Most még csak medio van; majd eljön az ultimo is. Addig bele lesz jegyvezve a tétel a „Haben” rovatba. Tehát egy kézszorítást. Azonban azt mégis megteszi ön a kedvemért, hogy ez első emlékezetes találkozásunk megörökítésére egy szerény emléket elfogad tőlem, mint baráti zálogot.

Walter Leó egy pompás solitaire-t vont le ujjáról, s azt Ince ujjára akarta vonni.

Ince kivonta kezéből a magáét. Arca lángolt.

— Nem fogadom el, uram. Hagyjon nekem békét.

— Még ezt is visszautasítja ön? Még ezért is megnehezelt? Ezt nem értem.

— Sokat nem lehet én rajtam megérteni. Azonban én nem akarom, hogy ön engem idiotának tartson. Lásza ön: nekem nőm van. Szegény leányként vettem el; útközben, futás közt, ágyúdőrgésben esküdtünk meg; nyomorban éltük át mézesheteinket, de bírtuk egymást, s félistenek voltunk. Ha én majdan egyszer nőmmel összetalálkozom, hogyan állom ki csodálkozó tekintetét, midőn egy ilyen pompás ékszerrel meglát kezemen? Mint néztek szemébe, melyből azt a kérdést olvasom: „Hogyan szerezted ezt? mit adtál érte?” Tűzze ön vissza gyémántját, uram. A gyémánt gazdag ember kezén ékszer, a szegényén: cégér.

Walter Leó a fejét rázta bámultában.

— Van ilyen ember, mint ön, még több is itt, uram?

— Van. Debrecenben két miniszter lakik egy szobában, a kormányzó gyalog jár, a hadügyminiszter krajcáros szivart szí; s a főhadvezér egyenruhájának mind a két könyöke foltos.

— Akkor én kezdek önöktől félni!

— Csak kezd? Pedig még vissza kell önnek velem jönnie nagynénjéhez, hogy megnyugtassa a derék asszonyt.

— Menjünk. Aztán nagyon kérem önt, hogy rémítgessen engem egész úton ilyen beszédekkel. Én szeretnék egészen félni.

Egy óra alatt visszaértek a kastélyhoz. Mint előre képzelhető volt: Gideon szabadcsapatja már akkorra elszelelt onnan. Brandlerné az erkélyről várta az érkezőket.

Amint a terembe léptek, a két rokon érzékenyen összeölekezett. Azután Brandlerné Incének nyújtotta kezét megköszönve hálakönnyes szemekkel, hogy öccsét életben hozta vissza.

— Bizony kedves néném, azt, hogy most engem élve látsz, egyedül csak az őrnagy úrnak köszönhetjük. De sohasem láttál te ilyen embert. Tudod mit mondtam neki? Azt, hogy megosztom veled vagyonomat.

— Méltán, mert ő mentette meg számodra.

— S ő büszkén visszautasította. Aztán legalább ezt a gyűrt akartam baráti emlékül rátukmálni. Gondolod, hogy elfogadta? De majd kidobott veled együtt. Ez egy megjutalmazhatatlan ember.

Brandlerné jószívű ravaszkodással mosolygott.

— És én mégis meg fogom tudni őt jutalmazni. No, ne mondjon ön ellent. Ne mondja, hogy mindent visszautasít. Tőlem? Egy nőtől? Hogy valami becses tárgyat nem? De éppen azt. Nekem egy drágaságom van az ön számára. Adja karját.

Brandlerné a tétovázva vonakodó őrnagy karjába öltve kezét, átvezette őt saját szobáin keresztül legbelső termébe, s mikor annak az ajtaját kinyitá, azt súgá fülébe:

— Itt van az ön számára tartogatott klenódiium!

A másik percben Ince karjai közt tartá Serenát.

Óh minő igaz volt ez!

Ez a minden kincsnél nagyobb drágaság: ez a királyoknak megvehetetlen gyémánt! Két karral átölelhető egész világ!

Nevettek és sírtak; — s aztán újra kezdték a nevetést.

Egyszerre intéztek egymáshoz annyi kérdést, hogy senki sem győzött volna rá felelni.

— Milyen szép vagy! Úgy találták mind a ketten. (A távollét szépít!)

A nő vette észre hamarabb, hogy itt még mások is vannak, s hogy oly hosszan örülni a viszontlátásnak nem illik.

Serena sietett Incét felvilágosítani ittlétéről. Háziasszonya megtudta Ince segédjétől, hogy annak neje Szolnokon van, s hogy mennyire szeretik, s milyen régen nem látták egymást. Brandlerné nem kétkedett azon, hogy öccsét éppen fogja visszahozni az őrnagy (hiszen nem vétett senkinek), s ő azalatt befogatott, áthajtatott Szolnokra; felkereste Serenát s éjjel utazva, meg is hozta őt, mire Ince Gödöllőről visszakerült.

— Hiába no — monda Leó; az asszonyok csak jobban

kitalálják az ember szívének nyitját. Én azt hittem, ez a mi barátunk csupa jég és vas, és imhol ni, hogy elolvadt!

Ince olyan volt, mint egy gyermek. Hogy senki meg ne botránkozzék a csókon, sorba csókolta Brandlernét is.

— Ez mind *agapé*? — kérde tréfásan Leó. (Az első keresztények üdvözlő csókja.)

— Igen! Az. Felelt jókedvvel Ince, elérve, hogy hajdani szerzetes voltára céloznak.

— No ha az, akkor nekem is kell belőle jutni.

— Tessék.

Azzal megcsókolta Leót is.

— Ez nem minden, kötődék Leó. A hajdankorban, mikor egy akasztófára ítélt embernek megkegyelmeztek, az apácafejedelem-asszony meg szokta azt csókolni, a megváltás jeléül. Engem is az akasztófa alul hoztak most el.

— Isten neki! — szólt nevetve Ince, s megengedte Serenának, hogy csókolja meg a gonosztevő homlokát: hadd javítsa meg az életét.

— No, ez jó volt kezdetnek — monda Leó. De én még tovább akarok menni. Önt nem sikerült elcsábítanom: már most el fogom csábítani a nejét.

Serena tudta, hogy ez valami tréfa; de azért mégis szorosabban húzódott férjéhez, s felnézett rá. Megnyugtatta, hogy az nevet e szóra.

— Csak simuljon kegyed mentül erősebben hozzá, annál több esélyem van az elszöktetésre, mert én férjével együtt akarom elszöktetni.

Ezen aztán hangosan kacagott mind a kettő.

Leó vállát rángatta.

— No nézd, — szól Brandlernéhez. — Még kinevetik az embert. Nem akarják elhinni, hogy én komolyan beszélek. Engedje uram, hogy önagysága rám figyeljen.

— Serena, kérlek, figyelj a mi barátunkra. Ő igen nevezetes dolgokat fog neked mondani.

Serena Ince vállára támaszkodott egy kezével, másikkal annak jobbját szorítá.

Leó Brandlernéhez fordult, mielőtt hozzá kezdett volna, s azt mondá:

— Milyen szép pár! Milyen kár érte!

— Igenis. Azután ismétlé szavait Serenához. Kár ilyen két embernek ilyen világban elveszni, mint a mostani. Én most csupa prózai száraz dolgokat fogok önöknek mondani. Mikor én az ön férjének ezelőtt pár órával azt az ajánlatot tettem, hogy ossza meg velem vagyonomat, nagy ügyetlenséget követtem el. Majd elmondom, hogy miből állt ez a balfogás. Pedig már akkor ismertem az ő jellemét; mert a véisztörvényszék elnöke sokat beszélt nekem felőle. Elmondta ön férjének múltját, személyes vitézségét, önfeláldozó készségét, önzetlen, nyílt, igazságszerető jellemét. Ezek mind olyan tulajdonok, amikkel az ember ellenségeivé teszi a pályatársait. Áldorfai Incét a katonáin kívül, kiket vezényel, senki sem szereti. Ő nem segít szidni a fővezér híveinek a kormányzót, s a kormányzó híveinek a fővezért. Inkább mind a kettőt védi mind a kettő ellen. Ez hálátlan feladat. Mikor két nagy ember összetűz, vagy az egyiknek, vagy a másiknak a pártján kell állani; mert aki középen akar maradni, azt *skartba* teszik. Áldorfai Incének rég czedressé kellett volna már lenni; de mindannyiszor átugrották. Ő nem fraternizál a nagyhangú emberekkel, nem hízeleg a kormánybiztosoknak, nem pajtáskodik az újságírókkal. Egy ilyen tette, mint a mostani volt, elég lesz arra, hogy valamennyi hírlapban kiküörtöljék, mint hazaárulót, az ellenséggel cimborálót. S el fogja hinni mindenki. Be fogják őt tenni valami városba térparancsnoknak, s ott megáporodhatik, vagy elküldik egy futó hadoszlop élén az ország valamely zugába, s leszorítják tisztességes szín alatt a dicsőség mezejéről.

— Ezt mind tudom — szólt közbe Ince.

— Hanem ez hát csak a legközelebbi jelen. De mi lesz ennek a hadjáratnak a vége? Most önöknek kedvez a hadi

szerencse. Lehet, hogy az önök kormányférfiai megragadják az alkalmat, hogy egy előnyös békét kössenek. Ha így lesz, ennek első következménye, hogy a hadseregnek kilenczized részét hazabocsátják. A tisztikarból csak azokat tartják meg, akik a keretek felállítására és begyakorlására szükségesek. Itt Áldorfai Ince éppen nem jövend számba a szakértő, sokáig szolgált tisztek mellett. S akkor hova megy? — Vagy pedig folytatni fogják a háborút a végletekig. Az iránt nem lehet önnek semmi kétsége, hogy ebbe mármost más európai nagyhatalmak is bele fognak szólani, s önök egy óriási túlerő ellen veszik fel a harcot. Nem beszélek arról, hogy ilyen végnélküli harcban elvégre is az ön kedvese a csatatéren vérezhet el. Ez dicsőség, ez gyönyör. De hátha nem? Az önök ügye vagy győz, vagy vesz. Győzni csak úgy lehet a szövethéző európai abszolútizmus hatalma ellen, ha viszont szövethézik Európa minden romboló elemével. S ha győzni fog azoknak a segítségével, felkavarva minden lángot, mérget és szenvedélyt, ki fog akkor hatalomra kerülni? Ezek a tegnapi látogatók! Ezek megmaradnak, nem vesznek el. Ezeké lesz a konvent, a napi sajtó, az assignaták özöne, a guillotine, önöké pedig, kik vitézek voltak és hazafiak: — a szegény bűnösök szekere, mely a Grévepiacra visz. — És hátha elbuknak? hátha ellenfeleik lábai alá kerülnek! Minő sors, minő végzet vár egy ilyen messze kifénylő alakra, minő az ön kedvese? Legkedvezőbb esetben egy nehéz börtönben eltöltött fiatalság. Gondoljon ön rá, hogy a búcsúcsók még egy szöghajú ifjú arcát éri, s a viszontlátás csókja egy megőszült vázalakét. És közbe a nyomor és üldöztetés gyászéveinek sora. És azoknak a végén egy elrontott jövendő, egy semmivé lett pálya. Gondoljon ön a féltés kínjaira, a kétségbeesés örökkétartó álmaira, miket egy élve eltemetett férjnek végig kell szenvednie, ki szép ifjú nejét idefenn hagyta, a rossz önző világban, ínségnek, csábnak martalékul. Gondoljon ön erre, szép asszony!

Már nem volt mosoly az arcokon.

— És most hallgassa meg ön azt, amit én csábításnak neveztem. Nincs elszökésről szó. Hanem amely percben önnek kedvesét félre akarják tenni az útból, pedig akarják, dicső pályafutását átterelni valami zátonyra — katonák értenek ehhez nagyon —, ön azt mondja férjének : nem engedsz magaddal játszani, megköszönöd nekik a szolgálatot, s ha útjokban vagy, félreállsz előlük, s visszavonulsz, ahogy ezt önérzettel bíró katonák mindenütt és minden időben szokták tenni. És akkor itt hagyok önnek egy betöltetlen útlevelet, láttatozva a francia követség által. Ezt töltsse ki ön, s vigye ki férjét magával Párizsba. A többi aztán az én gondom lesz. Most már nem háladatosságból beszélek. Önérdemből szólnék. Nekem Párizsban üzleti házam van, mely most igen jó üzleteket csinálhatna, ha volna olyan emberem, akiben teljesen megnyughatom. Ezt nehéz találni. Vagyonos üzlettárs nem szövetkezik velem, mert az most a saját kezére is könnyen dolgozhatik, s nincs oka velem megosztani a nyereséget, mit esze és szerencséje ad neki. Szegény embert pedig a sok pénz confundálja. Aki a becsületesség mintaképe volt, amíg kevés pénz volt rábízva, amint egyszerre nagy összegek kerülnek a kezére, elszédül, elbukik ; gonosztevő lesz. A sok pénz méreg annak, aki azt meg nem szokta. Ritkaság, mint a gyémánt, az ilyen ember, mint az ön kedvese. Ez először is visszautasít egy olyan nagy tömeg pénzt, ami egyszerre úrrá tehetné, s amit kínálva tuszkolnak rá. Nem tartja azt megérdemeltnek. Másodszor visszadob egy gyémántot, s azt mondja : „Mit szólna hozzá feleségem, ha azt meglátná rajtam?” És harmadszor, mikor ezt a feleséget a véletlen karjai közé hozá : a világ urának képzeli magát. Ilyen embert keresek én régóta, meg egy ilyen asszonyt hozzá. Ez nem fog az én pénzemnek csatornát nyitni a Mabilé-ba. Erre rábízhatom a párizsi házam igazgatását. Egyszerű feladat az. Nem kell hozzá egyéb, mint becsületesség és pontosság. A vállalkozás az én feladatom, az ügyvezetés az alárendelt hivatalnokoké. Üzlettársam

semmi más, mint egy ember, akire üzleti titkaimat és pénztáram kulcsait rábízhatom. S ezért van negyvenezer frank évi fizetése és tíz százalék a tiszta nyereségből. Elvégeztem. — Mit szól ön ezekre, uram?

— Feleségemhez beszélt ön. Feleljen reá ő.

Serena hosszasan szemébe nézett Incének, mintha engedelmet akarna tőle kérni, hogy az ő gondolatait elmondhassa. Mert hisz ők együtt szoktak gondolkozni, s ha tartományok feküsznek is kettőjük között, lelkeik mindig együtt járnak.

Azután hozzáfogott a nehéz felelethez.

— A csáb erős, a kísértés nehéz, elismerem. Semmit azokból, amiket ön elmondott, megcáfolni nem tudok. Minden úgy van és úgy lehet meg, ahogy ön mondá. És mi mégis maradunk azok, akik vagyunk. Hívei egy úrnak, aki nem jutalmaz, hívei a sírig, a börtönig, a kétségbeesésig. Ez az úr : a mi zászlónk. Ez a zászló adott bennünket egymásnak. Ez üldöző harc, e vérrel hintett föld, e jajkiáltással teljes éj kötött bennünket össze. Enélkül soha egymásé nem lehetünk volna. És nincs az a bűnbocsátó hatalom a földön, mely fölmentsen bennünket, amiért szeretni mertük egymást ; egyedül e zászló árnyékában lett az erénnyé, kötelességgé, ami minden más helyzetben bűn volna és szentségtörés. Ez a kard férjem oldalán, mikor a hazát védelmezi ellenség ellen — védi a mi mennyországunkat is a poklok és az irigy emberek ellen. E kard nélkül férjem nem más, mint egy hitehagyott lelkész, ki eltávozott szent hivatalátul, oltárátul : egy földi teremtés szerelme miatt. Az ő babérkoszorúja az én menyasszonyi mirtuszkoszorúmmal van egybefonva ; ha elhull az egyik, elhull a másik. Minden, ami nekem drága : férjem szerelme, női becsületem, anyám végszavainak titka, Isten bűnbocsánata, itt van e tépett zászló árnyékában, s azért mi ketten e véres mezőn, e folytonos vihart, e halálkereső életet el nem hagyhatjuk, míg csak egy dob pörög, míg csak egy fegyver dördül. És mivel mindazon rémségek igazak és bekövetkezendők,

amiket ön, uram, jó barátom, elmondott ; ez nem arra fog engem indítani, hogy férjemet elvigyem e rossz helyéről, hanem arra, hogy én is odamenjek ezentúl, és soha egy órára se távozzam el tőle, míg a veszély tart. A nők leleményesek. Hátha a legnagyobb bajban én tudom őt megszabadítani? S ha nem tudom ; együtt veszhetek el vele — s ez is öröm lesz. — Hová vezet e harc? Istenség titka az! De mi lenne a hazából, ha minden ember azt kérdené : mi lesz én belőlem, ha odamegyek? A közvitéz, mikor a mocsár partján száraz kenyerét eszi estebédre, s azt a vizet issza hozzá, melyben sebét kimosta elébb, nem kérdezi : „Mi lesz belőlem, ha bénán kerülök haza koldusnak, leégett falumba?” hanem amint meghallja a riadót, elfeledi kapott sebét, fegyverét ragadja, s megy zászlója után ; — hát a vezérek, kiknek nevét a dicsőség koszorúzta meg, azok kérdezzék : „Mi lesz mibelőlünk, ha el találunk bukni?” Mi lesz mibelőlünk? Vértanúk lesznek belőlünk! Nem tudtátok-e ezt, mikor a legelső trombitaszóra felkötöttétek a kardot? Ezzel a kulccsal csak az előrenyíló ajtót lehet kinyitni, a hátatok mögött becsukottakat soha többé. Ha féltetek elveszni, merjetez győzni! Én nő vagyok és hitvestárs. Én inkább akarom férjemet megsíratni, mint miatta pirulni. Inkább akarom, hogy üldözzenek, mint hogy kikerüljenek. — És én hiszek zászlónk győzelmében. Ez a hitem egyenrangú a feltámadás, az üdvözülés, az örök élet hitével. — De készen vagyok az elveszésre is, annak minden rémalakjában. Jöhet ránk a szájhősök rémuralma, azokat megvetem, s ha bohóckodásuk hatalma a vérben fog is gázolni, nem félek tőlük. Vihetnek a nyaktilóhoz. Én is tudom odáig a „Szózatot” énekelni, mint a gironde asszonyai a Marseillaise-t. S ha hosszú élve eltemetés vár arra, akit szeretek : viselni fogom érte a gyászruhát addig, míg sírjából visszatér. — Azon családdhoz tartozom, melynek asszonyai egy egész életen át tudtak szenvedni azokért, akiket szerettek — és boldogok voltak.

Aldorfai Ince nem tudott szólni a könnyektől, magához karolta kedvesét.

Szíve beszélt annak ajkairól. Mind, mind azt mondta el, amit ő kigondolt.

— Leteszek róla, hogy önöket megtértsem. Hisz itt a nő az elsőrendű vétkes! — Javíthatatlanok. — Egy nő, akinek semmi kívánsága nincs.

— Óh, van, óh, van — rebege Serena, s ismét csak férjére nézett. Szemei elárulák, hogy igen nagy az, amit óhajt. Tőled kell azt kérnem ; de te egyedül azt meg nem adhatod.

— Szóljon, mi lehet az? — sürgeté a bankár. Azt hitte, hogy mégis olyasvalami lesz az, amit ő is segíthet elérni.

— Mi lehet az? — kérde bámulva Ince. — Amit úgy óhajtasz, s amit én megígérhetek, de meg nem adhatok.

— Azt a kis falut szeretném újra látni, ahol anyám sírja van. Oda szeretnék hozzá menni teveled. Elmondani neki : itt vagyunk, egymásé lettünk. Isten megengedte, Isten parancsolta nekünk, hogy egymást szeressük. Nyugodjál mármost békével, és légy üdvözülve.

— Óh, én szerelném, elviszlek oda! — sietett kedvesét biztosítani Ince, s kezeit csókolá örömeiben. — S ne hidd, hogy ígérek valamit, amit meg nem adhatok. Az imént hallád, hogy egy futó hadoszlopot akarnak rám bízni, azért is, hogy a hír mezejéről eltávolítsanak. Én tudtam ezt, s eddig elutasítám magamtól e megbízást. E hadoszlop feladata lesz a Bakonyt az ellenféltől kitisztítani. Most már elfogadom e feladatot, mely engem a dicsőség útjától megfoszt, de téged anyád hamvaihoz elvezet.

Most aztán üdvözült volt a nő.

— ... Hagyjuk őket magukra — szólta Brandlerné.

— ... Milyen koldus vagyok én ez emberekhez képest — monda Walter Leó.

VISZONTTALÁLKOZÁS

Áldorfai Ince elfogadta a főparancsnokságtul neki ajánlott küldetést : amint a Duna jobb partját elhagyja az ellenfél, egy különvált hadcsapattal a Bakonyba nyomulni előre, s onnan az ellenfél megszálló csapatait kizavarni.

Amíg fegyvertársai a felszabadított Pest örömmámorától ittasulni siettek, vagy a nagysarlói babérokat tépték, addig neki feladata lett egy névtelen ellenféllel dicsőségtelen harcokat vívni. Historiographot sem adtak mellé.

Hanem azért, hogy e megbízást oly engedelmesen vállalta, jutalmul kinevezték alezredesnek, s kitüntetésül megkapta a nemzeti érdemrendet, az ezüst koszorút piros szalagon.

Hiszen a rábízott feladat harcias része nem volt a terheesebb. Előre látható volt, hogy hadoszlopának puszta megjelenésére rögtön felkerekednek a Bakonyban portyázó ellen csapatok, s nem várják be, hogy Noszlopy és Mednyánszky szabadcsapatai közé hármas kereszttűzbe szoruljanak : Horvátországig meg sem állnak. De ami nehéz volt Áldorfai Incének : az, hogy a Bakonyon keresztül az út a *-i zárda mellett vezet el. Amellett végig kell haladnia, akárhonnán támadjon is. A dudai út pedig éppen a kolostor előtt visz el.

Hogyan menjen el a kapu előtt, melyen belül egykor otthona volt : fogadott világa, amibe szent eskü zárta körül?

Éjszaka, nesztelenül vonuljon-e át előtte, mint orv, mint szökevény, aki fél, hogy meglátják onnan belülről?

Vagy teljes katonai pompával, dobpörgés, trombitaharogás között vonuljon végig ablakai előtt, tomboló paripáján ülve, s büszkén tekintve alá a kapuban levett kalappal álló ősz atyákra?

Vagy egyenesen betérjen hozzájuk, joviális víg kedvvel, daliás merészséggel, mintha mindennek úgy kellett volna történnie; felverje a folyosók csöndjét sarkantyús léptekkel s asszonyruha-suhogással és bemutassa nekik, akit magáévá tett: „Ince ez a feleségem!” A nagy idők tréfája ez!

Úgy szerette volna kitalálni, vajon gondol-e erre Serena is, s vajon mi az ő óhajtása? Hisz ők mindig együtt szoktak gondolkodni.

Nem szóltak egymásnak e tárgyul egész addig, amíg *-ig nem jutottak. Harc csakugyan nem volt sehol. Közeledésük híre kisöpörte a tért.

Mikor *-re bevonult a hadcsapat, Ince a vendéglőben szállásolta el magát.

Az egész úton azt a kopott foltos atillát és köpenyt viselte, mely a téli hadjáratban kiszolgált. Itt azt mondá Serenának:

— Add elő új egyenruhámat.

Mikor alezredesnek kinevezték, akkor készítette e díszöltönyt, széles aranyaszománnyal gallérján, kézhajtókáin.

Most vette azt fel először. Olyan délceg volt benne! Szép sötét szakáll köríté arcát. Felkondorult bajusza emelé daliás tekintetét.

— Tűzd ide fel az érdemrendet.

Serena maga mindig csinos volt. Viselete egyszerű, de tiszta. Nőknél a tisztaság olyan, mint az éltető lég: nem tudnak anélkül lélegzetet venni. A szenny a nőiség rovására megy.

— Nyújtsd karodat — monda Ince — látogatóba megyünk.

— Oda? — kérdé Serena.

— Igen. A kolostorba. Helyesled-e ezt?

Serena megölelte a szóért férjét.

— Lelkem legforróbb óhaját találtad ki ismét. Ez a teher nyomta lelkemet örökké. Köszönöm, hogy megszabadítsz tőle.

S megindultak karöltve a kolostor felé.

Vártak rájuk.

Nehéz szívdobogással közelítettek a kapu felé.

Ott a nyitott csarnok alatt álltak a kolostor atyái : középett az agg apátúr.

Ince fölemelte kardját, hogy ne csörömpöljön a kövezeten.

Az ősz apát hajadonfővel volt, még kis bársonysipkája sem takarta fejét. Eléjük lépett.

És azután két kezét Ince felé nyújtva, rebegé meghattottan :

— Üdvözlégy, fiam!

S aztán Serenának nyújtá kezét, de szótlantul. Ennek nem tudott nevet adni.

Serena lehajolt a hozzá nyújtott kézhez, s tiszteletteljesen megcsókolta azt.

Ekkor aztán kitalálta a nevét.

— Üdvözlégy, *leányom*.

Nőnek, feleségnek, *asszonynak* nem nevezhette őt ; leányomnak igen. Amazt tagadja VII. Gergely bullája, emezt diktálja a szeretet vallása.

A szemrehányásnak egy sugara sem volt szelíd tekintetében.

— Legyetek e ház vendégei, kedveseim — monda nekik, s felvezette őket a márványlepcsőkön a számukra elkészített szobákba.

Külön ajtaja volt mindkét szobának a folyosóra, s egymásba nem nyíltak azok.

A gvardián elhozatta a fogadóból úti poggyászatot, külön a férjét, külön a nőét. S aztán magukra hagyták őket.

Nem volt sok beszéd köztük. Mindenki magában iparkodott kitalálni a vele találkozó gondolatait, s magában felelni meg azokra.

Mind a két szobának az ablakai arra az udvarra néznek, melyből ama négy óriási fenyő nőtt túl a kolostor tetőzetén. Mennyi háborgó eszméje volt Incének e cembrák sötét lombjai közé eltemetve! A nő előtt mindez elrejtett eszmék fel-elevenültek, olvasott belőlük.

Nem volt e helyen sok beszéd ; a talányfejtő ész magyarázta a hieroglifokat.

Az atyák észrevették az ismeretes ezüst feszületet Serena nyakán, melyet azelőtt Ince viselt. E helyet cserélt ereklые hieroglifjében egy egész élettörténet volt megírva.

A hosszú mély vágás a férj homlokán ; az érdemrend mellén ; a főtiszti aranyhajtókák mind megannyi hosszú regéket mondtak el a tegnapi és a ma között történt eseményekből.

Amit nem értett még valaki, azt magyarázta a nő tekintete. E bánat saját boldogsága fölött ; e szemérem a hű ragaszkodásban ; e bizalma a félelemtől üldözöttnek összefüggővé tette a nagy rejtélyt.

Fél óra múlva látogatást tettek együtt az apátúrnál, ki akkor a perjellel és a gvárdiánnal együtt felhívta Serenát, hogy tekintse meg a kolostor helyiségeit.

Legelőször elvezették őt a kertbe. Megmutatták neki a hosszú sétányt, hol Ince annyiszor tanulva sétált, kis külön kertjét és benne a szegfűveket, amiket Ince ápolt egykor. Most is nyílnak. Serena remegett azokból egyet is leszakasztani. Nem az övéi többé!

Azután elvitték a tanterembe. Itt áll a katedra, melyről „hajdan” Innocentius szónokolt. A kézikönyv most is ott van rajta, ugyanarra a lapra nyitva, ahol ő utolsó lelkesítő előadását félbeszakította : a mohácsi vésznél. Erről a lépcsőről szállt le, hogy oda törjön fel, ahol most áll.

Azután felnyitották előtte azt a szobát, melyben Innocentius lakott egykor.

Ince saját szívének hevüléséből. érzi, miket kell most átgondolnia a nőnek, ki karján csüggyve lép be e szobába?

— Itt az íróasztal, melyen nagy művét befejezetlen töredékül hagyta. A pók beszötte a tintatartót. Itt függ a fogason fehér öltönye, a fekete scapuláréval. A sár, mely fehér szegélyeit lepi, nem tisztátalanság nyoma; hanem emlék egy zivataros éjben egy haldoklóhoz tett utazásra. Itt vannak az apró faragványok, amikkel üres óráiban bíbelődött. Itt fűvészkönyve, rajzalbuma amott. És ott ama fülkében áll imazsamolya. Rajta az imakönyv. A felnyitott lapon egy száraz balzamita levél. S itt a függönytől takartan írta a Boldogasszony képe, kihez naponkint imádkozott. A függönyt félrehúzták róla.

Itt Serena nem bírta tovább érzelmeinek súlya alatt állva maradni. Le kellett roskadnia térdre azon imazsamolyra, és összekulcsolt kezeit ama könyvre terjesztve, homlokát lehajtani rá és zokogni hosszan, keservesen. És aztán mikor kisírta magát, könnyört esengő könnyes arcát felemelé ama mosolygó képhez.

Nem lehetett-e megérteni, miről imádkozik?

— Bocsáss meg nekem, hogy felszentelt lovagodat, én, nyomorult halandó lélek, elraboltam tőled!

Az apát szelíd mosollyal tekintte hol a képre, hol a térdeplőre.

E mosolynak ez volt az értelme:

— Mennyire hasonlít hozzá! Maradjon az örökké!

Ince küzdött magával. Büszkesége öntudata fennállva tartá; de utább lelke egészen elveszett e nő könnyes tekintetében. Elfeledé, hogy katona: elfeledé, hogy mi történt a bánnyavárosi leégett házban? Térde meghajolt, s ő is odarogyott neje mellé, s megcsókolá azt az otthagytott imakönyvet.

Mennyi szó volt ebben a csókban!

S mikor ott térdepeltek egymás mellett, az ősz apát fejükre tevé kezeit szóttanul.

De e szóttlanságban e mély értelem volt :

— Én titeket feloldalak . . . Téged, fiam, esküd nem köt hozzám többé ; de áldásom kötni fog hozzád örökké.

— Ámen — rebegek az atyák, amidőn a térdeplők fölkeltek az imazsámolýról.

Serena elpirult arcát összekulcsolt kezei mögé rejtve fordult férje felé.

E néma tekintet ezt mondá :

— És mindezt én értem hagytad el! Egy *menyországot* cseréltél el egy *asszonyért!*

És a férj megérté e néma gondolatot, mert keblére ölelte a nőt, ott a kegyes atyák és a boldogságos szent szűz színe előtt, s arcát nemes hévtől ragyogóan emelte ég felé. S e tekintetben ez a felelet volt :

— Isten hallja meg gondolatomat : én *nyertem* velem!

— — — — —

Csak egy napot tölthetett Serena a kolostorban.

Ez az egy nap is elég volt neki, hogy át bírja érzeni az áldozat nagyságát, melyet Ince szerelmének hozott : hogy megértse a küzdelmet, melyen át odáig vergődött, ahol szerelmét meg kellett vallania.

A kolostor atyái még most is úgy szerették Incét, mint mikor még az ő fiuk volt. A hitből kitérés, a fogadalom megtörése nem bírta elfojtani szívükben a hajdani kegyeletet. A hős név, mit magának kivívott, sérthetlenné avatta őt.

Szerették. Elnézték tettét. Megbocsátottak neki.

Minden szó, minden tekintet ezt árulá el.

De Serena többet kívánt még. Neki nem volt elég a szeretet, bocsánat, elnézés. Ő igazolni akarta férjét! Fölmentést kívánt számára.

Másnap reggel, mikor a vének ismét összejöttek, vendégeikkel, Serena így szólt az apához és a vénekhez :

— Atyáim! kik menedéket adtatok férjemnek egykor : adjatok azt nekem most. Hadd hagyjam itt lelkem terheit nálatok. Meg akarom gyónni bűnömet, mely szent-ségtörővé tett és rablójává a szent helyeknek. Halljátok meg azt mindannyian és oldjatok fel vagy ítéljetek el engem. Csupán engem, mert a bűn az enyém. Ő csupán áldozat.

És akkor elmondta a vének előtt a történeteket, szerényen, igazán, nem szépítve, nem nagyítva semmit. Ince legelső megjelenését a protestáns paplakban ; a másodszerit haldokló anyja ágyánál ; a találkozást a manswörthi harcban, a hosszú táborút küzdelmeit, keserveit, céljait, egész addig a réméjszakáig, melyet a bizonyos halállal fejük fölött végigéltek a kárpáti romlakban, midőn a pap, ki őket összeesketé, egy perc múlva a tűzoszlopban ment föl az úr elé, számot adni azért, amit tett az ő nevében. És aztán a csodaszertű megmenekülést. A föld keblén keresztül ; a síron keresztül egy új életre. Ők azt hitték, hogy útjok az égbe vezet, s csak a föld másik oldalára vezetett az.

A vének meghatottan álltak a nő előtt, kit az ihlet és a szavak igazsága papnői magaslatra emelt.

— Isten akarta ezt így . . . — rebegek egymás után.

A nő fel volt oldva.

A férfinak : ah, annak számára nincs feloldás. Aki mérés kézzel választotta magának az életet, majd megkapja az életnek a viharait is. Neki át kell menni a vészek tisztító-tüzén. S ha volt ereje az örömök legfenségesebbjeit a sors kezéből kicsikarni : kell erejének lenni majd a nagy csapások elviselésére is. Férfi számára nincs indulgentia, nincs absolutio. Az ő bírója a balsors.

Az út tovább vezetett a Bakony mélyébe ; az előhaladott csapat mindenütt csak hűlt helyét találta már az ellenfélnek. Úgy látszott, hogy az egyszerre elhagyta a ránézve veszedelmes tért, az erdőt, hol a támadó minden rejteket, hegyszaka-

dékot, mély utat ismer, míg a védő egy nagy tömkelegben találja magát ugyanott.

Ince századosaira bízta a csapatok vezényletét, kijelölve a helyet, ahol ismét csatlakozni fognak. Egy lövészcsapat feladata volt a dudai hegyszorost felhajtani. Ezt maga vezette.

A hegyháton keresztül még mindig csak gyalog lehetett járni.

Még nem tölt le egy év, hogy Ince és Serena együtt jöttek végig ezen az úton. Akkor a kétségbeesés sötéttségével lelkükben. Most mint boldog pár térnek vissza rajta. Milyen hosszú volt akkor ez az út, milyen rövid most!

Minden útba eső emlék megszólítja őket.

— Emlékszel-e még e mohos kőre? itt leültünk pihenni. Mit mondtál akkor?

— Emlékszel-e erre a forrásra itt az odvas kő alatt? Ittunk belőle s azt találtuk, hogy keserű ; pedig hiszen édes.

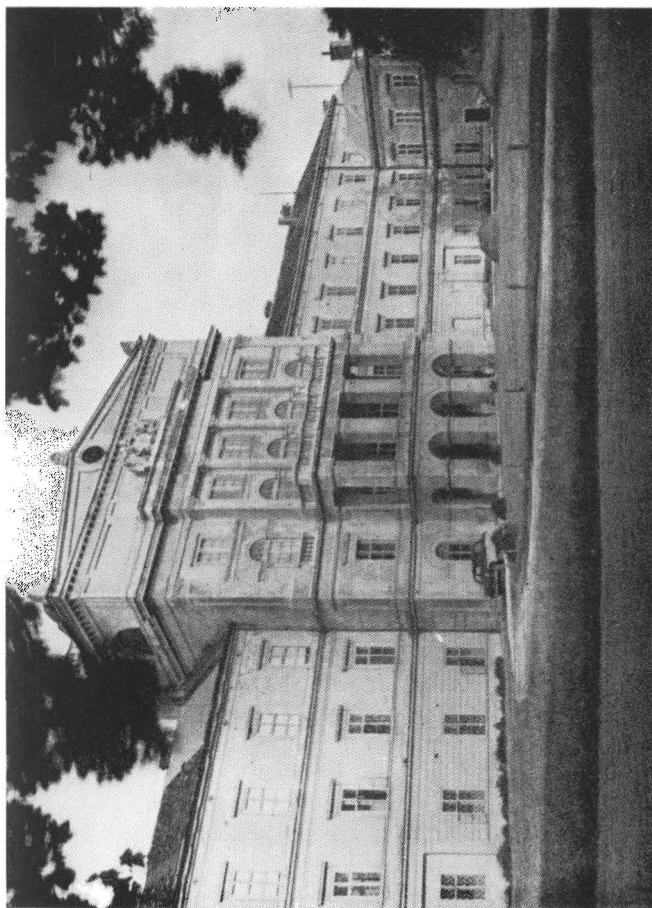
— Emlékszel-e erre a pagonyra, ahol annyi füzéres piros bogycs volt akkor? Azt mondtad, hogy meg ne kóstoljam, mert mérges. Nézd : pedig a gyöngyvirág magja volt az ; most tele van gyöngyvirággal a haraszt.

És aztán odafutott a nő, s teleszedte az ölet azokkal az ártatlan mézillatú fehér virágokkal, amik oly méreggyümölcs-csé válnak őszre. Úgy illett azokból egy bokréta a honvédkalpag rózsája mellé!

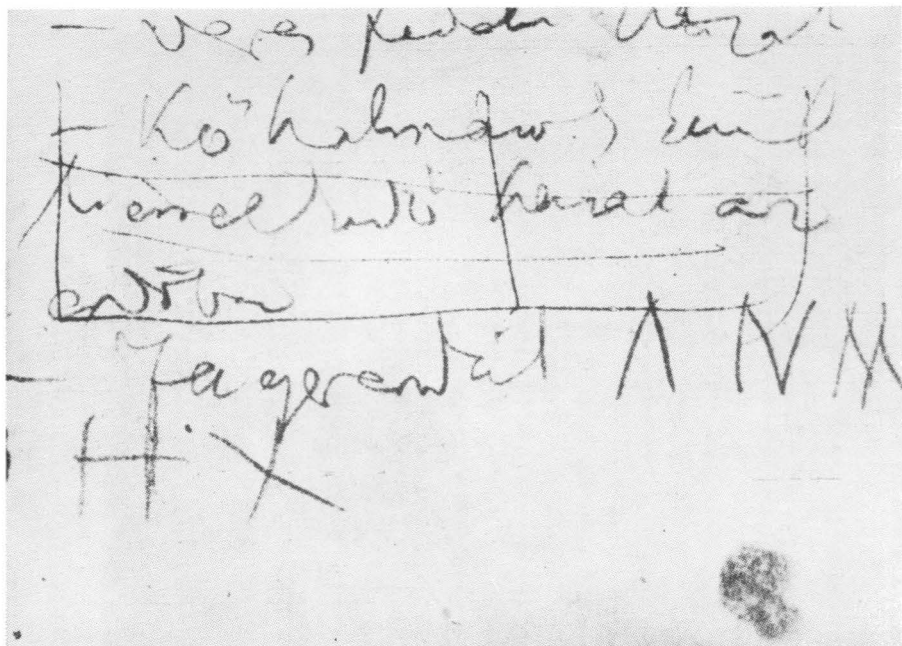
Majd eljutottak ahhoz a meredek sziklafalhoz, ahol a kísértő árny beszélt Incével.

Ott megálltak a meredek szélén, s nem is kérdezték egymástól : „Emlékszel-e még?” A nő átkarolta férjét, és félve látszott őt visszatartani, hogy le ne szédüljön a mélybe.

Ah, akkor az a gondolatjuk volt, hogy együtt abba az örvénybe leugorjanak, s mint megijedtek egymás szeméitől, midőn mindketten ugyanazt a gondolatot olvasták ki azokbul. Mint borulnak egymás keblére most! Mint keresik egymást szemekkel, ajkaikkal!

A zirci apátság főépületének mai képe

A Jókai-noteszek egy lapja a regényre vonatkozó feljegyzéssel

— Siessünk. Anyám vár!

Amint a lövészcsapat trombitaharsogása aláhangozott a sziklaútról, egész Duda lakossága kiszaladt messze eléjük. Ifja, véne, asszonya, férfia ujjongott, tombolt örömeiben.

Incének üdvözlő beszédet is kellett meghallgatni, amit bíró uram tartott hozzá, aminek az volt az érdemleges tartalma, hogy lesz minden, csak tessék beszállásolni magukat a vitez uraknak.

Pedig hát szegény „Dudaiak nem élhetnek, hacsak szent nem égetnek”.

Incét generálisnak titulázták. Mondta, hogy ő csak alvezredes. Megalkudtak vele egy „ezredesbe”.

A feleségét mindjárt megismerték. Kezet is csókoltak neki. Ah, az áldott jó Serena kisasszony! Most már méltóságos asszony. De fölvitte az Isten a dolgát!

Hanem Incét nem ismerték fel e katonaöltönyben, szakállasan, bajszosan. Az asszonyok mondogatták fennhangon : „De szép ember a lelkiem adta!”

Nagy volt a bámulásuk a jó embereknek, mikor Ince egyiket-másikat nevéen szólította, s emlékezteté a Sió melletti, *hajécétra*, a fehérvári nagy *petekre*. Még akkor sem hajaztak hozzá.

— Hát kurátor uram hová lett?

(Hogy még azt is ismeri!)

— Az nem jöve el. Magyarázá a bíró. Az nagyon csendes ember most. Amióta megijesztették. Gerillákat vezetett az erdőn keresztül ; aztán a császáriak elcsípték, Krikszkritt elejbe állították, kötélre ítélték ; már a nyakán volt a hurok, akkor kegyelmezték meg. Azóta nem megy sehová. Mindig a parókia udvarán ül.

Ince pihenőt rendelt a csapatnak, bíró uramra rábízta, hogy amit a szállásmesterek rendelni fognak, kész fizetésért teremse elő. Azzal előrebocsátá a csapatját. A nép asszonyai, leányai törték magukat, éljent visítózva a hon-

védék nyomában, a gyermekek cigánykereket hányva vontak előttük.

Ince és Serena a temető felé vették útjokat. Ez volt az ő jövetelük célja.

Könnyű volt rátalálni a sírra. Annak volt egyedül keresztje — a többi fejfák között. Még rajta volt a tavaly ráakasztott koszorú : az immortellek, szalmavirágok még színeiket sem hagyták el. A sír szépen be volt fonva friss pázsittal, s sűrűn ki volt hímézve a temetők pompájával, a sötétkék kigyójácintokkal és a sárga csillákkal (scylla). Az a kis kereszt pedig be volt lepve sűrűn a kis apró helix fajú csigákkal, amik a völgyben milliósámmra teremnek. Olyan volt, mintha gyöngyökkel lenne kirakva. A természet fényűzése gyönyörű!

Akkor nem sírt a leány, mikor egyetlenét a világon e sírba letették. Most már kivehette részét az eltett fájdalom-bul. Most már volt, aki osztozzon benne. Most már lehívhatta az égből zokogásával az üdvözültet : hiszen öröme volt, amit azzal megoszson, hogy a mennyország gyönyöreit szaporítsa vele.

— Mondjátok meg neki, ti őrtálló virágocskák! mondjátok meg neki, ti örök fűszálak! Mondjátok meg neki, ti soha el nem múló kagylók ; hogy itt volt leánya, szívetől szakadt gyermeke ; boldogan : szeretve, megdicsőülve. Nyugtassátok meg szelíden alvó porszemek, az ő drága hamvait : lehetővé lett a lehetetlen. Üdvösség lett a kárhozatból ; a kétségbeesés titkából a boldogság dicsekedése támadt. Halld meg, te drága por a földben, te tiszta szellem az égben : leányodnál nincs boldogabb nő a földön, nincs szeretettebb, nincs büszkébb nő a földön. Halld meg, te csillagsugárrá váló lélek, te virággá váló por, hogy leányod boldogsága, üdvössége oly nagy, hogy azt egy hosszú élet minden szenvedése nem törülhetné el többé. Halld meg : és imádkozz érettem odafenn. A tiszta szent szűz előtt légy szószólója gyermeked-

nek. Ő adta nekem ezt a kincset. Úgy fogom azt megőrzeni, mint az ő oltáráru elhozott szentséget. Megőrzöm ezt a nekem adott kincset lelkemnek minden erejével mindentől, ami reá homályt vethetne ; hogy mikor egyszer tündöklő arca elé jutunk odafenn, azt mondhassam neki : „Miasszonyunk ; ilyen fényes volt, mikor nekem adtad, ilyen fényes most, mikor neked visszaadom!”

Ince felölelte a földről a szent eksztázisban őrjöngőt, ki ott a fűszálakat csókolgatá, mikre férje rátaposott, s engesztelte őket, hogy ne haragudjanak az ő kedvesére azért.

Ha el nem viszi őt erőszakkal onnan, az a nő megtébo-lyodik ott.

Mikor aztán gyöngéd kényszerrel eltávolítá őt a sírkertből, amint annak a kapuján kiléptek, már akkor a túlboldog gyöngédség ragyogott könnyein keresztül. Olyan volt kedélyének ez indulatkitörés, mint a tavaszi égnek a zivatar : feléled utána.

A temetőből a hajdani lakóház felé indultak.

Hajh, ez nem olyan mosolygó kép, mint az „Isten szántó-földje”. Egy elhagyatott kert szomorúbb látvány, mint egy temető.

Ahol egykor a pompás nagy káposztafejek nőttek és gondolkoztak, most embermagas laboda burjánzik ; bűzölő növényproletárok, miknek szaga mérge, érintése szenny, ragadós magja utálat, foglalták el a sok éven át művelt földet, dobzódva a kiirtott arisztokraták örökében. Szamárlapu, disznóparéj, kutyatövis, koldusdió, fává nőtt ott : senki sem irtotta most ki. A kuszált folyondárszövevény között nem lehetett rátálni az elfojtott levendulabokrokra. Zöld pázsittal csak az út maga volt benőve. Máskor ez volt tisztára gereblyélve mindig.

A kis faházba alig lehetett belépni a bozóttá nőtt maszlagtól. Mintha bosszút akart volna állni azért, hogy mindig

irtották a fajtáját a kertből, a méhek miatt, amiket virága elbódít.

Szegény Sós Márton rezidenciája még egy fejedelmi pompával szaporodott meg. Teleszótték a pókok selyem szőnyegekkel. Jó volt ott nekik. Az eresz alatt emberfőnyi darázsészkek csügtek.

A takarótalan hárságyon ott hevert még a hajdan vánkoslul szolgáló ócska vén könyv : téli hólétől szívárványossá penészedve. Az ágy fölött függött egy tenyérnyi kis rámában egy sziluett. A lévita képmása. Valaha pápai diák korában nyírta azt számára ollóval valami vándorművész. Rá lehetett ismerni róla.

Serena levette azt onnan. (Nyilván senkinek sem kellett.)

— Ezt nekünk kell megőriznünk ; ez a mi ereklyénk.

Azután felállt egy feldöntött Dzierdzon-kasra, s kezével benyúlt a kis faháznak két gerendája által képzett mélyedésbe. Arca felderült, mikor megtalálta azt, amit keresett.

Egy papírba göngyölt csomag volt az, sokszorosan átkötözve galanggal.

— Ez az én örökségem — szólt szelíden mosolyogva Incének.

— Mi az?

— Fogjad.

— Hogy nem arany, azt a könnyűségéről érzem.

— De többet ér az aranynál. Majd megtudod azt egyszer.

Serena eltette a szerény csomagot oldaláról szíjon függő kis táskájába. S hagyta Incének találgatni, hogy mi lehet az, amit ő érdemesnek tart e helyen felkeresni, örvendeni megkerülésének, s amit örökségének nevez?

Ha megmondta volna neki Serena, hogy mi „van” benne, hogy kacagott volna rajta!

S ha megmondta volna neki egy csillagjós, ki jövődőt lát, hogy mi „lesz” belőle? Hogy sírt volna rajta!

Semmi... és minden...

Ince is hordott magával egy rejtélyes bőrtokot ; mely a hadjárat alatt mindenütt vele járt, soha le nem került a nyakából. Némelyek azt hitték, hogy egy nagy távcső van benne, amivel az ellenséget három mérföldnyiről meg lehet látni ; mások azt mondták, hogy azok a mesés térképek vannak benne, miket a katonai kormány egyetlen példányban őriztet a budai várban. Nem volt pedig abban sem az egyik, sem a másik ; mert abban a dudai község matrikulája volt összegyöngyöltve. S ez nemcsak a dudai községre nézve kipótolhatlan kincs, hanem Incére nézve is. Most hazahozta azt.

A kertből az ismeretes úton a méhesen át szándékozott Ince az udvarra jutni. De tapasztalá, hogy az az ajtó most be van zárva. Az ajtó hasadéknál bátran át lehetett az udvarra látni. Az is olyan szomorú hely volt, mint a kert. Telenőtte azt a seprű-libatopp ; a gazdasszonyt gyászoló udvarok gaza. A háztetőn a galambok helyét csiripelő verébsereg foglalta el, s a ház oldalán egy pár nagy varangy tesz megújított kísérletet a vakolatvedlett falra felmászni. A sűrű laboda között jár alá s fel egy férfi, hosszú bot a kezében. Ez a kurátor. Mindennap eljön délelőtt-délután megnézni a parókiát, hogy csakugyan valósággal üres-e még? kívül mekkorát hullott a vakolat? belül mekkorát nőtt a penész a falon? az egérlyukak hányal szaporodtak? a darazsak hány réteg sejtet raktak már az ablak szemöldökfájára? Semmihez hozzá nem nyúl. Meghagyta neki a lévita, hogy amíg ő haza nem jön, semmihez a háznál hozzá ne nyúljanak. Nem is tették. A bútorok zölddek már a penésztől ; a belépőt a régi ruha szaga fogadja, s hosszú pókhálók csüggnék alá a gerendákrul, megvastagodva a mindentüvé beható portul.

A kurátor megállt, és arrafelé fordult, mikor a kertajtón a dörömbözést meghallá ; de nem sietett oda azt kinyitni. Azután azt is elhallgatá, hogy valaki hogy vesződik a zár

nyitogatásával. Próbálgathatja azt! Furfangos egy strata-
géma az : még a korábbi lévita készítette. Számológárnak
nevezik. Három vaslemez van kívül is belül is, s azon egy
fogas rúd megy keresztül. Aki tudja, hányat kell fordítani
jobbra-balra mindegyik lemezen, annak kinyílik a zár ; aki
nem tudja, elforgathatja ítéletnapig.

A kurátor hátradült a botjára, tenyerébe fogta az állát
s hallgatta hidegvérrel, hogy forgatják azt a kinyithatlan lakatot.

Egyszer aztán felnyílt az ajtó. Serena ismerte a zár titkát.

Először azon bámult el a kurátor, hogy tudta azt valaki
felnyitni. Azután meg az elszörnyedés hangja tört ki belőle,
mikor Incét és Serenát karöltve az udvarra lépni látta.

— Hüh! . . .

Ez ráismert Incére rögtön, dacára megváltozott arcának
és egyenruhájának.

— A barát meg a papkisasszony — dörmögé ijedten Ince
jó nap kívánására.

— Elmúlt az, jó öreg — szólt Ince nyájasan. — Most al-
ezredes vagyok, s férje az ön egykori kisasszonyának.

— De hogy lehet az? — szólt az, fejét hitetlenül lógázva.

— Biz öreg, az egész Isten hírével történt ; itt hozom a
község matrikuláját ; abból majd megláthatja. Tudom, ke-
resték azóta.

— Magával vitte a lévita, hogy beleírja, ha valaki ott a
táborban elesik közülünk. Hát ő mikor jön haza?

— Otthon van már : az ő atyjánál, a paradicsomban.

— Uram s én istenem!

Ince átadta a kurátornak az anyakönyvet.

Az kigöngyölté azt, s amint az utolsó lapjára nézett,
bámulattal csóválta a fejét, s újra meg újra elolvasá, s aztán
szótagolta az odaírottat : „Áldorfai Ince, helvétiai hitvallású
evangélikus, őrnagy”.

— Nagy dolgok történnek a világon! Harmadéve itt jött
be ugyanezen az ajtón, fehér-fekete palástjában, s én meg

nem akartam beereszteni a paplakba. Csodálatos világ. És most katona! Pedig milyen szépen tudott prédikálni! És Serena kisasszony az ő felesége! És a levita eskette őket össze. És ez meg meghalt. Csodálatosak az isten útjai!

Ekkor aztán felnyitotta a kurátor az ajtót, hogy lépjenek be a házba.

Értelmes ember volt : vette észre a fájdalmas hatást, amit az elhagyottság látása költött Serenánál.

— Biz itt pusztulásra vált minden. Nincs asszony a háznál. Valljuk meg az igazat, férfi sincs a háznál. Közél egy éve már, hogy nincsen lévitánk. Mind vártuk, hogy visszatér a régi. S íme meghalt.

Ince sietett Serenát kivinni ezekből a szomorú szobákból ; benn a kísértetes emlékek járták a halott-táncot, a nekik való lidércnyomású bűzben. Az ismerős bútorok, miket a zöld penész befogott, magok is halottaknak tűntek már fel. Jobb lesz odakinn a nagy szederfa alatt a régi kőpadon leülni, a malomkő asztal mellé.

A kurátor megköszönte szépen, hogy az ezredes úr nem restellte a szegény falu anyakönyvét magával hordani s nekik ide elhozni. Bizony nagy híjjával voltak. Úrvacsoráját felvenni csak eljárhattak a harmadik faluba sátoros ünnepen ; ha születés vagy halál volt a faluban, el is hozathatták onnan a papot : de nem volt matrikula, ahova az a megjöttet és elmentet beírja.

S mind ennek az volt a vége, hogy rossz világ van most. Hogy annak a lévitának is meg kellett halni!

Pedig légátus sem jön már ; nincs már diák, mind elment a háborúba, amennyi volt.

Míg a szegény jámbor ember a maga alantjáró panaszaival tartotta vendégeit, az utca felől feltámadt a nagy zsvaj, mely a honvédek érkezését kísérte. Azoknak az ismert nagy kerülő úton kellett jönniök ; Ince megelőzte őket a kerten át.

A trombitahangra aztán búcsút vettek a kurátortól. A jó ember, hogy megmutassa tiszteletét, kezét akart csókolni Serenának, mit az meg nem engedett neki.

— Hisz a megboldogult tiszteletesnének is kezét csókoztam én!

— Az önnek lelkésznöje volt.

— Hm, hm! — dűnyögött magában a kurátor; valamit főzött a fejében, amíg vendégeit az utcaajtóig kísérte.

Az utcára nyíló ajtó is keményen be volt zárva. Nem eresztett ő a parókiára könyörgés nélkül senkit.

De mielőtt a kulcsot újra a zárba dugta volna, odafordult Incéhez, s nagy meggondoltan így szólt:

— Uram. Ezredes úr. Hadd szóljak még egy szót!

— Beszéljen, kurátor úr.

— Nem veszi rossz néven? Ezredes úr most már a mi hitünkre tért. Ez nagyon jól van. Ennek örül a lelkem. Hogy a mi kisasszonyunkat elvette, azért is áldja meg az Isten. De hogy katonává lett, abban semmi örömem sincsen.

— Miért, jó öreg?

— Nem lehet ennek jó vége. Ánnyi az ellenségnél a katona meg az ágyú, hogy azt meg nem lehet számlálni. Csak utoljára is mink maradunk alul. Én már nem megyek többet honvédek elejbe éljent kiáltani. De ha lehetne, azt mondanám valamennyinek: elég volt már, menjetek már haza, béküljünk már ki valahogy! Én tudom, hogy mi az az ellenség, mert én kóstoltam belőle.

— Én pedig ettem is belőle — szólt hetyke tréfával Ince.

— Nono! Ezredes uram. Ahányat a kerék föl, annyit alá. Nem akarok rosszat mondani. Bárcsak rossz próféta lennék inkább. Szívesen elbújnék a töklevel alá, mint Jónás, s onnan nézném a világot. Én csak rossz végét látom mindennek. Egyet mondok: de ne szégyellje el magát miatta. Majd ha egyszer olyan bolond idő jön: bár ne jönne: de hátha eljön? amikor a nagy dicső hazafiaknak azt mondják, amit már

sokszor mondtak, hogy „ill' a berek! nádak, erek!”, ne meneküljön ám sehova máshova ; hanem jusson eszébe, hogy itt van Duda. Itt nem keres senkit, semmit az ellenség. Pénzünk sincsen, szénégetésből, szerszámfaragásból élünk. Ide nem jönnek utána. Az erdőkön át a kanászok elvezetik. El is helyeztetjük itten szépen. Addig be nem hagyjuk töltetni a lévita helyét. Megvárjuk. — Ha egyszer vége lesz az ezredességnek, jöjjön el hozzánk lévitának, megjavítjuk a dáciáját, kitisztítjuk a parókiát. Hozza ide a feleségét : szép tiszteletes asszony lesz belőle ; jobban megbecsüljük, mint a szegény boldogultját. Nálunk el lesz rejtve holtig.

Ince nem nevetett e csodálatos ajánlaton. Serena szemeibe önkénytelen könny tolult. Némán kezét szorítottak a jámbor együgyű emberrel.

— — — — —
Van tehát már Incének két kilátása új életet kezdhetni, ha ez a mostani bukik, s ha egyáltalában az „élet” megmarad. Az egyik a párizsi bankárház főnöksége negyvenezer frank fizetéssel, a másik a dudai lévitalak, tizenöt bankóforinttal és a többivel.

Tréfás a sors. Ki tudja, mit ád még?

HOGYAN LESZ A FIÚBÓL ATYÁINAK ATYJA?

Ince azt a feladatot, ami rá volt bízva, az unalomig könnyűnek találta. Futárai által naponkint értesült a harctér nagy mozgalmairól: a nagysarlói ütközetről, a losonci meszterrohamról s aztán Budavár vívásáról. Neki mindezekben nem volt része. Egy önkényt visszahúzódo ellenséget kellett kísérnie.

Ez a helyzet őt kínozza.

Munkához volt szokva. Mikor nagy, terhes feladatok súlyosultak rá, akkor felemelte az erőérzet; gyönyöre volt oly munkát elvállalni, melytől más visszaretten. Mint tanár, mint tudós szüntelen oly feladatokkal küzdött meg, amik nem ígértek sikert. S mikor egyszer a kardot vette a kezébe, akkor meg abban telt kedve, hogy elfoglalhatlannak hitt álláspontokat ostromoljon és vívjon meg. S most, midőn társai az ős Buda falait döngetik: ő nem lehet ott!

Bántotta az a gondolat, hogy ő is egyikévé lesz azoknak a félretolt hősöknek, kiket a fővezérek az ország távol eső részeibe egy-egy elszakított hadcsapattal céltalan sétahadjáratra elküldöztek.

Egy napon aztán azt a parancsot kapta, hogy hagyjon félbe rögtön minden hadműveletet a Bakonyban, s siessen a Balaton partjához.

A Balaton partjához! A hadjárat minden terétől oly távol, hogy a körös-körül dörgő ágyúk szavát meg ne hallja!

Futárjai beszéltek neki sokat a vezérek egymás közötti visszavonásáról, a harci körök és a kormány közti ellentétekről. Elhozták neki a napiparancsot, melyben a csapatvezérekkel tudatja a hadügyminisztérium, hogy ezentúl valamennyien neki lesznek alávetve. Követte ezt egy hosszú sora a hírhedt neveknek, melyek viselői elkeseredetten dobták oda a kardot a kormány lába elé, s azt mondták, hogy nem harcolnak többé.

Előtte volt a példa, a jogcím, az ok: hasonlót tenni. Nem tehetette azt.

Mit mondott ez az asszony? „Mi e zászlónak hívei tartozunk maradni, ha nem jutalmaz is. Ennek az árnyékában van a mi mennyországunk.”

Nem lehet e szavakat elfelejteni.

Ince azt mondta, hogy engedelmeskedik, s megy oda, ahova parancsolták, nem fürkészve a kitalálhatlan okot.

Nem tudom már kinék, az a tréfás ötlete volt ez időben, hogy a tihanyi félszigetet kell megerősíteni, s azt egy második Gibraltárrá átalakítani. E feladat nézett Incére. Tehát még az is, hogy nevét egy hősköltemény paródiájában örökítse meg: legyen egy második nagyidai veszedelem tragikomikus hőse.

Még az sem riasztá vissza. Csapatjának kiadta az útszabályt a Balaton felé.

Útközben Styrián keresztül jött utazóktól megkapta a bécsi és külföldi hírlapokat, mikben közölve volt az Oroszországgal kötött szerződés. Az orosz cár oly haderőt küld Magyarországra leverésére, mely elég egy nagyhatalmat is porba vetni.

Íme, itt van előtte a bizonyos bukás. A sír, a börtön, a hontalanság, a kétségbeesés. Hasztalan minden erőfeszítés: reménytelen minden küzdelem ezentúl.

Krajna felé pedig egészen szabad az út. Menekülhet, amely órában akar, mint mások sokan. Külföldre szóló francia útlevele is van Leótul.

Nem teheti azt.

Hogy mondta ez az asszony? „Mi lenne a hazából, ha minden ember azt kérdené: mi lesz én belőlem? Inkább sírni, mint pirulni!”

Nem tántorodott el. Folytatta útját, amerre küldve volt.

Ismét keresztül kellett eközben vonulni azon a városon, hol egykori otthona, a kolostor állt.

Amint a hegyhátrul a völgybe alákanyarodik az út, a szép cseresnyefákkal szegélyezett országúton egy nagy tömeget lát a város felől szemközt közeledni. Egy egész tábornak, sok ezer emberből állót. Az útfélen tarackok dörögnek, mintha ütközet kezdődne.

De az eléje hömpölygő sereg nem ellenség, nem villognak szuronyai, ellenben zászlója tömérdek, és az mind nemzeti háromszín.

Kitalálta, mi az. Ma *-en alkotmányos ünnepély van. A tavaly választott országgyűlési képviselő leköszönt, s helyébe mást választ a nép. Jámbor, szófogadó nép ez, aki nem ismeri még a pártküzdelem gyönyörűségeit. Akit az ő papja ajánl neki, annak tűzi fel a jelvényét a kalapjára, s akit követének választott egyszer, azt, amíg csak él, újra megválasztja mindig, ha az megannyiszor más oldalára ül is az országház teremének.

Incének előre elmondták a futárai, hogy a választási elnök az apátúr lesz, s a választóközönség egy szívvel-lélekkel el van határozva magát az elnököt kiáltani ki képviselőjének.

Ince azt mondta rá: jól teszik; egy becsületes jó hazafival több lesz odafenn.

Szemközt jövő hadcsapatát félreállítá az útból. Első az alkotmány, azután a hadsereg.

A választók tömege nagy üdvirtaligással jött előre. A gyaloghadat hintók és szekerek beláthatlan sora követte. Legelől jött egy nyitott hintó hat fehér lóval, a díszruhás kocsis mellett ült egy markos öreg férfi, két kezében nagy selyemlobogót

tartva: a hintó két oldalán felszalagozott lovas bandérium ügetett.

A hintóban ült az ősz apátúr. Egyedül.

Mikor a hintó a hadsor elé ért, Ince tisztelgést parancsolt, s maga is katonásan üdvözlé az apátúrt.

Erre a hintó megállt, az apátúr leszállt, s Incéhez közelített.

Akkor Ince is leszállt a lováról, s a közeledő elé sietett.

Az agg egyházfő levette fővegét, s úgy lépett eléje.

És így szólt hozzá:

— Atyánk!

Ince elámult: lelke elzsibbadt e szónál.

Az ősz folytatá:

— Légy általam üdvözölve a nép nevében. Választókerületünk e mai napon egyhangú felkiáltással téged választotta meg országgyűlési képviselőjének. Fogadd ezt jutalmul a haza és a nép javára tett küzdelmeidért. Fogadd e megbízást a haza és a nép javának előmozdítására. Szeress minket, ahogy mi szeretünk téged.

A többbit elfojtotta a könny.

S ez valóban nagy szeretet volt.

Hogy maga azon férfi, kinek közönséges időkben, közönséges lelkek szokása szerint, az elpártolt, a hitehagyott iránt, ha nem gyűlöletet tánt, de legalább bizalmatlanságot, elhidegülést kellett volna éreznie: e nagy napok, e nagy szenvedélyek sugallata alatt nem látta benne az elveszett fiút, nem az aposztatát, hanem csak a hőst, a hazafit, s levette a saját ősz fejének szánt cserkoszorút onnan, s az elpártolt fiú homlokát koszorúzta fel vele.

Ince ingani érzé a földet a lábai alatt.

A harc zajában, mintha száz szeme volna, oly éber tud lenni, s ez éljenrivallásban elveszti szemcfényét, nem lát.

Mi történik vele?

A sors keze jár-e feje körül, midőn babékoszorúját a cserkoszorúval cseréli fel? Emberi dolog történik-e itt; hogy a

hazafiúi megtisztelés, melyért annyian oly nagyon törik magukat, őt az útfélen, mint véletlen lepje meg?

Nem kötelesség-e azt elfogadni? Nem magasztos feladat-e az, amit a nép most vállára ruház? Nem isten szava-e a nép szava?

S ha ő most e megtisztelést elfogadja, minthogy két helyen két kötelességnek eleget tenni nem lehet, akkor csakugyan le kell mondania a katonai pályáról: az országházba nem lehet bevinni a kardot.

Ez a csábkép varázslóbb volt, mint a többiek.

Nem kínálkozott gyönyör alakjában, nem unszolt me nekülésre: egy másik nehéz és veszedelmes kötelesség képében csábított a kitérésre. A törvényhozó teremben egy ember szavai több hasznot tehetnek, mint tettei a harcmezőn: vívhat ki ott olyan diadalt, mely többet ér egy megnyert ütközetnél.

Egy harsány hang felkiáltott a nagy tömegből.

— Éljen a honfi, ki értünk harcot!

Az erdők visszhangozák a felzendülő rivallást.

Ekkor egy másik hang kiáltott fel.

— És éljen a honleány, ki sebesülteinket ápolta!

Erre hangzott még fel a nagy riadal. Vége sem akart lenni.

A nép észrevette, hogy Áldorfai Incének neje is ott van, s minthogy a nő nem volt rábírható, hogy szekereből leszálljon, a néptömeg felemelte őt szekerestül együtt, s úgy hozta őt vállain egész odáig, ahol férje állt.

Ez határozott.

Incének e nőt kellett látnia, hogy ne kételkedjék többé azon, mit kell felelnie?

— Polgárok! Honfitársaim! — szólt az elhallgató néphez, azon a szép csengő hangon, mely oly ismeretes volt a nép előtt. — A honfiúi megtisztelés, mit élém hoztok, magas jutalom. De kezem nem éri el azt, s homlokom nem viselheti.

Oldalamon kard van, fejem fölött zászló. Hűséget esküdtem ezeknek.

Egyszerre elveszté eszméletét; nem tudta, mit mondjon tovább. A legnagyobb szónokokon meséik ez. Egy gondolat, egy szó nem jut eszükbe többé: mintha vándorolni ment volna valamerre a lélek, s messziről nézné az itthagzott hűsbálványt; nos, mit tudsz nálam nélkül?

E percben Serena arcára tévedt tekintete. S egyszerre megtalálta a lelkét.

— Igen. Esküdtem istennek és hazámnak, hogy e kardot le nem teszem, amíg egy dob pörög, amíg egy fegyver dörög. E kard oldalamon védelmezi hazámat az ellenség ellen; védi az én lelkemet a poklok ellen. E kard nélkül nem vagyok más, mint egy hitehagyott lelkész, ki eltávozott szent hivatásától, oltárától, a világ örömeiért, dicsőségeért. Hagyjátok meg az én mentsváramnak azt a tért, melyet e kard hegye körüllem kerít. Hagyjátok meg kezemben ezt a zászlót, melyet a legszentebb búcsújárat processiójában hordoztam eddig; megtépte azt kezemben vihar és golyó, de szívemről le nem tépi, csak a halál. Együtt a két kötelességet nem viselhetem. Még katoná vagyok, vezérem parancsol; a dobszó, a trombita indít meg, és megállít. A katonát törvényünk kitiltja a törvényhozás tereméből. Nem is való vagyok oda. Ami tán erényem a harcmezőn, hibám volna az országházban. Oda higgadt, meggondolt férfiak kellene, ismeretekkel, tanulmánnyal és tapasztalatokkal, kik magasról messzire látnak, kik szükségben tanácsot tudnak adni. Az én egész tudományom a perc szülte lelkesedés. Jó ott, ahová vezérem küld, rossz ott, ahová ti küldötök. Ne cseréljétek el. Elvesztenétek velem egy buzgó katonát, s nyernétek érte egy rossz képviselőt. A megiszteltetést visszaadom: válasszatok nálamnál jobbat közületek!...

Ince egész beszéde alatt folyvást Serena arcát nézte. Ragyogott az! Hiszen ők mindig együtt szoktak gondolkozni. Szívéből beszélt a férj.

Szavai után mély csend lett. A körülálló néptömeg nyomott hangulatban, feszült figyelemmel várta, mi fog történni most?

Az elnök, az ősz apátúr szólta a néphez.

— Polgártársaim! Hallátok: választott képviselőnk a ráruházott megbízást nem fogadta el... Okait elmondá: miért utasítja el azt?... Megértettük... Most új választásra kerül a sor... Én tehát kikiáltom képviselőjelöltül — másodszer is Áldorfai Ince alezredest...!

Ezernyi ezer hang ordítá újra az éljent. A türelmetlen üdvkiáltás magával ragadta még a katonákat is: Áldorfai Ince azon vette észre magát, hogy most már nemcsak a választók szemközt, hanem a honvédek és huszárok is a háta mögött nekihevílten kiáltják nevét az „éljen”-nel; a lábhoz eresztett fegyver csattog, a huszár kardja villog a levegőben; a választók süvegeiket lobogatják, s zászlóikat lengetik; mindenkit magával ragad a hevély.

Serena elsápadt.

Mikor nagy sokára el tudták csendesíteni a vezetőket a riadalt, s az apátúr ismét szóhoz juthatott, ezt mondá Incének:

— Hallottad e nyilatkozatot? E nép ismét megválasztott téged. És ha százszor lemondasz, százszor megválaszt újra. És amíg élsz, s amikor Magyarországon képviselőtestület lesz, mindig téged fog megválasztani és senkit más. Ha elébbvaló dolgod van a harcmezőn, széked üresen fog állani az országházban: a nép várni fog míg kardod elvégzi munkáját, s le szállhatsz lovadrul, hogy székedet elfoglald a bölcsek sorában. E népet megnyerted; soha el nem vesztetheted többé. S most engedj még egyszer mondanom: „Atyánk, honatya, légy üdvöz minálunk!”

A vihar elkapta a falevelet.

A nép vállára emelte Áldorfai Incét s a hatlovas hintóig le sem tette onnan. Nem lehetett az ellen küzdeni többé.

El kellett foglalnia a díszhelyet. Itt már valóban nem ment, de menesztették.

Hasztalan lett volna megkísértenie minden beszédet. Akármit mondott volna, azt kiáltották volna rá: „éljen!” s vitték volna magukkal.

S a dicsőséghez nem volt egyedül. A nép osztályosát is látni akarta: a nőt oldala mellett. Serenának is rá kellett magát vetetni, hogy férje mellé üljön a díszhintóba, ha azt nem akarta, hogy a szekerét egész a városig a vállaikon vigyék a derék polgártársak.

S minthogy a választási elnök is, a dolgok rendi szerint, ugyanazon hintóban köteles helyet foglalni, melyben a megválasztott képviselőt bevezeti a választás színhelyére, s minthogy a hátulsó díszülés csak két ember számára van készítve, voltak pedig hárman, annálfogva a másodrangú szemközt-ülés felett olyan harc támadt, mint egykor az isaszegi híd fölött. Egyik fél sem akarta azt a másiknak engedni.

Az apátúr nem engedte azt Incének, mert ő a nap hőse; Serenának sem engedhette azért, mert nőé az elsőség. Ezek ketten viszont nem engedhették az apátúrnak; mert az egyház az első, s még inkább a tisztos aggkor.

Végre az apátúr hivatalos tekintélyét hívta segítségül.

— Képviselő úr! Itt most én kommandírozok! Én vagyok az elnök, a tábornok. Önök engedelmeskednek!

Ezzel el lett intézve a vitás kérdés, s akkor aztán megindult a diadalmas menet; elől a lovas bandérium, utána a hatlovas hintó, azután a végtelen szekérsor fellobogózva, a város felé. A katonaság kívül maradt a mezőn.

Rémséges diadalmenet volt az! Tíz mérföldnyi területből összetódult a nép * városába. Egész szekértábor állt kétfelül. Diadalívек voltak rögtönözve, s fehérbe öltözött hajadonok fényes sora állt a fenyőlombos kapuk előtt. A kettős torony minden harangja zúgott, a kapukból üdvlövések dörögtek; a Rákóczi-induló harsogott, s a fellobogózott

házak ablakai, kapui, kerítései mind rakva ujjongó, üdvözlő néppel, a háztetők sivalkodó fiatalságtól ellepve. A diadalívек-nél koszorúk özönlöttek a hintóba, eltemetve virágosó alá a hőst és nejét, még az egyházfőt is.

Így vonult be hajdani kolostora székvárosába az egykori diakónus — a gyimóti szentképfestő fia — és felesége, a dudai lévita leánya, a díszhelyet foglalva el, s velük szemközt azon ősz férfi, ki rangjára: egyházi fejedelem; hatalmára: falvak és városok ura; erényeire: köztisztelet tárgya; és atyja mindenkinék; s aki most a másodhelyet foglalja el e két ember előtt.

Ince komor volt: szíve reszketett.

Az olyan egyenes jellem, mint az övé, nem tud örülni az olyan nagy dicsőségnek, melyet nem érdemelt meg. Megretten tőle! Nyomja az kedélyét, mint egy nagy adósság, melyről tudja, hogy vissza kell fizetni; de nem tudja, honnan?

S ha Serenára tekintett: azt halálsápadtnak látta. A nő arca nem ragyogott; szemei a végtelenbe látszottak bámulni.

A nők finomabb idegeinek több érzéke van, mint a mieinknek. Míg mi okoskodunk, ők sejtenek, s a jövőndőket megérik.

E kábító zajban, e szünetnemtartó üdvriadalban elmámorosult lelke egy álomképet zavart össze az eleven látvánnyal.

.. Mintha ez a derült égbolt az átlátszó óceán felszíne volna.

... Mintha ezek a diadalkapuk, e virágos lobogós fák: a tengerfenék virágai, a csodás isis és antipathes korall-grották volnának.

... Mintha ezek a koszorúk, mik felé repülnek mindenünnen, a rejtélyesen élő medúzák, kválok koszorús szörnyei volnának.

... S mintha a tulipán alakú balánok között vinné őt csendesen csigateknő-hintájában a zöldarcú tengeristen, del-finfarkú paripái prűszkölnének oda elől.

... S mintha odafenn a magasban egy roncshajó küzdene a viharral, s az ordító, imádkozó, szitkozódó alakok között állna az ő férje, hideg, márványarccal tekintve alá a víz mélyébe. A hajó ég: — mindjárt felrobban... Egyet dördül...

Ez a dördülés magához téríté.

Az elsütött tarack üdvölvése volt az. Serena felijedt, mintha sohase hallott volna olyat.

És aztán maga mellett látta férjét, és körülötte az egész szép világot: a koszorúk nem voltak medúzák, a fenyőfák nem korállok, a hintó nem csigateknő, s az ősz mosolygó arc nem tengeristen. Álom volt-e ez?

De azért nem tudott mosolyogni. Egy elcsillapíthatlan érzés azt súgá neki, hogy ez az üdvkiáltás lesz az ő halála...

AZ UTOLSÓ ÁGYÚ

Vége van. — Nem modom tovább a mesét. — Még valaki azt találná hinni: kérkedünk, s sebhelycinket mutogatjuk.

A háború lejárt. Leverettünk. Megadtuk magunkat. Ránk tiportak.

Be van végezve a történet. Minket csak ismerőseink sorsa érdekel még.

Alkonyat van. A végvidéki róna láthatárán most megy le a nap. Az utolsó nap.

A láthatár fölött hosszú bíborfelhők húzódnak végig. Alattuk még aransárga az ég, fölöttük már betegzöld. S amint lemegy a nap, az aranszegélyű felhők világítanak még le a földre, lassanként tűzvörössé válva. Az égre feltekintő azt várja, mikor zúdul alá már belőlük a tűzzápor vagy a véreső?

A rónát széles táblákban fedik a máléültetvények: jó menedék most azoknak, akik látatlanul akarnak el-tűnni. A múlt napi erős záporok is jót tettek velük; az utakon sár van; porfelleg nem árulja el messziről, merre futnak.

A felbomlott nemzeti hadsereg egy része a török határ felé tartott. Arra még nyitva volt az út.

Éjjel egy útféli csárdában tartottak utolsó haditanácsot a hadvezérek. Csak menekülésről volt még szó.

Sorsot húztak, hogy ki maradjon leghátul a többiek menekülését testével fedezni?

A sors a *Vogtner*-dandárra esett. Ez maradt paizsul hátra.

Az alkonyég vérvilágítása mellett húzódik csendesen a rónán keresztül a végvidéki hegyek felé az utolsó dandár véghada: egy szakasz huszár, egy század honvéd, aztán egy tizenkétfontos ágyú, hatos fogattal, meg egy töltényszekér.

Ez az utolsó ágyú.

Közbül döcög egy szekér, azon négy sebesült: az utolsó sebesültek. Egy asszony ül a kocsisülésben, s az hajtja a lovakat.

Nagy sár van: az alföldi rónán a sár olyan, mint a szurok. Csak lépésben lehet haladni. Szerencséjükre az üldözőjüket is éppen úgy hátráltatja az.

Az útfélen egy szekeret találnak, mely el van akadva a degetben. A fuvaros keményen nógatja lovait; de azok már inkább engedik a hátukat üttetni az ostornyéllel, minthogy a szekeret a sárból kivontassák. Mind a kettőnek ki van marjulva a szügye.

A fuvaros szidja a szenteket és az apostolokat s azoknak a gazdáit.

A mellette elhaladó vitézek mondják magukban: ez ugyancsak megtanult káromkodni. De azért nem segítene neki senki. Magát is alig bírja már odább hurcolni az ember; van ilyen megrekedt szekér az útfélen elég; győznék azt valaki mind kiségiteni!

Csak a szekeret hajtó asszony szól le a fuvarosra.

— Ugyan minek kínozza azokat a szegény állatokat? Inkább dobjon le a szekér terhéből valamit!

Pedig a szekér nem látszik igen megterhelve lenni: mindössze négy kis hordó van rajta, ponyvával leterítve.

A megdorgált fuvaros már éppen készült valami magvas gorombaságot válaszolni női kollégájának, midőn annak arcára tekintve, egyszerre valami mást gondolt. Fittyet vetett

az ujjaival; az ostorát feldobta a szekérre, s aztán a lócsnek támaszkodva, csámpás ferdeséggel várta, míg a leghátul lovagló csapatvezér odaér hozzá.

Azt megszólítja.

— Innocenti!

A lovag megrezzent, s a megszólítóra tekintett.

Valóban ő volt az: de csak hangjáról lehetett ráismerni. Arca egészen parasztnak volt idomítva, s a szűrdolmányt nem hazudtolta meg.

Nem szerették egymást.

Hanem ezek olyan idők voltak, amikben a közösen elbukott ellenfeleknél a rettentő csapás egyszerre eltörölt minden ellenségeskedést. A győztes ellenség diadalordítása mellett hova hangzott volna még a politikai antagonisták, a vetélytársak, a személyes ellenszenvek pörpatvara? Szidók és szidalmazottak futottak együtt, s örültek, ha egymást megmenthették. (Egymás nyakába borultunk akkor s együtt sirattuk, amit közösen elvesztettünk.)

Ince kezét nyújtá Gideonnak. Rá nézve most már az csak egy elbukott bajtárs, egy szerencsétlen együtt menekülő volt.

— Mit mívelsz itt? — kérdé tőle.

— Maradj kissé hátra, majd elmondom — szólta Gideon, a zsíros kalapot még mélyebben húzva izzadt homlokára, míg a csapat tovahúzódtott.

Akkor azt mondta Incének:

— Léptess oda a szekérhez!

Ince odalovagolt.

Gideon felhajtá a szekértakaró ponyvát az alatta levő hordókrul.

— Ismered mik ezek?

Négy fehérre festett és egy zöldre festett hordó volt ott.

Ince hűledezve monda:

— Hogyne ismernem. Én hoztam el ezeket a bányavárosokból. A fehér hordókban ezüst van, a zöldben arany.

— Az a kis zöld hordó öt mázsát nyom, s háromszáz-ezer forintot ér.

— Hogy jutottál te ezekhez?

— Elmondom. Mikor már el volt határozva, hogy lerakjuk a fegyvert, a pénzügyminiszter parancsot adott a pénzügyi biztosoknak, hogy azokat a szekereket, mik eddig az ország tulajdonát képező érckészletet szállították, a lugosi útról fordítsák vissza Arad felé. Harmadfél millió az aranyban, ezüstben. Az osztrák vezérnek volt átadandó. Én voltam az egyik megbízott.

— A többit könnyű kitalálni. Te a rád bízott szekeret mellékútra terelted.

— De minő furfanggal! Halld csak. Négy vadász volt a szekér őrizetével megbízva. Előbb azokat kellett rábeszélnem, hogy segítsenek a kivitelben. Elmondtam nekik, mennyi pénz van ezekben a hordókban, ne hagyjuk azt az osztráknak: ha Törökországba kivihetjük, mind az öten hercegek leszünk belőle. Ráálltak a derék fiúk, s este, a legnagyobb zápor alatt félrecsaptunk a dülő útra; reggelig meg sem pihentünk. Két nap két éjjel nem álltunk meg máskor, csak mikor valahol új lovakra tehattünk szert. Azokat elvettük erővel. Harmadnap egy leégett faluba értünk. Onnan már nem bírtunk tovább menni a fáradság miatt; a lovaknak is pihenés kellett. Hogy kedvet csináljak a fiúknak, az egyik fehér hordó fenekét felüttettem s engedtem nekik, hogy az újon vert huszasokból töltsék meg a borjúikat és tölténytartóikat. Kaptak rajta. Kiki elpakolt belőle, amennyit csak bírt. Egy közülök volt olyan okos, hogy a zöld hordót is fel kívánta nyitattani. Bele kellett nyugodnom. Pedig ez volt az én „oroszlánrészem”. De milyen nagy volt aztán a káromkodásunk, mikor a hordó fenekét kivettük! A hordóban levő arany nem kivert pénz, hanem egyetlenegy tömegbe van az öntve; öt mázsa egy darabban; s az a

gazember, aki ezt így csinálta, még össze is kovácsoltatta az aranyat, hogy könnyű szerrel le se lehessen belőle törni egy nagy darabot.

— Az a gazember én voltam — mondá Ince.

— No jól van. Most hát légy becsületes ember, s segíts odábbvinni.

— Mit?

— Ezt a kincset.

— Hát a tied ez?

— Úgy? Nem hagytad végigmondanom. Hát ezen az éjszakán a pajtások álmosak voltak valamennyien, s abban egyeztek meg, hogy egy közülünk ébren maradjon, s őrködjék, míg a többi alszik; s aztán mikor az órája letelt, keltse fel a következőt. Én nem keltettem fel a pajtást: láttam, hogy nagyon jól alszik; befogtam a lovakat, s szépen elhajtottam a szekeret mindenestül. Tudtam jól, hogy a pajtások nem fognak utánam jönni, mert mindeniknek van már ötven font ezüst a táskájában; azt ott nem hagyják; annyi teherrel a hátán pedig gyalog ember szekeret utól nem ér. De az ördög volt velem. Ide ragadtam a szekeremmel a sárba, s kárba vesz az egész nagy kincs, ha téged össze nem hoz velem a szerencse.

— De hát mi szerencse az rád nézve?

— Az igaz, hogy csak fél szerencse: ördög vigye ezt a két rossz gebét, hogy nem tudnak odább vinni, mert már most kénytelen vagyok a zsákmányomat veled megfelezni.

— Ne átkozd a sorsot; én nem kérek belőle osztályrészt.

— Kitelik tőled az a bolond, hogy itt hagysz a szekeremmel együtt.

— Ha rajta akarsz maradni, igen.

— S nem vontatod ki a szekeremet a sárbul?

— Ha az ország kincse rajta van, nem.

— Az ország kincse? Meg vagy te bolondulva? Ami saját jogos tulajdonunk, amit ha itt hagyunk, az ellenségnek

jut prédául! S te ehhez szégyellsz hozzányúlni. Ez nem az országé többé: ez az ellenségé!

— Annyit tudok, hogy nem az enyim.

— No hát az enyim! Ha az országé, akkor az enyim; mert én is az ország vagyok; ha az ellenségé, akkor is az enyim, hogy az övé ne legyen.

— Különböznek fogalmaink az „enyim, tied” kérdésében. Ez az arany, ezüst a magyar kincstár egy része, mely rád volt bízva, hogy szállítsd ide vagy oda. Felelős vagy érte a miniszternek; aki viszont fejével felel a rábízottért. Hogy azt másfelé szállítottad, annak a neve lopás, s ez a közönséges bűnvádi törvények elé tartozik.

— A leguléjuskodással sem ijesztesz meg. Ez nem tartozik a közönséges törvények, hanem a hadi szabályok alá. A genfi konvenció szerint, aki egy zsákmányt huzonnégy órán át a birtokában tartott, az annak jogos tulajdonosa.

— De ez nem a hadizsákmány. Nem ellenségtől vetted azt el. Főnöködtül, parancsnokodtul hoztad el orozva, rábeszélte társak segítségével, s másodszer megint elloptad azt a társaidtól.

Gideon most már dühbe jött.

— Ejh, mit felelek én itt teveled; idiotizmusodból kigyógyíthatlan kapucinus barát! Majd segíték én magamon!

Azzal elkezdett sietni az elhaladt csapat után.

Ince keresztüllátott a szándékán; utána rúgta, s keresztüllátott a lovával előtte.

— Héj, atyafiak! — kiálta Gideon tele torokkal.

— Mit akarsz?

— Bomolj meg! Ha neked nem kell a pénz, ha te félsz hozzányúlni, ha te skrupulózuskodol, majd megértik a dolgot a legényeid jobban. Azt az ágyút négy ló is elöpelheti; kettő elég lesz az én szekerem elé vontatónak.

— Hogyan? Te azt akarnád, hogy az utolsó ágyút veszélyeztessenem a te aranyadért? Az utolsó ágyút, mellyel menekülő hadtársaim átkelését védelmezhetem? Valamennyi kormányférfi, a legjobban üldözött képviselők, kormánybiztosok ott vannak most az orsovai parton, nyomorult halászbárkákra bízva; ott hadvezéreink, sebesülteink, akik mind remegve nézik, mikor jelennek meg üldözőik a mehádiai szoros úton, hogy valamennyit elfogják! s én most tenedek adjam oda a fogatot az egyetlen utolsó ágyú elől, mellyel ezt a szorost meg kell védelmeznem?

— Hogy a pestis ragadja el valamennyit! Mit gondolok én velük? Ugorjanak a Dunába, ha félnek az ellenségtől. Nekem lovakat adj, mert különben kiáltani fogok embereid után. Idejőjjetek: egy fél millió van a szekereimen; ne hagyjátok itt veszni! S majd meglátod, kinek fogadnak szót: neked-e vagy nekem?

— Ne kísérsd meg a kiáltást; szólt Ince hideg nyugalommal vonva elő pisztolyát nyeregkapájából, s Gideon homlokának szegezve. Az első szavadra, melyet csapatom elcsábítására intézesz, lelőlek irgalom nélkül . . .

— No, ne tartsd ide felém azt a bolond fegyvert! Legyen eszed. Hiszen hallgatók. Nem kívánom az ágyúd elől a lovakat. De hát az a szekér mit vétett?

— Azon sebesülteim vannak és a feleségem.

— Szállítsd le őket róla. Rakasd át a sebesülteket az én szekereimre. Velük talán elmennek a griffjeim. S ha elmaradnak is, csak nem eszi meg őket az ellenség. Mit hordasz magaddal sebesülteket? S még aztán feleséget is. Nekem is volt. Azt mondtam neki: szaladjon utánam, míg rám nem talál. Ne félj semmit, asszony nem vész el! Ezóta már fogott magának egy kőzirt, s most azzal utazik.

— Hallgass! — rivallt rá Ince haraggal. — Eredj a kincseidhez vissza. Lakjál jól velük. Minket hagyj utunkra menni. Ha egy szót kiáltasz harcosaim után, az aranyadhoz, ezüs-

tödhöz még egy darab ólmot is fogsz kapni; s az neked — bizony mondom — elég lesz.

Több szót nem vesztegetett rá Ince, sarkantyúba kapta paripáját, s előrehaladt huszárjai után vágatott. Nemsokára utolérte a szekeret, melyen felesége ült. Annak elmondá a történeteket. Az asszony néma intéssel helyeslé Ince szavait. A férj, ki Serenát bírta, nem tehetett másképp. A férfi, kinek arany és ezüst s az ágyú és a sebesült bajtárs között kellett választani, nem határozhatott másképp.

Pedig oly szegény volt!

Ince visszatekintett az elhagyott szekérre.

A roppant kincs tehetetlen tulajdonosa dühödten verte a nyújtóféval a szekér elé fogott lovakat, s miután ez nem használ semmit, nekiállt a rúddal a sárnak, és a földet paskolta vele, mely nem ereszti tovább. Majd nekifogott az arannyal telt hordónak, s baltájával igyekezett a tömör ércből egy darabot kivágni, s minthogy nehezen ment a munka, odafeküdt rá és beleharapott az aranytömegbe, hogy ott maradt rajta a fogainak nyoma.

Az éj eltakarta a vidéket.

De az éjszakának nem volt álma.

Erdők, mezők útjain menekülő csoportok hemzsegték. Azok mind a mehádiai útra igyekeztek eljutni. Orsova volt a végvár. A kapu, mely a hazából kivezet.

Ennek a kapunak a kulcsa egy szűk hegyszoros. Mehádia-kulcs a neve.

Természetalkotta sziklafolyosó, mely lejtősen vezet föl-felé, se kitérni róla, se megkerülni azt semerre nem lehet.

Ha valaki a lejtő magaslátán felállít egyetlen egy ágyút, azzal az egész folyosót végigseperheti.

Az az egyetlen ágyú ott van. Az utolsó ágyú, mely a döntő ütközetből fennmaradt.

Védelmére alig van több száz embernél. De azok el vannak szánva itt meghalni. Mindeniknek van tíz fegyvere.

Azok oda vannak támogatva sorba a sziklafalhoz, megtöltve. Pokróckötegekből felhalmozott torlasz zárja keresztül az utat: amögött állnak a lövészek. Az ágyú középen. A torlasz tetejébe dugva a zászló.

A torlasz párkányán ül Áldorfai Ince. E magaslatról a Dunáig látni.

Az üldöző ellenség dobverése hangzik a hegyek közül. Oda sem tekint. Hátat fordít felé. Távcsövével azt szemléli, hogy kelnek át a menekülő csapatok a Dunán. Valamennyinek a sorsát ő tartja a kezében.

Az üldöző győztes már itt van a sarkukban. Ő tartja előtte zárva az ajtót.

Rémemlékü hely ez itten.

E ponton védte magát egykor százötven emberrel negyven ezer oszmán ellen Marót bán hét napig. Itt tartá fel az oszmán sereget Veteráninak egyetlen ezrede három hétig. Vérrel vannak ezek a falak festve.

— Ezredes úr! — szólítja meg hadsegéde. (Az utolsó napon ezredessé tették.)

— Mi baj?

— Az ellen közelít.

Áldorfai int a tüzmasternek. Az ágyú eldördül, a visszhang sokszorozza a dörgést a hegyfolyosóban. Ince vissza sem tekint.

— Visszafordulnak.

— Gondolom.

És tovább szemléli a távol Duna-partnál történteket. A naszádok járnak-kelnek egyik partról a másikra.

Az üldöző ellenfél most ágyúkat állít fel a sziklaút túlsó végén, s elkezd a torlasz felé lövöldözni. Ince hátra sem néz. Alulról nem lehet ilyen magasra fellőni. A haubicok mind alant pattognak el.

Az üldöző egy tömör hadoszlopot tol előre a torlasz felé.

Áldorfai nem akar vért ontani többé. Ha közelebb eresztené őket: csontvázak serege lenne belőle. Röppentyűt

bocsáttat a magasba. Amint a röppentyű szétrúgja csillagait, a sziklafal magaslatairól roppant kőtömegek hengerülnek alá, s mennydörögve gördülnek végig a szűk folyosón. A támadó hadoszlopnak vissza kell vonulni. Itt nem segít se erő, se szám, se vitézség. Itt összemorzsolják a támadót.

Az utolsó ágyú nem beszél sokat. Nem sok vesztegetni való története van. A zászló lankadtan csügg felette. A szoros felett vijjongva kóvályognak a hullakeselyűk. Lakomára várnak.

Most az útszoros túlsó feléről egy trombitás jó lovagolva, s utána egy tiszt a parlamentter zászlóval.

Ince eléje küldi két hadsegédét, azok bekötik kendővel a parlamentter szeméit, s úgy vezetik a torlaszig.

— Ki küldte önt?

A közbenjáró megnevezi a dandárnokot.

— Mit kíván tőlem?

— Megadást.

— Visszamehet ön!

— Kedvező feltételek alatt. Kegyelem, bocsánat mindenkinek. Ön rangját megtartva, léphet át a hadseregbe.

— Köszönöm: én nem vagyok katona, hanem tanár.

— Önnek fél millió forint ajánlatik jutalmul.

— Köszönöm: még van két napra való kenyérem, s az nekem elég.

— Nekünk okvetlen el kell foglalnunk e kulcsot. Ha a dandárnok ki nem vívhatja e helyet öntől, őt a hadvezér főbe löveti.

— S ha én el hagyom foglalni ezt a kulcsot, akkor magam lövöm magamat főbe.

— Tízezer ember áll önnel szemközt és negyven ágyú. El kell önnek veszni.

— Vegyétek le a szemérről a köteléket! — parancsolá akkor Áldorfai. S aztán azt mondá a parlamentternek:

— És most nézze ön meg azt az erőt, amely önökkel szemben áll. Egy ágyúnk van és száz emberünk. Ha egy

dandár volna mögöttem is, és egy ágyúpark, számíthatnának önök az esélyre, hogy talán az mind megfűt önök előtt; de mert csak egy ágyúnk van és száz emberünk: tudhatják, hogy ez megáll a helyén.

— Igaz — monda erre a parlamentér. S nem szólt többet. Visszatért, amerről jött.

Néhány óra múlva újra hangzott a trombitaszó: a küldönc ismét jött az ellentáborból.

Most már nyílt szemmel bocsáták a torlaszig.

— Meddig akarja ön a Mehádia-kulcsot védelmezni? — kérde Incétől.

— Amíg azok ott mind a túlparton lesznek — monda Ince.

— Beletelik két nap.

— Valószínű.

— A dandárnok két napi fegyverszünetet ajánl önnek.

— Azt elfogadom. Mondja meg neki, hogy üdvözlöm.

Most van esti kilenc óra. Holnapután kilenckor a viszontlátásig.

Két napig lehetett pihenni.

A menekülők azalatt mind áttakarodhattak a török partra.

A második nap alkonyán Áldorfai Ince nagy máglyát halmozott össze a torlasz mögött, tört szekerekből, továbbvihetlen málfaromokból, annak a közepébe garmadoltatta össze a hátrahagyott puskatöltényeket, a lőport. S aztán a máglyát körülrakatta mint egy piramidot a szuronyos löfegyverekkel. Nincs már rájuk szükség többé.

Amint az árnyék leszállt a mély völgybe, útnak indítá csendben az utolsó kis csapatot. Maga hátramaradt, és várta, míg azok messze elhaladnak.

Akkor kezébe vette óráját, s nézte, míg a mutató kilencre ér.

Abban a percben felvette az égő kanócot, az ágyúhoz lépett vele s elsütötte azt. A fegyverszünetnek vége volt.

Nem akarta az ellenfélnek engedni azt a dicsőséget, hogy az kezdje meg az ellenségeskedést. Ő idézte fel azt.

Akkor levette a torlaszról a zászlót. Hírhedett zászlóaljának diadalmas jelvénye volt az. A lobogót leszakítá róla s a dereka körül kötötte öv gyanánt.

Azután a kanócot beledugta a máglya közepébe. Az őrtűz üszkeit ráhányta a gyúlékony halmazra. Azzal lovára vetette magát, s lassan poroszkált lefelé előrehaladt csapatja után.

A fellobogó máglya messze bevilágította a hegyi utat.

Negyed óra múlva hangzott a hegyrendítő pukkanás. A torlasz felrobbant. Az égretörő lángoszlopban mintha tisztányérok forognának s hulló villámok ezrei cikáznának össze-vissza. Azok a légbevetett ágyú kerekei voltak, s a repülő szuronyok.

Azután sötét lett minden.

Reggelre eljutott az utolsó csapat is a Dunapartra.

Incét ott várta a parton a felesége, s bográcsban puliszkát főzött számára. Tudta, hogy ki van éhezve.

A C S Á B

Még sokan vagyunk, akik emlékezünk rá, mit tesz e két szó: „nincs többé!”, kik annak minden kínzó változatán keresztülmentünk.

Vagyonunk: „nincs többé!” Tegnap volt, ma már elvesztett; házunk rom, birtokunk elkobozva, a bankjegy tárcánkban értéktelen papírrongy.

Hivatásunk „nincs többé!” Tegnap még urak, tekintetes, nagyságos, méltóságos urak voltunk; ma semmik sem vagyunk. Tudományunkra, tehetségünkre, vitézségünkre sehol a világon semmi szükség többé. Ma született csecsemők vagyunk, akiket az anyjuk kitett idegen ház küszöbére.

Jövendőnk: „nincs többé!” Az az egész világ elmúlt, melyben mi éltünk. Csak kövületek vagyunk már, akik még gondolkoznak.

S mind ennek felteszi a töviskoronáját e nehéz mondat: „hazánk nincs többé.” A bennmaradóra nézve egy nagy börtön az, a kimenekülőre egy elsüllyedő világgrész. Azok az egyre távolodó kék hegyek, mintha tengerbe süllyednének alá, a futó szemei előtt.

De hát arra emlékezünk-e, hogy mindezt a sok nehéz „nincs többé” gondját egyetlen „van még” képes volt megnyíltetni?

Van még egy nő, aki az „enyim”.

Enyim; szeret; velem van . . .

Amíg ez az enyim, addig nem ejt el sem veszteség, sem csábítás. Addig ha nincs vagyonunk, de van kincsünk; ha nincs hivatalunk, de van ösztönünk minden munkára; ha nincs jövődönk, de van reményünk mindent visszaszerezni egyszer; — még a hazát is, s addig otthonunk is van.

Ahol ketten együtt lehetünk, az az otthon.

Az az egyetlen kis szív egy megmentett sziget egy elsülylyedt világból.

Áldorfai Ince attól a naptól fogva megszűnt a külvilággal törődni, melyen a török földre átlépett, semmit sem hozva át magával az egy év alatti mesevilágból, mint egy feleséget és egy derekára kötött zászlót.

Őt nem érdekelte többé a magas politika; beszélhettek társai a viddini táborban szép meséket angol intervencióról: nem adott rá semmit. Káromkodhattak mások a kiutahiai bellebbezés ellen: az sem izgatta fel. Csak egy eszméje volt: a feleség.

Társai, a derék menekült hontalanok, sok kínnal szült ábrándot temettek még el aztán. Neki egyik sem volt halottja. Ő leszámolt a múlttal. Vesztesége volt egy elveszett haza és egy elveszett mennyország: nyeresége volt egy megmaradt feleség.

A nagy veszteség szkeptikussá tesz.

— Óh, barátom, Ince! még ha meg nem nősültél volna, sem lehetne belőled többé pap. A haza és a menny együtt veszett el. Az elbukott mit keressen még odafenn? Lamentálni menjen-e oda az angyalok és idvezült szentek nyakára? Pörölgjön az istennel, hogy miért hagyta elbukni nemzetét? Keresse az örökkévalóságot azzal a tudattal, hogy azokat mind ott fogja találni, akik őt legyőzték, legázolták? Mert hiszen a mennyországhoz a győztes is jogot tart. Azért énekel „Te Deum laudamus”. A háború dogmája halomra dönti az egész keresztyén dogmát. A keresztyén dogma szerint a gyilkos pokolra jut. A háború dogmája szerint a gyilkos „is”

mennybe jut, meg a megölt is. Hogy férnek azok ott meg? Egyedüli ésszerű dogmája a mahomedánnak van. Nála „csak” a gyilkos jut a paradicsomba. A legyilkolt hitetlen kutya. Az megy a gyehenna vermébe, s nem hordja még a másvilágon is a boldog győztes után a levágott fejét a markában. Aki hazát vesztett, nem mehet többé az oltár elé.

Ezt susogta egy este egy ismerős hang Ince fülébe. A fásultság közepett alig jegyezte meg magának az alakot. Talán Stomfai Gideon volt? Hogyan menekült meg? Hozott-e el valamit a félre térített kincsekből? Nem kérdezte tőle. A hon-talanok nem ismerik már egymást. Mindenki csak magával törődött.

Egy határozott vágya volt Incének: elmenni innét messze, olyan messze, hogy az egész földteke legyen közötté és e balszillagzatokkal rakott ég között. Ki olyan országba, hol nem szegyen napszámmal keresni a kenyeret.

Walter Leó ajánlatára büszke volt visszagondolni. Fényes az; de alamizsna. Volt azontúl is még a magyar menekülteknek egyenél több okuk nem kívánczolni a Szajna-parti világvárosba — lengyelnek.

Hanem a menekült egyúttal fogoly is; foglya az európai diplomáciának. Arra kell mennie, amerre viszik, nem amerre menni akar.

A menekültek egy része még a viddini táborbul visszatért haza. A nagyobb rész. A közvitézek serege. A győztes utánuk küldé a bocsánatot. De akik egy fejjel kilátszottak a tömeg közül, azoknak jó volt azt a fejet megőrizni.

Incét nem ragadta magával sem ábránd, sem keserű civódás bajtársak között; a török vendégszeretet pilálfját sem szidta; jó volt az, mert megosztotta feleségével.

A bellebbezési sanyarú útban ismét összetalálkozott Gideonnal.

Ez most már rongyos volt és piszkos; ócska gubában járt.

Szidta az egész világot. Gyalázat az ilyen élet. Még a bajtársakban sem lehet bízni. Kirabolták, elvették minden pénzét.

— Úgy kell neked! csak a lopottat vették el!

— Hát te mivel vagy külön ember, azért, hogy féltél lopni? Koldus vagy, mint én. Alamizsnából élsz, mint én. Oda kerültél, ahova én. S nincs másfelé kijárásod, mint nekem.

Ince feleségére tekintett és mosolygott. Serena arcáról visszasugárzott e mosoly.

Gideon keserűen monda:

— Én még tudok egy ajtót, amely kinyílik mindenkinek. Itt nálam a kulcsa. (Egy pisztolyt vont elő zsebéből.) Velem a sors nem tréfál kedve szerint. — S hogy megmutassa, mennyire nem engedi magával komázni a balsorsot, a pisztoly sárkányát felvonta, s a cső végét a fogai közé szorította. Senkit sem ijesztett meg vele. Talán meg sem volt az töltve.

Ince most már gúnyosan mosolygott:

— Eredj! Aki *beszél* arról, hogy megöli magát, az nem teszi azt meg.

— S te nem *beszélsz* róla!

— De nem is teszem — szólta Ince felesége kezét szorosabbra húzva karjai alá.

— Tán vétek az? Te még tán hiszed azt, hogy van lélek, van másvilág? És ha van? Hol van megtöltve az öngyilkosság? Nem erénynek tartották-e azt Hellasz és Róma klasszikus korszakában? Nem úgy ábrázolják-e a respublikát, mint egy nőt, ki töre hegyét öngyilkolásra készen tartja, szívének szegezve?

— Már az, hogy az öngyilkosság eszményképe nőnek van ábrázolva, mutatja, hogy az nem férfierény. A társadalom hibája, hogy ez a nőnél még igazolható lehet; de a férfinál soha. Nyomor, szenvedés elől megszökni az élettől, gyávaság. Ha vagyonomat vesztém, megtanulok ezután koplalni; ha bűnt követtem el, kiállok a büntetést; ha becsületem vesztettem el,

kezdek egy új életet, s évek során át küzdve, visszaszerzem az emberek becsülését; ha szerelmemben csalódtam, viselem a szív fájdalmait; ha hazám meghalt, megmaradok élő, kiáltó sírkövénék; de azt nem mondom soha: „Én nem viselem tovább a fájdalmakat; ti többiek, akik itt maradtok, osztozzatok meg rajtuk.” S ha nincs miért éljek, van feleségem: ő érte élek.

A csábító démon kacagva ment odább; s a távolból rákezdé dalolni hajdani országgyűlések gúnydalát:

„Ifjú varjú keresztből
Csak azt kiabálja:
Úr vagyok, lábam nyomát
A kereszten találja.
A vén varjú hallja,
A boglyáról azt mondja:
Telej ki csak!”

A gúny vonatkozott Ince helyzetére.

— Én nem hiszem, hogy őt kirabolták volna — monda Ince nejének. — Bizonyosan elkártyázta a ferde úton szerzett összeget. Régi szenvedélye volt a játék.

— Én pedig nem hiszem, hogy elvesztette volna a pénzét — szólt Serena. — Csak híreszteli azt, s rongyban jár, egész kérdéssel, hogy ne keressenek rajta valamit.

— Az meglehet: de akkor mi oka lehetett előttünk ezt az öngyilkossági paródiát eljátszani?

— A kísértés.

Ince hosszan gondolkozott ezen a szón.

Azután hetek múltak el. A keserves vándorúton bujdosók el voltak zárva a világtól. Kísérgettek őket, egyik városból a másikba, s tanulhattak azalatt etnográfia.

Egyszer aztán kitálalták nekik az európai diplomácia főztét.

A szabadságharc kiválóbb alakjai Kiutahiába bellebbeztetnek.

A többi választhat magának e három közül:

Vissza akar-e térni szülőtte földére (hazának nem nevezik azt már) s alávetni magát az irgalom-nem-ismerő haditörvényszéknek? Vagy nekiindulni a széles világnak s keresni, hogy hol van a földön még egy olyan üres folt, ahonnan egy ember hiányzik?

Vagy pedig itt maradni Törökországban, s beállni a török hadseregbe redifnek.

Ince és balsorsának több osztályos társa a kivándorlást választották. El innen, ebből a nyavalyás Európából! Valami ötvenen elhatározták, hogy ki fognak menni Amerikába. Ezek többnyire olyan emberek voltak, kiknek családjuk volt, s azt vagy magukkal hozták már ide, vagy maguk után szándékoztak hívni oda, ahova őket veti majd a sors.

Sajátságos lélektani talány, hogy leginkább ezek választák a kivándorlás keserű poharát, míg a török szolgálatba állást, ami olyan kecsegtetőnek látszott, azok keresték inkább, akik egyedül álltak a világban. Előkelő nagy nevek adták a példát.

Az akkori szeraszkiernek kedvenc eszméje volt ez. A harc-edzett magyar sereg kiváló tehetségeit beoltani a török hadseregbe. Az áttérők fényes ígérettel voltak kecsegtetve.

E csáb Áldorfai Incét sem kerülte el.

Azon időkben az európai hírlapok valami *Jaszmagi* nevű emberről beszéltek mindenféle kalandos meséket.

A mesék nem voltak igazak, a Jaszmagi név sem létezett. Török címe ez az íródíáknak: jaszmagdzsi.

Sztambulban már vörös fezzel a fején kereste fel Incét Gideon.

Nem volt már rongyos: török egyenruhát viselt; ő is jaszmagdzsi volt a szeraszkiern szolgálatában.

Ez az ember többet tudott, mint Proteus; valahányszor néhány havi távollét után találkozunk vele, mindannyiszor

nemcsak más alakot mutat be, de egyszersmind más kedélyt is.

Ezúttal valóságos „ifjú török” volt.

Mahomedán, aki ateista; müzümán, aki bort iszik; ozmanli, aki világpolgár. „Szelim aleikummal” üdvözlő, s félig török, félig francia nyelven beszél. Ismerőseit effendinek címezi, s a sipkát nem veszi le a fejéről a szobában, hanem a quadrillet kankanfigurákkal járja. Török reformokról fecseg, s a szultán előtt arcra veti magát. Barátkozik a követségi attasékkal, s megantítja őket hasist enni.

Sztambulban az első ember volt az „effendi”, aki Incére ajtót nyitott.

Ince jellemének egy gyöngé oldala volt: nem tudott gyűlölni.

Erre az emberre ő annyiszor megharagudott; a pillanatnyi gerjedelemben képes lett volna őt megölni; hanem amint a harag elpárolgott, el is lett az feledve. Gideon vakmerő modora meglepte őt. Készen volt ellene a védelemre, mert felismerte benne örök ellentétét; de nem bírta őt magától távol tartani. Nem bírta a vasjellemeknek azzal a mágneshatásával, mely el tudja magától taszítani az ellenszenves alakot, s ajtót zár előtte, mielőtt megszólalt volna.

A helyzetnek is volt erre befolyása. A száműzöttnek, a hontalannak az idegen földön az ismerős arc mosolygása jól esik, bárha a hajdani ismeretség alapja viszálykodás volt is.

S még egy prózai indok is járult hozzá, hogy Guidó újra találkozhasseék Incével. S ez indokot Serena képezte.

Serena nem volt a regényhősnök amaz eszményképe, akik csak magasztos erényekkel tündökölnék; szépségük festői, eszmejárásuk költői, szerelmük mennyország, s a férfit istenné teszik általa.

Serenának igen hétköznapi erényei is voltak, amik a nőt nem teszik széppé; de hasznossá, s amik a férfit nem mint istent, de mint embert érdeklik.

Serena életrevaló asszony volt, aki férjére nézve hasznossá is tudta magát tenni. Bátorsága, önfeláldozása, annyi volt, amennyire férfi sohasem viszi. Ez asszonyi tulajdon.

Nagy csoport menekülő között egyedül ő tudott angolul. Azon időben még azt az iskolákban nem tanították; ő atyjától tanulta azt.

Annálfogva mindjárt eleinte ő volt a tolmács honfiai és a velük érintkező hatóságok között. S minő tűzrőlpattant szószóló! Hogy tudott veszekedni az élelmezési biztosokkal! Mikor asszony pörlekedik, a legnagyobb áldozatot hozza. A veszekedés az ő idegeit rongálja, arcát kiveszi széptani formájából; de ha ő nem civakodnék mindennap egy csoport alávaló, önző, komisz zsebrákkal, azok a férjének a szemét is kilopnák; a férj tud ám nekimenni egy *ágyúnak*, visszafelelgetni egy *kirdlynak*; de egy kofa, egy pimasz szolgálta elött béna lesz és megnémul, s egy ravasz csaló által le hagyja magát vetkőztetni. Az asszony pedig ilyen helyzetekben hősnő!

Serena volt tehát egy nagy csoport emigráns ügyvédje, tolmácsa, pártfogója. Mire Sztambulba jutottak, már törökül is tudott. Lángesze volt mindenhez.

De még egyébhez is értett.

Amint a kénytelen vándorútban itt-amott felütötték a sátorfát: Serena azonnal konyhát rögtönzött, edényt vásárolt, kiment a piacra, élelmiszereket vett, nekiállt sütni, főzni, s pompásan értett hozzá. Az emigránsok úgy imádták, mint az egyiptomiak az Isis istent, aki számukra egy kis jó *hazaemlékeztető* „szépasszonyfőztét” tudott készíteni. S ez a művészet jövedelemmel is járt. Megfizettek érte. Ince azon vette észre, hogy a felesége pénzt szerez.

Serenának pedig ez tréfa volt és gyönyörűség. Nem robot, nem az asszonyi nem megalázása a tűzhely; (annak aki érti) trónus az: amelyről a világot kormányozza. Serena ahelyett, hogy sáptózni, szerencsétlenkedni segített volna a férfiaknak, főzött nekik, s jó kedvet adott hozzá.

Irigylésre méltó ember ez az Ince!

Hanem az ilyen helyzetben aztán az ember nem lehet nagyon válogató, hogy kit fogadjon el magánál. Serena Sztambulban is elfvette ezt a művészetét, mert azzal biztatták, hogy sok hónap letelik még addig, amíg a török kormánytól kijön az engedély a tovább utazhatásra. Felállította addig a magyar konyhát. S a legelső vendége Gideon volt. Aztán jött több is. Az effendi tudta vegyíteni a tréfát a komollyal új helyzetében. Az áldozat: törökké lenni, ez volt a tréfás oldal; hanem a nyereség: töröknek lenni, ez volt a komoly rész.

Az ebédelő társaság véleménye ide-oda ingadozott; csak Inccé állt szilárdul. Elítélte azokat, akik török szolgálatba álltak.

— Csak „te” ne beszélj — támadt rá az effendi (most Vely bég volt a neve). — Ha tudtál pápistából kálvinistává lenni, mi nagy ugrás van innen a mahomedánig? Az oszmánnál nincs Jézus jobban degradálva, mint a kálvinistánál a Boldogságos Szűz. A mahomedán fatalizmus pedig éppen azonos a kálvinista predestinációval.

— Nincs nekem semmi bajom a dogmákkal — felelt rá Ince. Az embert saját tettei idvezítik. De nem akarok olyan országnak fia lenni, ahol a nő rabszolga, s az utcán beburkolt arccal jár; mert feleségem van.

— Papucshős!

— Igaz. Én feleségemet becsülöm.

Ezt Serena nem hallotta; ő nem ült az asztalhoz. Csupa férfitársaságot feszélyez az, ha egyetlen nő ül az asztalnál. Neki künn volt a konyhában dolga.

— De midőn itt olyan fényes állást nyerhetnél, amelyben még magasabbra vihetnéd eddigi híredet.

— Ez sem célom. Katona voltam, míg hazám volt. Most nem gondolok kardomra többé. Nálam ez csak kötelesség volt, nem mesterség. Nemzetemből származtam magamat; de azért más nemzetet nem fogadok. Elég nekem a hazám

miatti keserv; nem szerzek magamnak még török keserveket is. Arra pedig, hogy honszeretet nélkül álljak be egy ország katonájának, még nagyon kényes vagyok. Tisztelem a metempsychosist; de galandféreg Törökország gyomrában nem leszek.

— S mi lesz belőled, ha innen elmégy?

— Amerika elég nagy, elférek benne.

— S mihez kezdesz ott? Beállsz tanárnak valamelyik amerikai egyetembe, római klasszikusokat ismertetni, s olvasod a jenkai tacsókknak a „Tytire tu patulae recubans sub tegmine fagi”-t a maguk nyelvén „Tájtiri, tyu petsölei riköbens szjub tidzsmájni fedzi”?

Nevettek rajta.

— Nem, — szólt Ince. — Van két izmos vállam, s a zsák-hordónak Amerikában két dollárt adnak naponkint.

— S hogy jutsz odáig? útiköltséged sincs.

— Beálllok egy steamerre katlanfűtőnek.

— Ez bolond. Ezzel nem lehet beszélni.

Azzal elkezdett más húrokat pengetni a csábító. Leírta a szeraszkiek nyári palotáját, szeráját, életrendét a Gökk-sü vizei mellett. Ezeregyéjszakai képek azok. Sok gyöngye szív felhevült azokon: csak Incéé nem. Pedig őrá volt az mind számítva.

Fejét rázta, mikor az effendi búcsút vett tőle.

— Alugyál rá holnapig egyet — mondá neki Vely bég, s a konyhában Serenát így üdvözlé:

— Aleikum unallah szép Asszéki.

Ince nem is szólt erről nejének semmit.

Másnap ismét meglátogatta őt szállásán Vely bég. (Másutt nem volt található.)

Az effendi fontoskodó titkolózással súgá fülébe:

— A szeraszkiek küldött hozzád. Én az ő jaszmakdzsija vagyok.

— Tudom.

— Ma ötkor lakomára hívat magához.

— No hát mondd meg őexcellenciájának, hogy csókolom a kegyes kezeit; de magam is vendégeket hívtam mára hozzám, s a feleségem ma olyan pompás gulyáshúst főz zöld paprikával, hogy én azt a szultán lakomájáért sem cserélem el.

Az effendi dühösen hagyta ott Áldorfait, s nem látogatta meg többet.

Hanem ez időtől az Amerikába vándorlandó menekültek tapasztalták, hogy útleveleik kiadása oly végtelen húzást-halasztást szenved, hogy már idestova ki is tavaszodik az idő, s ők még mindig itt vannak rekedve. Valami titkos kéz hátráltatja elmenetelüket.

Serena maga lőtött-futott az ügyükben egyik követségi palotától a másikhoz. Az asszonyok a legveszedelmesebb sollicitátorok a világon.

Végre kikapták az útleveleiket, s mehettek isten hírével.

Incének maga Vely bég hozta el a kész útlevelet, az illető követségtől láttamozva. Megkímélte őt a fáradságtól.

Ezúttal szívélyes, barátságos hangot szenvelgett. Komolyan, higgadtan beszélt.

— Nagyon sajnálom, hogy elválunk egymástól. Most látom csak át, hogy milyen szükségem volt rád az életben. Hol kapok én még egy olyan embert, mint te voltál, aki velem *blüheim* miatt civakodjék, megdorgáljon? Ezek itten még túltesznek rajtam. Sokat használhattál volna még itt hazád ügyének is. A dolgok fordulhatnak úgy, hogy maholnap kiüthet egy európai háború, amelyben Törökország lehet az archimedesi pont, ahonnan a világot kimozdíthatjuk helyéből. Te nem hiszed ezt. Pessimista vagy, s én nem akarlak rábeszélteni. Azonban, hogy lássad, mennyire komolyan számítok a jövő eseményekre s azokban a te roppant tehetségedre: vedd át ez iratot; ki se bontsd; tedd a zsebedbe. Ez a te kineveztetésed az anatóliai hadsereghez „ferikké”, kétlófarkas pasává. Nem fogadtad el. De azért tartsd magadnál az okmányt; talán meggondolod magadat; talán rákényszerít a sors vagy saját

meggyőződésed, hogy hasznát vedd; ha pedig nem: hát tedd el emlékül, foglaltasd rámába, s mulasd magadat rajta. S már most vegyünk búcsút.

Az effendi olyan őszinte arccal beszélt, hogy Ince maga nyújtotta neki a kezét búcsúzóra.

— Hanem — ezt a kegyet (bár hasznát nem veszed is) talán mégis nem ártana a szeraszkiernek megköszönnöd. Tudod, csak azért, hogy ne higgye ez a buksi török, hogy *hollandusok* vagyunk.

— Igazad van. El fogok hozzá menni.

— Ne félj ám tőle. Nem fog biztatni, hogy maradj itt; politikáról pedig éppen elő sem hozakodik. Megmutogatja a fegyvereit meg a tulipánjait, kiszívsz vele egy nargilét, megszod egy csésze kávéját, s aztán jóccakát kívánsz neki.

— Akarsz velem jönni?

— Szívesen. De egyet mondok. A szeraszkiert a Boszporuszon túl lakik. Éjszaka lesz, mire tőle visszakerülsz: nem jobb volna előbb kedves nődet úti poggyászáddal együtt az Alligatorra elszállítani? Társaid már mind ott vannak: mit csináljon egy asszony itt egyedül ebben a nem igen dicséretes hírvű török városnegyedben?

Ez az indítvány még Serena szemeit is beköté. Jóakaróját látta Vely bégben. Tulajdon aggodalmának adott az kifejezést.

Serena is félt tovább egyedül maradni e helyen, miután menekült barátaik mind a tengerre szálltak már. Gideon figyelmes gondoskodása elaltatá gyanúját.

S aztán egészen megnyugodott, mikor az effendi visszatért a hordárokkal, kik málháit a Boszporusz partjáiig szállíták, s még maga keresett nekik egy kaikot, s annak a révésszé-vel úgy alkudott meg, hogy előbb az Alligatorra elszállítják az asszonyságot, azután őket kettőjüket a Gükk-sü partjára a szeraszkiert palotájáig; ott várnak, míg a bég visszatér, s azt elhosszák ismét a hajóra. Serena meg volt elégedve azzal, hogy

Vely bég hat piasztert le tudott alkudni a kaikdzsitul, s megfenegette, hogy a talpára veret, ha estére leissza magát.

Azzal beleültek a csónakba, s mind a hárman átvitették magukat az Alligatorhoz. Serenát csupa ismerős arc fogadta ott. Jó helye volt. Ince ment Vely béggel a túlpartra.

AZ ALLIGATOR

Az „Alligator” az Észak-Amerikai Egyesült Államok hadikorvetteje volt.

Már egy hónap óta ott horgonyozott az Aranyszarv-öbölnek abban a részében, ameddig idegen hadihajóknak szabad elmenni.

Mintegy negyed angol mérföldnyi távolban tőle ült horgonyain az osztrák brigg „Salamander”, békés szomszédságában.

Az Alligator egyedül azért várt ott, hogy azon magyar menekülteket felvegye, akik az Egyesült Államok területén óhajtanak letelepedni. Kapitányának az volt az utasítása, hogy amint a menekültek többsége el fogja határozni, New Yorkba kívánnak-e menni vagy San Franciscoba? aszerint menjen velük az Atlanti-óceánnak vagy a Csendes-tengernek.

Incének nem kellett sokáig időzni a szerasziernél. A kitűnő férfiú szíves vendégszeretettel fogadta látogatóját; keveset beszélt vele; nem biztatta viszonttalálkozással, s nagy hamar elbocsátá.

Gideon az előszobában várt reá, s ott még egyszer elbúcsúzva tőle, karjába ölte karját, s lekísérte őt a csónakig.

Mikor már Ince a csónakban ült, még egyszer kezeiket nyújták egymásnak. Incének most már semmi gyanúja sem lehetett Gideonra. Egész őszinte barátilag megszorítá Gideon kezét.

Az nagyot szisszent a férfias szorítástól.

— Átkozott erős kezed van. De nem az a baj. Hanem ez a gyűrű szorult az ujjaim közé. Ezt is a szeraszkiertől kaptam. Nesze fogadd el tőlem emlékül. Igazi talizmán a köve. S alatta titkos zár van. Az ilyen gyűrű rejtekében szokták magukkal hordani a török főurak azt a gyorsan ölő mérget, ami őket bizonyos zavarokból ki szokta menteni. No ne félj felvonni. Ebben nincs semmi méreg. S ha nem kell tőlem emlékül: dobd a vízbe.

Ince nem tehette, hogy el ne fogadja ez emléket; ámbár ő nem adhatott semmit viszonzásul Gideonnak.

— Pax tecum — monda a hajdani szerzetes egykori társának, s aztán elsietett a partról.

A török kaikdzsik eveztek csendesen ki a Boszporuszba.

Késő este lett, mire az Aranyszarv-öböl árbocerdejéhez eljutottak; Incében a tündéri látvány, az ezernyi lámpafény az árbocokon, a sötétkék víztükörtől sokszorozva, egy aggályos gondolatot költött. Ha ő most e száz meg száz hajó között nem találná meg azt a gályát, melyen nejét hagyta!

Ő nem is találná meg bizonynyal; de a kaikdzsi itthon van ez erdőben. Ismer ez minden fát, s tudja, hogy kinek a lobogója leng rajta? Odaviszik ezek, ahová parancsolva van. Úgy járnak azzal a kis halgyorsaságú ladikkal az árbocos szörnyek között, mint a bennszülött az ismerős város utcáin. A vékony átlátszó köd, mely estenden a víz fölött terjeng, nem vezeti őket tán tévútra?

Most behúzzák evezőiket. Helyben vannak. A csákyákat veszik elő, hogy megfogózzanak a hajó oldalába.

Ince erszényét veszi elő, hogy a kialakodott vitelbért markukba számolja.

A kormányos visszautasítja a fizetést. Az a másik úr, aki kialakudta, ki is fizette már a díjat.

Incét meglepte e nagy barátság és becsületesség. A kaikdzsi ezt el is hallgathatta volna.

Azután kiáltásukra lebecsátották a kötélhágcsót az érkezőért. Ince felkapaszkodott azon. A csónakosok tovább haladtak.

Ince a hajó födélzetén kevés embert talált. Hajóslegényeket és katonákat. Nem tudta tájékozni magát.

A lünette-ről egy tiszt szállt le eléje. Egyenruhájáról felismerheté benne a kapitányt.

Az „Alligator” kapitánya tudott németül is; azt az első találkozásnál felfedezte.

— Mi tetszik? — kérdé tőle a kapitány.

Ince megmondá neki.

— Én vagyok mr. Áldorfai, honvédezeres a magyar hadseregből.

A kapitány erre a szóra feltaszította homlokáról a sipkát, s elkezdte az üstökét vakarni. Előbb valami érthetetlen szókat dörmögött. Azután vállvonva mondá Incének.

— Ha ön honvédezeres a magyar hadseregből, akkor ön nekem *foglyom*.

— Hogyan?

— Úgy, hogy ön most osztrák hajó födelén van; tehát osztrák területen.

— Hát ez nem az Alligator?

— Nem. Ez Ófelsége hadigályája: a Salamander.

Áldorfai Ince megtanult valamit, amit még eddig nem ismert, az ijedséget, ennél a szónál. Gyáva lett.

— Én nem ide akartam jönni — hebegé erélytelenül.

— Azt elhiszem — felelt pogány nyugalommal a Salamander kapitánya.

— Engem tévedésből vagy ármányból hoztak ide.

— Az meglehet; de miután nekem nyújtásom van, ha magyar menekült jelentkezik hajómon, azt foglyul letartóztatni: annálfogva nyugodjunk meg a malaproposban. Van önnek fegyvere, amit átadjon?

— Nincs.

— Akkor szíveskedjék ön ezt az urat követni.

Az az úr volt a porkoláb, aki Incének megmutatta azt a kabint, melyben szállásolni fog. Egyébiránt tisztességesen bánt vele; ki sem motozta. A tengerészek humánus emberek. Az ajtót sem zárta rá; hanem egy őrt állított eléje.

Ott aztán volt ideje Incének elmélkedni a renegátok barátságáról s a török révések becsületességéről.

Az Alligatoron pedig várhattak rá egész éjjel.

Minél tovább haladt az éj, Serena nyugtalansága annál nagyobb fokra hágott; hajnal felé megszánta egyik száműzött társ, s vállalkozott rá, hogy kiszáll a partra Incét keresni. Legyenesebb út volt Vely béget felkeresnie.

Az úgy tett, mint aki szerfölött meg van lepetve azon hír által, hogy Ince nem érkezett meg az Alligátorra; rögtön ugrott, szaladt tífvé tenni érte egész Sztambult; s nem telt bele egy óra, mikor már vissza is tért a bizonyos eredménnyel.

— Képzeld: azok a semmirekellő részeg kaikdzsik az este a ködös vízen ködös fejjel összetévesztették az Alligátort a Salamanderrel: ennek az ostoba műzümánnak inglis meg frenki, mindegy „gyaur köpek”. Odavitték Incét az osztrák hajóra: bizonyosan le van tartóztatva. Te eredj a hírrel az Alligátorra vissza; én futok a szeraszkiezhez, hogy segítsék az elfogotton. Egy óra alatt ott leszek nálatok.

Szavának is állt: egy óra múlva ott volt az Alligátoron.

A magyar menekültek között már akkor nagy volt az izgalom. Körülfogták a hajóskapitányt, s iparkodtak vele megértetni a dolgot. Hanem akkor a jenki egyszerre elkezdett nem érteni németül. Egyáltalában nem értett németül. Azt sem tudta, hogy mi az a „Schiff” meg az a „gefangen”. Csak a fejét rázta. Az elkeseredett hazafiak aztán összerakták, ami keveset tudtak angolul; az egyik egy szót, a másik a másikat; azokbul egy vállalkozó szellem egész mondatokat tákolt össze, s aztán igyekezett a kapitánnyal elhitetni, hogy az angolul van, amit ő most elmond neki. Talán megértette: mert annyit

mondott, hogy „fatal accident!”, s még jobban rázta a fejét, azután felment a lünette-re, s elkezdett alá-fel sétálni s a „Hail Columbiát” fűtyörészte.

Serena tudott volna vele beszélni angolul; de előtte nem merték a bajtársak a helyzetet felfedezni, míg Vely bég elő nem jön.

Ez, amint a hajóra érkezett, szóba sem állt senkivel; hanem azt kívánta, hogy egyedül közölhesse Áldorfai nejével, amiről tudomást szerzett.

Serena az aggodó hitves nyugtalanságával fogadta őt. Ez leküzdé benne az ellenszenvet, melyet az ember ellen soha meg nem szűnt érezni.

— Mit tud ön férjem felől?

— Ó a múlt éjjel a ködben az Alligator helyett a Salamanderre tévedt, s ott az osztrák hajóskapitány letartóztatta.

— Hogy tehetette azt, hiszen neki amerikai útlevele van?

— Csakhogy Amerika messze van, s az útlevél még nem ad polgárjogot. A hajófödélzet pedig annak az országnak a területe, akié a hajó. Az osztrák kapitány egészen a maga jogával él.

— Mi fog történni most?

— Hogy mi fog történni, azt őszintén megmondom, egész öntül függ. Ön választhat tetszése szerint. Az egyik lehetőség az, hogy ön most eljön velem a szeraszquierhez, s annak kinyilatkoztatja, hogy férje elfogadta a török hadsereg-nél a ferikké kineveztetését. Az az ő zsebében van. Arra a szeraszquier oda fogja küldeni a hadsegédét a Salamander kapitányához, s ön egy óra múlva látni fogja nem Áldorfai Incét, hanem Oglán bejt: az anatóliai dandár ferikjét.

Serena arcát a büszkeség és szemérem pirja önté el e szókra.

— Én nem fogok a szeraszquierhez menni — sietett a rövid válasszal.

— Akkor még két másik eshetőség van — szólta Vely bég

kegyetlen humorral. — Az egyik az, hogy Áldorfai Ince honvédezredes ott marad a Salamanderen, mint elfogott menekülő. Hogy az ilyenekkel hogy bánnak mai nap, azt ön olvashatta a hírlapokban. A hajón is van haditörvénytörő, haza sem kell őt szállítani, s ön talán hallotta már, hogy a hajó árbocának a haránt póznája micsoda célokra is szolgál még? Meg is láthatja legközelebb.

Serena összeborzadt e gondolattól.

— És mi a harmadik eshetőség? — kérde izgatottan.

Vely bég a vállát vonogatta, s a fogait szívta húzódozva.

— Az, amit ön legkevésbé fog szeretni. Mikor elváltunk, Ince egy talizmánygyűrűt látott meg ujjamon. Megtetszett neki, s én odaadtam azt emlékül. Az ilyen gyűrű fejében viselik a török országnagyok azt a gyorsan ölő mérget, mely őket a selyemzsinórtól meg szokta szabadítani. E titkát a gyűrűnek Ince is tudja.

Serena a szenvedély váratlan kitörésével fordult egyszerre Vely bégnak.

— Gyalázatos áruló! Ez az ön műve volt. Ön vitette megvesztegetett zsoldosaival férjemet szándékosan az osztrák hajóra. Távozzék előlem! Ne közelítsen felém többet. Siessen innen! Két percet adok önnek az elfutásra. Ha addig innen nem menekül, kikiáltom a kétségbeesett bajtársak közé, hogy ön mit tett, s akkor isten irgalmazzon önnek!

Vely bég elsápadt e szókra. Nem várt több biztatást, futott a csónakjához, senkivel szóba sem állt, s csak midőn jó messze eveztek már a hadihajótul, kiáltott vissza az utána néző hölgynek:

— Asszonyom! Három közül az egyiket választani kell! Mashallah!

A nő pedig azt mondta: „Még van egy negyedik is”, s elszánt léptekkel felsietett a hajóskapitányhoz a lünette-re.

Ez már tud aztán a jenkivel beszélni!

A menekült bajtársak odalenn nem értették, mit beszél angolul a kapitányhoz; de szemei, arca, mozdulatai érthetővé tették azt.

Ah az egészen más, mikor egy asszony beszél el valamit! Hogy magyaráz annak minden arcvonása! Milyen igazság hangzik annak minden szavából!

— Nézzétek, most azt beszéli neki, mint szerették ők egymást! hogy nincs senkije a férjén kívül! Most azt mondja el, milyen hős, milyen nemes, milyen bátor volt az ő férje! Hogy küzdött a népek szabadságáért! Most felvilágosítja az ármányról, mellyel kelepcébe ejték. Most beszél neki a szabad államok magas kötelességeiről, a csillagos lobogó becsületéről! Nézzétek, hogy melegszik a Jenki! Hogy emeli az ökleit. Már mindjárt meghódítja! Ez az asszony felfordítja a világbékét! Most megszorítja a kapitány kezét, s jobbával az égre mutat fel!

Az Alligator kapitánya halk parancsszóval szól alá:

— Zászlóapród! Lobogót . . . fšárbocra . . . fel!

Azután a hangcsövön lekiáltott a hajó mélyébe:

— Fűtsd a gépet!

A nő térdre esett, s megcsókolta a kezét.

A menekvők nem értették ezt a nyelvet, mégis mindent megértettek.

. . . Incének ezalatt elég ideje volt elmélkedni a sors tréfái felett.

Hogy iparkodik valaki, aki játszik az emberekkel, gáncsot vetni a futónak, hogy elejtse! Hogy kényszeríti azt, aki állva akar maradni, az elbukásra! Mit tegyen most? Ő is tudja jól, hogy van számára háromféle választás. Az egyik a fogságban elvárni a balsorsot; melynek vége az előrementek példájából ismeretes. A másik: elővenni zsebéből a török kormány ki-nevezési oklevelét, s hivatkozni török polgári jogára, s hivatalos állására az oszmán hadseregnél. Akkor aztán szavának is állni, és lenni annak, amivé felavatta magát. — A harmadik — az a

gyűrű. Felnyitotta a pecsétnyomó követ. Az a kis zöldet játszó szürke por: a „halálban válogatók” pora benne van.

Egész éjjel nem hunyta le szemeit. Kabinja szűk ablakán keresztül az ég csodáira bámult, s azokkal tanakodott. A sötétség rossz tanácsadó. Tagjai reszkettek, mintha lázban volna a kísértet jelenlététől. „Tedd meg! Ne tétovázz!” mondá az egyik; „Ha a sors taszít, te ugorjál!” — „Tedd meg. Dacolj!” suttogá a másik; „Ha ver az a hatalmas úr, te rúgj ki!” — Aztán feljött a hold. — Ez már jobb barát. Az arany fényözön végigfeküdt a Boszporuszon. E fénynél elővette Ince a török kinevezési okmányt. Az írás érthetetlen volt ránézve, a betűk idegenek, hanem azért megtalálta benne a saját nevét: az cifrább talik írással volt belerajzolva. — Megnedvesíté az ujjá hegyét, s az egész nevet tisztára ledörzsölte a pergamenről. Most már eldobhatja az egészet. — Az egyik ajtót már bezárta maga előtt. Arra nem hivatkozhatik már, hogy a török hadsereg tisztje.

Csak két választása volt már. — Hajh! — ha az a nő nem volna, milyen könnyen készen lenne vele! Öt perc alatt be volna végezve az egész pör az ember és az ő teremtdője között.

Mikor a nap feljött, a másik kísértet is el volt űzve. Tudta, hogy mit tegyen!

Korán reggel meglátogatta a hajóskapitány.

Nem volt az szívtelen ember. A tengerészekben mindig több kedély van, mint más katonában. A tenger felebaráti szeretetet prédikál!

— Lássá uram, én nem akarom önt bezárva tartani. Ez a hajón nagyon egészségtelen. Itt rossz levegő van. (Maga nyitotta fel a kabin ablakát.) Hanem ha ön becsületszavát adja, hogy nem fog a vízbe ugrani, akár menekülési kísérletből, akár öngyilkossági szándékból: akkor megengedem önnek, hogy szabadon járhasson a hátulsó földélzeten. S most jöjjön ön velem reggelizni.

Ince szavát adta.

— Sem a szökést, sem az öngyilkosságot nem fogom megkísérteni.

S hogy szavának őszinteségét bebizonyítsa, levonta ujjáról a talizmányűrűt.

— Nézze ön. E gyűrűben olyan mérget bírok, mely öt perc alatt utolérhetetlen embert csinál belőlem. Nem fogom azt használni.

S azzal a nyitott ablakon át a tengerbe hajította Vely bég ajándékát. Most már a második kísértet is elnémult; most már nem volt semmi választása, mint férfilelekkel bevárni, hogy mit hoz a sors?, s nem lépni a rémek elől hátra.

— Nichts für Ungut! — biztató a kapitány. — Meglehet, hogy a követségtől azt az utasítást kapom, hogy bocsássam önt szabadon: akkor — kezet szorítunk, s vitetem önt, ahová mondja. Lehet, hogy azt az utasítást kapom, hogy akasztassam fel önt, ha például in contumaciam el van már ítélve. Akkor — kezet szorítunk, s én felhúzatom önt ide a harántárbocra. Ez a mi sorsunk! Hanem addig is menjünk reggelizni.

Ince látott már a katonaeletben siralomházba tett szegény bűnösöket jó étvággal falatozva ülni utolsó reggelijük mellett, s meg akarta mutatni, hogy ő sem rosszabb náluknál. A kapitány saját kabinjába vitte őt falatozni.

Még azután olyan jó volt, hogy egy kis szórakozásról is gondoskodott foglya számára. A kapitány nagy kedvelője volt a távcsöveknek. Egész gyűjteménye volt telescopiumokból és perspektívákból. Ince pedig észrevetette, hogy ért az optikai készülékekhez. Ezzel nagyon megnyerte a tetszését a kapitánynak. Ince egészen értett a bonyolult gépek kezeléséhez, s úgy beszélt azokról, mint egy tengerész. A kapitány egyik híres refraktorát a másik után bocsátá rendelkezésére, s nagy volt az öröme, ha Ince a távcsövön át megtalálta azt a kiváló tárgyat a világváros tömkelegéből vagy a Boszporusz árbocerdejéből, amit feladott neki.

Egyszer aztán Ince megtalált egy olyan tárgyat is, amit nem bízott rá a kapitány: az Alligatort.

A távcső olyan közel hozta az arcokat, hogy a néző azt hitte, hallania kell, amit azok ott a hajón beszélnek.

— Ugye pompás üveg? — kérdezé a kapitány.

— Az ám. (Éppen akkor érkezett meg a hajófödélre Vely bég.)

— Százötvenszerte nagyít. Valódi Dollond-féle készítmény. Jól a szeméhez igazította ön? Ne segítsék rajta?

— Köszönöm. Igen jól látok.

— Ugyebár, olyan jól lát rajta az ember, hogy az arcokat megismerhetné, ha volna közöttük ismerőse.

— Valóban. — Ince már azt is látta, hogy Vely bég el-siet, mintha üzné valaki. És azután látta azt a jelenetet, ami Serena és a kapitány között végbement.

— Ez átkozott egy cső! — tréfálkozik nyers tengerész-humorral a kapitány. Ha az ember feleségének tete-à tete-je volna szakíval egy mérföldnyi távolban: jelen lehetne rajta, mint szemmel látó tanú.

Ince segített az élcen nevetni.

Egyszer azután megint látott valamit. Az Alligator ké-ménye füstölni kezd. Azután a csillagos lobogót kezdik kibontani, s felhúzzák a középárbocra. Abban a percben, melyben az árboc hegyére ér: ezt a tényt egy-ágyúördülés jelenti.

Ezt azután meglátja és meghallja látcső és hallcső nélkül is mindenki.

— Mi az ördög az? — mond a Salamander kapitánya — az Alligator füstöl és a középárbocra húzza föl a lobogót. Mit akar ezzel mondani?

Az Alligator még világosabban igyekezett gondolatait kifejezni.

Amint horgonyait felszedte, megindult a Salamander felé teljes gőzerővel, s mikor puskalövésnyi közelse ért hozzá, akkor hosszoldalát fordítva felé, horgonyt vetett mellette.

Akkor egy csónak zökkent el tőle, melyben egy hajóhadnagy ült. A csónak farán a parlamenterrzszó.

— Legyen ön szíves kabinjába térni — szólt a kapitány Incéhez. S maga sietett a hajójára érkező hadnagy elé.

Az bemutatatta magát, s átadta parancsnoka üzenetét.

— Önnek a hajóján egy utazója van az Alligatornak foglyul letartóztatva, aki amerikai útlevelel oltalma alatt áll.

— Az én hajómon van egy tagja a magyar felkelő seregnek, s nekem utasításom van az osztrák kormánytól, mindenilyent, aki hajómra lép, letartóztatni.

— Nekünk pedig utasításunk van, mindenilyent, aki hajónkon megjelent, s ott mint utas beíratja magát, mint amerikai polgárt megvédelmezni.

— Ezt végezze el a két kormány egymás között.

— Jól van. Hanem ha az el nem végzi: akkor elvégezzük, mi egymás között. Egy óra elég a követséghez menni, egy óra annak elhatározni magát, egy óra onnan visszatérni. Három óra elég rá, hogy azalatt ön is befűtethesse a gépet. Ha három óra alatt nem lesz mister Innocent Áldorfa az Alligator fedélzetén: mi megkezdjük az ágyúzást.

— Nichts für Ungut — mondá rá a Salamander kapitánya, s búcsút vett az Alligator hadnagyától.

Azután szépen rendben megtette az intézkedést. Legelőbb is a hadsegédét elküldé a tudósítással a követséghez; azután elkezdte a katlant fűtteni; azután kiadta a parancsot: le a függőágyakkal! a tüzereket az ágyúkhöz rendelé, a matrózokat a horgonyfelvontató koronghoz; akkor azután felhúzatta a lobogót a középarbocra. Az ágyúdördülés jelt adott.

Ezalatt másfél óra múlt el. Itt volt az ebéd ideje. A kapitány beszólt Incéhez.

— Uram: kész az ebéd. Még másfél óránk van azt elkölteni.

Az ebéd azonban fél órát sem vett igénybe. Még egy hosszú óra maradt hátra.

A kapitány arról is gondoskodott, hogy ezt a hosszú órát vendégével kellemesen eltöltse. Válogatott szép tengerikagyló-gyűjteménye volt. Ince ahhoz is értett.

A kapitány egész kedvvel magyarázta neki a malakologia legújabb felfedezését.

— Nézze ön ezt az Euplectea aspergillumot. Ez is egy puhány háza. Olyan, mintha selyemszálakból volna szöve. De a selyemszálak kőből vannak; a tűzben égethetlenek, mint az azbeszt. Az egész egy kúrtalakú cső; a szélesebb nyílást egy szabályos rácsozat zárja be. S ezt a remekművet egy puhány készíti. Egy kocsonyatestű állat. S ez az állat úszik ezzel a szövött hajóval a vizek alatt. Megvilágítja maga körül a tengert ölnyi messzeségre. Megtámadóját visszaveri villanyütésekkel, amiktől az elkábul. Valódi tengerész. S milyen öntudatos állat amellet! Nézzen ön ide. Egy helyütt a házát kilyukasztotta valami. Bizonyosan egy tengeri pók, amely azután meglakolt érte. De a finom selyemhajó mégis csak lyukat kapott. Akkor mit csinált a bölcs Euplectea? Elővette a selymét, befoldozta szépen a szövétén ejtett lyukat; mint ahogy az asszonyok be szokták tópolni a lyukas harisnyát. — Apropos: „asszonyok!”, van önnek talán felesége? — Ah! S az ott van az Alligaton? Nagyon szép. Még fél óránk van várakozni. Fél óra múlva vagy meglátja ön a feleségét, vagy írhat hozzá búcsúlevelet. Nem szokott ön ebéd után aludni? Még fél órája van rá. . . .

Azonban nem volt rá fél órája.

A hajóór jelenté, hogy a csónak jön visszafelé a hadsegéddel.

Itt még nincs idő már egy ebéd utáni álmocskát elbólintani.

A csónak megérkezett. Incét azalatt két fegyveres őr közé állították.

A hadsegéd felkapaszkodott a tetőre. A kapitány feltette háromszögű kalapját. A hozott levelet átvette, felszakítja és elolvasta.

Azután megnézte az óráját nagy hidegvérrel. Még tíz perc az idő.

Akkor odafordult Áldorfai Incéhez, s azt mondá neki — angolul: (ő tudta miért?) — „Mister Innocent Aldorfai, citizen of the United Staates of North-Amerika, you may go, in alle Teufels Namen, where you will!” — Azzal odament hozzá, s megszorította a kezét: „Nichts für Ungut.”

Még öt perc volt hátra a kiszabott időből, mikor Ince az Alligator fedélzetére lépett. A kapitány a fődélzeten állt, s kezében tartá az óráját. Ince odasietett hozzá, háláját kifejezni.

Az amerikai tengerész némán inte kezével elutasítólag, s odamutatott Serenára.

Köszönje szabadulását annak.

... Óh, az asszonyok — akik szeretnek —, országokat képesek megmozdítani —, mikor kétségbeesnek . . .

... A kivándorlók egyszerre rázendíték a „Hail Columbiát”.

AZ ÁTÜLTETETT NÖVÉNYEK

De már most hová?

A török kormány minden menekültnek ötszáz piasztert adott útiköltségül. Ez volt az utolsó örökségük az „óvilágtól”.

Az „Újvilág” kormánya pedig ingyen szálltá el őket.

Hálaérzettel emlékezzünk meg mind a kettőről. Ez is jólesett.

Mielőtt a magas tengerre szállt volna ki a hajó, mr. Sparkins, az Alligator kapitánya felhívta a menekülteket, hogy határozzák el: az Újvilág melyik részében akarják magukat partra tétetni, vagy kétfelé akarnak-e válni és különböző helyeken letelepedni?

A kivándorlók az Alligator födelén szám szerint negyvenen voltak.

Előbb a második kérdésre nézve határoztak. Egyhangúlag mondák ki, hogy mindnyájan együtt akarnak maradni, s amit a többség határoz, azt mindnyájan elfogadják. Azt a kérdést azonban, hogy hol települjenek le, előbb mr. Sparkinssal kívánták tanácskozás alá venni.

Valamennyi között egyedül Áldorfai felesége volt képes angolul érthetően társalogni: őt bízták meg a szövetség tagjai az értekezlettel.

Mr. Sparkins valódi amerikai jellem volt. Lehetett nála jó szívet találni, csakhogy azt nagyon keresni kellett, el volt

jól dugva. A keresőnek elébb sok vexir-lakatot ki kellett nyitogatni, míg hozzá juthatott. Ajándékozni az amerikai nem szokott; hanem a munkakeresőt utasítani, hogy hol kap munkát, azt megteszi. Alamizsnát nem ad, de enged kenyeret keresni; nem pártfogol, de segít. Rokcszenvével nem biztat, de a rászorulólt oltalmazza. Elvisz oda, ahova kívánod; hanem aztán ott hágy!

Mr. Sparkins igen rövid, lapidáris stílusban szokott beszélni.

— Önnek a honfitársait már ismerem — mondá Serená-nak. — New Yorkban vagy más nagy városban nem lesz jó nekik letelepedni. Sok pénzök nincs. S pénzt csinálni (mint nálunk mondják) nem tudnak. Üzlethez nem értenek. Kézműipart nem tanultak. Tudományukkal nálunk nem kereshetnek semmit. Földművesnek talán jók lesznek. Vehetnek olcsó földeket Texasban, Jovában. Tanácsolom, hogy hajózható folyam mellett. Ha ehhez kezdenek, együtt maradjanak. Ott az ember mindent maga végez: cselédet nem kap; a rabszolga drága; önöktül el is szökik könnyen. Nem értenek a rabszolgatartáshoz. Sanyarú életmód lesz, aki nem szokott hozzá. A másik választás: Kaliforniába menni, aranyat ásni. Töméreken mennek most oda. Három éve, hogy az első aranyat felfedezték a Sacramento partján, s azóta száznyolcvan-ezer ember vándorolt be, s San Franciscot magát hetvenezer lakja. Amerikai, ír, német, kreol és kínai. Még magyar is fér el ottan. A földalatti kincs nagysága a mesével határos; de valóság. Vannak egyes aranyásók, kik egy év alatt nábobokká lettek az ásó és csákány segélyével. Kemény és piszkos munka, de szerencsével jár. Ez a társaság, melynek ön is tagja; jól fogja ott magát érezni. Kalifornia hantjai alatt felkeresni az aranyat, csak folytatása lesz annak az álomnak, ami volt Magyarországon felállítani a köztársaságot. S csaknem sikerült. Hátha Kaliforniában több lesz a szerencse? Az az élet éppen a világgal meghasonlott embereknek való. Akik erősza-

kolni akarják a sorsot. Én önöknek a San Joaquim partjait ajánlom.

Serena sóhajtva válaszolt.

— Sajnos, hogy sorsosaim túlnyomó többsége szinte oda vágyik. Az aranyföldről hallott regék mind elmámorosíták fejeiket. De mi legyen az én férjem ott, ahol mindenkit az arany éhsége kerget a föld alá? Ő, aki az aranyat elszórta magától, mikor azt ajándékba kínálták neki, ő, aki az útfélen hagyta az aranyat, mikor az ötmázsás darabban feküdt előtte; az aranyat, ami az ellenségé volt, s most ugyanaz az ember menjen a földet vágni, kutatni az iszapban, homokszemnyi aranyatomokért, és érezni azt az átkozott éhséget, ami az arany után támad? kapzsvá, irigylelkűvé lenni? Ez nem az ő lelkének való.

— Tudom. Ismerem az urat. Ő lelkész volt előbb. No hát itt is lehet az megint. A papot jól megfizetik. Ott is születnek, halnak, házasodnak és gyóznak az emberek.

— Uram! — szólt megütközve Serena, s öt ujjá hegyét keblére téve, mintha azt mutatná: „hát én?”

— Az semmi baj — szólt zavartalanul mr. Sparkins. — Azért lehet nő. Ki nézi azt Kaliforniában? Kezdbet új vallást. Olyan katolikus vallást, ahol a papok házasodnak. Megy az Kaliforniában.

Serena nevetni kezdett; mr. Sparkins pedig vállat vont: ő komolyan beszélt.

— No hát ha ez nem tetszik, próbáljunk mást. Önnek férje derék katona volt, s úgy tudom, hogy a Bakonyt kizisztította egyszer az osztrákoktól. Kaliforniának is van hadserege. Ott vállalhat coloneli állomást. Az is szép hivatal, sok dolog van a kóbor indiánokkal. Csakhogy a veresbőrűek hamar megskalpozzák az embert.

— Nem! Nem! Skalpoztatni nem engedem a férjemet!

— Tehát se *tonzúra*, se *scalp*! Mihez kezdjünk hát? — Ön, mistress, úgy tudom, hogy ért a főzéshez, és a bujdosás

alatt már próbálta, boarding-house-t tartani. Ezt San Franciscoban is megkísértheti. Jó lesz korcsmát nyitni. Csakhogy ott megint lesz valami dolga a férjének, ami önnek nem fog tetszeni. Az aranyásók népe igen garázda had. A korcsmárosnak minden este ki kell boxolni egy pár bitangot a csapszékéből. A boxolást megtanulhatja itt a kormányosomtul; hanem ahhoz hozzá kell önnek szoknia, hogy a férjét sokszor fogja feldagadt orral és kék szemmel látni.

De már ez ellen mind a két kézzel hadonázva tiltakozott Serena.

— Ne-ne-nem! A férjemnek az orrát nem hagyom betörni, sem a szemét kiütni.

— Jól van. Hát már most találjon ki ön valamit. Van önnek valami eszméje?

— Van. Én elhoztam magammal hazulról az örökségemet, ami után szegény anyám tartotta el a családját; most én akarom ezzel az enyimet eltartani.

S ezzel az oldaltáskájából elővette azt a titokteljes csomagot, amit a dudai lévita farezidenciájából elhozott, s kibontá azt nagy figyelemmel. A kapitány odatartotta az orrát. A kibontott papírdobozokban mikroszkópikus kincsek voltak. Az egyikben barna gömbölyű gyöngyök, a másikban feketék.

— Mik ezek?

— Az egyik káposztamag, a másik hagymamag: kitűnő fajtájúak!

A komoly amerikai erre a szóra olyan hahotára fakadt, hogy meg lehetett számlálni a fogait a szájában. Aztán megint elhallgatott, és komoly lett, mintha nem is ő lett volna az, aki szokása ellenére kacagott.

— Azon nevettem — magyarázá ki magát —, hogy amire férfi soha rá nem jönne, azt hogy kitalálja egy asszony! Pedig olyan közel fekszik az emberhez a dolog, hogy csak a tenyerét kell megfordítania érte. Persze, hogy ez a legjobb üzlet Kaliforniában: a kertészkedés. Semmi sem olyan drága ott, mint a

hagyma, meg a káposzta. Kínából hajóteherszámmra szállítják oda, mégis két dollár egy font hagyma, s egy tonna savanyított káposztáért két-három font aranyat adnak. Hanem egy dologra figyelmeztetem önt mistress. Más ember is jött ám már arra a gondolatra, hogy mennyivel szebb mesterség volna Kaliforniában: az aranyat a földszínéről szedni fel, mint a föld alól, s próbálták a kertészkedést. De mindig rosszul sikerült. A hagyma, amint elvetették, igaz, hogy akkora szárat eresztett, mint egy arekapálma, gumója is lett nagy, mint egy strucc-tojás; de belül pudvás volt és megrohadt. A káposzta pedig soha sem engedte magát két éves növényé nevelni: az első évben olyan szárba hajtott, mint egy agavé, s csak torzsát adott. Kalifornia talaja és ege nem kedvez a konyhakertészetnek.

Serena önbizalommal mosolygott.

— Azt bízza ön rám. Ahhoz én jobban értek.

— Igaz. A tengerész ne adjon tanácsokat a tapasztalt kertésznek. Tehát maradjanak önök a kertészségnél, mistress.

A kivándorlók azt határozták, hogy mindnyájan Kaliforniában fognak letelepedni.

Sparkins kapitány még aznap egy csomagot ajándékozott Serenának. Szőlővesszők voltak benne, miket Törökországban vásárolt össze. Tegyen velük próbát az aranymezőn.

— Azonban a szőlőnek is van egy *tévedése* az Újvilágban. Ott soha sincs tél, s a nyári három hónapban nem esik eső: a föld pedig nagyon kövér. Azért a szőlő eddig ott nem találta fel magát. Egyre virágzott, bogyókat hozott; de azok soha meg nem értek. Ami bogyókat az esztendő elején hozott, azok lesültek; amiket később hozott, azok lerohadtak; szüretelésre soha sem került a dolog. Ön talán ennek is kitalálja a nyitját.

Serena nagyon megköszönte a szíves figyelmet.

Pedig még több szívességet is tett vele mr. Sparkins, s azt is úgy tette, hogy még csak meg sem lehetett neki köszönni.

Sorra járta a kivándorlókat, s azt mondá nekik, hogy a legelső, amire szükségük lesz, az, hogy angolul tudjanak. Anélkül meg nem élnek. Itt van mistress Áldorfai, aki a nyelvet jól érti; szólítsák fel őt, hogy naponkint három-négy órát adjon a nyelvtanból. Kínálhatnak neki érte két dollárt óránként; negyvenen vannak hozzá; csekélység esik egyre.

Létre is jött a terv.

S így szerzett mr. Sparkins Serenának naponkint nyolc dollár keresetet útközben a hajó födelén, hogy legyen neki majd miből kertet vásárolni, ha San Franciscóban partra teszi.

Kilencven napig tartott az út Kaliforniába.

Serena nagyon sokat szenvedett az úton. Az évszak kedvezőtlen volt. A passzátszelek folytonos zajgásban tarták az óceánt. A férfit is megpróbálta ez út.

A tengeri betegség minden kínjait, rémületeit, halál-félelmét átszenvedte a nő. Néha hetekig nem volt képes éjente alunni. Hanem azért mikor az óra jött, melyen a szalomban meg kellett jelennie, hogy az angol nyelvtant tanuló barátainak magyarázza, le tudta küzdeni idegeinek minden kínzó szenvedését; felkelt az ágyából: erőt vett magán: férjével átvezetteté magát. Eltagadta minden baját. Visszafojtá betegsége rohamait. Eltemette arra az időre kíntól zaklatott lelkét a kitárt könyvbe, s amíg vége nem volt az előadásnak, addig nem engedte meg a fejének, hogy szédüljön; addig kényszeríteni tudta a szemeit, hogy lássanak: csak a halántékain lüktető erek árulták el, hogy mit szenved most. És hasztalan akarta őt férje visszatartani, hasztalan unszolták bajtársai, hogy rövidítse meg a tanórát, és feküdjék le pihenni. Nem engedte magát lebeszélni. Ez neki felvállalt hivatala. Ezt betöltenie kötelesség. S talán igazat mondott, amidőn azt állítá, hogy amikor hivatásában van, mikor előadást tart, akkor kínjai csillapulnak: elfeledkezik róluk.

Más nők önkívületben fetrengtek ez iszonyú bajban, ő pedig négy órát tanított naponkint, mikor lázrohámában egy kis szünetet érzett.

Ince azt mondá: „Ha te meghalsz, én utánad halok!”

★

A hosszú út célja végre el lett érve. Ott voltak az Újvilágban.

A kaliforniai élet még akkor (ezelőtt huszonnégy esztendővel) nem volt az, aminőnek azt most Bret Harte zseniális leírása után ismeri a világ.

Akkor kivándorlott honfitársaim többnyire visszatértek már a hazába, s kedélyes társalgás közben sokat elbeszélgetnek arról, milyen volt a magyar emigráns élete San Franciscóban, mely már akkor háromszor végig leégett, s ugyanannyiszor újra épült, de még mindig csak olyan törekeny anyagból, mintha azok építenék, akik nem akarnak itt megvénülni.

Mindannyian emlékeznek arra a kis veres téglaházra, mely az aranyosások vízvezetője mellett egy kis fennsíkon épült. Ez volt Áldorfaiék tanyája, körülvéve négy acre nagyságú kerttel.

Serena hasznára fordítá mr. Sparkins tanácsát. Nem választott kertnek való talajt, mint a többi kertgazdászok a San Joaquin partján elterülő buja őszerejű mezőkön; hanem megvett egy nagy darab sovány homokterületet, mely fölött az említett vízvezető húzódott el. E vízvezető, az akkori aranyásás rendszere mellett televény márgaiszapot hordott magával. Ezt használta fel Serena a homoktalaj termékenyítésére, s a siker már az első évben bámulatos lőn. Zöldségeit piacra sem hagyták kerülni; helyébe jöttek értők a sanfranciscói vendéglősök. Ő maga látott minden után, ami a konyhakertészet körébe tartozik, két fogadott szabad néger cselédjével. Ince pedig dolgozott, mint egy napszámos: azaz mint

három! Gyönyörűsége telt ebben a munkában. A kertész-
kedés tudomány! Sok titka van annak, aminek kitalálása emberi
vívmány a természet ellen. A természet bújósdit játszik; de
megengedi fogni magát. Rájött ő a szőlőmeghonosítás
titkára is. A talajtól, a metszéstől, a neveléstől függ minden
siker. Ő ápolta neje ültetményeit, s egész napokat el tudott
azzal tölteni, hogy a káposztarászákat hintegette be dohány-
hamuval, azok ellen az apró nyálkás csigák ellen, amik azok-
nak legnagyobb ellenségeik, s nem jutott eszébe, hogy mi volt ő
valaha, minő más világot járt be egykor, — nem a könyv, —
nem a kard.

S azok az óriási nagy káposztafejek, amik tán gondolkoz-
nak, hogy mondogatták egymásnak, mikor közöttük végig-
haladt: „Látjátok, hogy eljött velünk a föld túlsó oldaláról?
Ő a mi jó barátunk, s mi vagyunk az ő jó barátjai. Ő minket
táplál, mi őtet. A mi gyökereink tartják őt idekötvé ehhez a
földhöz . . .”

Hogy kiáltott rájuk aztán a virágba magzott torzsaóriás.

— Csitt odalenn! Földhöz ragadt lapos fejű nép! Asszony
volt, aki idehozott minket is, őtet is. Asszony tart mindany-
nyiunkat itten.

S az asszony dalolva jár a kert friss hajtású bokrai között,
gyapotot, kávébogyót és vaníliát szedve a fiatal csemetékéről,
s a délvirágok között éneкли a „Cserebogár, sárga cserebogár”
nótáját.

A férj ásójára támaszkodva hallgatja a nótát.

Itt cserebogár sincsen.

Ince boldog volt robinzoni magányában. Nem érdekelte
más, csak ültetvényei. Boldogságát kétszerezte az, hogy a
feleség is osztozott benne.

Letelepült honfitársai ellátogattak hozzá vasárnaponkint,
s elbeszélétek mozgalmas életük napi eseményeit. Az arany-
ásók dicsekedtek vagy panaszkodtak. Egypár közülök a fém-
jelzést gyakorolta, s vagyont szerzett belőle; volt, aki a kár-

tyasztalnál csinált szerencsét. Megtörtént némely gróf úron, hogy szatócsboltot nyitott, s igen jól ment neki, s nem tréfa, hanem valóság, hogy egy hajdani alispán paprikás pálinkával csodakúrát vitt véghez a váltólázban : úgy, hogy indikálva lett neki saját patikát nyitni a paprikás pálinka számára; de még messze földre is elhordták a panaceáját.

Ince csak mosolyogta társai viszontagságait. Az ő telke egy sziget volt a népvándorlás vízözönében. Az aranyéhes kalandorok évről évre mélyebben ásták magukat a földbe le : az ő fái évről évre magasabban nőttek fel a földből.

Politikáról beszélni pedig éppen nem volt szabad nála.

Kis szobájának ajtajára ez volt felírva krétával :

Esernyőt, sárcipőt és politikát kinn kell hagyni!

Pedig milyen nehéz ezt megállni az ő honfitársainak. Nehezebb, mint a dohányzásról leszokni. Meg is kerülték a tilalmat olyanformán, hogy mikor politikálni akartak, kinn maradtak a veranda alatt. Ott szabad volt.

Ince honfitársai soha sem mondanak le a reményről. Lesz még Európában valami, ha a válságos „öt év” lejár ; majd ha a francia köztársaság újra elnököt választ! Hanem aztán egyszer megjött a híre a december másodikai államcsínynek, s összeomlott minden kártyavár.

Ettől fogva nem kellett megtiltani a politizálást. Úgy sem tették.

Már a harmadik évet tölték a kivándorlottak az aranyföldön. Ince gyümölcsfái ligetté nőttek már. Szőlőkertje ez évben adott legelső szüretet. Amint kiforrt a bor, Ince meghívta az áldomásra honfitársait.

Meleg őszi nap volt : nálunk nyárnak is megjárná; künn telepedtek le a szabadban.

Sok nevezetes ürügye volt a baráti ünnepélynek. Az első bor került asztalra, melyet magyar kertész az Újvilág szőlőt nem ismert földén termesztett. A lelkesítő ismerős ital, melyet az Ó- és Újvilág minden gyártott kotyvaléka soha el nem

felejtet; amitől annyiszor lelkesültünk — a hazáért! (Hol van az már?) — (Nem szabad politizálni!)

Aztán pedig nem állhatja meg az ember, hogy mikor bor van a pohárban, áldomást ne igyék. Ugyan iszik-e valaki valahol áldomást sörrel, teával, pálinkával? Ha iszik, csak olyan áldomás is lesz az! Ah a bor, az mi egészen más! Az felvidít, lelkesít, elméssé tesz, bátorságra hevít, szerelmet költ, kiszínezi szívárványossá ezt a sötét világot, eltemeti a bűt, feltámasztja a reményt; demokratává teszi a nagy urat, úrrá teszi a szegényt.

Az új bort, az első bort nem lehetett anélkül meginni, hogy minden felemelt pohár előtt egy tószót ne robbanjon el kengyelfutónak.

Ince honfitársai lojális emberek.

Az első áldomás szólt annak az új hazának, aki a száműzötteknek menhelyet és ilyen jó bort adott.

Ittak rá ünnepélyes komolysággal.

A második áldomás szólt arra a kedves házigazdára és gazdasszonyra, akik azt a jó bort természetették. Hozzá volt téve nagyon illendően az a jókívánság is, hogy ne soká legyenek ilyen egyedül: az isten szaporítsa meg az ő házuk táját!

Incének a szemei egyszerre villogni kezdtek. Kérdő, esdő tekintettel nézett Serenára, mintha várná az engedélyt, hogy szabad-e elárulni egy titkot?

Serena bátorító tekintettel inte vissza. Elmondhatja azt.

Ekkor aztán Ince emelé föl poharát üdvsugárzó arccal.

Elmondá, hogy a jókívánságot már megelőzte az ég malasztja. A jövő tavasz nemcsak a kert csemetéinek, de magának a háznak is meg fogja hozni virágait. Koccintsunk poharat az első magyar egészségeért, aki ez új haza földén látja meg először az eget.

Ince szemei folyvást mondhatlan gyöngédséggel sugárzottak Serena arcára, míg két könnycsepp el nem oltá suga-

raikat ; a nő pedig az *anyai* büszkeség fenséges nyugalmával állta ki a ránézõ szemek tekintetét.

Lett erre aztán hathatós riadal. Szerencsés volt az a pohár, amely össze nem törött. „Az elsõ magyar polgárért, aki az új hazában fog születni!”

S bizonyára minden csepp magyar vérnek savóvá kellett volna változnia, minden logikának a földrõl eltûnnie, ha erre a tósztra rögtön nyomba az a másik nem következett volna, hogy „adja Isten ennek a születendõ új polgárnak egykor azt a régi hazáját is vissza!”

Ez a tószta pedig már a magas politikába vág. De hát aki bort ad a vendégeinek : ne kívánjon tõlük lehetlent.

S aztán csak vért kell szagolni az oroszlánnak!

Következett a többi. Senki sem akart az asztalnál adós maradni egy tószttal.

Egyszer végre egy nagyon hallgató fémjelzõre került a sor. Halljuk.

Rászánta magát, s poharat emelt — Napóleon császárért.

Ezt aztán egyszerre tízen hitták ki párbajra.

Ez pedig nagy hidegvérrel vette elõ zsebébõl a Times legújabb számát, melyet még a többiek nem láttak, s felolvasá nekik belõle a világrendítõ ténytet, hogy Orosz- és Törökország között kiütött a háború, Napóleon létrehozta az angol-francia egyezséget az orosz elleni intervencióra. Az európai háború meg van indítva.

Hajh, milyen meleget költött ez a néhány sor! Mennyien megittasultak tõle — bor nélkül is ; — hát még bor mellett!

Ince kedélyén nagy sebet ütött ez a tény.

Eddig bele sem nézett a hírlapokba ; e naptul kezdve minden nap eljárt a kávéházba hírlapot olvasni, s oly szóvalan, gondolkozó volt egész nap odahaza. Nem ízlett a munka.

A szép káposztákat ehette a hernyó meg a csiga. A nagy lapos fejek, amik gondolkoznak, mondogatták egymásnak : „Nem lát meg minket a mi gazdánk.”

Serena tudta azt jól, hogy Ince miről gondolkozik? Rég megszokta, hogy férje lelkében olvasson, hogy legtitkosabb vágyait kitalálja — és ha kitalálta, betöltse.

Már akkor San Franciscóban nagyszerű hírlapok voltak, amik a newyorki világlapokkal versenyeztek. Volt egy régiebb : a „California Star”, melynek húszezer előfizetője volt, és félmillió dollárnyi hirdetménybevétele. Ennek volt egy vetélytársa : a „Golden Globe”, amelyiket harmincezer példányban nyomtattak, de csak háromszázezer dollárra vitte még a hirdetményeivel.

Serena levelezést kezdett mind a két lap igazgatóságával. Az eredmény nem maradt el.

Egy unalmas téli napon, (hat hétig tart az esőszak : ez a tél) Ince levelet kap a California Star szerkesztőségétől, melyben azt az ajánlatot teszik, hogy adnak neki négyszáz dollárt havonként, meg az útiköltséget, ha vállalkozik elmenni harciudósítónak az európai keleti csatatérre.

Visszamenni Európába!

Ott lenni a csatatéren!

Szemkőzt azzal az ellenséggel, aki hazájából kiűzte! Látni annak a romlását, veszedelmét! Látni megvalósulását azoknak a nehéz álmoknak, amik nem maradnak el az új ég csillagai alatt sem!

Óh minő csábító szózat! . . .

. . . Nem lesz belőle semmi . . .

Ince zsebébe dugta a levelet; nevének nem is szólt felőle, s aznap nem ment el a kávéházba hírlapot olvasni. Otthon maradt kosarat fenni.

Másnap egy másik levelet kapott a Golden Globe szerkesztőségétől.

Ez ötszáz dollárt ígért neki havonként, ha elmegy a török-orosz csatatérre „our special correspondent”-nek.

Ince összegyűrtte a levelet, s eldugta a zsebébe. Aznap minden kosarat elrontott, amihez hozzáfogott.

Jó feleség rendszeren szokta azt tudni, ha a férj levelet kap. Si jó férj meg szokta azt mondani a feleségnek, hogy mi van a levélben, ha kérdezi tőle.

Serena pedig szerette volna azt megtudni, hogy mi lehet azokban a levelekben, amik Incének annyi ráncot csinálnak a homlokán?

Hát hiszen Ince nem csinált abból titkot előtte. (Serena pedig úgy is tudhatta, mi van azokban, hisz ő biztatta a két lapszerkesztőt, hogy férjét csábítsák el.)

— No. És te nem fogadod el a megbízást? Az szép díj!

— Hogyan — szólta Ince felförmedve; hogy én most tégedet *ilyen állapotban* hajóra ültesselek, nekimenjek *veled* ennek a hosszú tengeri útnak? kockáztassam a te egészségedet, az én *reménységemet*? Hátha Peru minden ezüstjét s Kalifornia minden aranyát nekem ígérnék érte?

Hiszen az igaz, hogy ezüstnek, aranynak nincs elég csábító ereje. De hát a távolról jövő híreknek? Mit érez a kivándorlott magyar, mikor a föld túlsó oldaláról meghallja a szilisztriai, a kalafáti ütközetek hírét? mikor olvassa a sürgönyöket az akhtiári öbölben elsüllyesztett orosz hajóhadról? Mikor azt hallja, hogy már lengyel és magyar légiók alakulnak Sztambulban! hogy török nevű magyar hadvezérek vezetik az előcsapatokat, s védik a végvárat. Az egész világ megmozdul! Nem mozdul-e az ő lába alatt is a föld?

Áldorfai Ince minden éjjel felriadt álmából: ágyútelepeket ostromolt, s kozákokkal hadakozott ágyában. Serena gyöngéd keze szabadította ki rendszeren a gyilkos ütközetekből: homlokát simogatta, míg fölébredt.

Az óvilág harca egyre érdekfeszítőbb mérveket kezdett öltetni. A lapszerkesztők ostromolták Incét a megbízással, mely egyenesen számára látszott teremtvé lenni. Csatateri tudósítónak ember kell a gátra, aki egyformán tud karddal, pisztollyal, tollal és rajzónnal bánni; s akinek a hadvezérek megengedik, hogy ott legyen, ahol a forróját főzik, s bele

merjen abba a kanálával merni. Egy ilyen becses személy jobban dfjaznak, mint egy minisztert.

Ha most a feleség nem volna!

— Fogadd el — monda neki Serena. — Tehetünk úgy, hogy én itt maradok, s te elmégy egyedül. Hiszen jó helyen hagysz. Barátaink majd gondot viselnek rám. Itthon vagyok, becsületes cselédeim vannak. Hátha még nagyobb küldetés is vár reád Európában? Hátha hazánkknak szolgálhatsz amott? Jöhet úgy, hogy utánad kell mennem. De akkor mindannyian megyünk. Most már a szárazföldön át is utazhatni New Yorkig; s onnan húsz nap alatt Európába szállítanak a gyors gőzösök. Mehetek utánad a Great Easternen, az óriás hajón nem érezni a tengeri betegséget. Ha pedig újra csalódunk, s neked ismét vissza kell jönnöd: az isten megtart számodra addig, s a viszontlátáskor — nem találsz egyedül!

Óh mi édes biztatás volt ez! Serena tudta jól, hogy férje vágyik el innen. Hogy nincs öröme többé a borsóvirágban, amióta a krími csatater vérvirágai nyílnak. Tettek után vágyik. Ő maga biztatta, hogy menjen. Ő maga egyengette számára az utat. Lemondott élete egyetlen kincséről, férjének mindennapi láthatásáról: azért, hogy annak titkos vágyait betöltve lássa.

Áldorfai Ince rá hagyta magát venni az európai útra. Serena még csak egy keserű könnyel sem nehezítette elválását. Pedig már akkor többet hagyott el benne Ince — mint egy feleséget.

Ez volt a legnagyobb áldozat, amit valaha nő hozott egy férfinak, akit szeret: hogy meg tudta magát fosztani attól, akit szeret. És éppen oly időben, amikor a nő egy titokteljes jövendő homályának megy eléje, ahol nem tudja, hogy nem sírja vár-e reá? És mégis meg tudta tartani azt, hogy elküldje magától férjét kétezer mértföldnyi távolba, mikor annak arcáról leolvassa, hogy ez vágyik oda!

Ki tudja milyen nagy jövendő vár ott reá? Ne álljon annak útjában egy halovány asszonyi arc!

Már azért is sok szemrehányást tett magának, hogy ő volt az oka, amiért Ince visszautasítja a ferikké kineveztetést. Ha ő nincs, most talán Ince is diadalmas hadseregeket vezet az oroszok ellen. Az ő két szeméért áldozott fel az egy életpályát. Hadd keresse az elvesztettet fel újra. Serena is hitte azt, amit annyian, hogy a keleti háború múlhatatlanul Magyarország felszabadítására vezet. De sok embert tengerre csalt ez a fata morgana!

— — — — —
E történet írója, úgy látszik, feltette magában: a tisztelt olvasót mindannyiszor megcsalni, amikor tőle nagyszerű csaták leírását várja. Mennyi alkalom volna rá! Alma, Inkerman! Szimferopol! Az akhtiári titáni várostrom!

De ugyan minek volna ezzel tölteni az időt?

Az egész nagy háború egy nehéz álom volt, ami megáldatlan is maradhatott volna. Mindabból senkinek sem volt haszna, csak a birminghami csontlisztgyárnak, mely három év múlva a háború után kibérelte a Sebastopoli csatamezőt, s az ott összeszedett csontokból spódiumot és fénymázt gyártott.

Nem írunk itt világtörténetet; csak egy férfi szívének drámáját, melybe néha az ágyúördülések is belejárzanak. A háború a színpadok között marad.

A következő év tavaszán érkezett vissza Kaliforniába Áldorfai Ince. Ezúttal tökéletesen kigyógyulva minden európai nosztalgiából.

Mikor Ince a Mississippi gőzössel megérkezett a San Franciscói kikötőbe, a parton vártak rá honfitársai, a Golden Globe szerkesztői — és családja.

Igenis: már családja volt! Nő és gyermek. Minden postahajóval kapott levelet Serenától, amiben újszülöttéről csodadolgokat olvashatott, s képzelme maga elé álmodta a gyermeket, akit még nem látott, s az anyját, kit oly régen nem látott. De az álom messze maradt a valóság mögött. Ilyen szép gyer-

mek nem volt még a világon soha! S még nevet, mikor az apja megcsókolja! s piciny ajkai azt mondják neki: „pá.” S milyen szép lett a nő is! Milyen halvány volt, mikor itt hagyta, s milyen életvidám most. Beszélhetnek hozzá a többiek! kérdezősködhetnek a párizsi kongresszus békeföltételeiről! Ő csak azt hallja, amit ezek a piciny ajkak — nem beszélnek.

Egyik meglepetésből a másikba esik. Sajat egylovas fogatja vár reá, a volt kertészfiú néger pofája kocsiskalap alól vigyorog reá. Serena jól gazdasszonykodott számára azalatt: már fogatot is tud tartani. Otthon a kis házikóhoz egy új lakosztály épült, az ő számára dolgozószobának, abban lakályos kényelem: asszonyi gyöngéd figyelem mindenütt. A kert minden csemetéje óriássá nőtt az ő távolléte alatt, s a szőlőlugasra rá nem ismer. Az öntözést bivalyhajtotta malomgép végzi. Mindezt futólag felszedi látkörébe, de annak középpontja mégis csak az a kis bölcső, amiben kis fiát ringatják. Mennyi mindenféle játékszert hozott számára s próbálgatja, hogy melyikben telnék öröme? Azt hiszi, hogy azalatt a tíz hónap alatt, amíg ő úgy vágyott utána, a gyermek legalábbis három esztendőssé lett. Neki hosszú volt az az idő! Három napig el nem hagyja otthonát, s ha jön látogatója, annak a kedvéért sem teszi le a gyermeket öléből, pedig oly ügyetlen a vele bánásban. Mindig megríkatja, s bolondul érte, ha az pici kezeivel bosszúból bajuszát, szakállát megtépi. Ezáltal aztán megismerkedik Serenának egy új gyöngédségi nyilatkozatával. Az anya haragot tett, mikor az apa kicsinyét csókjaival megríkatja, s a szófogadatlan apát gyors kézzel pofon legyinti, akár van ott valaki, akár nincs. Hajh, micsoda öröm, micsoda kitüntetés, micsoda dicsekedés egy olyan megérdemlett pofon, egy olyan büntető kéztől, egy olyan gonosz tettért! Csak azért is elkövetik azt, hogy a büntetést megkapják.

Beletelt két hét, amíg Incével annyira lehetett menni, hogy arra a kérdésre, mit csinál Palmerston, azt ne felelje, hogy már

jönnek a szemfogai! S mikor Napóleon hercegről tudakozódnak tőle, fel ne ugorják e szóval „Igazság! a kis fiamat rá kell ültetni az edényre!”

Pedig a Golden Globe szerkesztői valami okos dologról is szerettek volna vele beszélni. A krimi „our special correspondent” kitűnő szolgálatokat tett a lapnak. Azóta a lap előfizetési ötvenezerre szaporodtak, s az igazgatók elismerék, hogy e sikerhez nagyban járultak a krími levelek. Ince gyors és hiteles tudósításokat küldött; leírásai élethívek voltak; saját szemlélet után írt, s elment a legveszélyesebb helyekre; benne volt a csatákban és ostromokban, s amit látott, az ragyogó tollal volt megírva. A szerkesztők ajánlatot tettek neki, hogy továbbra is legyen munkatársuk rendes díj mellett. Ince megköszönte az ajánlatot, s egyelőre azt válaszolta, hogy ki akarja magát pihenni, s az európai káposztát nem melegíti fel többet.

Pedig valami betegséget mégis hozott el magával Európából, amiből ritkán lehet gyógygyulni. Olyan szenv ez, mint a honvágy, csakhogy ellentéte annak: a távolvágy, az egy helyben maradni nem tudás nyugtalanító láza. Serena leghamarább felismerte ezt a betegséget férjén. S ezt csak a kielégítés által lehet gyógyítani.

Az ismerős szerkesztők nemsokára ajánlatokat tettek Incének, amik annak kedélyét felvillanyozták. Merész utazási vállalatok voltak azok. Nagy expedíciók teljes előkészülettel a föld eddig bejárhatlan vidékeire; együtt a természetbúvárlat, a vadászskaland, a harc élvezetei. Ezekhez kedve volt neki.

— Nem bánom — monda. — Megyek, ahova akarjátok. Felülök gályára, tutajra, öszvérrre, kutyaszánkára; — csak Napóleon biztatására nem ülök föl többet.

Néhány év múlva, mint hírhedett utazó vívott ki magának helyet a világban. Részt vett a legmerészebb úti vállalkozásokban, s tudománya s bátorsága értékesítve volt olyan téren, ahol azt méltányolni tudják.

Valahányszor egy ilyen hosszú expedícióból ismét visszerült kis lakába a Sacramento mellé, mintha mindannyiszor egy új élet kezdődött volna meg számára. Az első visszatéréskor kis fia már eléje futott, kit pólyában hagyott el. Akkor még csak egy szót tudott: „apa”; most már beszélt, kérdezett és felelt. A másik visszatéréskor már elménkedett a fiú; kritizált, megszólt, humorizált; bámulatra ragadott eszével. Mire apja a Kordillerák csúcsait megmászta, akkorra már a Lajoska három európai nyelven beszélt. S amíg egyszer az apja a Cotopaxi tűzhányó kráterének titkait búvárkodta át, azalatt Lajoska nagyobb titkokat fedezett fel a világon: megtanult olvasni. A gyermek minden viszontlátáskor nagyobb és okosabb volt, s az asszony egyre szebb. Jó kedélyű nőknek az a kiváltsága van, hogy az idő haladtával még szépülnek.

Ince lelkét egészen betölté ez a hivatás; kedélye ki volt elégtve. Bírt egy nőt, akinek szerelméről oly bizonyos volt, mint az égről. És ő lehetett hozzá hűtelen: a legcsábítóbb, a legváltozatosabb szerelmi hölgy után csapongva, kinek neve: a „föld”. Ezt meghódítá új meg új alakban, s hódításait diadal-maskodva beszélte el a feleségének, ki mindannyiszor boldog volt, midőn e nagy vetélytársnéját legyőzheté. Más vetélytársnéja nem volt. A természetbúvár: szűz.

Így tölt el év év után; eljött az 1859-ik év. Új vajúdások kora az óvilágban.

Az olasz-francia-osztrák háború hírére Incének valamenynyi még ott maradt honfitársa egyszerre fölkerekedett és hazaindult. Most már kétségtelen volt, hogy ábrándjaik megvalósulnak.

De Ince nem mozdult helyéből. Nem hitt többé. Sem a diplomáciában, sem hazafiaiban. „Humbug az mind, amit Európában kezdenek.”

Megfogadta, hogy ebben az évben ott nem hagyja családját, akármilyen történik is a kerek földön. Még utazni sem ment sehova. Hiába ösztökélte a Golden Globe szerkesztősege,

hiába hítták a magyar légióhoz, nem ment el se „our special correspondentnek”, se a „mi tábornokunknak”.

S milyen nagy elégtétel volt pesszimizmusának, mikor a nyár közepén meghozta a tengeralatti huzal villanyszikrája a villámhírt, hogy a béke megkötetett Villafrancában, s a magyar légió bele sem jött az akcióba. A diplomácia nem engedte őket addig föllépni, míg nadrágjaikra a kacskaringós sujtást fel nem varrják; amíg az elkészült, addig vége lett a háborúnak.

— De jó volt a káposztafejek szavára hallgatni! Okosab-
bak ők, mint a politikusok.

Ince most már megdicsérte magát, hogy ellent tudott állni annyi császnak. Hogy volt ereje leküzdeni honvágyát, dicsvágyát, a bosszút, harci ösztönét, s minden egyéb kör-
epedéseit az emberi szívnek, amik egyik hemiszfériumról a
másikra átfutni kényszerítik.

Pedig bizony, ez az egész ereje abban állt, hogy nős volt.

Ha ez a mosolygó arc nem állt volna mellette, de elfutott volna ő is! — ahogy a többi.

Meg volt magával elégedve, hogy azt nem tette. S meg-
volt a jutalma érte, hogy jobban szerette a feleségét, mint a
dicsőséget, nem lett felcsúfolva fennhéjázó reményeiben.

Azt mondá: „elég” dicsőség volt nekem, hogy a szőlőt,
hagymát és káposztát meghonosítottam az Újvilágban.

(Ez ugyan jobbadán az „asszony” érdeme.)

— Meg hogy fiam van.

(Az is.)

MINDENT EGYSZERRE

Egy évig ezután teljes elvonultságban élt a Sacramento-parti remete. Eltávozott honfitársai nem tértek többé oda vissza. Elég volt nekik az aranyból. Utazni sem volt többé semmi vágya. Valami nyomasztó előérzet úgy készítette untalan otthon maradni. Megérte, hogy ha az ember sokáig él, apródonkint minden a másé lesz; csak a feleség marad az „enyim”.

Már a gyermek nem az. Annak hivatása, hogy a magáé legyen. Az elrepül, mihelyt szárnya megnő. Csak a feleség az, akinek a keze a közös vándorbotot el nem ereszti.

Lajoska hat éves volt már. Lángeszű gyermek. Szépen fejlődött.

1860-ban készültek hetedik születése napját megülni. Erre a napra Ince kedves meglepetést készített fiacskájának. Egy kis hétmarkos fekete pónit vett a számára. Mint fog majd annak örülni! Serenának csak a ló színe ellen volt kifogása. Miért nem vett neki fehér lovacskát?

Ince biztosítá, hogy fehér póni nincsen a világon.

Dehogyan nincsen.

Van a jó istennek olyan fehér lovacskája is, amelyik a kis gyermekeket elhordogatja. A környékben kiűtött a vörheny, s a szép gyermek hetedik születése ünnepén ott feküdt a ravatalon.

Ez rettentő csapás volt mind a két szülőre nézve.

S ez ellen a tőr ellen nincs a szíven páncél.

Nincs nagy ember, nincs filozóf — az ilyen kis koporsó mellett.

Ott a kis kertben készítettek számára kriptát. Annak az elejét ültették tele virággal: azt a kertet ápolták együtt.

Megkísérték egymást vigasztalni, s csak fájdalmaikat cserélték ki egymással.

Mindennap temetés volt a háznál. Egy-egy darabka papírt ha megleltek, melyen a kedves frott ákombájkjai voltak, azon megint újra kezdődött a temetés. Mikor a virágok nyíltak, amiket ő ültetett, mikor a gyümölcs érett, amit ő szeretett, virágnylás, gyümölcshullás mind csak az ő temetési ünnepe volt.

Ez a seb nem tudott begyógyulni.

Az új év is eljött. A lelki szenvedés nagyon meglátszott az asszony arcán.

A házi orvos azt tanácsolta, hogy égaljat kell változtatni. El kell távolítani az asszonyt gyermeke sírjától.

Szóba sem lehetett azt előtte hozni. Készebb volt utána halni.

Az 1861-ik évben aztán megint csodadolgok kezdtek el történni az óvilágban.

Egy tavaszelői napon Ince táviratot kap Magyarországról.

Egykori főnöke, az apátúr küldé azt *ról. E sürgöny tudatá vele, hogy a magyar országgyűlés össze van hívva Budapestre; s a *i választóközönség hajdani képviselőjét újra egyhangú felkiáltással megválasztá. Siessen honfitársai hívásának eleget tenni!

Ez fölrázta Incét elfásultságából.

Hívják: hivatása van. Nem álom, nem ábrándkép többé; valódi, a világ rendes folyása szerint keletkezett feladat. Egy ország sorsának bölcs elintézése. Ott még használhat valamit ez a darabokra tört szív.

Jó nemtője: a kétkezés még egyszer megragadta kezét: „Maradj ülve! Ne halld meg a jó emberek hívását! Izend meg

nekik, hogy meghaltál. Nem érted te már a hazádfiait, akik, mióta elmentél, azt teszik, hogy mikor háború van, előveszik a bölcsességüket, s mikor béke van, megtalálják a bátorságukat. Idegen ember vagy te már odahaza.”

De még egyszer eldöntötte Ince végzetét az asszony.

Orvosa komolyan figyelmezteté, hogy ha feleségét valami európai fürdőbe el nem viszi a tavasszal, majd az ősz elviszi azt máshová.

Csak azután, hogy Ince elhatározá magában *neje végett* visszatérni Európába, mutatta meg Serenának az apátúr levelét, mely a sürgönnyt követte. Le volt abban írva a nagy nemzeti lelkesedés és a népies pompa, mely mellett a választás alkotmányos ténye végbement, igen szépen.

Serena anélkül is felhangolt idegein valami sejtelmes borzadály futott végig, mikor e levelet elolvasta. Önkénytelen visszatért emlékébe amaz éber álom, az az érzéktévedés, midőn ama nagy diadal napján a díszkapukat korallgrottáknak látta maga előtt, s az ölébe hulló koszorúkat a tenger csoda-puhányainak. E vízió végigfutott lelkén ismét.

Visszaadá a meghívó levelet férjének.

— Nekünk el kell mennünk — haza.

Igaz, hisz ott is van egy sírhalom, mely az övé: — az is „otthon”.

Tudta, hogy férje akarja ezt; s nem mondott ellent.

Pedig sok mondanivalója lett volna; de elhallgatta mind.

Ő készteté legjobban férjét, hogy igyekezzék minél előbb kertét, házát eladni. S hogy nem gondolt az ide visszatérésre többet, azt bizonyítá azzal, hogy gyermeke koporsóját kihozatá a sírboltból, egy másik érckoporsóba záratta, hogy magával vihesse Európába, s ott temethesse el. Talán majd a dudai sírhalom szomszédjába.

Az utazás nem járt már annyi hosszadalmassággal, mint idejövételükkor. A Pacific vonal egy részén már lehetett utazni, s a hiányzó részeken gyors szárazföldi közlekedés volt

egész New Yorkig. Onnét pedig gyors gőzösön csak tizennégy napi járó út Southamptonig.

Az idő is nagyon kedvezett az útnak. Gyönyörű enyhe tavasz volt a föld más oldalán az izotermák alatt, míg itt Európában szakadatlanul tombolt egész tavasszal a hideg, száraz éjszakai szél.

Különösen a tengeri úton derült, csendes idő volt. Serenát egyszer sem lepte meg a tengeri betegség; még inkább erősíté idegeit a tengeri lég, s szemlátomást üdülni látszott.

Ince igazat adott magában az orvosnak. Jó volt őt arról a helyről eltávolítani, ahol minden tárgy egy beszélő emlék volt ránézve. Serena kedélye kezdett földerülni. Valamelyik utasnak, aki a világ minden élcslapjait gyűjté, egy magyarországi humorisztikus lapja is volt a gyűjteményében, s azt megmutatta Serenának. S Serena tudott már nevetni is a derék Bolond Miska politikai élcein. — Talán még örülni is megtanul valaha.

Az egész út a legkedvezőbb szerencsével lett bevégezve. Már ott voltak a végén. Albion partjai fehérlettek a láthatáron. Reggel már Southampton kikötőjében lesznek. A Water Nymph kitűnő hajó.

Este sokáig fenn voltak a fedélzeten az utazók s gyönyörködtek a látványban, amint a félhold aláállyed az óceánba. Aztán jó éjt kívántak egymásnak, s mentek aludni. A hölgyek a női kabinokba tértek, a férfiak a közös hálóterembe.

Ince megcsókolta Serena ajkát és homlokát az elváláskor. Azután észébe jutott valami, utána sietett, visszahívta, hogy még a két szemét is megcsókolja. „Jó éjszakát kedves, jó éjszakát!”

Éjfél után volt az idő, midőn egyszerre irtóztató rázkódás s rákövetkező kábító recsegés, ropogás veré föl az alvókat.

Kiugrottak ágyaikból. Rohant, aki birt a földélzetre. Borzasztó látvány volt előttük. Egy roppant nagy háromárbcos hajó nekiment éjjel a gőzösüknek: egyenesen neki az orrával a Water Nymph oldalának, s teljes gőzerővel keresztül hajtott rajta. Őt másodperc alatt a Water Nymph keresztül

volt törve, s a háromárbocos feneké alá gázolva, elmerítve a hullámokba.

Ez történt a Brighton Cliff előtt, két mérföldnyire Wight sziget nyugoti hegyétől.

Minden élő és nem élő, ami a Water Nymphen volt, a víz alá merült.

Mikor Ince magához tért: a háromárbocos fődélzetén pillantá meg ezt a nem-szeretem-világot.

Első szava az volt ápolójához:

— Hol van nőm?

Az vállat vont, s azt felelte:

— Akik a női hálószobában voltak, azok mind elvesztek.

Ő is.

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

BpSz	Budapesti Szemle
HhM	Jókai Mór hátrahagyott művei. 1—10. k. Bp. 1912.
Hon	A Hon
JKK	a jelen kritikai kiadás
Mikszáth Krk	Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadása. Bp. 1956 —: Jókai Mór élete és kora. 18—19. k.
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—98. — Enyim, tied, övé: 47—48. k. 1896. I. k. 253 l. II. k. 242 l.
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
sh.	az 1875-i kiadás nyilvánvaló sajtóhibái
	[szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései

KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

Kézirata nem ismeretes.

Megjelent:

I. A Honban (felelős szerkesztő: Jókai Mór) 1874. szept. 20. és 1875. márc. 23-a között, nyolcvankilenc alkalommal. (A XII. évf. 215. számától a XIII. évf. 67. számáig.) A közlések mindig a lap reggeli kiadásában, az első lap „léc alatti”, tárcsa rovatában kaptak helyet, s csak igen elvétve nyúltak át a második lap hasonló helyére.

A cím után „Regény öt kötetben” megjelölés áll, de — mint látni fogjuk — e tervtől eltérően hat kötetre terjed a mű. A jelen kiadás csak a közlések felsorolásánál jelzi az eredeti beosztást, különben az NK-nak megfelelő két kötetben bocsátja közre a regényt.

A közlések az első folytatástól kezdve sorszámozva vannak, tehát számuk eggyel kevesebb, mint a tulajdonképpen megjelent részek száma, de a végén eggyel megugrik a számozás, s így a jelölés és a tényleges közlések végül egybeesnek. A folytatások rendje a következő:

1. szept. 20. 215. sz. I. kötet. „*Férfi sorsa a nő*” *Tavaszi c. fej.* „Az ízletes lakoma . . .” kezd. szakaszig.
2. szept. 22. 216. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
3. szept. 23. 217. sz. Az *Egy magyar kolostor* c. fej., továbbá *Egy beteg testvér* c. fej. „A beteg féldelfriumban beszélt.” kezd. szakaszig.
4. szept. 24. 218. sz. „Gedő felgyógyult; arca nem éktelentült el . . .” kezd. bekezdésig.
5. szept. 27. 221. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig s *A dudai lévita* c. fej. „Ince mind a valódi indokot . . .” kezd. bekezdésig.
6. szept. 29. 222. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
7. okt. 1. 224. sz. *A száz eredetije* c. fej. „A lévita elszontyolodva tapasztalá . . .” kezd. szakaszig.

8. okt. 4. 227. sz. Az eml. mondatról a fej. végéig.
9. okt. 7. 229. sz. *Golgota* c. fej. „Alkonyat volt, mikor elindult . . .” kezd. szakaszig.
10. okt. 9. 231. sz. „A leány utána mondott mindent áhítattal . . .” kezd. szakaszig.
11. okt. 10. 232. sz. Az eml. mondatról a fej. végéig.
12. okt. 11. 233. sz. *A föltámadás* c. fej. „Négy hadsereg jött ellene.” kezd. szakaszig.
13. okt. 14. 235. sz. Az eml. mondatról a fej. végéig.
14. okt. 16. 237. sz. *Az üres fészkek* c. fej. elejétől végig.
15. okt. 17. 238. sz. *Az első halott* c. fej. elejétől végig.
16. okt. 18. 239. sz. *Az első siker* c. fej. „Ince dühödten taposott a halott mellére . . .” kezd. szakaszig.
17. okt. 21. 241. sz. Az eml. mondatról a fejezet végéig.
18. okt. 22. 242. sz. II. kötet. *A vízió* c. fej. „Azzal megcsókolta kardját . . .” kezd. szakaszig.
19. okt. 23. 243. sz. Az eml. mondatról a fej. végéig; továbbá *A futás* c. fej. „Egyszer oldaállt maga egy útszoros nyílásához . . .” kezd. szakaszig.
20. okt. 25. 245. sz. Az eml. mondatról a fej. végéig.
21. okt. 27. 246. sz. *A válság órái* c. fej. „Éppen csak annyira látott . . .” kezd. szakaszig.
22. okt. 28. 247. sz. Az eml. mondatról a fej. végéig, valamint *A lévita* c. fej. végig.
23. okt. 30. 249. sz. *Mézesetek* c. fej. végig, valamint *A gerilla* c. fej. „Emlékezetes szép gerillacsapat volt a Vasváryé . . .” kezd. szakaszig.
24. okt. 31. 250. sz. „E nyájas beszédre ismét lekerült . . .” kezd. szakaszig.
25. nov. 1. 251. sz. Az eml. mondatról a fej. végéig és az *Egy kis tévedés* c. fej. „A kastély erkélyéről egyfelől a gödöllői erdőre . . .” kezd. szakaszig.
26. nov. 3. 252. sz. Az eml. mondatról a fej. végéig, s *A jutalom* c. fej. „Walter Leó egy pompás solitaire-t vont le ujjáról . . .” kezd. szakaszig.
27. nov. 4. 253. sz. „Már nem volt mosoly az arcokon.” kezd. szakaszig.
28. nov. 7. 256. sz. Az eml. mondatról a fej. végéig.
29. nov. 8. 257. sz. III. kötet. *Viszonntalálkozás* c. fej. „Itt Serena nem bírt tovább . . .” kezd. szakaszig.
30. nov. 12. 260. sz. „Amint a lövészcsapat trombitaharsogása előhangzott . . .” kezd. szakaszig.

31. nov. 14. 262. sz. „A kertből az ismeretes úton . . .” kezd. szakaszig.
32. nov. 17. 264. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
33. nov. 21. 268. sz. *Hogyan lesz a fiúból atyának atyja?* c. fej. „Egyszerre elveszté eszméletét . . .” kezd. szakaszig.
34. nov. 22. 269. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
35. nov. 26. 272. sz. *Az utolsó ágyú* c. fej. „Gideon most már dűhbe jött.” kezd. szakaszig.
36. nov. 28. 274. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
37. nov. 29. 275. sz. *A csób* c. fej. „Egyszer aztán kitálalták nekik . . .” kezd. szakaszig.
38. dec. 2. 277. sz. „Ezt Serena nem hallotta . . .” kezd. szakaszig.
39. dec. 4. 279. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
40. dec. 6. 281. sz. *Az Alligator* c. fej. „Serena arcát a büszkeség és szemérem . . .” kezd. szakaszig.
41. dec. 11. 284. sz. „Egyszer aztán Ince megtalált egy olyan tárgyat is . . .” kezd. szakaszig.
42. dec. 13. 286. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
43. dec. 17. 289. sz. *Az állítottett növények* c. fej. „Kilencven napig tartott az út Kaliforniába.” kezd. szakaszig.
44. dec. 20. 292. sz. „Ince szemci folyvást mondhatlan gyöngédséggel sugárzottak . . .” kezd. szakaszig.
45. dec. 23. 294. sz. „Az ismerős szerkesztők nemsokára . . .” kezd. szakaszig.
46. dec. 24. 295. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig, továbbá a *Mindent egyszerre* c. fej. végig.
47. dec. 30. 298. sz. IV. kötet. (NK. II. kötet.) *A cseh Svájcban át* c. fej. „Azt mondá neki, hogy foglalja el a jobb oldali ülést . . .” kezd. szakaszig.
48. dec. 31. 299. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
49. 1875. jan. 1. 1. sz. *A hívott könnyek* c. fej. „Az úrhölgy aztán megtette a rendelkezést . . .” kezd. szakaszig.
50. jan. 3. 2. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
51. jan. 6. 4. sz. *Walter Leó bankár* c. fej. „Azzal Ince kezét az egyik karja alá kapva . . .” kezd. szakaszig.
52. jan. 9. 6. sz. „Walter Leó e szavakkal mutatta be Áldor-fait . . .” kezd. szakaszig.
53. jan. 10. 7. sz. „Vencel szabódott, hogy ő nincs megijedve . . .” kezd. szakaszig.
54. jan. 13. 9. sz. „Egy díszalbumnak mindjárt a harmadik lapján . . .” kezd. szakaszig.

55. jan. 15. 11. sz. „Akkor aztán Vilmos Hanna grófnőt kérte fel...” kezd. szakaszig.
56. jan. 16. 12. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig, továbbá az *Ismét úthon* c. fej. „A másik férfiúnak természetéhez...” kezd. szakaszig.
57. jan. 17. 13. sz. „Lenci bácsi ezt olyan humorral adta...” kezd. szakaszig.
58. jan. 20. 15. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig, továbbá *A híresség átká* c. fej. „Ince meg nem bírta magának magyarázni...” kezd. szakaszig.
59. jan. 22. 17. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
60. jan. 23. 18. sz. *A hang a tenger alul* c. fej. végig, és az *Éjszarki felfedezések* c. fej. „Ince egész jóhiszeműleg felelte azt...” kezd. szakaszig.
61. jan. 24. 19. sz. V. kötet. „A negyedik hónapban, melyet Áldorfai Prágában töltött...” kezd. szakaszig.
62. jan. 27. 21. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
63. jan. 31. 25. sz. „Never More.” *Soha többé.* c. fej. „A kérdezett úr aztán nem késett a felelettel...” kezd. szakaszig.
64. febr. 5. 28. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
65. febr. 6. 29. sz. *Consors és consors* c. fej. „Mint hogy ez már egészen bizonyos volt...” kezd. szakaszig.
66. febr. 7. 30. sz. „Ince úgy megszorította erre a közleményre...” kezd. szakaszig.
67. febr. 11. 33. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
68. febr. 12. 34. sz. *Mademoiselle Belle Ange* c. fej. „Ebben azután egészen megnyugodott...” kezd. szakaszig.
69. febr. 13. 35. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
70. febr. 14. 36. sz. *A kézcsók következményei* c. fej. „Walter Leó praktikus színházlátogató volt...” kezd. szakaszig.
71. febr. 17. 38. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig és a *Gyógyíthatlan bajok* c. fej. „Hannának nagyon megtetszett ez a hely.” kezd. szakaszig.
72. febr. 18. 39. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
73. febr. 20. 41. sz. Az „Újvilág” c. fej. végig.
74. febr. 21. 42. sz. *A felelet* c. fej. „Amint aztán beköltözött az új szállásába...” kezd. szakaszig.
75. febr. 25. 45. sz. Az eml. mondattól „S az milyen jól” kezd. szakaszig.
76. febr. 26. 46. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
77. febr. 28. 48. sz. VI. kötet. *A titkos kulcs* c. fej. „A levél női kéz írása volt.” kezd. szakaszig.

78. márc. 4. 51. sz. Az eml. mondattól „Ott egy félreismerhetlen hang...” kezd. szakaszig.
79. márc. 5. 52. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig.
80. márc. 7. 54. sz. *Zeűsz, a nimfa és a faun* c. fej. „Meg volt felőle győződve...” kezd. szakaszig.
81. márc. 10. 56. sz. Az eml. mondattól „Hogy az a nő, aki az ő lábai előtt...” kezd. szakaszig.
82. márc. 11. 57. sz. Az eml. mondattól „Ince mindkét kezével megragadá Leó kezét...” kezd. szakaszig.
83. márc. 13. 59. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig, továbbá a *Fatime* c. fej. „Közel volt hozzá, hogy megbocsásson neki.” kezd. szakaszig.
84. márc. 14. 60. sz. Az eml. mondattól „Mi észrevétele van erre a levélre?” kezd. szakaszig.
85. márc. 18. 63. sz. Az eml. mondattól „Itt találkozott egyikével a döblingi intézet orvosainak...” kezd. szakaszig.
86. márc. 19. 64. sz. Az eml. mondattól a fej. végéig és a *Serena* c. fej. „Ez két személyt zavar össze...” kezd. szakaszig.
87. márc. 20. 65. sz. Az eml. mondattól „S eközben szemei mindig az ágy vánkosait keresték.” kezd. szakaszig.
88. márc. 21. 66. sz. Az eml. mondattól „Az használni is látszott neki.” kezd. szakaszig.
89. márc. 23. 67. sz. Az eml. szakasztól végig.

KÖTETKIADÁSOK

A Hon 1875. jan. 1-i számának Előfizetési Felhívásában közli, hogy a lap új előfizetői, akik a regény „eddigi közleményeit nem olvashatták”, azok „az első három kötetet és a negyedik kötet bevezetését ingyen külön lenyomatban” kapják meg. E közlés szerint tehát lenni kell egy első kiadás előtti összefüggő részkiadásnak. Ezt megerősíti a Bolond Istók 1875. dec. 11-i számában megjelent ismertetés is. (L. *Irodalom*) A jelzett példányt eddig nem sikerült megtalálnunk.

I. a) *Enyim, tied, övé.* 1–6. k. Bp. 1875. Athenaeum 3 db-ban. 1. k. 163 l.; 2. k. 151 l.; 3. k. 152 l.; 4. k. 150 l.; 5. k. 154 l.; 6. k. 138 l.

b) 1884. Új olcsó kiadás.

II. 1–3. k. Bp. (1881.) Pfeifer | Jókai Mór Újabb Munkái. Népszerű kiad. 36–41. | 1. k. 251 l.; 2. k. 244 l.; 3. k. 230 l.

- III. a) I–II. rész. Bp. 1896. Révai Testvérek | Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 47–48. | 1. k. 253 l.; 2. k. 242 l. [A kötés oldalán a címben „Enyim” helyett „Enyém” alak áll.]
- b) Ua. Amatőr kiadás. [A kötésen belül: Nemzeti díszkiadás.]
- c) Ua. Révai, Franklin Nyomda.
- d) 1905.
Címlapkiadás. [OSzK: „I. utánnomás” megjelölés áll.]
- e) 1908.
Címlapkiadás.
- f) 1911.
Címlapkiadás.
- g) 1912.
Címlapkiadás. | Olcsó Jókai 81–90. |
- h) 1914.
Címlapkiadás.
- i) Ua. | Jókai Mór Újabb regényei. |
- j) Ua. [NK megjelölése nélkül.]
- IV. a) 1–2. k. Bp. 1926. Franklin–Révai | Jókai Mór művei. Centenárium kiadás 26–27. | 1. k. 203 l.; 2. k. 194 l.
- b) [1929.] é. n. [az OSzK Növedék Naplójának alapján.]
- V. a) Sajtó alá rendezte és az Utószót írta Kónya Judit. Bozóki Mária rajzaival. 1–2. k. egybekötve, folytatatólagos számozással. Bp. 1959. Szépirodalmi Könyvkiadó 516 l. | Jókai Mór válogatott művei. |
- b) 1961.
Címlapkiadás. [A címlap belső oldalán a nyomdai adatok után: „Megjelent 55.000 példányban. Cluj—Kolozsvár, Printed in Rumania” megjelölés áll.]
- [Szinycsei Ferenc: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1897. V. k. 589. hasábon az 1875-ös kiadás után a következőket írja: 2. kiad.: Jókai munkái n. k. 133–134. U. ott. 1891. — Ezt a kiadást nem sikerült megtalálnunk, de még a rávonatkozó hivatkozásokkal sem találkoztunk.]

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadások példányaihoz nem tudunk hozzájutni. Ezek adatait Ferenczi Zoltán (*Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke*. Magyar Bibliofil Szemle 1925.), Gál János (*Jókai élete és írói jellege*. Berlin 1925.) és Demeter Tibor (*Magyar szépirodalom idegen nyelven*. Bp. 1952. Kézirat az OSzK-ban.), valamint Jan Šlaski (*Jókai lengyelül*. Világirodalmi Figyelő. 1958. 38–57.) összeállításai

nyomán közöljük. Felhasználtuk továbbá a prágai Akadémiai Szláv Intézet szíves közléseit is.

Német:

- I. *Mein, Dein, Sein.* Transl: ismeretlen. 1–5. vol. Berlin 1875. Otto Janke. 1. vol. 191 p.; 2. vol. 173 p.; 3. vol. 174 p.; 4. vol. 240 p.; 5. vol. 242 p.
- II. *Mein, Dein, Sein.* Transl: ismeretlen. Berlin é. n. Otto Janke. Zweite Auflage. 312 p. [Az említett források 1885-öt jelölik meg a kiadás évének, de ez az OSzK-ban levő példányból – bár cím- és borítólapja is ép – nem állapítható meg.]

Dán:

**Min, din, sin.* [Transl. Axel Damkier.] Kjöbenhavn 1877. L. Jordan.

Lengyel:

- I. **Moje, twoje, jego.* Transl. A. Callier. Warszawa 1876. Biesiada Literacka 14–38. sz.
- II. **Moje, twoje, jego.* Transl. A. Callier 1–2. vol. Lwów 1877. Gubrynowicz i Schmidt. 1. vol. 190 p.; 2. vol. 215 p.
- III. a) **Moje, twoje, jego.* Transl. A. Callier. 1–2. vol. Grodek-Jagiellonski 1907. J. Czainski 1. vol. 212 p.; 2. vol. 236 p.
b) 1–2. vol. Lwów 1907. Gubrynowicz i Schmidt. 1. vol. 212 p.; 2. vol. 236 p.

Svéd:

**Hans andra jag.* Transl. K. Hemgren. 1–2. vol. Köping 1882. Barkéns. 1. vol. 256 p.; 2. vol. 242 p.

Cseh:

**Má-tvá-jeho.* Transl. Jan Stfelba. 1–2. vol. Praha 1929. E. Beanfort. 1. vol. 266 p.; 2. vol. 271–514 p.
[Szinyeci fentebb idézett munkájában egy 1877-es, Helsingforsban megjelent finn nyelvű kiadást is megemlít, de erről a felsorolt irodalom nem tud.]

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

Jókai életrajzírói mindössze annyit mondanak az *Enyim, tied, övé* c. regényről, hogy az író 1874-i betegségéből való felépülése után írta. Ez a megállapítás is elsősorban Mikszáth után vált ismeretessé, és legtöbbször tőle veszik ez adatot a megemlékezések, amikor e regényről szólnak. Mikszáth így ír: „Mihelyt behurcolkodtak télire a sárga házba [a Stáció, a mai Baross utcába], megengedtetett neki a munka. Milyen boldogság volt, hogy írhat! Megírta az „Enyém, tied, övé” című regényt A Hon számára.” (Mikszáth Krk 19. k. 98.)

Bár ez az adat nem mond ellent a tényeknek, mégis tévedések forrásává lett. A „téli” behurcolkodás történetét szeptember hónapban is, de sokan – nyilván ennek alapján – a regény megírásának idejét is a kötet megjelenésének évével, 1875-tel azonosítják mai napig is. A Szépirodalmi Könyvkiadónál 1959-ben megjelent Jókai Mór Válogatott Művei sorozatának Utószavában azt olvashatjuk, hogy 1875-ben jelent meg először folytatásokban „a Honban, s még az évben hat kis kötetben az Athenacum kiadásában”. (519.) Ugyancsak ez időpontra teszi a közlés idejét Mikszáth említett művének Jegyzete is. A II. k. 237. lapján a következőket olvashatjuk: „A Hon 1875. jan. 1.–márc. 26. számaiban jelent meg”, de – mint tudjuk – a közlés 1874. szept. 20. és 1875. márc. 23-a között folyt.

Mikszáth az említett „boldogságot” nem fejtegeti tovább, s így nem tudjuk, milyen adat szolgált neki ehhez támpontul, mert maga a regény – még megírásában sem – sugall sok lelkesültséget.

A regény megjelenésének pusztá tényén túlmenően senki sem kutatta a regény megírásának közvetlen vagy közvetett indítóokait. Egyáltalán a műnek a valósághoz kapcsolódó viszonyáról is csak egy-két egészen kései tanulmány szól, s az is elsősorban a főalak (Áldorfai Ince) kilétének kérdésével foglalkozik, magának a felvetődő problémának meg sem kísérelik okát adni.

Kutatásaim során kiderült, hogy Jókai e regényének anyaga jórészt való elemekből áll, de összeszövésük, regénnyé formálásuk – többi művéhez hasonlóan – már nélkülözi a realitást. A regény alcímének

is vehető: „Férfi sorsa a nő”, igyekszik megjelölni a mű alaphelyzetét, s viszonylag hí is ehhez a vezető gondolathoz; mégis olykor — különösen a regény utolsó részében — túlmutat ezen a gondolatkörön, s más inspirációkra is ráirányítja figyelmünket. Az viszonylag könnyebben megállapítható, hogy mit merített a valóságból, de az már nehezebb kérdés, hogy milyen forrásokat használt; valószínűnek látszik, hogy több szóbeli közlést vett alapul. Tudjuk, hogy különösen az Országház volt Jókai anyaggyűjtő helyeinek egyik fő színtere. Mikszáth Jókai-tanulmányában igen fontos szerepet juttat ennek a körülménynek, s megállapítja, hogy „A folyosó [a parlamentben — G. G.] csodálatos bőségszaruja a témáknak. Ide az egész országból elhoznak minden történetet. Itt van lélekben-testben minden vidék. A folyosó a magyar elbeszélő trónak a tizenharmadik iskolája. Aki ezt nem járta, nem egészen kész. Aki csak beutazta az országot, az még nem ösmeri, csak az ösmerheti alaposan, aki a folyosón élt huzamosabb ideig . . . Mert a folyosón minden ott van, amire egy trónak szüksége lehet. Ha bányát akar leírni, a selmecbányai képviselő, Prugberger tanítja ki; tengeri viharhoz jók a veszprémi követek is, akik a Balaton háborgását ösmerik; ha a finánciák szövevényén kell a regény valamely bonyodalmának ide vagy oda fordulnia, Wahrmann Mór az útmutató; ha a szentszéknél pörlekednek a regény alakjai, Samassa igazít el az útvesszőben, ha háborút kell leírni, egy 48-iki hőssel értekeznek (abból van itt még most a legtöbb). Szóval itt be lehet fogni munkába az egész országot. És Jókaival csakugyan együtt dolgozik.” (Mikszáth Krk 19. k. 65.)

Megerősíti ezeket maga Jókai is *Önéletrajsom* c. munkájában. „Hogy tárgyaimból nem tudok kifogyni, abban segítségemre van maga a közönség. Ami csak jellemző adat, ötlet felmerül a napok történetében, azt nekem mindenünnen beküldi egy-egy ismeretlen jóbarát. Két élő krónikája volt a magyar közéletnek: Deák Ferenc és Nyári Pál, azokat én barátaim, mondom inkább protektoraim közé számítom, tőlük nyertem sok adatot, amit munkáimban felhasználtam. Magyarországon a vidék tele van anekdotákkal s a mező népdalokkal.

És akármerre járok az országban, jó akaróim (s mint regénytrónak minden párt jóakaróm . . .) mindenütt elém hozzák azokat a hagyományokat, amik vidékükhöz vannak kötve: régiségbuvárok, történetudósok figyelmeztetnek a történelmi emlékek közül kivillanó epizódokra; nyomába igazítanak rejtélyes, titokszéri eseményeknek, rámbfíva a lélektani kutatást úgy, hogy mondhatnám, hogy az egész magyar nemzet együtt dolgozik velem.”

Jókai azonban arra is felhívja a figyelmünket, hogy a kapott adatokat csak nyersanyagként tekintse: „Igaz, hogy ez a közremunkálás csak olyan, mint mikor Liszt Ferencnek a zeneérzékét megkapta ez a

népdal: „nem ettem én ma egyebet: fekete retket, kenyeret.” Ő csinál belőle egy nagyszabású oratóriumot. Én is csak egy accordot kapok meg, egy vég-katasztrófát. S ahhoz kell hozzá diválnom a megelőző regényt.” (147—48. és 121.)

Az *Enyim, tied, övéről* elmondhatjuk, hogy a legkülönbözőbb helyekről származó esetekből szövődött regénnyé.

Jókai „noteszeiből” is kitérünk, hogy felhasználta a hallott történeteket, de egyben ez is látható, hogy az anyag tetemes része személyes élményekből adódott. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért legcél-szerűbbnek látszik a regény menetéhez igazodó anyagcsoportosítás, amelynek alapján négy részre tagolva tárgyaljuk a forrásokat: 1. Áldorfai szerzetességére vonatkozó adatok, 2. a szabadságharcról szóló részek anyaga, 3. az emigráció a) török, b) amerikai adalékai, és végül 4. a hazatérő Áldorfai politikai szerepléséhez fűződő anyag, beleértve a csehországi utazást is.

I.

Első feladatunk a regényben levő szerzetesrend eredetijének a megkeresése. A különböző forrásokból nyilvánvalóan kitérünk, hogy az *Enyim, tied, övé* Egy magyar kolostor című fejezetében leírt adatok, a külső kép stb. fő vonásaikban azonosak a zirci apátság történetének tényeivel. Valóban ott áll még az Imre király által építtetett kolostorból egy pillér, amely ma szobortalapzatul szolgál; a bennlevő bútorok művészi kivitele a helybeli, akkor nagy hírnű zirci asztalosok munkáját dicséri. (L. Dornyai Béla: *Bakony*. 1927. 202—08.) A regény e fejezetének bevezető részét idézi Supka Géza is, és megállapítja, hogy az azonos a zirci apátság kolostorával. (Supka Géza: *Supka Jeromos, Jókai regény-hőse, akiből zirci apát lett*. Magyar Nemzet, 1941. febr. 15. sz. 9.) Gálos Rezső tanulmányában a környezetet is azonosítja Zirc vidékével, s megállapítja azt is, hogy a Jókainál következetesen „Duda”-nak írott helység nem más, mint Dudar, ahol valóban szénégetéssel foglalkozott a lakosság. (Gálos Rezső: *Enyim, tied, övé*. BpSz 1942. 263. k. 776—81. sz. 28—43.)

Gálos olyan adatokat közöl, amelyek kétségtelenné teszik, hogy valóban a zirci kolostor volt a regény egyik színhelyének eredetije, ui. az apátság vendégekönyvének 1766. bejegyzése a következőket tartalmazza: „Jókai Mór országos képviselő, 1874. július 14. — Jókainé Róza. — Jókai Róza.” Kiderült a feljegyzésekből még az, hogy a Jókai család két napot töltött a ciszterciáknál vendégségben.

Gálos úgy állítja be e látogatást, mintha az előre meghatározott céllal történt volna: egy megírandó regényhez idejött megkeresni a

modelleket, a „nő-nem-ismerte férfit” és egy „tökéletes tiszta szívű nőt”, s ezeket itt is találta volna fel. Bár elképzelhető, hogy már előbb megfogant a regény témája Jókai képzeletében, de igen valószínű, hogy ez a látogatás nem előkészített céllal indult, s csak itt született meg a mű alap gondolata. Dunántúli kirándulásokat ugyanis többször tettek ez időben Jókaiék, nem egyenesen Budapestről, hanem a balatonfüredi villából kiindulva. (L. Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. Bp. 1955.)

Annyi kétségtelennek látszik, hogy Áldorfai alakjához sok ösztönzést kapott e látogatás alkalmával Jókai, azt viszont ma már nehéz megállapítani, hogy valójában kiről mintázta hőstét. Az egyik vélemény szerint: „Amikor a regény 1875-ben megjelent, mindenki tudta, hogy kulcsregény, s hogy főalakja mögött valóban egy ciszterci pap rejtőzik, aki ez idő tájt valahol egy kis vidéki faluban lelkeszkedett, de négy év múlva csodásan bevált rajta Jókai regényének jóslata: preláthus lett, felsőházi tag, egyházi fejedelem.” (Supka i. cikke.) [Supka e sorában ellentmondást látunk, a „főalak” szerintünk Áldorfai, akiből a regényben nem lesz „egyházi fejedelem”, itt valószínűen már az apátúr alakjával azonosítja „ősi rokonát”.] Azután Supka így folytatja: „1879-ben választották meg az egyesített négy magyar ciszterci apátság apátjává Supka Jeromost, aki 48-ban mint fiatal diák otthagyta az iskola padját, beállott tüzérnek, hirtelen nagy karriert futott meg. [Ez magában még nem sokat mond, a szabadságháborúk idején sokan értek el előképzettség nélkül fényes katonai sikereket — a lelkesedés sok hőst szült.] Az összeomlás után sokáig bujdosott.”

Ez utóbbi motívum a regényben nem szerepel, Áldorfai az emigránsok közé tartozik. Még kevésbé illik rá a következőkben Supka Jeromos példája. „Végül — folytatja Supka Géza — megelégedi a fiú a bujdosással. Híre jár, hogy az akkori zirci apát, Villax Ferdinánd, aki a császár édesanyjának, a mindenható Zsófia főhercegnőnek bizalmasa, azt a kivételes kegyet szerezte meg, hogy a volt forradalmárok közül azokat, akik a rend tagjai, ő saját hatáskörében büntesse meg — rendszerint egytől öt évig tartó szigorított szerzetesi élet és korlátozott mozgási lehetőség volt ez a büntetés, amelyet azonban az ítéletnek méltányos kezelése ugyancsak megenghített —, mire hát a volt „lázdadó” Supka Jeromos, a húszesztendős volt tüzérkapitány, beáll a ciszterek közé.”

Eszerint tehát Jókai egy olyan hősről vett volna példát, aki csak utóbb lett a rend tagja, hogy ezáltal kegyelmet nyerjen. Nem tartjuk valószínűnek ez a feltevést, mert ezáltal Jókai „meséjének” érdekessége, sőt az „alapgondolatnak” tartott „Férfi sorsa a nő” kérdése esne el a teatrális esküvővel, a protestáns vallásra térés következményeivel egyült.

Supka azzal igyekszik alátámasztani feltevését, hogy Jókai ismerhette Supka Antalt (aki csak a szerzetesrendbe lépése alkalmával vette fel a Jeromos nevet), mert amikor 1841–42-ben a VII. és VIII. gimnáziumot végezte, Supka ugyanabban az iskolában 1–2. osztályos tanuló volt. Hivatkozik arra, hogy Jókai mennyire számon tartotta iskolatársainak további sorsát. — Lehetséges, de nem valószínű, hogy egy érettségi előtt álló fiatalember nagyobb figyelmet szentelt volna egy még névtelen alsóosztályosra.

Külsőleges dolognak látszik, de érdemes figyelni azokra az adatokra is, amelyeket Jókai a regényben Áldorfai életkoráról mond. Kitérnek ezekből, hogy hőst magával egykorúnak állítja be. Azt írja például a II. k. 86. lapján: „Huszonhárom évet eltöltött tanulmányal, zárdai magányban; két évig folyvást hadjáratban volt”, tehát ha 48-ban 23 éves, akkor 1825-ben kellett születnie, miként Jókai is ekkor született.

Amidőn Áldorfait azzal hívják haza Amerikából, hogy megválasztották országgyűlési képviselőnek, ennek időpontja 1861-gyel azonosítható, s ekkor a következőket írja Áldorfairól: „Ince feltűnő szép, dőlceg férfialak. Nem több harminchat évesnél.” Ez megint azonos Jókai életkorával. Még számos más egyezés is amellet szól, hogy az író a maga életéből is sokat kölcsönzött alakjának.

Mindaz nem zárja ki, hogy Supka Jeromos nem állhatott Jókai előtt mintaképül, de meg kell jegyeznünk, hogy az ő életrajzi adatai nem egyeznek meg a regényben szereplő időpontokkal, őt Supka Géza említett tanulmányában „húszesztendős volt tüzérkapitány”-nak mondja, amikor a szabadságharc bukása után „beáll a ciszterek közé”.

Más véleményen van Áldorfai múltját illetően Gálos, aki azonban nem tagadja Supka Jeromos bizonyos szerepét sem. Nem tudni pontosan, milyen alapon, azt írja említett tanulmányában: „Valószínű, hogy a Jókaival folyt beszélgetés során [a kolostorban — G. G.] jelen volt egy olyan pap is, aki valóban részt vett a szabadságharcban s utóbb lépett a rendbe. Az ő *élménybeszámolói* [kiemelés tőlem — G. G.] használhatta fel Jókai, úgy módosítván azt, hogy már felszentelt pap volt, s magával vitte a kolostor ifjait. Ez a pap Supka Jeromos.” De Gálos mégis mást tart a regény főalakja mintájának. Jókai is utal arra — írja —, hogy Áldorfaiiban Áldor Imre író-történetírórt örököltette meg. Áldor később volt kiváló alakja a rendnek — olyan, mint Jókai hőse —, de csak 1860-ban tett fogadalmat, és 1863-ban került Zircre. Ismeretése az egri ciszterciek gimnáziumában kezdődött a zirciekkel, ahol Rezucseknek, a későbbi zirci apátnak volt — ekkor még Schmidt nevű — kiváló növendéke.

Áldor kiváló eszéről megemlékeznek életrajzírói is. Azt mondják, hogy Egerben, ahol mint ciszterci rendi növendék érettségizett, a vizs-

gán jelen levő Haas püspök „elámult” kiváló felkészültségén. Érettségi után a bécsi Pázmáneumba küldték Áldort, ott teológiát és bölcsészetet hallgatott, különösen a történelem és irodalom voltak a kedvelt stúdiuimái. (Vértesi Arnold: *Áldor Imre. Életrajz. Ország-Világ* 1871. okt. 1. 40. sz.) Áldor azonban még a 60-as években kilépett a rendből, s abban az időben nősült, amikor Jókai Zircre látogatott. (Gálos.) Ez nyilvánvalóan a protestáns hitre téréssel járt együtt.

Áldor Imrét ellenzéki szellemű írónak, politikusnak tartják kortársai, akinek képviselőjelöltségét Kossuth is támogatta, kiemelve a sajtóban tett jószolgálatát. Nagy szónoknak, tüzes véralkatú embernek és kiváló történetírónak ismerik. Egy másik életrajzírója idézi Kossuth levelét is, és így rajzolja meg Áldor pályáját. (Kardos Aladár: *Áldor Imre. Ceglédi gimn. Értesítője*, 1909.) [Ebben az évben ment ui. nyugalmomba Áldor, mint az iskola tanára.] A rendből való kilépéséről azonban e tanulmány nem szól, így természetesen arról sem, hogy feleségének halála után visszatért volna a rendbe, mint azt egyesek tudni vélik.

Áldor és Jókai személyes ismerősök voltak, de „közelebbi kapcsolat nem alakult ki közöttük” — írja Gálos. Ezt igazolni látszik Váli Mari egy feljegyzése is, amely arról szól, hogy Áldor Jókainak egy Üstökösbeli élece miatt Jókainé Laborfalvi Róznának akart támadni, de azután letett erről. (Váli Mari: i. m. *Az fáj Jókainak, ha a feleséget bántják* c. fejt. 261—63.) Ezek után nem látszik valószínűnek, hogy olyan kedvező, lelkesítő beállítással írtatott volna Áldorról, mint azt főhőséről a regényben tette.

Különben itt is fennáll az az eset, amelyet Supkával kapcsolatban megállapítottunk, hogy életkora nem egyezik meg a regényalakéval. Áldor Imre 1838-ban született, a szabadságharc idején tehát mindössze tízesztendő volt. Egyébként az Áldor név az újabbkori névváltoztatásokhoz tartozik. (L: *Századunk névváltoztatásai* c. 1895. kiadvány 25. lapját, ahol több ízben szerepel e név.)

Supka utal arra, hogy az Áldorfai név a nyelvújítás korabeli „áldor” (áldozár, pap) szó származéka, s fel is sorolja, hogy hány pap volt ősei és rokonai között. Anélkül, hogy Supka feltevését kívánnók igazolni, a hitelesség kedvéért megemlítjük, hogy Jókai Jegyzetei között, a 26. noteszben, amelyben egy-két, az *Enyim, tied, övére* vonatkozó részlet is található, a 105. lapon ez áll: „Zirc Supka.” (OSzK. kéziratár, 699/26. Oct. Hung. jelzés alatt.) Bár ez perdöntőnek látszik, mégsem mernék határozottan állítani, hogy Supka Jeromos szolgált volna Jókainak mintául, valószínűnek látszik, hogy innen is onnan is vett motívumokat, hiszen teljesen senkire sem illik rá Áldorfai alakja, s különben is az egész regényben a legkülönbözőbb helyekről származó

adatokkal találkozunk, amelyeket csak Jókai fantáziájának kohója olvasztott eggyé.

A főalakon kívül természetesen még több más adatot, alakot, helyzetet és körülményt is átvitt regényébe Jókai zirci látogatásából. Gálos a regény „magasra emelt alakjának”, a kolostor apáturának eredetijét a Jókai látogatásakor 78 éves Rezucsek Antal apát személyében látja, noha 1848-ban még nem volt a kolostor apátura. [Könnyebb eligazodás céljából ideiktatjuk a rend e korbeli apátjait: Dréta Antal 1814–1823, Villax Ferdinánd 1826–1857, Rezucsek Antal 1858–1879, Supka Jeromos 1879–1891.] Rezucsek, akinek nevéhez a kolostor kibővítése fűződik, s aki megnyitotta a rend hittudományi karát is, jól ismerte a kolostor állásfoglalását a 48-as szabadságharcral kapcsolatban, adhatott erre vonatkozó felvilágosításokat is. Jókai azonban vele azonosította az események hőst: „az előtte álló, érző zárdafönököt örököltette meg.”

Annyi tény, hogy a kolostor és környéke a csaták színhelye volt, Kmetty csapata és az osztrákok váltogatták egymást, s Mednyánszky szabadcsapata 1848 karácsonyán a kolostorban táborozott.

Gálos feltételezi, hogy még Gideon alakjához is innen kaphatott Jókai mintát, mert ez időben a renden belül elégedetlenség ütötte fel a fejét. De ami még meglepőbb, a kolostor múzeumában valóban mutogatnak egy káposztatorzsából faragott sétatálcát, s így bizonyosnak mondható, hogy ezt a motívumot innen vette az író. Ugyancsak itt látható egy könyvomatú képe a Bakony akkor híres zsványának, Milfajtnak is, akinek tetteiről sokat beszéltek az időben, s így kerülhetett be Jókai e regényébe is a zsvány alakja.

Jókai ismerte és kedvelte a betyártörténeteket, s műveibe is beleillesztette azokat. Az *Enyim, tied, övében* szereplő Milfajt *A béka* c. elbeszélésében is megtalálható: „A salétromfoltos falakon ócska rációkban penészfakó képek: Sobri Jóska és Milfajt.” (NK XCII. 121.) Megjegyzésre méltó az is, hogy az *Enyim, tied, övé* közlésével egyidőben a Hon 214. számában cikket ír Jókai *Sobri Jóska elfogatása* címen, s ez is közrejátszhat abban, hogy a betyár alakja szerepet kap a műben.

A duda(r) i eseményeket, Serenát és anyját, a falu protestáns elfogultságát már valószínűen Jókai képzelete formálta az eseményekhez, mert Gálos értesülése szerint ott nem járt az író, nyilván csak a kolostorbeliek elbeszéléseiből tudott róluk valamit.

Nylt kérdés marad az is, honnan vette Jókai az *Enyim, tied, övé* kolostori életére vonatkozó leírását, a ciszterciek élete, életfelfogása ugyanis egyáltalán nem olyan — a történetírók szerint —, mint amilyenek Jókai szabad szellemű felfogásában a regény lapjain látjuk. Dr. Horváth Konstantin: *Zirc története* (Veszprém, 1930) c. művében azt írja,

hogy a rend tagjainak „az opus divinum töltötte ki napjaik *legnagyobb részét*”. [Kiemelés tőlem — G. G.] A zirci templom ablakán *hajnalhasadás előtt már kétórával* kiszivárog „az eget kérő, ostromló imádságok bús, bánatos hangja”, s ez a megszabott rendben estig tart. „Ez volt a napi teendők gerince, reggel két órától az esti bealkonyodásig”, télen a hideg bakonyi templomban, nyáron az imádságos óráközöket kitöltő „nehéz munka mellett mindig hangzó istencsérés . . . kereszt volt ez, a szerzetesi élet egyik legnagyobb keresztje, egyformaság, soha semmi-féle változatosság nélkül . . . kereszt volt ez a magát soha kialudni nem tudó ifjú szerzetesnek éppúgy, mint az aggastyánnak, akitől percnyi pontosságot kíván meg a regula éppúgy, mint a fiataltól.” (I. h. 22—23.)

Az étkezésük sem volt valami különleges, „hústalan két tál főzelékből, kenyérből” állott ebédjük, amit valami egyházi mű felolvasása mellett [legenda] fogyasztottak el, az viszont tény, hogy bort is kaptak mellé. Vacsorájuk a maradék kenyérből és újabb főzelékből állott, tehát kétszer étkeztek napjában, de ez is csak húsvétől septe. 14-ig, a keresztfelmagasztalás ünnepéig volt így, az év nagyobb részében csupán egyszer étkeztek. (24.)

Elhelyezésük is szigorú szabályok szerint ment végbe, közösen étkeztek, közös hálótermük is volt, amelynek középfolyosóján csak az apát járhatott.

Kezdetben lelkipásztori teendőket, prédikálást, tanítást nem végeztek. Igaz, a századok folyamán sokat változik a belső rend is, de ezeket továbbra is a szigorúság jellemzi. A XVIII. században $\frac{1}{4}$ -kor szólal meg az ébresztő jel, s már $\frac{3}{4}$ -kor megkezdődik az imádkozás, s este $\frac{1}{8}$ -ig kötött rend uralkodik; a másokkal való érintkezést szinte teljesen megtiltották.

Nagyot változik a zirci élet a XIX. sz.-ban azzal, hogy a rend új feladatokat tűz ki célul, különösen, hogy tanító rend is lesz, s így nagyban bővül a világiakkal való érintkezési lehetőségük, mindez sokban módosítja életrendjüket, s több eddigi követelmény feladásával jár. Ez a körülmény aggodalommal tölt el egyes vezetőket, a rend alapját érzik kikezdvé, pedig ez az életforma még így is messze jár attól, amit Jókai élénk fest.

Egy 1814. novemberi monostori rendtartás szerint reggel 5 órakor van ébresztő, mindenki maga hozza rendbe ágát, szobáját [tehát már van külön szoba is], s a megállapított rendben folyik az élet $\frac{1}{9}$ -ig, közös ima, elmélkedés. Az étkezés igen bőséges: levesen kívül öt tál étel van, vacsorára három, amelyeket maguk szolgáltak fel. Sétálni csak csoportosan mehettek, de az előljárónál minden esetben jelentkezniük kellett távozáskor és visszatéréskor egyaránt; egyedül nem léphetett ki senki a kolostor kapuján. Szabad tanulási lehetőség $\frac{3}{4}$ -ig volt

számukra. (202—3.) Pénzt nem tarthattak maguknál, azt a perjelnél kellett elhelyezniük, s két forintnál nagyobb összegű kiadásra engedélyt kellett kérni. [Tehát Ince a 100 aranyat nem adhatta csak úgy egyszerűen oda Serenának.]

A szabadabb felfogás, a világius hajlam, amit Jókai említ, valóban megindult egy időben a renden belül, de éppen nem az apát és a vezetők beleegyezésével, hanem azok ellenére, s emiatt sokszor és szigorúan kellett élniük a büntetés különböző eszközeivel. (204—05.)

1848 nagy változást hozott a rend életébe is. Minden növendék elbocsátását kérte, s őket visszatartani nem lehetett. Novicius valóban nem volt egy sem (238.), tehát ebben igaza van a leírásnak; de azt már a történetről soraiból nem látjuk igazoltnak, hogy a vezetők részéről is olyan nagy megértéssel találkozna ez a lépés, mint Jókainál. Igaz, ő is azt írja, hogy sokáig tanakodtak, mitévők legyenek, de azután helyeselik a történeteket. Ismerve azonban Villax Ferdinánd, akkori apátúr kegyeltségét a királyi ház előtt, kételyt kelt bennünk az osztatlan lelkesedés leírása.

2.

Jókai közvetlen szabadságharcos élményei közismertek, nem kell hát keresnünk, mik lehettek forrásai e regény megírásához. Kétségtelen, hogy személyes tapasztalatai mellett a kortársi elbeszélések, hadijelentések és későbbi visszaemlékezések egyaránt közrejátszottak. De Áldorfai már nem emberfeletti szabadsághős, s tettei sem az ország sorsát eldöntő nagy küzdelmek, csak egy igaz ember helytállása.

Ezeknek a csatáknak a leírásából nehéz volna pontosan megállapítani, hogy kinek a példája állott Jókai előtt, midőn a szabadságharcos Áldorfait megtrajcolta. Ez esetben is az látszik valószínűnek, hogy több személy vonásait és tetteit ruházta alakjára, s többet közülök maga költött hozzá. Ez látszik igazolhatónak a történeti valósággal egybeeső adatok vizsgálatából is, elsősorban az olyan különleges megbízatások végrehajtásából, mint amilyen a felvidéki hadjárat, az ország nemesfém készletének a megmentése, s az orsovai átkelést fedező utóvédharc. Ez valamennyi történeti tény, s lefolyásuk nagyjában megfelel Jókai leírásának, azzal az eltéréssel, hogy ő valamennyit Áldorfai tettei közé sorolja, holott a valóságban különböző nevekhez fűződnek. Ez is mutatja, hogy Áldorfai alakjához több személy szolgált mintául.

Horváth Mihály, a korszak egyik legalaposabb ismerője, akinek műveit valószínűleg jól ismerte Jókai, behatóan foglalkozik azokkal a részletekkel is, amiket a regény leír. Eszerint helyénvalónak látszik, hogy Jókai a Balaton felé indítja el Áldorfait kicsiny csapatával, e vidéken

gyűltek össze ugyanis a támadók, s Balatonkilitiben volt Jellasics főhadiszállása. Az a csatározás, amelyben Áldorfai először részt vesz, s amelyben a Sió hídja felszedésének és a mocsaras vidéknek oly nagy szerepet tulajdonít Jókai, Róth serege elfogatásának körülményeire vall, amelyben Perczel Mór és Görgey, valamint Gáspár Miklós huszárörnagy tüntette ki magát. (Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 49-ben*. Két kötetben. Pest, 1872. II. kiadás. I. k. 545.) A megadás előtti alkudozás leírása is megfelel a tényeknek.

A Schwechátnál történt összecsapás, amelyben Jókai Áldorfai csapatának adja az úttörő szerepet, a valóságban a Guyon őrnagy vezette egység feladata volt, amely csakugyan szuronnal rohamozta meg Manswörtöt. (Horváth i. m. 587.) De, sajnos, ugyanúgy igaz az is, amit a megfutamodásról ír.

A visszavonulási taktika közismert terve volt Görgeynek és Perczelnek is, amelyet az előbbi sikeresen végre is hajtott. Jókai az ezzel kapcsolatos feladatok egy jelentős részét Áldorfaira ruházta, köztük az arany-, ezüst- és érckészletek megmentését is. A valóságban: „Aulich, Kmety, Piller és Guyon ezredei küzdenek itt.” (Horváth: i. m. II. k. 259.) De közülük leginkább Aulich tettei adhattak impulzust Jókainak; róla írja Horváth, hogy „nem maradt egyéb választása, mint egyenesen törni magának utat Kőrmöcről Besztercére. De ez nem volt könnyű feladat. Az egyenes közlekedés a két város közt csak egy keskeny, kevéssé járt, téli időben pedig több helytt annyira járhatlan ösvényen vezet a majdnem háromezer lábnyi magas, meredek hegyen keresztül, hogy magok a vidék lakosai, kik néha e különben sokkal rövidebb utat választák, járműveiket pár helytt szétszedni, s darabonként kénytelenítettnek átszállítani, hogy továbbhaladhassanak. Ezen ösvényen kellett tehát Aulich osztályának ágyúival együtt átvonulnia, hogy a még nagyobb veszélyt elkerülhesse.”

A súlyos feladatot szerencsésen oldotta meg a derék alvezér. A keskeny ösvényt utászai s a bányászok segítségével kijavíttatta és kiszélesíttette; a hegyháton pedig, amely meredek volta miatt a sereg átkelését lehetetlenné tette volna, egy régi, nagy, részint bedőlő *bányamenetet* ásott ki, s alagútnak használta. „30 öl hosszúságban” gerendákkal erősítvén meg. Ez az alagút a hegy nyugati oldaláról a keleti lejtőre vezetett. Miután így az utat járhatóvá tette, jan. 24-nek éjjelén seregét — így is nagy erőfeszítések árán — szerencsésen Besztercebányára vezette, s azután az utakat maga után mindenütt elrontotta, az alagutat löporral betemetette. (Horváth i. m. II. k. 261—62.)

Nagyjából hasonlóan írja le az átkelést Szilágyi Sándor is, csak rövidebben, s annyiban másként, hogy ő „egy elhagyott hegyi ösvényen és egy II. Rákóczi Ferenc idejétől fogva bedőlő alagútn át” (tehát nem

bányameneten) vezető visszavonulásról szól. (*A magyar nemzet története.* 1898. X. k. 210—11.)

A bukás utáni menekülés szomorú tényei közismertek, s Jókai leírásának fő vonala megfelel a valóságnak, de természetesen itt is önkényesen módosít, összevon, egy alakra ruház több haditettet. Az állam arany- és ezüstkészletét a regény szerint Gideon orozza el, a történelem feltévése szerint a nagyon kétes szerepű Duschek pénzügyminiszter az, aki a nemes valutával és „más államjakkal” együtt Schlick orsztrák generális táborába sietett. (Horváth i. m. III. k. 508.)

Duschek szerepét illetően nagyon eltérők a vélemények. A szabadságharc írói sokat foglalkoznak vele, Horváth Mihály idézett munkájában tárgyilagosságra törekedve megállapítja, hogy Duschek szorgalmas munkája ellenére sem volt a forradalom híve, sőt az udvar szolgálatában látszott állni. (Horváth i. m. III. k. 508—15.) Steier Lajos: *Haynau és Paskievics*. c. (Bp. é. n.) munkájában határozottan árulónak bélyegzi, míg Eötvös Károly — nem tudni honnan szerzett ismeretei alapján — „jámbor, becsteltes hivatalnoknak” tartja. (Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*. Bp. 1901. I. k. 149.)

Az ország elhagyásának körülményei is megfelelnek Jókai leírásának. Az a fegyverszünet, amely a regényben is helyet kap, tulajdonképpen Lüders és Bem között jött létre, csak míg Jókainál 2 nappal van szó, (I. 222) addig a valóságban 24 órától. „Bem elcinte vonakodott alkudozni, utóbb mindazonáltal az ajánlott huszonnégy órai fegyverszünetet elfogadta.” (Horváth i. m. III. k. 522.) Az utolsó egységek csapatmozdulatairól a történetíró a következőket mondja: „Azon körülbelül ötezernyi osztály, mely Dessewffy és Lázár tábornokok alatt Lugosról egyenesen Karánsebesnek vette útját, aug. 18-án egy osztrák had közeledtéről értesülvén, a rákövetkezett éjen elhagyta a várost, s kétfelé szakadva, egy részük jobbra az olasz és lengyel légiókbeliekből álló Vogtner ezredes alatt Mehádiára, más részök Lázárral Hátszegre indult, s 19-én az utánok nyomult osztrákoknak adta meg magát. Dessewffy külön jelentkezett Wallmoden tábornok előtt. Vogtner azonban még 23-án is harcolt Mehádiánál az utána credit osztrákokkal, de a következő napon ő is, *mindenek közt utolsó*, elhagyta Magyarországot.” (I. m. 523.) A Vogtner dandár utóvédpáncsokában kell tehát keresnünk Áldorfai alakjának eredetijét.

3.

Az emigráció életét — mind a törökországit, mind az amerikaiat — könnyen ismerhette Jókai, részben a hazatért emigránsoktól, akikkel köztudomásúan kapcsolatban állott. Az emigráns Egressy Gábort, a

nagy színészt éppenúgy ismerte, mint Xántus Jánost, az Amerikát járt természettudóst. Másrészt az *Enyim, tied, övé* megírása előtti években egymás után jelentek meg az emigrációról szóló művek. Még 1851-ben napvilágot látott Egressy Gábor: *Törökországi naplója* (1849–1850. Pest); 1870-ben Áldor Imre: *Vázlatok a magyar emigráció történetéből* (Lipcse); Szöllősy Ferenc: *Kossuth és a magyar emigráció a török földön* c. könyve. De több hasonló tárgyú mű mellett 1871–72-ben jelent meg Pesten Horváth Mihály idézett történelmi műve is. Röviden szólva: fellendülés volt tapasztalható ebben a tárgyban az 1870-es években.

Azok az események, amelyeket Jókai *A csáb* c. fejezetben történelmi tényként leír, fő vonásaikban megfelelnek a valóságnak. Az emigráció első állomása valóban Viddin volt, ahonnan a menekültek nagy többsége — elsősorban a közkatonák — hazatértek, de mintegy ötezren, a szabadságharcban főbb szerepet játszó tisztek a „bellebbezés” (belsőbb területre internálás) sorsára jutottak. Előbb Szumlába vitték őket, majd később szétosztották a birodalom különböző részeibe. Kossuth és környezete a kisázsiai Kiutahiába került. A török látszatra emberségesen bánt az emigránsokkal, gondoskodott róluk, járandóságot utalt ki számukra, de azért az egyes pasák saját előnyeikről sem mondtak le, amit csak lehetett, elcsaltak tőlük. De a legnehezebb nyomás a törökké létel, a mohamedán hitre térítés során nehezedett a magyarokra. A törökök minden eszközt megragadtak, hogy az emigránsokat a saját szolgálatukba állíthassák. „Zia [viddini] basa a csalogatás és rettegtetés minden fortélyait megkísérte irányukban, hogy őket az izlamra térítse. Szándékosan híresztelteté, hogy kiadatásukat [az osztrák hatóság kezére — G. G.] csak az izlamra térés fogja meggátolhatni, anyagi állapotaikat is csak e térítgetés sikerének reményében enyhítette.” (Horváth i. m. III. k. 583.) Tudjuk azt is, hogy többen — különböző okokból — engedtek a csábításoknak, s „törökké lettek”. Az *Enyim, tied, övé* indításából egyenesen következik, hogy Gideonnak ilyen renegátnak, sőt csábítónak kell lennie.

Jókai a regény lapjain helyreigazítja a híreknek azt az állítását, amely szerint léteznék egy Jazsmagi nevű egyén, ő — jól ismervén a török viszonyokat, hiszen már két évtizeddel előbb megírta török tárgyú műveit — megállapítja, hogy e látszólagos név mögött egy török tisztség, az „íródiák” áll. Valószínű, hogy Jókainak igaza van, bár elképzelhető, hogy ilyen néven is szerepelhet valaki. Ezt megerősítik az emigrációs iratok is, amelyek élő személyként említik, nem pedig valami tisztség viselőjeként. Egressy ezt írja naplójába: „Jazmagi azt mondja, hogy május végével útlevelet fogunk kaphatni akárhová, sőt hogy a francia partokig a fényes porta ingyen elszállítand bennünket, s úti-

költséggel is ellátand.” Más helyen: „Jazmaginak sikerült számomra török *teszkerét* (útlevelet) eszközölni Belgrád felé.” (Egressy i. m. 162.)

Egy másik emigrációs írás arról számol be, hogy kiféle ez a Jazmagdzsi. „Amint Perán [Isztambul egyik európai negyede — G. G.] a porosz követség előtt haladtunk, egy mellékutcából velünk szembe jön Jazmadzsi ur . . . Előttünk haladt Nagy Imre és Mészáros Imre barátaim. Nagy Imre mindjárt elébe sietett s rossz németességgel azzal állította meg: Halt, du verfluchter Spitzbube, ha Kijutahiában Kossuthnak, vagy bármely magyarnak — vagy itt Konstantinápolyban csak a haja szála meggörbül, úgy tudd meg, hogy tégedet mint dühös [rühös?] kuttyát úton-útfélen lelövünk, s fenyegetésének nagyobb súlyt adandó, kétapálcájával az orrára koppintott. Jazmadzsi felénk szaladt s az én társam, Zágonyi Károly szembe köpte, nem tartván őt érdemesnek, hogy kezét beszennyezze.” Kiegészítésképpen tegyük hozzá, hogy e botrány miatt számtalan emigráns magyart lefogtak és súlyosan bántalmaztak, megbüntettek. (Dancs Lajos: *Töredékek tíz éves emigrationalás élményeimből*. Nagyszöllős 1890.)

Egy korabeli írás igen közel hozza Jazmagdzsi tetteit egy kalandor magyar renegátéhoz, akinek pályája sok tekintetben azonos a regényben szereplő Stomfai Gideonéval. Ez az alak Bangya János, akinek olykor jelentékeny szerepe volt a magyar szabadságharcban, de aki a történetről szerint „kalandor volt minden ízében”. A Bangya nevéhez fűződik a Gideonéhoz hasonló állami kincsek eltulajdonítása is. Így ír erről Szilágyi Sándor: „Sokan adakoztak ékszereket a lengyelek számára. Bangya vitte fel Nagybányába beváltani. Miképp — miképp nem, ő elteveszté az utat s egy szép reggel Komáromban ébredt fel. (Eddig idézi Ács Tivadar: *New-Buda* c. művében. Bp. 1941. 18.) Ma pedig a külföldön, kardjára gyászszalagot kötve, járkal.” (Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből*. Pest, 1850. 343.) De ráillik Bangyára Gideon más vonatkozású tette is, pl. ő szintén volt gerillavezető is. Bangya ezenfelül Bécs szolgálatában állott, erről viszont Jókai Gideonnal kapcsolatban nem szól. A legfeltűnőbb egyezés életpályájukban, hogy mindketten renegátok voltak. Bangya „az emigráció életében igyekezett résztvenni, azonban mindenki gyanakvással fogadta tevékenységét . . . 1851. májusában . . . Konstantinápolyba ment, hol *azelőtt* [kiemelés tőlem — G. G.] a hírhedt *Jasmaghi* volt, a bécsi spicli rendszer legfontosabb embere és szolgálatait felajánlotta a török kormánynak, ezredesi ranggal került Musztafa basa kisázsiai hadseregéhez táborkari főnöknek. Vallását is fölcserélte a mohamedánnal, sőt nevét is Mohamed bejre törökösítette.” (Ács i. m. 19.)

Hogy Jókai honnan ismerte Bangya tetteit, nem tudjuk, de valószínűen hallott róluk. Mint az eddigiekből is látható — a továbbiakban

még inkább igazolást nyer —, Jókai a leghihetlenebbeknek látszó epizódokat — a regényben fontos momentumokat — a valóságból vette. Még az olyan motívumnak is megvan a maga alapja, mint a Gideon által Áldorfainak átnyújtott szeraszkiei levele. Egressy írja naplójában: „A többek között, mikor Viddinből már elindultunk: Ziah pasa Percelnek talizmánul egy zárt levelet küldött, egy másikban a legszívesebb szerencsekvánatok közt azt írván neki, hogy ama zárt levelet csak akkor nyissa fel, ha valaha nagy veszély találná fenyegetni, biztosítván őt, hogy az ellen a levél villámhártóul szolgálанд.” (Egressy i. m. 116.)

A fentieknél még hihetlenebbnek gondolnók *Az Alligator* c. fejezetben leírtakat. Az, hogy egy amerikai hajó, egy idegen — bár nemzetközi — kikötőben egy ismeretlen emigránsért kész legyen háborúságba keveredni, a kikötőben tüzet nyitni vagy legalábbis azzal fenyegetőzni és ez irányba lépéseket tenni — hihetetlennek tűnik. Pedig az esetnek történeti alapja van, amelyet abban az időben a lapok bőven kommentáltak, s amely több hiteles műbe is bekerült. Ez volt az ún. Koszta-eset. Koszta Márton Bihar megyei, Nagyvárad környéki születésű volt, s a menekültekkel együtt „Verestoronynál” lépte át az ország határát. Mint százados követte Kossuthot még Kiutahiába is, ott nyelveket, matematikát és hadászatot tanult. „Szilárd jellemű, becsületes” fiatalember volt. (Szöllősy i. m. Lipcse 1870. 77.)

Koszta esetét Pulszky Ferenc: *Életem és korom* c. munkájának *A bellebbezés vége, Kossuth Angolországban* c. fejezet első részében így írja le: „Az amerikaiak most nagy rokonszenvet mutatnak a magyar ügy iránt. Szmirnában az osztrák konzul egy magyar menekültet, Kosztát, fogatott el, s az ott horgonyzó osztrák hajóra vitette, de szerencsére ott volt egy amerikai hadihajó is, és Ingraham, annak kapitánya, megtudván az esetet, s azt is, hogy Koszta, nem tudom mi alapon, az amerikai polgári jogot veszi igénybe, átküldött az osztrák hajóra, s követelte kiadatását, különben ágyuival elsüllyeszti a vonatodót; mire az osztrák, látván, hogy az amerikai csakugyan képes fenyegetését végre is hajtani, kiadta neki Kosztát.” (I. m. Bp. 1958. II. k. 58.)

Még pontosabb értesülései vannak Dancs Lajos emigránsnak, aki teljes részletességgel számol be a történetekről.

„Amerikai polgár lehetett mindenki, aki a polgármesternek abbéli szándékát bejelenti és a bejelentés napjától számítva 5 évig megszakítás nélkül az Egyesült Államokban tartozik lakni, az 5 év elteltével újra jelenti magát ott, hol szándékát bejelentette, felesketik és lesz belőle amerikai polgár, kit az Unió lobogója mindenütt megvéd. Ebben a szerencsében részesült Koszta Márton is, habár nem is volt még amerikai polgár.

Kosztá Márton megunván a száműzetés keserű kenyerét, haza kíváncszott. Kerített magának valahogy amerikai útlevelet, pedig még nem is lehetett amerikai polgár, mert csak Kossuthal jött Kiutahiából 1851. december 5-én.

El is jutott szerencsésen Szmírnáig, itt reá ismertek s midőn a tengerpart közelében, egy kávéház előtt szürcsölte feketéjét, az ottani osztrák konzul fogdmegjei megrohanták, ellenszegült s nagy dulakodás fejlődött ki. Koszta igen erős ember volt, s szerencsésen le is rázta magáról elleneit, s megszabadulván tőlük, belevetette magát a tengerbe, hogy hajójára meneküljön. Üldözői csolnakba ugrálva, csakhamar utólérték s egy evező lapáttal oly hatalmas ütést mértek fejére, hogy attól elszédült. Ily állapotban könnyen végeztek vele, bevonták a csolnakba s vitték egyenesen az éppen ott horgonyzó osztrák fregatra, ott vasra verték s megigérték neki, hogy ingyen szállítják haza. Szerencséjére éppen akkor érkezett egy amerikai hadihajó is a kikötőbe, Ingraham kapitány parancsnoksága alatt, aki, mihelyt értesült arról, hogy egy Amerikából érkező egyént elfogtak s a fregatra hurcolták, azonnal maga is ellátogatott oda s kérte a kapitányt, hogy az elfogott amerikai polgárt eresse azonnal szabadon. Az osztrák kapitány tiltakozott az ellen, mintha amerikai polgárt fogatott volna el, ő csak osztrák alattvalót tartóztatott le, ahhoz teljes joga is van. Ingraham kapitány beszélni akart a fogollyal, de azt megtagadták eleinte tőle, míg hosszú alkudozás után, végre sikerült az osztrák kapitány kíséretében lemenni a hajó börtönébe, hol Kosztát megláncolva találták. Ingraham kapitány kérdé tőle, hogy amerikai polgár-e? Erre Koszta egész határozottsággal azt felelte, „hogy ő magyar s mint olyan akar is meghalni.” Az osztrák kapitány egész kárörömmel kérdé, hát nincs-e joga ezen emberhez? Ingraham kapitány azt válaszolta, hogy nincs még, s a fogolyhoz fordulva, azon kérdést teszi: „Do you claim the protektion of the United Staates?” Követeli-e az Egyesült Államok protekcióját? Erre Koszta azt felelte: „Yes ido” — igen, követelem: „then you shell have it” — (akkor meg is kapja) volt a válasz. Erre Ingraham kapitány az osztrák kapitányhoz fordulva, kihúzza zsebóráját, egy rövid határidőt szabva, mondá: „ha ezen idő alatt hadihajómon nem lesz ezen ember, én összelövetem fregattját.” Erre saját hajójára visszatér, az ágyúkat készletbe helyezteti, maga pedig a parancsnoki hídra megy s kezében tartja óráját. Még hiányzott a kitűzött időből, de Kosztát már átszállították az amerikai hajóra.” (Dancs i. m. 45–47.)

Ez az eset nagy port vert fel a sajtóban, az amerikai lapok képes beszámolókat adtak róla, s Kosztát hősként ünnepelték, arc-képével telve voltak az újságok, s ez további karriert készített elő számára.

Amiket Jókai a regényben *Az átültetett növények* c. fejezetben leír, azok is történelmi tényeken alapulnak. Maga az az óhaj, hogy a kivándorlók együtt kívánnak maradni, megtalálható Egressynél, igaz, hogy nem az amerikai, hanem még a török földre vonatkozóan. „A belzendőknek [Kiuahiába internáltaknak — G. G.] tíz nap alatt indulniok kell. Felhívja tehát [Kossuth] honfitársait, hogy magával ki-ki számot vetvén, minél előbb jelentse ki nála: együtt kíván-e maradni száműzendő testvéreivel, s kíván-e velök, mint eddig, úgy ezután is jóban-rosszban osztozni a közös ügyért, melynek együtt voltak harcosai, vagy nem? — Asbóth és néhányan: „Éljen! együtt maradunk mindnyájan, éljen!” (I. m. 149—50.)

Annak a fontolgatásnak, hogy mivel foglalkozzanak majd Kaliforniában, megvan az alapja. „Én azon kérdésre, hogy miféle üzletet lehetne kezdeni Amerikába, azt tanácsoltam, hogy jó lenne pomológiai alapítani. A gyümölcs azon időben a new-yorki piacon igen drága volt: egy körtéért adtak akkor egy fél dollárt, vagyis egy forintot.” (Dancs i. m. 41.) De adatok vannak arra vonatkozóan is, hogy a káposztának milyen magas ára volt akkor Amerikában. Majthényi József emigráns írja 1851-ben Új-Budáról feleségének, az „itt borzasztó drága”. (Ács i. m. 204.)

Egyébként mind ezek, mind az egyéb adatok, amelyeket az író a menekültek amerikai életéről mond, közvetlen beszámolók alapján kerültek a regénybe. Jókai maga említi itt: „Akkor kivándorlott honfitársaim többnyire visszatértek már a hazába s . . . sokat elbeszélgetnek arról, milyen volt a magyar emigráns élete San Franciscoban.” Gálos említett tanulmánya Xántus Jánosra hivatkozik, mint Jókai olyan ismerőse, aki hasznos felvilágosításokat tudott adni Kaliforniáról, ahol az amerikai állam megbízásából földtani méréseket, majd természettudományos kutatásokat végzett. Xántus írja le V . . ga Ferenc, volt torontáli alispánék szép, harmonikus kinti életét, amely nagyon hasonlított Aldorfaiék ottani viszonyaihoz. Az erről szóló levelek hangulata, amelyeket Xántus ír, továbbá a környezet rajza, a haza sorsa iránti szüntelen érdeklődés, az újsághírek reszketve hallgatása stb. sok azonosságot mutatnak az *Enyim, tied, övé* megfelelő részével. Sőt még az is megvan Xántus írásában, hogy „az alispánné asszonyom, e napokban várja magát”. [Várandós.] Nála van szó a villámcsapásként ható villafrancai békekötésről is. (*Xántus János levelei Éjszakamerikából*. Pest 1858. L: 1854. aug. 2-i és még inkább: okt. 29-i leveleket, 36. és 38., valamint 82.)

Még az olyan, egészen költöttek tetsző esetek is, mint amilyeneket a *Mindent egyszerre* c. fejezet utolsó szakaszaiban olvashatunk, részben egykori eseményekkel függenek össze. Mikszáth Jókai életrajzában egyik változatában említi, hogy az „a budai ügyvédné, akiről a kortársak

tudni vélték, [mint akihez gyöngéd szálak fűtétek Jókait] nem élt már akkor. Egy utazás alkalmával az óceánon a tengeri hajóról tűnt el rejtélyes módon egy éjszaka 1866-ban és ezzel is több izgathatta egy lélekkel Jókai fantáziáját." (Mikszáth Krk 19. k. 206.) De tengeri hajótűz ért másokat is. „Október elején az Ausztria nevű gőzösön szándékoztam visszatérni. Ezen gőzös azonban nem is érkezett az Egyesült Államokba, mert odamenetben, szept. 13-ikán a nyílt tengeren elégett. E hajón volt egy kivándorló magyar család . . . kik mind sírjokat találták a hullámok között." (Dancs i. m. 78—79.)

Hasonló szerencsétlenségről számol be a Politikai Ujdonságok c. napilap 1865. júl. 19-i száma is. Az *Egyveleg* rovatban (344.) (*Hajbégés a tengeren*) címen az alábbiakat írja. „A „Nelson William” nevű hajó, mely 450 kivándorlóval június 4. dikén indult el Antwerpenből New-York felé, június 26-án a sík tengeren elégett. A tűz déltájban tört ki, midőn a hajó füstölésekor a kátrány meggyuladt s a tűz a legnagyobb gyorsasággal terjedt a hajó minden részén. A kapitány mindent megtett, hogy az utasokat megmenthesse a borzasztó haláltól s a négy csolnakot eloldotta, melyekbe az utasok a legnagyobb kétségbeesés közt tolongtak. Sokan a hullámok közé hulltak, s ott lelték halálukat. A szerencsétlenség ez iszonyú pillanatát nem lehet leírni. Egyik férfi, ki előbb két gyermekével ugrott a csolnakba, még vissza úszott az égő hajóhoz, és nejét is elhozta. Egy nő egy matrózba kapaszkodott, azt hitte, hogy férje, a matróz elérte a csolnakot, s a nő akkor látta, hogy nem férje; elgondolható a fiatal nő rémülése és fájdalma, közel volt a kétségbeeséséhez, s erővel kellett visszatartani, hogy a hullámokba ne vesse magát. Több ily borzasztó eset fordult elő. A négy csolnak különböző irányba hanyatott a tengeren. Másnap kettővel a „Lafayette” francia postahajó találkozott, s fölvette a szerencsétleneket, kik közt az elégett hajó kapitánya, John Levi is. A harmadik csolnak menekültjeivel „Ilmeri” orosz hajó akadt össze. A „Lafayette” fölvette az „Ilmeri” által megmentetteket is, kiknek száma csak 44, s f. hó 6-án este érkeztek meg Havreba. A szerencsétlenek megérkezése nagy mozgalmat keltett a városban, s azonnal aláírást nyitottak számukra. A negyedik csolnakon még 37 menekülő volt, ezeket a „Mercur” gőzös mentette meg; így tehát a legjobb esetben a 450 utas és 30 főnyi hajószemélyzetből csak 77-en menekültek meg.”

Könnyen lehetséges, hogy ezekből az esetekből szötte Jókai *Serena* tragédiáját.

4.

A cseh Svájcban át c. fejezet teljes egészében Jókai 1874-i (Németországba Csehországon keresztül vezetők) útjának élményeiből született. A 23. „Jókai-notesz” (OSzK 699/23. Oct. Hung. jelzéssel) őrzi ez utazás

feljegyzéseit, hosszú felsorolását a cseh, majd a német nevezetességeknek. *Útiképek* címen beszámolót is közölt belőlük A Hon 1874. évfolyamában, de ezeknek kevés közülük van a regényhez. Mindössze egy részletről tételvezhetjük fel, hogy ötletet adhatott a regény szempontjából is. A II. részben *Azok a sok keresztek* című fejezetben az alábbiakat találjuk: „Kanizsán túl az angol borász helyett egy osztrák baronesse és egy apáca lettek utitársaim. A baronesse érdekes halovány arc, az apáca szigorú, merev tekintetű szent hölgy. Az egész uton semiről sem beszélnek. Vajjon zárdába viszik e halvány leánykát, hogy oda eltemessék? vagy pedig zárdából hozzák ki, valamely kifáradt osztrák pair menyasszonyául, hogy úgy temessék el?” (*Életemből*. II. k. 415.)

A jegyzetek számos más részletét azonban megtalálhatjuk a regényben.

- Pl. — veresfedelű házak
- kőhalmazok körül
- kiemelkedő házak az erdőben
- Elbe folyam
- Cseh Schweiz
- éhségtorony

valamennyi a notesz 4. lapján. De ugyanitt megtalálhatók a házak fagerendázatának elfutó rajzai is, amelyeket a regényben olyan szellemesen használ fel az író: A N M H X

Lejjebb szavakká fűzve: HAHA AHA HAN X AZAZ, ezek csaknem ugyanezen sorrendben kaptak helyet a regényben is.

Lehet, hogy nemcsak úti feljegyzéseket tartalmaz a notesz, hanem már ekkor megfogamzott Jókaiiban valami a regényből is, mert olyan bejegyzéseket tartalmaz pl. a 16. lap, amely fontos szerepet játszik a műben. Itt találjuk pl. a fejezetcímül is szolgáló „Never more” szavakat, vagy a regény végjelenetében előforduló: „— a zongorán végigver a rúddal” sort is.

A notesznek még az a ritka becse is megvan, hogy a következő (24.) lapon ez a feljegyzés áll: Bpest, 1875. febr. 3. Ez ugyan későbbi időpont az utazásnál, de éppen egybeesik a „Never more” c. fejezet hírlapi közlésének idejével. (1875. jan. 31. és febr. 5-e között. L: JKK *Jegyzetek*.)

Az igen romantikus körülmények között történt megismerkedés, az Áldorfa és Hanna grófnő találkozása sem látszik pusztán költői lelemény szülöttének, hanem a ténylegesen több helyen is előforduló vasúti összecütkezések szolgálhattak Jókainak hősei összehozatalához ötletet. Ilyenekkel tele voltak a korabeli lapok, hol Angliában, hol Amerikában vagy éppen Európában történtek kisebb-nagyobb vasúti szerencsétlenségek.

Az *Ismét itthon* c. fejezettel kezdődő hazai események már az akkor politikus Jókai élményeit tükrözik, hiszen maga is 1861-ben lett képviselő, mint hőse: Áldorfai.

Az a diadalmenet, amiben a regény szerint Áldorfainak része van képviselőjelöltségének kikiáltása napján (*Hogyan lesz a fiúból atyának atya* c. fejezet), igen hasonlatos ahhoz a fogadtatáshoz, amelyről a Politikai Ujdonságok c. napilap 1865. okt. 25-i száma nyújt ismertetést. A *Vegyes hírek* rovatban (*Jókai megválasztatása Siklósön*) címen az alábbiakat közli. „Nagy Harsányról, mely a siklósi választókerület kiegészítő részét képezi, a következőket írják nekünk: E hó 9-kén nagy ünnepélyel, mozsarak durrogása között tüzték ki nálunk a zászlót Jókai Mór, 1861-iki volt képviselőnk nevével. Az összegyűlt ifjúság és értelmiség zeneszó mellett indult fél tizkor a vásártérre, hol Csöri József községi bíró, az országgyűlés összehívását s ezzel kapcsolatban a képviselőválasztás szükségét előadván, többek közt így szól: „E választókerület 1861-ben a haza egy jelesét, Jókai Mórt választá követül, kiben nem is csatlakozott, mert minden hazafi őt a haza egyik gyámjának tapasztalta lenni. Én azt hiszem, hogy most is községünk tanácsa, előljárósága s a községbeli értelmiség vágya szerint történik, ha újra Jókai Mór országos nagy nevét tűzzük zászlónkra! Erre harsány, éljen! következett, s az osztatlan tetszés mutatta, hogy Jókaiiban vetett bizodalmuk oly erős, hogy még versenytársa sem akadhat, azért itt nincs is korteskedés senkire. Így még a szavazás előtt látni lehet, hogy Jókai a jövő országgyűlésen ismét elfoglalja a honatyák sorában azon széket, melyet 1861-ben oly hazafiasan töltött be.”

A további tudóstások azonban arról is szólnak, hogy mégis akadt ellenjelöltje Jókainak, bár így is 1072 szavazattal győzött 360 ellenében.

Arra is van bőven példa, hogy még emigrációban élő politikusokat vagy más celebritásokat választottak meg képviselőknak. Ezek közül talán a legérdekesebb a komáromi hős: Újházi László megválasztása (1869-ben). Újházi Amerikában New-Buda néven magyar kolóniát alapított, amely ugyan később feloszlott, de ő maga nem jött haza. (L: Ács i. m. 92.) A képviselőválasztások „formáiról” pedig, mind a régi, „dicsőségesszerű”, mind a korabeli korteskedéses, megvesztegetésről Jókainak személyes tapasztalatai voltak. Nagyon hasonlít a regényben leírt Sámsoni Lenci—Kondorosi Muki—Áldorfai választási esethez az a történet, amelyet Mikszáth mond el Jókairól szóló életrajzában. „Horn Ede a múlt választáskor Pápán is szerencsét próbált, ahol Vály Ferenc [Jókai sógora] volt a párt elnöke. A mandátumnak, mint tudjuk, más gazdája akadt, de a választási költség vagy ötezer forint [a regényben négy!] úgy maradt ott, hogy senki sem akarta vállalni. Végre is Vály nyakába szakadt a felelősség”, s a ciklus közepén, 1871-ben, tehát

a regény megírásához eléggé frissen, a sógor a talpára állt, szemrehányást tett Jókainak, hogy miatta jutott ebbe a helyzetbe, hiszen csak miatta vállalta az elnöki tiszteletet. Mit tehetett más Jókai, mint hogy a „gyors pénzcserélés” módszeréhez folyamodott, az „elfogadom” varázsigét ráírta egy hosszúka papírra, „amelynek égése alatt vígan folydogált a régi parlamenti élet”. (Mikszáth Krk 19. k. 86.)

Itt a bajba jutott sógor helyzetét vitte át Áldorfaira, s tovább szötte a lehetőség fonalát a váltó forgatásának esetével. Mert a váltóhoz még „zsráns” is kellett – folytatja az ügyet tovább Mikszáth is –, s evégből Várady Gábor képviselőtársát kérte meg, aki készséggel segítette ki barátját. Jókai ugyan könnyedén „kiizzadta” az ötezer forintot, hanem a kéz kezét meg elvén Várady is igénybe vette Jókai segítségét, s apránként vagy tizenötezer forintig állt jót érte, amit már azután neki sem volt könnyű kiheverni, s megindult az eladósodás lejtőjén.

A továbbiakban Mikszáth még vagy öt esetet sorol fel, amikor Jókai váltót ír alá másokért, s mindennek az lesz a következménye, hogy adóssága miatt még házat is el kell adnia.

Hasonlóan emlékezik meg az esetről Böttös Károly is. „Jókai föltette magában, hogy Horn Edét besegíti a parlamentbe. Az élclő újságok már úgy rajzolták le, mint a fiahordó kengurut... Tizenegy kerületben tilódott meg vele, míg végre képviselőséghez juttatta. Megfordult vele a pápai kerületben is.

Itt Vály Ferenc pápai kollégiumbeli tanár volt a Horn Ede-párt elnöke... Jókainak sógora.

A választás megtörtént, Horn Ede megbukott, s valami négy-ötezer forintnyi alkotmányos költségért elkezdtek pörölni Vály Ferencet, a jámbor professzort, aki soha hírért se hallotta semmiféle alkotmányos költségnek. De hiába védekezett: pártelnök volt.

Írt utóbb Jókainak.

– Azt szeretném tudni, micsoda nagy bűnt követtem én el, hogy az ágyat kihuzzák alólam, a fejem fölül meg elviszik a háztetőt...

Jókai nem az az ember, aki cserben hagyta volna hű rokonát, jó barátját, pártelnökét. Fogott egy váltót, alákanyarította a nevét, aláírta szíveségből egy nagynevű barátjával és elvtársával is, és így megszerezte a pénzt s Vály Ferencet kimentette.

Csak hogy Jókai még a váltót és a váltóbeli szíveséget nem ismerte. Ha már neki az ő nagynevű elvtársa aláírt: ő se tagadhatott meg hasonló szíveséget. Sőt nagy örömet teljesítette, hogy háláját leróhassa.

Egészen természetes lett a sok kölcsönös szíveség vége. Egyszer csak azt vette észre Jókai, hogy mindenféle végrehajtók járnak a nyakára... Vagy tizenkét hitelező harmincezer forintig akarta elvinni

ökrét, szamarát, minden némű jószágát, ingót, ingatlant.” (*Utazás a Balaton körül.* 1901. I. k. 206–07.)

Saját tapasztalatát vihette hát az író regényébe a váltóügyletekről. Ő nem tudta magát olyan lépésre elszánni, mint hőse, Áldorfai, aki levonatta adós képviselőtársai fizetéséből a kért összeget. Jókai a regényben próbált legalább valami elégtételt szerezni a valóságban szenvedett vereségéért.

Sajátságos dolog, amit Jókai Áldorfairól 1875-ben ír a regényben, hogy ti. az „ellenvélemény” az ablakán bedobott kavics alakjában nyilatkozik meg, egy jó évvel később, 1876 őszén vele kapcsolatban meg is történt. Azért törték be ablakait, mert a törökök mellett tüntető ifjúságot A Honban mérsékelte intette. Egyik kő Jókai dolgozó szobájába is berepült, s majdnem megsértette. Ezt felvette, és egész élete végéig megőrizte. (Mikszáth Krk 19. k. 208.)

Áldorfai külföldi összeköttetésének híre, állítólagos kapcsolata Napóleon herceggel reális ábrázolás, hiszen köztudomású volt, hogy abban az időben többen tárgyaltak — pl. Kossuthtól kapott állítólagos megbízatás alapján — a francia udvarral (többek közt Pulszky Ferenc is). Persze a küldött pénz hírének nincs alapja.

A magyar remények szertefoszlása, a provizórium (*A hang a tenger alól* c. fej.) történelmi tény, csaknem úgy, ahogy Jókai leírja. Arról azonban nem tudunk, hogy ezek után Magyarországról ment volna ki jelentős személy az amerikai hadsereg szolgálatába, mint ahogy Áldorfai teszi. Arról viszont biztos tudomásunk van, hogy több magyar emigráns belépett az ottani hadseregbe, s az amerikai polgárháború során kitüntették magukat, megbecsült tagjai voltak a hadseregnek, majd a polgári társadalomnak. Egyik ilyen kiemelkedő alak volt Asbóth Sándor, Kossuth segédtisztje, akiről testvérbátyja a következőképpen ír: „Sándor testvéröcsém, ki az északi sereg műveleteiben, mint osztálytábornok tevélegesen részt vőn, s velem a hadjárat ideje alatt is levelezésben állott.” A Jegyzetben kiegészítésként az idevágó adatokat közli: rövid életrajzot ad róla a szabadságharc bukásának idejéig, majd így folytatja: „Kossuth főhadsegéde Kiutahiában. Az 1850.-ik év szeptember havában kiszabadulván a volt kormányzót Angliába és Éjszak-Amerikába követte. — Itt letelepedett s a nagy köztársaság polgára lőn és 1861-ig New-York városában, mint mérnök működött. A polgárháború kitörésekor Fremont fővezér felszólítására az idegen légiót alakította és annak ezredese lőn”; a hadjárat alatt még 1861-ben dandár tábornokká lépett elő, 1862-ben pedig osztálytábornokká. A harcok során megsebesült, majd Florida kormányzója lett, később La-Platában nagykövet. Fejében golyóval, 1868. jan. 17-én halt meg. (Asbóth Lajos: *Az Éjszak-Amerikai polgárháború története.* Bp. 1875. 90–91. L. legújabbban: Ács Tivadar:

Magyarok az Észak-Amerikai polgárháborúban 1861—65. Pannónia kiadás é. n. [Bp. 1964.]

Már Supka Géza és Gálos Rezső is rámutatott ismert tanulmányában arra, hogy az Amerikából hazatérő Áldorfaira Jókai Teleki László és Türr István egyes tetteit vitte át. Teleki — a keringő hírek szerint — titkos megbízatással a Bakonyban gerillacsapatokat gyűjtött, Napóleon herceggel állott összeköttetésben. Másrészt a nevezetes császári audiencián fogadalmat tett, hogy nem avatja magát udvarellenes politikába. Türrrel kapcsolatban a népdal említi, hogy „hoz [neki] puskát”. Jókai ezeket felhasználja, valamint azt is, hogy a 70-es években vállalati igazgató lett. Jókai noteszaiban, így a regényhez kapcsolódó anyagot tartalmazó 23-ban, többször is előfordul Türr neve.

A hazatérő emigránsok itthoni fogadtatása, az udvarnak sokszor a komikusságig menő aggályai történelmi tényeknek bizonyultak, azokat az író maguktól a hazatérőktől hallotta. Dancs Lajos írja le saját hazatérésének körülményeit, s megemlíti, hogy a genfi követségen útlevelet kért haza Turin — „Majland“ — Velencén keresztül, hogy Észak-Olaszországon át térhessen haza. A követ dühösen rákiáltott: „Ó, hát maga Cavourhoz akar menni ismét forradalmat csinálni! Az én útlevelemmel ugyan nem fog odautazni!” (Dancs i. m. 83—84.) Ugyancsak ő ír le az Áldorfaiéhoz hasonló esetet. Amint Bécsbe érkezett, jelentkezett a „Polizei Bureauba”, ahol néhány órai várakozás után a főnök elé vezették, aki kikérdezte, nem hozott-e magával „proklamációt” vagy más kompromittáló írást, s midőn ezekre ő nemmel felelt, becsület-szavát vette, hogy nem távozik el Bécsből — mint Áldorfai Prágából — mindaddig, amíg arra a rendőrfőnöktől engedélyt nem kap.

Még arra is van eset, hogy valaki olyan önértetes, mint Áldorfai, aki nem könyörödományt kér, hanem munkaalkalmat, és felháborodva utasítja vissza a félreértett segítést. Mészáros Lázárról, a volt hadügy-miniszterről írja Dancs, hogy az egy tűzvész alkalmával teljesen tönkremenővén, egy gazdag amerikai támogatását „egészen nehezeltelve visszatartotta”, s „kérdé, mi jogosítja ily sértésre”. (Dancs i. m. 45.) Erről az esetről Dancs könyvének megjelenése előtt jóval hallhatott már Jókai, mert Mészáros még 1858-ban meghalt, s tettei ismeretesek voltak.

Még több példát találhatott Jókai az új viszonyokba beleilleszkedő, a kapitalizálódó erkölcsöket elfogadó s régi énjüket megtagadó alakokra. Valószínű, hogy Áldorfai üzleti manipulációira is volt az írónak konkrét tapasztalata, de ha nem is lett volna meg, az 1867 utáni évtizedekben olyan általános volt a korrupció, hogy az már szinte fel sem tűnt, természetesnek tartották. Jókai közelről láthatta maga körül a példákat, hiszen az első időktől kezdve tagja a parlamentnek, s a csaknem nyílt

üzérkedés éppen az *Enyim, tied, övé* megírásának idején, Lónyai Menyhért miniszterelnöksége alatt tombolt.

Maguk az elfogultsággal aligha vádolható polgári történészek írják: „Csakhamar szokássá vált . . . hogy egyes vállalatok tekintélyes politikusokat vontak be az igazgatóságokba, abban a reményben, hogy azok politikai befolyásukat az illető vállalat érdekében fogják érvényesíteni. Nem alakulhatott olyan bank, nem épülhetett olyan vasút, amelyben egyes politikusok . . . ilyen módon érdekelve ne lettek volna, és az is megesett, hogy állami közszállításokat és rendelkezéseket is egyes politikusok közvettségével bonyolítottak le.” (Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora*. Bp. 1934. I. k. 120.)

E tekintetben maga a miniszterelnök járt elől „jó példával”, aki ugyane történetíró megjegyzése szerint „fáradhatatlanul gyarapította saját vagyonát”. (I. h. 113.)

Napirenden voltak az „átnyergelések” is, az ellenzék soraiból a kormánypártba történő átállások. Mindezek tehát készen állottak Jókai számára, csak regénybe kellett szőni.

Egyáltalán nem mondható véletlennek Áldorjai átállása sem. Azon a napon, amikor a Honban a 66. közleménye jelenik meg a regénynek, amelyben Walter Leó Incét egy vasúti konzorciumba vonja be, az országgyűlésen mint képviselő Jókai beszédet mond, s ebben többek között ez áll: „De ami legkeservebb része kiadásainknak, az a vasúti államgaranciák kérdése. Itt is, mint új gazdához illik, ahelyett, hogy építettünk volna ki egy egész vonalat, amely a világ valamely részéből a külkereskedelmet hozzánk hozza, ahelyett építettünk mindjárt egy egész vasúti hálózatot, melynek mindegyik vége zsákutca, kivéve azt a végét, mely a pénzt és kereskedelmet Magyarországból kivezeti. Vasutaink egy részét stratégiai szempontok, más részét politikai koncessziók, ismét egy részét hűségért adott jutalomért építettük.” (A Hon. 1875. febr. 7. Reggeli szám.)

Igaz, hogy ezeket az eseményeket a regény a kiegyezés évére teszi, de ez mit sem von le a történetek hiteléből.

Megjegyezhetjük még azt is, hogy a külföldi expedíció ötletéhez Xántus Jánosnak a vállalkozásai is tápot adhattak, aki 1869-ben Kelet-Ázsiába, Kínába és a Szunda-szigetekre utazott, s onnan 1871-ben nagy gyűjteményanyagot hozott a Nemzeti Múzeum számára, ahol ekkor már a néprajzi osztály őre volt. (Xántus Jánosról regényes életrajzot írt Németh Imre: *A Bibor-tenger partján* címen, Bp. 1959., amelyben több, az *Enyim, tied, övé*-ben is előforduló eseménnyel találkozunk.)

Megemlíjtjük még azt is, hogy az *Enyim, tied, övé* záró szavai: „Higgyük, hogy rájuk talált”, szó szerint így áll Jókai említett 26. noteszének 63. lapján.

Mint érdekességet jegyezzük meg, hogy az „enyém, tied, övé” szójátékot használja Jókai *A lőcsei fehér asszonyban* (1885.) is. A Rákóczi-szabadságharc leverése utáni szatmári békét előkészítő tárgyalásokkal kapcsolatban mondja: „Legtöbb baj volt ezzel a három szóval: enyém, tied, övé.” (NK 46.)

IRODALOM

A REGÉNY FOGADTATÁSA

Az *Enyim, tied, övének* rendkívül csekély irodalma van mind a maga korában, mind későbbben. Ez azért feltűnő, mert ebben az időben áll Jókai pályájának tetőpontján. A Jókaival foglalkozó kézikönyvek — sőt tanulmányok is — általában csak felsorolások alkalmával említik a regény címét, de részletesebben nem foglalkoznak vele, sok közülük meg sem emlékezik róla. Az alábbiakban csak azokat a munkákat említjük meg, amelyek a címen kívül valamit mondanak is a regényről.

Előzetes jelentést olvashatunk a Magyar Újság (főszerk.: Böszörményi László) 1874. szept. 18. számának „Ujdonságok” rovatában: „Az új év közeledik s vele egy új regénye Jókainak a Honban: *Enyim, tied, övé.*”

A regény korabeli visszhangja közül első a Fővárosi Lapok 1875. ápr. 15-i 85. száma, amelyben (E-i) kezdetű jelzés alatt a következőket írja. *A jövő század regényével szemben ezt a művet „az igaz költészettel s színdús képzelemmel kidolgozott részletek” teszik élvezetes olvasmánnyá, a kaland, a fantázia után úgy tekinti, mint visszatérést a földre, az emberek közé.* Azután Áldorfai bemutatására hosszan idézi azt a részt, amelyben Ince Gideonnak hitéről vall. Majd vázolja a regény további cselekményét, amelynek középpontjába Serena és Ince szerelmének kialakulását helyezi. Utána elmondja találkozásukat a szabadságharcban, kiemelve itt az elpusztult házban tanyát ütött parancsnok és a sebesülteket ápoló Serena egybekelésének történetét. Majd az „*Enyim*”-mel töltött boldog időket írja le, s megállapítja, hogy „*Jókai* Serenában az eszményi nőt akarta festeni, az emberiség géniusát [kiemelés tőlem — G. G.], ki fényes szárnyaival szüntelen gondolataink előtt lebeg, s tiszta világa mocsoktalan útjain vezet bennünket mind előbbre”.

A továbbiak során Incének Hannával történt megismerkedését és jellemének későbbi megváltozását festi, hogy mint országyűlési képviselő pénzt fogad el, anyagiassá válik. Azután rátér Fatime közbelépésének leírására s Áldorfai házasságának további alakulására. Kiemeli az utolsó fejezetet, amely — szerinte — Jókai „nagy regényírói tehetségéről tanuskodik”.

Hibául rója fel a mellékalakok lélektani megrajzolásának felületességét, valamint kifogásolja, hogy a regény „rohama túlságos”. Elégtelemnek tartja a korábrázolását; azért mert benne élünk — mondja —, nem olyan „színtelen” az. Végül hangsúlyozza a regény fő gondolatát: a nő kezében van a férfi sorsa.

A Bolond Istók 1875. dec. 11. I. évf. 1. számának 12. lapján (a szerző megjelölése nélkül) a következő tartalmú ismertetés áll. A bevezető sorok arról szólnak, hogy Jókai újabb művei az előző kiváló munkái után is eseménynek számítanak. „Az irodalmi tünemény még akkor is tünemény marad, ha számos ily tünemény előzi meg.

Jókai óriási termékenysége sem képes kielégíteni azt a szomjúságot, amellyel a nagyközönség művei iránt érdeklődik. A „Hon”-ban folyó regényének befejezését oly türelmetlenül várta a közönség, hogy kíváncsiságát nem lehetett tovább próbára tenni, s el kellett határozni a regény *könyvalakbani kiadását, még mielőtt a vége A „Hon”-ban megjelemlék. Olyan érdeklődés előzte meg.*” [Kiemelés tőlem — G. G.]

A továbbiakban a regény menetének rövid ismertetése következik. Áldorfai szerzetesi életéről, majd haditetteiről szól a méltatás, kiemelve, hogy szerzetesi fogadalmának megszegése ellenére is megtalálta lelkének egyensúlyát, mert olyan nő állott mellette, mint Serena, akiről elmondhatta Áldorfai, hogy: az enyém. E feleség oldalán dicső tettekre volt képes.

Ezután rátér az ismertetés a másik nőtypus bemutatására, a büszke asszonyra, aki sohasem tudott összeforjni férjével, s mindenkor megtartotta önállóságát, s csak részben lett az Incéé. Azután Fatimét mutatja be, akinek mindene megmarad önmagának, „övé”-nek, s aki végül egészen összetöri a nagyra hivatott férfit: jelezve a regény alcímét: „A férfi sorsa az asszony.”

A regényben rajzolt életről szólván megemlíti a zárda csendes világát, a szabadságharc zaját, azután a Kaliforniában folytatott kertészkedést, majd így folytatja: „Visszahozza hőst Európába új embernek, új viszonyok közé, belesodortatja a politikai intrikákba, börtünzelmekbe, megmutatja miként süllyed nyomról nyomra.” Elénk tárja, hogy miként jut iszonyú megcsalattatásának s tulajdon gyalázatának tudatára, s miként roskad össze végül a teher alatt a lélek, mely egykor Atlaszként egy égboltot lett volna képes emelni. A döblingi tébolyda szomorú világa fejezi be a hányt-vetett életet, melynek ködén keresztül világít az első emlékezés tisztasága.

Végül így fejezi be az ismertetést: „Van regénye, van Jókainak, mely nem kevésbé ragad meg, búvól el a való életből merített, de a költészet eszményvilágába emelt rajzaival és alakjaival; de amely több gondolatot ébresszen az olvasóban — egy sincs talán.”

Kiemelkedik ez írások sorából Gáspár Imre eszmefuttatása *Jókai mint regényíró* címen, amely a Családi Kör 1878. okt. 13-i (41. sz.) számában jelent meg.

Gáspár felvázolja Jókai eddig megtett írói pályáját, s ebbe ágyazza bele az *Enyim, tied, övét*. Észreveszi e mű újszerűségét, az eddigiektől eltűt voltát. „Az *Enyim, tied, övé* című regényében (még) tovább megy — írja. Érezni látszik, hogy a mai fiatalság s kisasszonyok eltűt többé nincsen kétértelműség; az a Jókai, akit azelőtt tisztaságáért szeretűnk — folytatja —, bátran visz egy, kitartott hölgy' házába, s szikráztatja előttűnk legkétértelműbb élceit. Minderről nem akar panaszdalokat írni — mondja —, a kor megengedi, a kor űzi, de egy tényt meg kell erősíteni: *Jókai többé nem magyar író* [eredeti kiemelés]. Előtte már nem ez a kis ország lebeg, hanem az egész Európa. Jókai nem akar jobb, nagyobb lenni más országok íróinál, éppen olyan, mint ők, nem bízik többé régi s mégis legkedvesebb, legdicsértebb műveinek egyszerű erkölcsanában, nem hisz többé a magyar jelleg hí túlkrének erejében, ő új, szélesebb világot teremt magának, és — *tárcaregényeket ír*.” [Eredeti kiemelés.]

Azután röviden ismerteti a regény vázát, s ezt a jelentős megállapítást teszi: „Végigjártszik előttűnk az egész legújabb aera bűneivel és árnyképeivel, éppen úgy, mint a diplomácia s legmagasabb arisztokrácia életét szellőztető, *Élet komédiásaiban*.’ De nem ezért, hogy ostromozva javítson, csupán mint érdekes keretet mutatja meg, mulattató és hí vonásokból összerakott epizódokkal’, melyek ragyognak és szikráznak, de nem mondanak semmit.”

Azután annak taglalására tér rá, hogy Jókai mesteri leírásának egész sorával találkozunk ebben a regényben, mint amilyenek pl. a tiszteletesné káposztás kertje, a cseh házak elfűtö betűformái, a zenélő óramotívum Fatime házában. Ez utóbbit párhuzamba állítja „Boz Dickens *Dombey és fiá*-ban a kis Pált üdvözlő órával”. Ragyogó részletek, „kifogyhatatlan fantázia” jellemzi szerinte Jókainak ez írását.

Egy nyelvészeti tanulmány is jelent meg a regényről Melzer Kálmán tollából: *A magyar nyelv a regényirodalomban*. „*Enyim, tied, övé*”. *Regény hat kötetben*. *Irta Jókai Mór* címen a Magyar Nyelvőr 1876. évfolyamában. Ez nem annyira méltatás vagy a nyelvi sajátosságok feltárása és vizsgálata, mint inkább gáncsoskodás, nyelvi következetlenségek kipécézése. E szempontból még a stílusváltozatosságra törekvést sem veszi figyelembe a szerző. Azzal vádolja Jókait, hogy sokszor ugyanazon lapon, de még ugyanazon mondatban is vét a megállapított nyelvtani szabályok ellen.

„Annyit meg kell vallani — írja Melzer —, hogy ebben a regényben az ún. izmusok, fattyúhajtások meggyérűtek; a mondatok szer-

kesztése is már többnyire szabatosabb." Ezeket az *És mégis mozog a föld* c-regénnyel szemben állapítja meg. „Mindazáltal akad még ebben a műben is elég konkoly” — folytatja, s ezt azért kell figyelemre méltatni, mert Jókainak széles olvasóközönsége van, s azok készek az ő nyelvét és stílusát mintának tekinteni.

„Jókai ezuttal különösen a névmásokat illetőleg ingadozik, majdnem úgy, mint egy iskolás gyermek . . . hol jó, hol pedig rossz névmást használ; szóval e tekintetben az irodalmi nyelvnek színvonalán alul áll.” Ezután lapokon át sorolja a példákat a helytelen névmás használatra. Pl: barkák, *mik*; öltönyük, *mit* stb.

Említ példát az „izmusokra” is, s azzal zárja cikkét, hogy ha az irodalom megállapodott egy nyelvi kérdés használatában, akkor „tartsuk be”, ne „különcködjék” Jókai sem, mert ez pongyolaságra vezet.

Végül egy tárgyi észrevételt is közöl. Jókai a szétlőtt faluban, egy olyan házban, amelynek csak a négy fala van meg, kandallóról beszél, ez mindenképpen hihetetlen, sem egy faluban, sem egy ilyen állapotban levő házban nem lehet valószínűnek elfogadni. (I. h. 320—22.)

A REGÉNY UTÓÉLETE

A Jókaival foglalkozó művek között fontos helyet foglal el Péterfy Jenő: *Jókai Mór* c. tanulmánya (BpSz 1881. Összegegyített Munkái 1901.) Ebben a romantikus ábrázolási módját s az ebből fakadó következetlen jellemrajzokat rója fel Jókainak. Egyik pszichológiailag indokolatlan változásokat mutató alakként Áldorfai Incét említi. (Péterfy: *IV. Példák*. Ö. M. 82—84.) „Áldorfai Incén azt akarja a költő megmutatni, hogy férfi sorsa a nő'. Ezért hozza hősét három nővel viszonyba.” Ezután sorra veszi e nőket, Serenát, Hanna grófnőt és a csábító Fatimét. Serenában azokat a vonásokat emeli ki Péterfy, amelyek másokkal szemben hősnék mutatják Áldorfai mentő angyalát, míg a férjével szemben alázatos, mindenre kész, férjében feloldódó asszony. Ilyen feleség mellett lehet csak boldog Ince, sőt mi több: „Serena oldalán Áldorfai is mintakép; egymást hajtják a jelenetek, hol nemes férfiassága próbáit állja.”

Amikor azonban első nejét elveszíti, s helyébe Starrwitz Hanna grófnő lép, a férfi-mintakép, akiben eddig „impavidum ferient ruinae” [rómának a romok és meg nem rettentik] megtestesülését láttuk, kezd homályosulni. Ennek az az oka, hogy Hanna nem tud teljes lélekkel alkalmazkodni az egyszerű viszonyokhoz, s magát tekinti áldozatnak, ahelyett, hogy férje boldogságát tartaná szemé előtt, — így lesz férfi sorsa a nő. Tetézi ezt azzal, amikor megtudja, hogy férje felszentelt pap volt, „a vakbuzgó asszonyban győgyfthatatlan ellenszenv támad

ellene". Ince, aki neje kedvéért bankárnak csapott föl, a léha pénzemberek útjára fordul. Vesztett otthonáért kárpótlást keres — és talál, made-moiselle Belle-Ange karjai között. Ince egészen „sarkon fordult”. Becsületét odadobja és eszt veszti e nő miatt. Csakugyan férfi sorsa a nő. „Hanem e három nő mind egy férfi sorsa?” — kérdi Péterfy. Serena Inceje dalia, hérosz; Hannáé közönséges gyöngé ember; Belle Ange-é az örültekházába való nyomorult teremés. „Tessék e három Incé egy emberbe foglalni! Jókainak sikerül — mert neki minden sikerül, de aligha pszichológiai fejlesztés, hanem ugró ötlet útján.”

Ezután a regény pszichológiája alapján fejtegeti Áldorfi alakját, s arra a következtetésre jut: „Ince példája tulajdonképpen azt tanítja, hogy férfi sorsa — Belle-Ange”, s ezzel az alapeszme egészen kifordul eredeti értelmezéséből. Végezetül — Áldorfaira vonatkozóan — azt a következtetést vonja le, hogy Jókai a regény végén már elfeledte, hogy milyen magásra futtatta a történet elején hőst, csupa arany volt a lelke, s mi nem értjük, hogyan jött hozzá annyi salak.

Kovács Dezső: *Jókai regényei a színpadon* (Erdélyi Híradó, 1894. febr. 20. 7. sz.) c. cikkében azt fejtegeti, hogy Jókai több, hatalmas erkölcsi, szellemi erővel rendelkező alakjának, „kit meg nem ingathat sem föld, sem ég, sem pokol”, egyszerre meglepetésszerűen „megváltozik jelleme” . . . „s hanyatt-homlok robannak alá valamely erkölcsi örvénybe vagy valamely megmagyarázhatatlan tett binárjába . . . Ugyanily erőszakos változásokon megy át Áldorfi Ince” is, aki az „első nő mellett hős, a második mellett gyöngé ember, a harmadik mellett pedig örültek házába való nyomorult”. [Péterfy szavainak megismétlése.]

Garzó Béla: *Jókai regénytárgyai* (Kecskeméti ref. főgimn. értesítője 1905.) c. tanulmányában az *Enyim, tied, övé-vel* azt tartja, hogy az az „érzéki szenvedély féktelenségének” regénye. Megjegyzi még, hogy a mű a szabadságharcból meríti anyagának egy részét. (20.)

Dr. Gulyás József: *Jókai kacér női* c. (Sárospatak c. napilap, 1912. febr. 18. 7. sz.) tanulmányában megállapítja, hogy Caesarine a szemtelenségében visszatetszést keltő romlott szívű kalandornő, s éppen ilyen leánya, Fatime is. (11. — Megjelent különnyomatban is.)

Zsigmond Ferenc: *Jókai mesemondása* (It 1914. 364—65.) c., Jókai meseszövegét alaposan megbíráló tanulmányában említi az *Enyim, tied, övét*, ahol ezt írja: „természetes, hogy a több mint másfélezer nyomtatott ívre terjedő könyvrengetegben ismétlődő helyzetek is akadnak”, pl. a két gyanakvó férj Áldorfi Ince és Timár Mihály egészen egyformán lekelődik Hanna, illetőleg Timea után, s egyforma eredménytelenséggel is.

Zsigmond Ferenc (*A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére. It 1918. 31—47.*) regényünket azzal kapcsolatban említi, hogy Jókai szemében a szabadságharc olyan esemény, melyet ésszel nehéz megérteni, mert az emberi akaratnál erősebb, titokzatosabb tényezők idézték elő. (40.) Valami „járvány-lelkesülésről”, epidémiáról, névtelen ragályról beszél ezzel kapcsolatban, amely magával ragadta az egész nemzetet.

E tanulmány más helyén említi, hogy Jókai képzelete idővel a legszemélyesebb dolgokban is mennyire átalakul. E regényben megtörténtnek mondja Rózsa Sándorral való találkozását, ami így nem felel meg a valóságnak, csak képzelőereje színezte ki ez esetet.

Császár Elemér: *A magyar regény története* c. művében (Bp. 1922.) Abonyi Lajos munkásságának ismertetése során említi a regényt, mint amely többek között indítékot adhatott *Az utolsó kurucvilág* (1887.) c., Péró parasztfelkeléséről szóló művének. (234.)

Zsigmond Ferenc: *Jókai* c. monográfiájában (Bp. 1924.) is csak egy felsorolás nyomán emlékezik meg az *Enyim, tied, övéről*, mint amelyben a történeti háttér megrajzolása „remek”. A továbbiakban megismétli Áldorfai és Timár feltékenységének azonosságát.

Jablonkay Gábor S. J.: *Jókai világnézete katolikus szempontból* (Magyar Kultúra 1924.) c. cikkében ezeket írja: „De nemcsak egyes alakok nyilatkozatai bírnak ily könnyelmi erkölcsi alappal, hanem némely műveinek egész tendenciája az. Így *Az aranyemberé*, a szabadszerelem dicsőítése.” *Az Enyim, tied, övé* ugyanezt a tendenciát követi, csak hogy nagyobb dimenzióban. (Áldorfai Ince cisztercita szerzetes apostotalva kétszer is megházasodik.) (340.)

Ugyane szerző: *Jókai tendenciája* (Magyar Kultúra 1924. 396.) c. cikkében csaknem ezeket ismételi meg. A regényben „a törvénytelen házasság igazolásának szándéka szembetűnő”.

Buday Dezső: *Jókai lelke* (Nyugat 1925. 326—43.) c. pszichanalitikai tanulmányában Jókai alakjait kategorizálja, s ezekben kapnak helyet az *Enyim, tied, övé* hősei. A *hanyatló jellemek* címszó alatt foglalkozik Áldorfai Inccel, Ocskaival, Harter főispánnal (*A szerelem bolondjai*) és Lippayval (*A mi lengyelünk*).

A bankárok között találjuk Walter Leót, Traumbolddal (*Lélek-idomár*) együtt, mint akik „becsületes bankárok s megmutatják, hogy korrektséggel is lehet milliókat szerezni”.

A hű ledny és a hű asszony c. részben nem sorolja fel Serenát, és *A démonok* között Fatimét sem említi. Hanna *A sudártermeti grófnő*ként szerepel. Az *Eljegyzés, esküvő* rovatban szól Áldorfairól, aki kispolgári környezetbe viszi feleségét, ahol a közös gondban lehetnek boldogok. [?]

A vallás és papok között felsorolja Áldorfait; a ciszterek életéről szól, s gyönyörű dikcióban festi le Áldorfai kitérését a rendből.

Jablonkay Gábor (*Jókai és a magyar lélek*. Magyar Kultúra 1926.) szerint „A liberális nagyratörékvés eszményképei a legjobb s legönzetenőbb hazafiak, az *És mégis mozog a földben* . . . a később írt *Enyim, tied, övében*.” (126.) „Elhítheti naiv olvasóival, hogy tőlünk tanulnak Amerikában kertészkedni.” (128.)

A liberális hazafiság megtévesztő eszményein és önámításra nevelő gondolatain és jelszavain kívül más eszmék is vannak Jókainál — írja a katolikus szerző —, amelyek a hangulatkeltés útján a hazafias kötelességek megtévesztő felfogására vezethetnek. Áldorfai Ince, a szerzetes, 1848-ban így gondolkozik: Nekiünk se vasunk, se aranyunk, nevünk szerzetes, helyiünk a kolostor, hivatalunk a béke, kincsiünk a mennysorság. Nem elég! Nem elég nekünk a mennysorság. Nem lehet azzal a tudattal a mennysorságot megnyerni, hogy hazánkat elvesztettük. Nem lehet azzal a gondolattal idvezülni, hogy nemzetünk elkárhózzon.

E szellemesek látszó szofizma nemcsak Ince gondolata, hanem Jókaié is, aki a regény következő lapján így okoskodik: A szerzetek tagjai mentek a fegyverviselés alól. Nincs törvény, mely őket arra kötelezze. S van-e a törvényen túl is kötelesség? Ez a kérdés! — Hogy van törvény, amely ezt nekik tiltja, és hogy hazájukat más módokon jobban is szolgálhatják, e gondolatot a hangulatos színezés nem engedi Jókaival és lelkes olvasóival megértetni — fejezi be eszmeftuttatását rosszállóan a tanulmányíró.

Bernfeld Magdolna (*A németység Jókai Mór megvilágításában*. Bp, 1927. Német Philológiai Dolgozatok.) *Az osztrákság Jókai műveiben*, fejezetcím alatt ismerteti azt a részletet, amelyben a magyarok a bécsi forradalom segítségére indulnak, hogy az osztrák katonaságot leverve, ottani társaikat megsegítsék. Azután idézi Jókainak azt a gondolatát, amely szerint a siker megváltoztatta volna Európa térképét, de az óriási eszme „éretlen volt, lehullott”. (70.) Ezt a gondolatot emeli ki a tanulmány.

Nagy Sándor (*A hírlap hatása Jókai társadalmi regényeinek anyagára*. lt 1937. 145—55.) cikke szerint Jókai tulajdonságai közé tartozik, hogy „kitűnő érzeke” van az aktualitások iránt, s ez inkább a szabadságharc bukása után érzik. [?] Ennek nyomait véli az *Enyim, tied, övében* is megtalálhatónak.

Pintér Jenő (*A magyar irodalom története*. VII. k. 321.) annyit állapít meg a műről, hogy főalakja, Áldorfai „tipikus Jókai-hős”, akinek sorsát három nő hatása irányítja.

Sarkadi Imre (*Jókai ürrögyén*. Művelt Nép 1954. okt. 10.) annak idején nagy port felvert, történelmietlen szemléletű cikkében ezeket írja:

„Az *Enyim, tied, övé* Áldorfay Incéje a bukás után kegyelemben hazatér s nevetéséges, bukásra ítélt figura a realisabb világban (bár ebben van jóadag társadalomkritika is, de hát a főhős végülis azon bukik el, hogy nem hallgat realpolitikus barátjára).“

Kónya Judit a regény kiadásához fűzött Utószavában (*Jókai Válogatott Művei*. Bp. 1959. Szépirodalmi Könyvkiadó.) azt mondja, hogy Áldorfainak asszimilálnia kell a környezetéhez, a korhangulathoz, s ez sikerül is neki. (519.)

A nem irodalomtörténeti vonatkozású kiadványok között a *Természettudományi Közöny* 1925. évfolyamát említjük, ahol Moez Gusztáv több alkalommal is foglalkozik Jókai növényismeretével, s ezek között szóba kerül az *Enyim, tied, övé*ben a „kassai rózsza” is. (LVII. kötet. 822. és 823. füzet. 323.)

A *Népfélet* 1925. évf.-ában Gulyás József: *Jókai és a népdalok* címen értekezik, s megemlíti regényünkéből az „Áll még Buda, él az Isten” kezdetű dalt, mint műdalt, a gúnydalok között a „Dudariak nem élhetnek” szövegűt, a kortesdalok között az „Ifjú varjút”. A cikk végén táblázatban közli az összes felhasznált dalt, valamint a rájuk történő vonatkozásokat is, mint pl. e regényben a Türr Istvánról szólót.

SZÖVEGVÁLTOZATOK

A jelen JKK az 1875-i első kiadást vette alapul, mint amely — több jelből következtetve — közvetlenül őrizi az író kezennyomatát. A Honban megjelent közléssel szemben ugyanis tartalmaz néhány olyan betoldást is, amely feltehetően Jókaitól származik. Pl. az I. kötet 72. lapján található: ilyen betoldás: „1453-ban János püspök a hős Hunyadi János oldalán küzdve, dicső halált szenved a rigómezei ütközetben; fejét elküldik Sztambulba.” (32–34. sorok.) De találkozunk hasonló esettel a II. kötet 94 : 1 sorában is. Feltételezhetnők, hogy az első sajtó alá rendező kézirat alapján korrigálta a Hon kihagyásos szövegét, de erre semmi jel nem mutat.

A regény szövegében az alábbiakban tértünk el az alapul vett 1875-ös kiadástól.

A legnagyobb számú eltérés e kötetben is az *i*, *u*, *ü* : *í*, *ú*, *ű* régebbi és a mai jelölésmódja között található. Ez nem jelenti azt, mintha Jókai nyelvéből hiányoznának a hosszú *í*, *ú*, *ű*, sőt ezek száma már nem olyan aránytalanul kevés, mint a korábbi művekben. 1875-ben már közelebb állott e tekintetben a helyesírás a mai felfogáshoz. Különösen megfigyelt az *-ít* képző rövid *i*-je, s inkább a kettős jelölés (rövid és hosszú alak váltakozása) az általános.

Az ártt *i*, *u*, *ü*-höz tartozó szavakat itt nem soroljuk fel.

Egészen csekély az *o*-*ó*, *ö*-*ő* jelölése közötti különbség. A következő szavak *o*-ját írtuk át *ó*-ra; illetve *ö*-jét *ő*-re: *birkozik*, *océdn*, *ohajt*, *ovatos*, *sohajt*, *sovár*, *zárkzott*; *elöl* (honnan?).

Néhány szóban, a mai írásmóddal ellentétben, hosszú magánhangzót találunk az 1875-ös kiadásban, ezeket rövidekkel cseréltük fel: *elöl*, *fűtyölnek*, *ingújj*, *láthatatlanúl*, *meggyőződésük*, *pulykaórr*, *ördöngös*, *roszúl*.

Egy szóvégződés, a *-bul*, *-bül*; *-tul*, *-tül*; *-rul*, *-rül* minden szabályszerűség nélkül váltakozik a *-ból*, *-bül*; *-tól*, *-tül*; *-ról*, *-rül* alakokkal. Ezt az 1875-ös kiadás szerint állítottuk vissza, az NK egységesítő *-ból*, *-bül*; *-ról*, *-rül*; *-tól*, *-tül* eljárásával szemben.

Az alapul vett első kiadás és a JKK között mutatkozó mássalhangzó-különbségeket, amelyek jórészt a helyesírás korszerűsítéséből

eredtek, kirívó esetben a szövegváltozatok felsorolásánál jelezzük. Az alább következő szavakat a mai helyesírásnak megfelelően írtuk át, de nem tüntettük fel egyenként a változatok között.

ához, bebocsátatni, beigtat, benszülött, benüld, boszant, boszu, csengetyi, ehez, eként, épen (módosító szó), érte (érette), fekügyék, felelőséggel, fenhatóság, fenhangon, fenhéjazó, fenkölt, fensik, fentart, férhez(megy), fris, (de van friss is!), gazza (-ja), gyulad, (gyullad is), hallhatatlan, hlja (hív), higgye, hólapda, hon (volt), keztyri, kocinás, köny, legkevéssbbé, lélekzet, loggott, lyukgat, menttek (mentesek), mingyári, jösz, jus, podgyász, porcellán, restel, rimánykodó, rossz, sugal, sülyed, sülyeszt, szégyel, tekintget, terepélyes, törtt (törött), vadonnat (új), vájtt (üreg), vállt (vmivé), vertt (pénz), vigyáz (felsz. mód), viszhang, zártt.

A fentiekben kívül mindig a mai helyesírásnak megfelelő módon írtuk a *-kép* és *-képen* ragokat.

Igen nagyszámú eltérés mutatkozik a különírás-egybeírás területén. A gyakran együttjáró kapcsolatokat – későbbi összetett szavakat – nagyrészt még külön írja az 1875-ös kiadás, de már ingadozás is tapasztalható. A legnagyobb számban a mutató névmás áll külön a vonatkozó névmástól, valamint az igék az őket megelőző igekötőktől. Ezeket a főszövegben természetesen a mai helyesírásnak megfelelően helyesbítettük.

Következetlen az 1875-ös kiadás az igekötős szerkezetek írásában is. Ha az igekötő és az ige közé más szó kerül, sokszor egybeírja az igekötőt és a közbevetett szót. Az alábbi esetekben választottuk szét ez egybeírásokat:

átkellett karolni, elfogtok hozzá menni, eltalálunk buzeni, eltudott merengeni, felkívánta nyitvatni, kiséem motozta, lekeltett vetni, lehagyja magát vetköztetni, meglehetett őket számolni.

A kis- és nagybetűk írásában, főnévi és melléknévi esetekben, csak kevés eltérés van a mai helyesírástól, ezeket megfelelően javítottuk: *csendes tenger, marseillaise, Német nemzet, Rigómezei, Szentgyörgyöt, új világ, váci-utcán stb.*

A Nemzeti Színház abban az időben még nem szerepelt tulajdonfőnévként, ezért kisbetűvel hagytuk.

A regényben szereplő személynevek közül *Serena* szerepel é-vel is; mi *Serena-ra* egységesítettük.

Caesarine *Cesarine* változatban is előfordult, mindenütt *Caesarine-re* egységesítettük.

A sorszámnevek régies írásmódját is a maira változtattuk.

Az 1875-ös kiadás az idegen szavak írása tekintetében a mai írásmód felé közelít. Sok szót olyan közismertnek tart már Jókai, hogy azokat magyaros vagy kevert alakban írja. Az idegenszerűséget leginkább a

latinos írásmód jelzi, különösen $c = k$ és $s = sz$ használata. Az író magyaros formákhoz közeledése megengedhetővé teszi, hogy az azóta közismertté vált idegen eredetű szavakat magyarosan írjuk. Eljárásunkban a Helyesírási Tanácsadó Szótár (Bp. 1961.) útmutatását követtük, az abban előforduló idegen szavakat annak megfelelően írtuk, s csak azoknál ragaszkodtunk Jókai eredeti írásához, amely szavak, mint nem általában ismertek, nem fordulnak elő e szótárban.

Felsorolásunkban csak azokat a szavakat közöljük, amelyeket helyesbítettünk, mert azokat Jókai tévesen írta, illetve amelynek írásában nagyobb ingadozásokat találtunk.

Az alábbi hibásan írt idegen szavakat helyesbítettük:

Barton Cliff, bon nuit, calembourghal, dessein, inguen, marseillaise, mesalliance, neutitscheini, soking, Steamer, stewart, Szirén, unguis, White, — Brighton Cliff, bonne nuit, calembourral, dessin, inguen, Marseillaise, mésalliance, neutitscheni, shocking, steamer, steward, szirén, unguis, Wight alakra.

Az ingadozó *sacramentum-sakramentum* alakot — a gyakoribb alaknak megfelelően — *sacramentum-ra* egységesítettük.

Mondattani szempontból az 1875-ös kiadás két jellemző vonást mutat. Az egyik inkább jelölési bizonytalanságnak tekinthető, s a párbeszédék közlésénél fordul elő.

— *De hisz én semmit sem értek a vasútéptéshez. Mondá Ince.*

Itt az író magyarázó szavai kerülnek különálló mondatba. A további példákban azonban érdemes figyelnünk a magyarázó részek jellemző erejére is.

— *Tehát ez volt annak a nagy lövöldözésnek a tárgya? Kérdé Brandlerné ajkpittyesztve.*

— *Magától hallottam. Felelt a lévita komolyan.*

— *Az ám. Hebegé a lévita.*

— *Nagy dolgokat mondok, felebarátom. Lihegé fulladozó sietséggel.*

— *Őn is megbocsát? Esenge Caesarine.*

A másik mondattani sajátosság már inkább a nyelvi gondolkodás tükrözése, s elsősorban a közbevetett mondatok vesszővel való elválasztásában mutatkozik meg.

E kolostor növénydékeire nézve, nem börtön, hanem otthon.

Végre kapta a lévita, nyakánál fogva, hozzácsapta a bükefához.

Az ellentétes esetekre is találunk példát, amikor hiányzik a tagolást jelölő írásjel, különösen sok alkalommal hiányzik a vessző a megszólításoknál.

— *Nyugodjál meg testvér.*

De hiányzik gyakran a mondatokat elválasztó írásjel is.

A népmóly nő mint a hógörgeteg.

Már inkább a technikai jelölés kérdése, mintsem frásbell sajátosság, hogy olykor a bekövetkezendő eseményt kettőspont előzi meg.

Előre megmondja: ez a makk melyiknek szól?

Ez a mondat egyébként annak illusztrálására is alkalmas, hogy az frásjelet nem a fő, hanem a mellékmondat értelméhez igazítja Jókai.

Végezetül egy-két technikai jellegű megjegyzés:

Az 1875-ös kiadás (és az NK is) a regény elején a párbeszédeket — német szokás szerint — idézőjelek („ ”) közé tette, a második ívtől kezdve azonban már gondolatjelek közé (— —) zárta. Mi természetesen ez utóbbi szerint alakítottuk az egészet. Eltérünk az I. kiadástól a kiemelés ama módjában, amely betűírástással jelzi ezt, mi a kurzíválást alkalmaztuk.

Feltűnő, hogy a viszonylag nagy terjedelmű regénynek milyen kevés szövegváltozata van. Ez arra enged következtetni, hogy az író nem kívánt változtatni a különböző kiadások során, illetve, hogy a sajtó alá rendezők tiszteletben tartották az író szándékát, és híven ragaszkodtak az 1875-ös kiadás szövegéhez.

A JKK a Honban, az NK-ban megjelent változatokat veti össze az 1875-i kiadással; a közbeeső 1881-s szöveg próbaösszevetése nem mutatott semmi eredményt.

Lap: Sor:

- 5 : 8 ezeret egy nap (NK: ezret egy nap)
6 : 3 Egy félrehúzta magát egy virágtól aranyos juharberekbe, (1875: Egy félrehúzta magát egy, virágtól aranyos, juharberekbe,)
13 a semmit *nem* tevést (NK: a semmit tevést)
26 *fürge* és szemtelen (NK: *fürge* és szemtelen)
8 : 16 Közbe egy citámen *Horárból* (1875: Közbe egy citámen *Oviából*)
9 : 16 veszekedési *kedv* (NK: veszekedési *terv*)
28 el nem állni. (NK: el nem állani.)
34 A nyeregbetörés kísérletében (1875; NK: A nyeregbetörés kísérletében — sh. —)
10 : 9 megmaradt a hátán, (NK: megmarad a hátán,)
11 : 6 apostol (1875: aposto — sh. —)
12 : 22 elemében van (1875: ellemében van)
33 *áhtatgerjesztő* hangjai (1875: *ajtatgerjesztő* hangjai)
14 : 9 *magán* úrilaknak (1875: *magány* úrilaknak)
16 : 5 Ez a kolostor növendékeire (Hon: E kolostor növendékeire)
18 : 8 ne közelítsen *hozzá* (NK: ne közelítsen)
19 ahol beteglátogatásból (NK: ahol a beteglátogatásból)

Lap: Sor:

- 20 áttette (NK: áttette)
- 19 : 3 megmagyarázhatlan (NK: megmagyarázhatatlan)
10 rég más vidékre (1875: rég már vidékre)
19 isten képét *magán* egész életére elcsúfítja (NK: Isten képét egész életére elcsúfítja *magán*)
- 26 ... előtte, a ... (1875; NK: ... Előtte: A ...)
- 20 : 5 szemétdombon (1875: szemédombon)
- 22 : 11 itt a fülemben (1875: itt a fülemben)
- 23 : 4 Ince megújítja (1875: Ince megnyitá)
20 sok tapasztalat után (NK: sok tapasztalás után)
- 24 : 10 hozzá: (kedve volt (NK: hozzá: (Kedve volt)
- 25 : 25 köszönhetett nekik, leginkább; (Hon: köszönhetett nekik, *de* leginkább)
- 26 : 22 s monda (NK: s monda)
- 27 : 14 dédunokák, *kikben az a szellem, az az erkölcs* (NK: dédunokák, az az erkölcs)
22 menny világa is enyim (NK: menny világa is az enyém)
- 30 : 12 az a földi kincs (1875: ez a földi kincs)
23 patakokon *keresztül* kell (NK: patakokon kell)
32 feketellenek (1875: feketéllének)
- 31 : 8 bepólyázva (1875: bepólyázva)
11 Simára van az borotválva (NK: Simára van borotválva)
16 s jobb kezében (NK: jobb kezében)
32 Básának bikái (NK: Básánnak bikái)
- 33 : 11 ő kapja (NK: ő kapta)
- 35 : 6 férjhez megy, (1875: férhez megy,)
24 De *ha* bölcs Salamonnal (NK: De bölcs Salamonnal)
- 36 : 1 elismerését fejezte ki (NK: elismerésér fejezte ki)
- 37 : 30 deszkagunyhó (NK: deszkakunyhó)
33 vonalazott (NK: vonalozott)
- 38 : 1 monda (NK: monda)
5 egy *nagyon* elnyűtt (NK: egy elnyűtt)
aminek az *erekek* a tábláját megették (1875: aminek *már* a tábláját megették)
- 41 : 14 Ekkor belülről [új bekezdés] (NK: Ekkor belülről) [Nincs új bekezdés.]
- 44 : 18 sérthetetlen (Hon: sérthetlen)
- 45 : 16 ez istenes buzgalmat (NK: ez isteni buzgalmat)
26 Az igaz, *hogy* nem is (NK: Az igaz, nem is)
- 46 : 31 Odabenn a [új bekezdés] (NK: Odabenn a) [nincs új bekezdés]

Lap: Sor:

- 48 : 8 aminek a fája (NK: aminek fája)
49 : 17 „Az enyim.” (1875: Az „enyim.”)
50 : 30 megtalálja azt (Hon: megtalálja benne azt)
51 : 5 Ince még azon ősszel segédtanári állomásra lett emelve.
(NK: Incé még azon ősszel segédtanári állomásra emelték.)
18 magánórákon (1875: magányórákon)
19 azt sugdozták róla (NK: azt sugdosták róla)
20 tanítványok; ámdé (NK: tanítványok. Ámdé)
21 magántanórákat (1875: magány tanórákat)
53 : 3 a négy fenyőszál (NK: e négy fenyőszál)
54 : 12, 55 : 11 plebánus (NK: plébános)
57 : 34 Serena (Hon; NK: Seréna)
61 : 1 Azután lehunyta szemeit. Elkezdett mosolygni (Hon: Azután
lehunyta szemeit elkezdett mosolyogni)
62 : 5 Mikor [Új bekezdés] (NK: Mikor) [Nincs új bekezdés]
63 : 2 leányka (1875: lyányka)
3 Mondhatatlanul (NK: Mondhatlanul)
23 nem akar jönni? (NK: nem akar megjönni?)
64 : 7 mindenütt és mindenkor (Hon: mindenütt és mindenha)
22 idvezülnek (Hon: üdvözülnek)
67 : 23 amíg fogva tartotta (NK: míg fogva tartotta)
70 : 4 kolostor kertjéből (Hon: kolostor kertéből)
26 A mákonyálommal elnyomott (NK: A mákonyálomnál
elnyomott)
71 : 6 Egy jajkiáltására (NK: Egy jajkiáltásra)
15 szorítsa. Csak napok voltak már a védelemre adva. A magyar
(NK: szorítsa. A magyar)
20 Este érkezett meg az a (NK: Este érkezett meg a)
33 őskeresztény (NK: őskeresztény)
72 : 11 nyugalmat erőtettek (NK: nyugalmat erőltettek)
32 1453-ban János püspök a hős Flunyadi János oldalán küzdve,
dicső halált szenved a rigómezei ütközetben; fejét elküldik
Sztambulba.” (Hon: Ez a rész teljesen hiányzik; utólagos
betoldás.)
73 : 20 Aztán halkan [Új bekezdés] (NK: Aztán halkan) [Nincs új
bekezdés]
74 : 8 könnye (NK: könyje)
17 önkénteseknek (1875: önkényteseknek)
18 s nemzeti színű (Hon: a nemzeti színű)
33 tér. Karddal az oldalán (NK: tér, karddal az oldalán)
76 : 8 imádatának jelvénye (NK: imádottjának jelvénye)

Lap: Sor:

- 76 : 13 a tisztátlan érzületnek (NK: a tisztátalan érzületnek)
78 : 14 ótestamentom (NK: ótestámentom)
80 : 19 ócska fegyvercinkkel (Hon: ócska *l*fegyvercinkkel)
81 : 5 akik a dobszó (NK: akik dobszó)
83 : 21 száz meg száz ember (Hon: száz ember).
86 : 6 városbeli népe (Hon: városbeli nép)
11 fenyegetőzéseiket (Hon: fenyegetődzéseiket)
27 elkialtá a végzetes szót (NK: felkialtá a végzetes szót)
87 : 22 nagy volt az örömlük (Hon: nagy volt örömlük)
90 : 31 ilyen kórházzá (Hon: ily kórházzá)
91 : 24 zsarátnok (NK: zsarátmak)
körül (1875: körül)
92 : 28 itt marad előrsön (Hon: itt marad az előrsön)
93 : 19 egy nagy épületig (Hon: egy épületig)
95 : 28 És hátha Serenáának is (NK: És ha Serenáának is)
96 : 20 kezdett el alkudozni (NK: kezdett alkudozni)
98 : 8 hogy az önkéntes (Hon: az önkéntes)
99 : 13 azután meg az ellenfél (NK: azután az ellenfél)
20 ott gázolta a közlegényével (NK: ott gázolta közlegényével)
21 nem kvártélyozta magát (NK: nem kvártélyozta *be* magát)
101 : 4 az otthoni nyugalmas (Hon: az otthoni *jó* nyugalmas)
7 aludni mennek (NK: aludni mennek)
15 s a háta mögé került. Ez a hír (Hon: s háta mögé került.
Ezen hír)
25 s mindenkitől azt kérdezé (Hon: s mindeniktől azt kérdezé)
27 idvezültek (NK: üdvözültek)
32 dobörgés (NK: dobpergés)
102 : 15 A hosszú arcvonalban (NK: A hosszú *harc*vonalban)
18 körösztben (NK: keresztben)
21 elfütyülő golyók (NK: elfütyülő golyók)
29 gyanútalanul (NK: gyanútlanul)
103 : 21 monda (NK: mondá)
104 : 6 Az első nem jajgat (Hon: Az első nem jajgat)
23 érte Ince homlokát (NK: érte homlokát)
105 : 21 Visszavonul. És (NK: visszavonul, és)
26 senki. Hátha [új bekezdés] (NK: senki. Hátha) [Nincs új
bekezdés]
106 : 16 úgy beleszorítva (NK: úgy beleszorítja)
21 feléjük fordítva (Hon: feléjük fordítva)
mond: (NK: mondá:)
107 : 28 a szekér (NK: a szeker)

- Lap: Sor:
- 109 : 3 ellensége volt mindenkinek (NK: ellensége volt mindennek)
 23 azontúl ő vezette (NK: ezentúl ő vezette)
 33 neki még be kell (Hon: neki még kell)
- 110 : 5 ha a nevét kimondják is előtte a betegségnek (NK: ha a betegségnek nevét kimondják is előtte)
 7 fityólnak (NK: fityúlnak)
- 111 : 29 hó hátán tanyázni (NK: ló hátán tanyázni)
- 112 : 4 sebesülteit (NK: sebesültyeit)
 13 hadoszlopra való hadsereg (NK: hadoszlopra való hadsereg)
- 113 : 6 egy fillér nem hiányzott (NK: egy fillér sem hiányzott)
- 114 : 14 monda (Hon: mondó)
- 115 : 3 a lovakat kímélte, amik (NK: a lovakat kímélte, amelyek)
 6 szénégető-kunyhó (NK: szénégető-gunyhó)
- 120 : 10 Meghajigálom hólabdával (1875; NK: Meghajigálom hólapdával)
- 121 : 24 a leányról, ki őt és társait (Hon: a leányról őt és társait)
- 122 : 23 megfutnak vak ijedtségből (NK: megfutnak vak ijedtségből)
 28 egy éjjel egy olyan (NK: egy éjjel olyan)
- 124 : 33 alusni (NK: aludni)
- 126 : 3 az őrtűzhöz közelített (NK: az őrtűzhez közelített)
 8 hóförmeteget (NK: hóföргеget)
- 128 : 21 egy percre (NK: egy perce)
- 131 : 10 vulkán (1875: vulcán NK: vulcán)
- 132 : 2 A gránátok (1875; NK: A granátok)
- 134 : 10 fejük felett (Hon: fejk felett)
- 137 : 3 romfalunál (1875: romfaluná)
- 139 : 12 ez így megy (NK: ez így megyen)
- 140 : 3 bünt tesz (NK: bünt tett)
 18 sem golyó, sem vas (NK: se golyó, se vas)
- 143 : 5 csak az idő kérdése (NK: csak idő kérdése)
 12 naponkint megújultak (NK: naponta megújultak)
- 144 : 6 most nem az (NK: most már nem az)
 11 már ez országban (NK: már az egész országban)
 12 fájának kiváló jó tulajdonát (NK: fájának kiváló tulajdonát)
 19 a pincében a magyar kormány küldönce ebédelt (NK: a magyar kormány küldönce a pincében ebédelt)
- 145 : 18 téged mi hoz ki Pestről (NK: téged mi hoz Pestről)
- 146 : 7 németnek néz valaki (Hon: németnek néz vele valaki)
 14 ültetted, ruháztad a vagyonodat (NK: ültetted vagyonodat)
- 147 : 1 veres szalag (Hon: vörös szalag)
 25 Különben volt mindenkinek (Hon: Különben mindenkinek)

Lap: Sor:

- 147 : 27 *Alállrott nem emlékezik* (NK: *E sorok írója nem emlékezik*)
29 *Éjjel álmunkból* (NK: *Éjjeli álmunkból*)
148 : 2 *Ezért az elárult* (NK: *Ezért az egyetlen elárult*)
21 *kit azideig* (NK: *kit ez ideig*)
149 : 20 *A kakadusból bírták* (NK: *A kakadúból bírták*)
151 : 2 *összecsapták a kezeiket* (NK: *összecsapták kezeiket*)
6 *magosra* (NK: *magosra*)
12 *aranyhímzetekkel* (1875: *arany hímzetekkel*)
15 *nyakán korallöv* (Hon; NK: *nyakán korall öv*)
153 : 4 *kiálta* (NK: *kiáltá*)
hanem *aztán a következő* (NK: *hanem a következő*)
15 *Nincs többé* (NK: *Nincs több*)
156 : 27 *egérútban remeklő* (Hon: *egérútban remek*)
158 : 1 *egyértézt szenvedve* (NK: *egyértézt szenvedve*)
161 : 18 *ítélik el ottan, hogy vétkes-e* (Hon: *ítélik el ottan, vétkes-e*)
163 : 4 *beszuskolta őt abba a szobába, melybe szállásolva volt*
(Hon: *beszuskolta őt abba a szobába, melybe szállásolva voltak*)
164 : 12 *eltagadják, hogy itt van* (Hon: *eltagadják, hogy itt volt!*)
20 *szedett össze női gúnyákból* (Hon: *szedett össze számára női gúnyákból*)
31 *Egy valóságos falusi* (Hon: *Egy valóságos egyetlen falusi*)
165 : 4 *egymásután felhordassák maguknak* (Hon: *egymásután felhordatták maguknak*)
10 *egy ágyúördülés zavarta* (NK: *egy ágyúördögés zavarta*)
33 *hogy az ál-Böake* (Hon: *hogy ál-Böake*)
174 : 13 *kétféle van nyitva* (NK: *kétféle van nyitva*)
177 : 4 *megjutalmazhatatlan ember* (Hon: *megjutalmazhatatlan ember*)
6 *ragaszkodással mosolygott* (NK: *ragaszkodással mosolygott*)
181 : 26 *„Mit szólna hozzá feleségem* (NK: *„Mit szólna feleségem*)
182 : 14 *Hívei egy úrnak, aki* (NK: *Hívei egy úrnak, ki*)
183 : 10 *s azt a vizet* (Hon: *s a vizet*)
184 : 29 *üdvözült* (Hon: *idvezült*)
195 : 34 *mintha* (1875; NK: *minha — sh. —*)
196 : 27 *szíjon* (NK: *szíjjon*)
197 : 29 *ruha szaga* (1875: *roha szaga — sh. —*)
204 : 2 *Inkább sírni, mint* (NK: *Inkább vérezni, mint*)
205 : 17 *előmozdítására* (1875: *előmozdítására*)
206 : 14 *vívhat* (NK: *víhat*)
207 : 21 *Még katona vagyok* (NK: *Míg katona vagyok*)
209 : 8 *magát vetetni* (NK: *magát vétetni*)

Lap: Sor:

- 213 : 31 *négy kis hordó* (Hon: *öt kis hordó*)
214 : 12 *eltörölt* (NK: *eltörült*)
220 : 30 *nem lehet ilyen magasra* (NK: *nem lehet magasra*)
226 : 15 *balcsillagzatokkal rakott ég* (NK: *balcsillagzatokkal meg-
rakott ég*)
228 : 25 *ne keressenek rajta valamit* (NK: *ne keressenek rajta semmit*)
232 : 21 *üdvezftik* (NK: *üdvözítik*)
233 : 24 — *Alugyál rá* (NK: — *Aludjál rá*)
235 : 5 *a kezét búcsúzóra* (NK: *a kezét búcsúzóra*)
236 : 2 *ha estére leissza magát* (NK: *ha leissza magát*)
238 : 12 *monda* (NK: *mondá*)
243 : 20 — *Fütsd a gépet* (NK: — *Füts gépet*)
245 : 10 *kísértet is elmúlt* (NK: *kísértet is elmúlt*)
246 : 25 *meghallja látcső és hallcső nélkül is* (NK: *meghallja a látcső
nélkül is*)
247 : 10 *aki hajómra lép* (NK: *aki hajómra száll*)
248 : 8 *éghetlenség* (Hon: *éghetlenség*)
15 *Egy helyütt a házat kilyukasztotta* (Hon: *Egy helyütt kilyu-
kasztotta*)
250 : 10 *melyik részében* (1875: *melyik részébe*)
251 : 23 *azóta száznyolcvanezer ember* (NK: *azóta nyolcvanezer
ember*)
24 *San Franciscot* (1875: *San Franciscot*)
252 : 11 *menjen a földet vágni* (NK: *menjen földet vágni*)
12 *azt az átkozott éhséget* (NK: *azt az éhséget*)
255 : 19 *alumni* (NK: *alumni*)
258 : 3 *valóság, hogy egy* (Hon: *valóság, egy*)
259 : 6 *a bor, az mi egészen más* (Hon: *a bor, az egészen más*)
7 *szerelmet költ, kiszínezi szivárványossá ezt a szürke világot,*
eltemeti a bút (NK: *szerelmet költ, eltemeti a bút*)
260 : 8 *rögtön nyomba az a másik* (Hon: *rögtön a másik*)
24 *egyezséget* (NK: *egységét*)
262 : 18 *a föld tulsó oldaláról* (NK: *a föld utolsó oldaláról*)
263 : 1 *a kanálával merni* (Hon: *a kanálával menni*)
34 *halovány* (NK: *halovány*)
266 : 33 *Nehány* (NK: *Néhány*)
267 : 4 *kit pályában* (Hon: *kit pályákban*)
34 *öszögélte* (Hon: *öszögélte*)
271 : 14 *feshangolt idegein* (NK: *feshangolt idegein*)
272 : 17 *Az egész út a legkedvezőbb szerencsével lett bevégezve*
(NK: *az egész utat a legkedvezőbb szerencsével végezték be*)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

Lap: Sor:

- 5 : 1 A liget leírása igen hasonlított a zirci arborétumhoz.
 13 *peristyl* — oszlopokkal kerített tér; az ilyen tér körüli oszlop-
 csarnok
- 6 : 8 *Védegyelet* — a magyar ipar pártolása végett Kossuth kezde-
 ményezésére 1844-ben alakult egyesülés; tagjai csak hazai
 termékeket vásároltak. (L. Jókai: *A magyar thea* c. írását is.
 NK 220—23.)
- 19 *provisió* — provízió: jutalék, közvetítési díj
 23 *majoros* — itt: gazdasági vezető, gondnok
 27 *seladon* — szeladon; (fr. Céladon) Honoré d'Urfé *Astrée* c.
 pástorregényének (1610) főalakja, az érzelgős udvarló
 típusa; itt: szoknyavadász
- 31 *anabaptizál* — újrakeresztel
- 7 : 31 *Tocquille* — Charles Alexis Henri Clével de (1805—1859),
 francia politikus és publicista, Magyarországon is ismert a
 XIV. Lajos uralkodásáról és a francia forradalomról írott
 műve
- 34 *Apolló* — ókori görög napisten, a művészetek pártfogója,
 átvitt értelemben: férfiszépség
Thészeusz — a görög hősmondákban szereplő athéni királyfi,
 számos hőstett végrehajtója
- 8 : 14 *Te quidem vellem; sed cave* — Téged szeretnék inkább, de
 óvakodj; a *te* és a *cave* (té, kávé) latin szavak hasonlósága ad
 lehetőséget a szójátékra
- 15 *Malo Cocam, quam Uri* — inkább egy szakácsnét, mint asszony
 nélkül kfnlódni
- 16 *Ne sit ancillae tibi amor pudori!* — Ne szégyeld a szolgálólány
 szerelmét! Horatiusi idézet. Carmen II. 4.
- 31 *Nabucco* — Verdi operája, amelyet nálunk 1848-ban mutattak
 be Nabucodonozor címen
- 9 : 1 *profánus* — szentségtörő, kegyeletstörő, avatatlan; itt: világi
 17 *negéd* — rátartóság, hetykeség

Lap: Sor:

- 9 : 18 *Fiatal vemhe* — számarcsikó
10 : 27 *kapitulácloncllis chamade* — visszavonulási jel; itt: megadta magát
33 *A győzelem hevéllye* — győzelmi felindulás, meghatódottság
11 : 4 *líktorok* — az ókori Rómában a legfőbb állami tisztviselők és főpapok díszkíséretét alkotó személyek
14 *Biléam* — Baalam, mezopotámiai jós, aki a biblia szerint nem vette észre az útját álló angyalt, de számára kitért előle, mire Baalam verni kezdte, s ekkor megszólalt a számár
24 *Gethsemane-kert* — Jeruzsálem mellett fekvő kert, ahol a biblia szerint Krisztus utolsó éjszakáját töltötte.
13 : 3 *angelus* — hajnali vagy esti harangszó
6 *skapuláre* — szerzetesi váll-lepel
14 : 12 *portálé* — főkapu, díszes főbejárat
18 *pozsgár bozótok* — (pozsgás) bő(vérű)nedvű bozótok
19 *cembra* — havasi fenyő
15 : 5 *ex insidiis occisus* — álnokul megölték
7 *vazalljai* — vazallusai, hűbércsei
22 *szömörce* — a szömörce egyik fajtája, az ecetfa, nálunk is gyakori
24 *fóldáns* — régi, nagy alakú, vastag könyv
25 *inkunábulák* — (incunábulumok) ősnymotványok, amelyek a könyvnyomtatás feltalálása és 1500 között készültek
27 *miniatúr festészet* — a középkori kéziratokat díszítő képek, kisméretű művészi kivitelű festmények
16 : 1 *plasztice* — plasztikusan, szembetűnően
17 *longissima* — hosszúszárú pipa
19 *violoncelló* — violincelló, gordonka
33 *fejuntum* — böjtölés, koplalás
17 : 10 *Szókratész-fő* — Szókratész (i. e. 469–399) görög filozófusra emlékeztető jellegzetes szakállas fő
11 *infula* — püspöksüveg, püspöki főveg
18 : 20 *infirméria* — gyengélkedő, betegszoba
19 : 25 *Kempis Tamás* — neves szerzetes (1379–1471), a *Krisztus követése* c. híres mű szerzője
34 *Orbillus Pupillus* — (i. e. 113–?) grammatikus, hírhedt római tanító
20 : 4 *Többet szenvedek, mint Jób* — a bibliai Jób a békétűrés mintaképe, aki megadással viselt minden ráért csapást, családjának, vagyónának elvesztését és undorító betegségét is
11 *Szammáel* — a zsidó mondák gonosz angyala; mint az ördögök fejét is említik

Lap: Sor:

- 20 : 13 *gnosztikusok* — a korai kereszténység egy vallásfilozófiai áramlatának hívei, akik a hitágazatok mélyreható vizsgálatát tűzték ki célul
- 14 *Saturninus, Tatianus vagy Carpocrates* — Saturninus gnosztikus filozófus az I. században. Tatianus (110–175) újplatonista filozófus. Carpocrates platonista filozófus a II. században, aki Platon tanait igyekezett összeegyeztetni a kereszténység tanításaival
- 17 *Akeltma; Lebuða* — az egyházi irodalom ezeket az alakokat nem ismeri, nem lehet tudni Jókai honnan vette e neveket
- 21 *cserebűly* — cserebogár
- 26 *Borgia Caesar* — (1475–1507) VI. Sándor pápa fia
- 30 *Sicut leo rugiens, quaerens quem devoret* — mint ahogy az oroszlán bőgve keresi, hogy kit faljon fel
- 21 : 5 *saint-simonizmus* — Saint-Simon (1760–1825) francia utópista szocialistának és követőinek tanítása
- pincerna* — ivóhelység (?)
- refektórium* — kolostori ebédlő
- 20 *felónia* — hitszegés
- 34 *incubatio* — a fertőzéstől a betegség kitöréséig tartó lappangás
- 22 : 5 *exufflatio* — ördögűzés
- 10 *allotriophagia* — az elmebajosok ama állapota, amidőn nem ehető dolgokat megesznek
- philtira* — szűrt, derített ital; bájjital
- 23 : 4 *hűtő borék* — „borék” tájnyelvi alak, burok, boríték helyett
- 24 : 3 *lympha* — limfa; nyirok, a testben keringő sárgás nedv
- 11 *Gyimót* — puszta volt Veszprém megye pápai járásában
- 14 *kantus* — szoknyaféle felső-ruhadarab. Jókai több regényében említi.
- 15 *Cicelle* — szent Cecilia, mártír, meghalt 232-ben
- 16 *aureola* — fénykoszorú, sugárkorona
- a hét tört* — a Boldogasszony szívét átszűrő „hét éles kard”-ról
- A janicsárok végnapjaiban* is szó van
- 26 *El is csaklítottam* — elcsereberéltem
- 25 : 5 *Tintoretto* — Jacopo Robusti (1518–1594) velencei festő
- 29 : cím *Duda* — Dudar helység Veszprém megyében, Zirc közelében
- 30 : 10 *a híveknek beténekel, meg kiénekel* — a kántor énekel, amíg a hívek el nem foglalják helyeiket, illetve amíg el nem hagyják a templomot
- 18 *epidermisz* — a bőr legkülső rétege
- 19 *etiópi faj* — kelet-afrikai nép; itt: feketebőrű

Lap: Sor:

- 31 : 22 *szent Dávid* — zsidó király, aki egyesítette Izrael törzseit
30 *Ezekiás* — próféta
32 *Bása* — zsidó király i. e. 10. sz.-ban, a pogányság terjedését segítette elő
- 33 : 14 *kilenc szapu kétszeres* — kilenc mérő gabona, fele búza, fele rozs keverék (Baranya m.)
17 *egy icce vutka lulemának* — egy icce a főzések alkalmával összetöltögetett pálinka-járandóságba
31 *csizlik* — csizmasaroknak való bőr, átvitt értelemben: csizmadia; gúnynév
32 *első volt a klasszisban* — első tanuló volt az osztályban
- 34 : 1 „*bennlakói*” *mórióskodásból* — a kollégiumban bentlakók között kialakult szellemeskedésből
13 *Góliát a filisteusok között* — Góliát az ótestamentumbeli nagytermetű, nagyerejű vitéz; a filiszteusok Palesztina lakói az i. e. I. évezredben
22 *mensa ambulatoria* — étkezésre járás, sorkoszt
31 *díbé* — Dél-Afrikában honos, fa nagyságú, vastag levelű liliomfajta növény
- 35 : 5 *bölcs Salamon* — közmondásos bölcsességű zsidó király, uralkodott i. e. 1025–986
8 *successor* — szukcesszor; utód, örökös, követő
pullus — kölyök, állatfióka
31 *odiosus* — odíózus; gyűlöletes, felháborító, szégyenteljes
- 36 : 4 *antecessor* — antecesszor; előad
6 *consistorium* — konzisztórium; egyháztanács
7 *promotio* — promóció; előlépés, kinevezés
13 *csermelyét kevert a bízája közé* — csermelye = csormolya, vetésekben tenyésző bíborvörös virágú gyomnövény, amelynek lisztbe örölt magva a kenyeret sötétkékre festi
18 *enigma* — rejtély, rejtvény, talány
21 *nostras* — közénk való, mienk
32 *in medias res* — a dolog közepébe vágva; bevezetés nélkül
34 *ellipszoid* — ellipszis alakú
- 37 : 3 *agavé* — a forró égövön honos, vastag levelű, évtizedekig élő, de csak egyszer virágzó növény
8 *Azt mondja Kant.* — Nem Kant mondja, hanem Descartes francia filozófus *Principia philosophiae* c. 1644-ben írott művében. (Vö. *Az új földesúr.*)
16 *dédős* — déd

Lap: Sor:

- 38 : 10 *rezidencia* — államfő vagy magas állású államférfi székhelye; itt: lakás; a lévita gúnyolódik.
- 14 *duplex libelli dos est* — kettős haszna van a könyvnek (Horatius I. e.)
- 32 *Deus avertat!* — Isten ments!
- 39 : 9 *susánnai élet* — Szuzánna babilóniai szép és erényes zsidónő, akit a tolakodó udvarlók házasságtöréssel vádoltak, de kiderült ártatlansága
- 29 *qui pro quo-ba* — (quid-be) félreértésbe, tévedésbe
- 40 : 18 *oecumeni[cum] concilium* — közssinat
- 20 *non possumus* — nem tehetjük. (A pápa elutasító szavai világi kérdésekkel szemben.)
- 44 : 7 *a felvilágosodás mohikánjai vagyunk* — a mohikánok Amerikában élő néptörzs, amelyet a gyarmatosítók fokozatosan leigáztak. A civilizált emberek fellépése — és erőszakossága — nagy hatással volt rájuk. Jókai itt arra utal, hogy azóta megváltoztak a módszerek.
- 9 *camaora* — a pápa vörös bársonysapkája
- 34 *templomosok* — keresztény lovagrend
- 45 : 3 *a bős Uross* — Uriás apátúr, aki a felfegyverzett bencésekkel „elveri a tatárokat Pannonhalma falai alól”.
- 47 : 15 *Stuart Mária* — Schiller drámája az angol királynőről (1800)
- 29 *Mari, egy anya a népből* — Czákó Zsigmond (1820–1847) drámája
- 48 : 10 *Jó lesz az a kolostor ritkasággyűjteményébe* — a káposztatorzsából faragott bot valóban a kolostor gyűjteményébe került
- 27 *Jöjj az ablakodra kedves* — kezdetű dalról maga Jókai ír HhM V. k. 323. — Arany János a *Bolond Istók* II. éneke 51. szakaszának utolsó sorában is idézi e dalt.
- 49 : 27 *pennalismus* — pennializmus; itt: írásszerű, papirosízü
- 33 *optimates* — előkelő személyek, vagyonos polgárok
- prelátus* — magasabb katolikus egyházi méltóság
- 50 : 3 *Apoge Satanas!* — Távozz tőlem Sátán!
- 52 : 9 *Polükérátész* — szerencséjéről és tragikus bukásáról híres görög zsarnok; Jókai gyakran idézi
- 53 : 6 *Absit omen!* — maradjon távol tőlem; ne teljesedjék be a jel
- 28 *epidemic* — járványszerűen
- 30 *subdiaconus* — szubdiakónus; alacsonyabb beosztású pap a katolikus egyházban; alszerpap
- 33 *akali erdő* — Van egy Akali nevű község Zala megyében, de

Lap: Sor:

- nem valószínű, hogy erről volna szó. Veszprém megyében van Aka, de az is kb. 150 km-re fekszik Zircről.
- 56 : 26 *Deo gratias* — hála istennek! (a kolduló szerzetesek e szavakkal köszönik meg az alamizsnát. Itt a zsvány gúnyosan mondja.)
- 57 : 7 *kassai rózsza* — *Lychniscoronaria*, piros színű virág
20 *monachusok* — szerzetesek
- 59 : 20 *stigma* — testi jel, bélyeg
- 64 : 15 *hekatomba* — az ókori görögöknél 100 bika leölése vallási szertartásként; átvittén: tömegmészárlás
- 65 : 6 *anachoreta* — remete
- 67 : 19 *Jeremiás* — próféta, aki meg akarta menteni népét a pusztulástól, s ezért korholta; megkövezték. „Siralmai” költői szépségű mű.
20 *Senakérib király* — az ótestamentumban is szereplő asszír király, aki Ninivéből kiindulva hadjáratot vezetett Jeruzsálem ellen. — Jókai Az Űstökös 1870. okt. 15-i számában is említi e nevet, midőn a humanitás nevében elítéli a porosz-francia háború pusztításait.
Heródes — Juda királya i. e. 39–4-ig
bán — az udvar által horvát bánná hirtelen kinevezett Jellasics
- 68 : 2 *index, szillabus* — a tiltott könyvek jegyzéke; főként az egyház által tiltott művek gyűjteménye
3 *Jerichónak trombitaszó sem kell már* — az ótestamentum szerint a zsidók trombitaszavára leomlottak Jerikó falai. E csodára céloz Jókai.
30 *bóra* — viharos északi szél a dalmát partokon
sirokkó — forró, nedves, gyakran viharos déli szél Olaszországban
- 69 : 3 *nőtön-növő ragály* — Jókai *A kőszívű ember fiai* Egy nemzeti hadsereg c. fejezetében részletesen ír a nemzeti lelkesedésről
- 71 : 32 *matutina* — a szerzetesek hajnali zsolozsmája
- 73 : 10 *Mahomed világhírű hadseregei* — II. Mohamed (1451–1481) török szultán hatalmas seregeivel meghódította az egész Balkán-félszigetet; őt viszont Hunyadi János verte meg Belgrádnál 1456-ban.
- 74 : 5 *Alea jacta est. Fiat voluntas tua.* — A kocka el van vetve. Legyen meg a te akaratod.
- 75 : 11 *Plutark* — görög történetíró (46–120). Ismert műve a *Párhuzamos életrajzok*, amelyben egy-egy kiváló görög és római férfit állít szembe.

Lap: Sor:

- 75 : 11 *Carmen miserabile Rogerii — Rogerius siralmas éneke.* Ezen a címen írta meg Rogerius főpap az 1241-es tatárpusztítást.
- 77 : 3 *Gloria in excelsis — dicsőség a magasban (levő Istennek)*
9 *gvárdián — nagyobb ferences vagy kapucinus rendház főnöke*
15 *Ennyi jó gyermeket egyszerre elveszíteni! — Történelmi tény, hogy 1848-ban kiűrült a kolostor, a diákok katonának mentek. L: Jókai: Egy világító napsugár. Életemből II. k. (NK 10—12.)*
- 78 : 8 *Lacordaire — Henri Dominique (1802—1861), híres szónok, aki a felvilágosodás ellen indított harcot, konferenciáit a párizsi Notre Dame-ban tartotta*
- 79 : 2 *ballustrád — erkélykorlát, könyöklő*
25 *Te itthon maradtál? — L: A köszívű ember fiai (NK 161 : 16) hasonló esetét*
- 80 : 11 *Alvinczy — A. József (1735—1810) tábornagy, akiről az az anekdota járta, hogy egy felkelő hozzá vitte ravasz nélküli pisztolyát, hogy süsse el ő. Erre céloz Jókai. Elmondja e történetet Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül c. elbeszéléseiben is. (Kend az Alvinczy? II. k. 269—71.)*
- 82 : 3 *győri ütközetben — a nemesség avult hadviselési módja és felszerelése miatt 1809-ben Győrnél csúfosan megfutamodott Napóleon serege elől. Ezt gúnyolja ki többek közt Petőfi is A nép nevében c. költeményében. („Majd elfeledtem győri vitézségtek.”) Jókai a Névtelen vár c. regényében ír a magyar nemesi inszurrekcióról.*
4 *ricochette-lépések — kisebb-nagyobb ugrásszerű lépéssor*
5 *Ami rendes katonája volt Magyarországnak, az ez idő szerint a lombard—velencei csatateréken harcolt — az Osztrák—Magyar Monarchia nemzetiségi politikáját jellemezte, hogy a különböző népeket egymással tartotta féken*
23 *konstitúció — egy állam alkotmányos berendezettsége*
- 84 : 22 *myrmidon — félig meseszerű ókori tesszáliai nép*
Berserker — emberfeletti erejű ember a skandináv mitológiában; átvitt értelemben: dühöngő ember
33 *nimsfa — tavirozsa*
- 85 : 30 *Ez a komp leendett ránézve az, ami Xerxesre nézve volt a Hellespontuson vert híd. — Xerxes perzsa király a görögök ellen vívott salamiszi tengeri csata elvesztése után a Hellespontuson keresztül vonultatta vissza seregét Ázsiába. (i. e. 480.)*
32 *Boszporusz — a Márvány-tengert a Földközi-tengerrel összekötő szoros*

Lap: Sor:

- 87 : 33 *Requiem aeternam dona ei Domine.* — Adj neki örök nyugalmat, uram.
- 88 : 12 *vászonkufferbe bepakolva* — az *És mégis mozog a földben* is említi Jókai a „*vászonkuffert*”, amely valójában vászonból készült tarisznya
- 22 *a szentmihályi dáridó* — júl. 1-én támadták meg a felbujtott szerbek Szentmihályt, itt esett el az első szabadsághős, D'Orsay dzsidáskapitány
- 89 : 1 *mangaléia* — szuronyos puská
- 25 *kosta* — tanító
- konvenció* — itt: járandóság
- 90 : 5 *szerezsán* — régi horvát határőrvidéki lovas katona
- 91 : 15 *gránárium* — magtár
- 97 : 7 *a pákozdi harc* — 1848. szept. 29-én. A magyar néphadsereg napja.
- 98 : 7 *a honvédelmi bizottság* — korabeli nevén: honvédelmi bizottmány, 1848. szept. 22-én jött létre, mint a végrehajtó hatalom legfőbb szerve
- 100 : 2 *rigorózum* — szigorlat, itt: erőpróba
- 10 *Bécsben a frankfurti parlamenti küldöttei parancsnokoltak.* — 1848. máj. 18-án ült össze a forradalmak eredményeképpen létrejött első német parlament Frankfurtban
- 101 : 11 *Schwechat* — a felkelt bécsi nép megszégyenítését halogató magyar sereg itt szenvedett először nagyobb vereséget 1848. okt. 30-án
- 104 : 21 *A haldios találkozás* — kezdetű szakaszban foglalt hadi tettek olvashatók *A kétségbeesett ember fiaiban*, sőt még a löporos hordót is megtaláljuk itt (I. Zenit c. fejezetet). Az ezredes a regényben Alnoch néven szerepel, míg a valóságban Auer a neve. Jókai *Pesti levelek 1849. c.* írásában megörökítette ez esetet. „Mikor már a zászlónk a vár falán lobogva, egy ezredes az ellenség seregéből, a neve Auer, a Lánchidat akarta fölvetetni. Az aknához, kire e herosztratesi tett volt bízva, vonakodott azt végrehajtani. Auer főbe lőtte a vonakodót s maga indult az aknákat fölvetetni. De él az Isten! A mult esőzés alatt megnyirkosodtak az aknakemencéket összekötő salétromos kötelek, a megáradt Duna beszívargott a miniókba s a legelső kemencének fellobbantása semmi kárt sem tett a hidban, hanem Auert szaggatá darabokra. Átkozott legyen a sírporában is.” (HhM 163.)
- 106 : 22 *Ha az Úr angyalai akarják* — Lukács evangéliuma IV. rész 10–11. versére, illetve *Zsoltárok könyve* 91 : 11–12-re utal.

Lsp: Sor:

- 106 : 27 — *Ne kapkodd a fejedet, öcsém, mert még beleütöd valami golyó-bisba!* — A lévita ez élce előfordul Jókainál másutt is, pl. *A két menyasszony* c. novellájában: „— Hát kend mit kapkodja félre a fejét? Mindegy a golyóbisnak akár elől talál, akár hátul.” (NK 11.) De feltalálható ez a motívum még Tömörkénynél is.
- 28 *Perelj uram perldímmel!* — a XXXV. zsoltár kezdő sora
- 29 *ellenségeimmel* — helyesen: ellenségimmel
- 108 : 3 *A fiatal hadvezér* — Görgeyre vonatkozik
- 109 : 19 *hadi bulletin* — hivatalos hadijelentés
- 20 *A nagyszombati csata* — 1848. december 16.
- 111 : 13 *hauvicok* = tarackok (ágyúk)
- 112 : 26 *Ince minden habozás nélkül parancsot adott, hogy az ércpénzt a szekerekről vegyék le, a ládákat nyitják fel, s honvédek osszák fel a pénzt tölténytartóikba,* — ez a motívum többször előfordul irodalmi feldolgozásban, magánál Jókainál pl. az *És mégis mozog a földben a Csittvári Krónikát* osztják így szét.
- 113 : 34 *lektika* — gyaloghintó
- 116 : 6 *historiograph* — történetíró, haditudósító
- 119 : 15 *bivouac* — katonai sátoztábor, szabad ég alatti táborozás
- 120 : 10 *Jezabel* — Aháb izraeli király gonosz felesége, aki a prófétákat kegyetlenül üldözte
- 127 : 25 *herézis fantazmái* — az eretnekség agyrémei
- 29 *de profundis* — a mélységből (kiáltok hozzád Uram), a 130. zsoltár kezdete
- 128 : 12 *Pongrácz Guidó* — neve a történettudományban ismeretlen
- 129 : 11 *finis Hungariae!* — vége Magyarországnak! A közmondássá vált kifejezés eredetileg Lengyelországra vonatkozott, állítólag 1794-ben a sebesülten fogságba esett Kosciuszko Tádé lengyel szabadsághőstől ered.
- 18 *Azoknak fővezére két ilyen fiatal leányt, elsőkelő családok tagjait, a piacon korbácsolatott meg.* — Történelmi tény; Maderspach Károlynét is megkorbácolták 1849 augusztusában.
- 130 : 10 *Két obony mákony* — kis adag ópium; 1 obony = a font (kb. ½ kg) tizenketted része
- 134 : 27 *félőlköztésű* — ivrét nagyságban bekötött
- 28 *matrikula* — anyakönyv
- 135 : 23 *Nec portae inferi!* — a pokol kapui sem (diadalmasko dhatnak rajtunk). Kossuth 1848. júl. 11-i beszédében idézi.
- 28 *supplikáns* — az egyházi iskola számára gyűjtő protestáns diákok

Lap: Sor:

- 140 : 12 *Jöttek a branyiszkói, széni, tornallyai véres napok.* — A felvidéki hadjárat során Guyon a 33-akkal tisztította meg Branyiszkó vidékét Schlick csapataitól 1849. febr. 5-én. Tornaljánál febr. 14-én csaptak össze a hátráló ellenséggel.
- 21 *a kompolti éji támadás* — a kápolnai csatát megelőző hadművelet 1849. febr. 26-án volt
- 141 : 34 Tiszafüreden keltek át a csapatok 1849. márc. 5-én a Tiszán.
- 142 : 14 *Tigris és Eufrátesz* — ikerfolyók Elő-Ázsiában, közel erednek egymáshoz, szétválásuk után is párhuzamosan haladnak, s végül torkolatuk előtt egyesülnek
- 144 : 24 *Windischgrätz* — (Windischgrätz) Alfréd osztrák hadvezér (1787–1862). Az 1848-as forradalmak kíméletlen vérbefojtója.
- 145 : 4 *neutitscheni kocsi* — Neutitschen morvaországi várostól kapta nevét, hol fejlett kocsigyártás folyt. Ma Novi Jixín (Cseh-szlovákia).
- 147 : 4 *kalabriai kalapja* — széles karimájú, magas és csúcsos kalap, amelyet tollal díszítettek. 1848-ban forradalmi viselet volt.
- 22 *Petőfi Desmoulins Camille-nak látta magát, alulrottt pedig Saint Juste-nek.* — Ez időben a francia forradalom szelleme hatotta át az egész márciusi ifjúságot, Petőfi így ír naplójában: „Évek óta csaknem kirekesztőleg olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyere a francia forradalmak története.” (ÖM 1312.) Jókai pedig így nyilatkozik: „Valamennyien franciák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartine-t, Michelet-t, Louis Blanc-t, Sue-t, Hugo Victort, Beranger-t.”
- Petőfinél valódi kultusszá fejlődött ki a franciaimádás. Szobája tele volt aggatva nagybecsű kömetszvényekkel, miket Párizsból hozatott, s azok a 89-iki forradalom férfiai voltak. Danton, Robespierre, Saint-Just, Marat s egy nő, madame Rolan.” (*Az én kortársaim.* Írások életemből. Bp. 1960. 85.) „Karddal járt minden ember az utcán, a diákok az iskolába, a színészek a próbára. Vendéglőbe, kávéházba mindenüvé magunkkal vittük a kardot. Petőfinek volt egy olyan széles pallosa, amivel sétálni szokott, hogy azt már guillotinnak csufolták.” (Uo. 94.)
- 27 *exorbitans* — mértéktelen, túlzott
- 32 *A közös előszobába élém jött a költő neje.* — (Ugyanígy írja le az esetet i. h. 94–95.)
- 148 : 3 *Szendrői Julidát* — Jókai más helyen is Szendrői-nek írja

Lap: Sor:

- Petőfi feleségének nevét. (L. Bisztray Gyula: *Jókai tróái arcképek*. Bp. 1955. 242.)
- 148 : 8 Oroszhegyi — Szabó Józsa (1822—1870) orvosdoktor
10 Querlonde — Q. Ferdinánd (1811—1873)
12 Egressy Gábor — (1808—1866) kitűnő színész. A szabadságharc alatt kormánybiztos, majd gerillavezér volt, utána Törökországban bujdosott.
14 Noszlopy — N. Gáspár (1820—1853) szolgabíró, akinek gerillacapatát csak a forradalom után pusztították el
17 Mednyánszky — M. László (1819—1849) hős szabadságharcos, az osztrákok kivégezték
21 Rózsa Sándor — (1813—1878) a szegedi puszták híres betyáralakja „a honvédelmi bizottmánytól bűnbocsánat feltétele alatt, engedelmet kért egy fegyveres csapat alakítására. Az engedély, többek ellenmondása dacára, Kossuthtól végre megadatott, a bűnbocsánat hadi érdemeitől függesztvén fel. Rózsa Sándor ennek következtében csongrád és csanádmegyei pásztorok- és csikósokból száz embert, erős, bátor, szép legényeket gyűjtött össze s őket, mind lóháton, a becsereki táborba vezette.” A lagerdorfi hadjáratban nagy veszteséget okozott az ellenségnek, s „az elfoglalt két ágyún és lőszertár szekéren kívül sok marhát, lovat, juhot is hajtott be csapatjával a táborba”. Rózsa Sándor és csapata sikereiről beszámoltak a korabeli lapok és több cikkében Jókai is. (*Emlékek a szabadságharcról*. HhM V. k. 5—8. Forradalom alatt írt művek. HhM VI. k. 239—42.) A vélemények megoszlottak atekintetben, hogy Rózsa Sándor miként állotta meg a helyét. Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának történetében* — ahonnan fenti idézetünk is származik — az ezereci csata utáni kegyetlenkedései miatt megrója. (I. m. II. k. 92., ill. 95.) Kéry Gyula: *A magyar szabadságharc története napi-krónikákban*. 1848. Bp. 1899. c. könyvében erősen Rózsa Sándor hősiességéről ír. „Hirdetmény. Miután Rózsa Sándor az ország kormányja által számára megadott amnesztia feltételeit becsülettel teljesítette, magát több veszélyes csatában éppen olyan merésznek, vitéznek, mint a reábi-ottak teljesítésében hűnek és pontosnak tanúsítá, úgy ama vád alaptalanságát is, mintha a lagerdorfi csata alkalmával tilos kicsapongásokat követett volna el, hiteles tiszti bizonyítékokkal megcáfolá: jövődöbeni jó, erényes és tiszta élet feltétele alatt a számára már megadott köz- és nyilvános bocsánat

Lap: Sor:

- ezennel megadatik és megújítatik. Miről is az ország minden törvényes hatóságai ezennel értesítettek. Budapest December 1848. A honvédelmi bizottmány: Kossuth Lajos sk. elnök.” (Kéry i. m. 703.)
- 148 : 24 *A bocsánatlevéllel éppen e sorok írója kereste őt fel egy zivataros éjszakán a félégyházi homokbuckák között.* — Ez nem jelenti azt, hogy személyesen is találkozott volna Rózsa Sándorral, mint azt *Az én életem regényében* írja. Mikszáth Kálmán közli azt a levelet, amelyben Jókai jelenti, miként közvetítette az amnesztia levelet, és abból kitűnik, hogy más kézbesítette az okmányt. (Mikszáth Krk 18. k. 147.)
- 28 *Vasváry* — V. Pál (1827—1848) a márciusi napok és a szabadságharc egyik legjelentősebb alakja. Jókai sokszor emlékezik meg róla, emléktét idézi a *Szegény gazdagokban* is.
- 32 *Hatvani* — H. Imre (megh. 1856.) a románok ellen harcolt, Világos után Amerikába emigrált, de később újabb felkelés szervezésére hazajött, elfogták, s a börtönben halt meg.
- 149 : 1 *national convent* — nemzeti tanács, nemzetgyűlés
2 *Nagy Péterfai utca* — Debrecenben: „Engem elvezettek szeke-restül a Nagy Péterfia utcába s berekomendáltak Dudás uramnál, aki hivatására nézve becsületes szűrszabó volt” — írja Jókai 1849-re emlékezve. (*Emlékek a szabadságharcból*. 1899.)
- 150 : 5 *splendide* — fényesen, kiválóan, ragyogóan
20 *Lovassy* — L. László (1815—1892) a reformkori ifjúság egyik vezéralakja, akit az udvar Wesselényi politikájának támogatása miatt tízévi fegyházra ítélt. Később kiszabadult ugyan, de a fogságban megöregült.
23 *a gerillacsapat éneklé* — Az ének szövege a Marseillaise Versegly Ferenc-féle fordítása, attól csak egy-két kisebb eltérést mutat
- 151 : 3 *pasasir* — utazó vándor (pasas)
14 *szervánka* — rövid női kabát, ujjas
16 *barett* — lapos, kerek, ellenző nélküli sapka
frigiai sapka — eredetileg ókori, zacskó alakú vagy tarajos, puha anyagból készült sapka, később a francia forradalomban a forradalmiság jelképévé vált.
18 *Meduza* — a görög mitológiai szörnyalakok egyike, kígyóhajú nő, akinek pillantásától kővé változnak az emberek
20 *da capo* — zenében: újra, előlről
24 *Robespierre* — Maximilien de (1758—1794) a francia forradalom egyik legkiemelkedőbb alakja, a jakobinusok egyik vezetője

Lap: Sor:

- 151 : 25 *colonel* – ezredes
Danton – Georges-Jacques (1759–1794) a francia forradalom másik nagy vezetője
- 152 : 12 *villikirályné* – tündérr királyné
17 *figuránsnő* – néma szereplő, statiszta
30 *mediatizált* – itt: rejtett
- 155 : 11 *rosztopesin* – rozspálinka
- 157 : 3 *szilenciárius ügyvéd* – a gyakorlattól eltiltott ügyvéd
infám cassirozott – itt: aljas pénzhajhász
- 159 : 8 *cidevant* – előbbeni, régebbi
- 160 : 8 *Delilla* – bibliai alak, a hatalmas erejű Sámson szerelme. Sámson ereje nagy hajában volt, amit Delila titokban levágott, s ezzel az ellenség kezére játszotta Sámson.
20 *escamoteur* – szemfényvesztő, bűvész
32 *jurate!* – esküdjetek!
33 *citoyen* – polgár, polgártárs
- 162 : 21 *kürazir* – vérttel felszerelt lovas katona
- 168 : 6 *a szolnoki csata* – a diadalmas tavaszi hadjárat egyik legszebb győzelmét hozta 1849. márc. 5-én
- 169 : 6 *prosopopeia* – fontoskodás, szertartásosság
14 *ensemble* – együttes, összehatás
- 170 : 12 *harangulrozni* – buzdítani, lelkesíteni
- 173 : 1 *Gödöllőn a véisztörvényszék elnöke egyike volt a pesti leghíresebb ügyvédeknek.* – *Utazás egy sírdomb körül* c. művében Jókai erről így ír: „Két híres ügyvéd tartott egy irodát Pesten M... r József és W... y Sándor, ezeknél praktizáltam én, mint jurátus. A szabadságharc alatt M... r Józsefet nevezte ki a magyar kormány a „véisztörvényszék” elnökévé. Jobbat nem is tehetett volna oda; mert ez a humánus derék ember mindenkinek megmenté az életét, aki kezébe került. Hanem azért mégis főbe lőtte magát Világoson, ama bizonyos augusztus 13-án 1849-ben.” (NK 186.)
- 174 : 5 *malapropos* – rosszkor, alkalmatlan időben
- 175 : 26 *medio* – hónap közepe; az értékpapír üzleteknél szokásos időmegjelölés
ultimo – a hónap vége
27 „*Haben*” *rovat* – a könyvvitelben a „Követel” rovat, szemben a „Tartozik”, a „Soll” oldallal
31 *solitaire* – önállóan keretbe foglalt nagy drágakő, főleg gyémánt
- 176 : 16 *Debrecenben két miniszter lakik egy szobában* – A kormány

Lap: Sor:

- debreceni életmódjáról másutt is megemlékezik Jókai. „Nyáry Pál együtt lakott Patay Józseffel. Két miniszter egy szobában! Nyáry Pál volt a belügyminiszter, Patay József a közlekedési miniszter. Kettőjüknek volt egy szobája.” Kossuth, „a nagy vezéralak az égő gyertyánál rágyujtott a szivarra. A legolcsóbb, két krajcáros szivarokat szívtá”. (HhM V. k. 31., 33.)
- 178 : 5 *agapé* — szeretetlakoma az első keresztényeknél; az itt szokásos üdvözlő csók
- 180 : 20 *assignata* — az 1789-i francia polgári forradalom idején a nemzetgyűlés által kibocsátott papírpénz
- 21 *Grève plac* — a párizsi városháza előtti tér, ahol a francia forradalom idején a nyilvános kivégzéseket tartották
- 181 : 19 *konfundál* — összezavar
- 31 *Mabille* — Párizs egyik híres mulatója (Bal Mabille) az avenue Montaigne-on működött 1840–75 között. Jókai említi a *Véres könyvben* és az *Egy magyar nábobban* is.
- 182 : 2 *S ezért van negyvenezer frank évi fizetése* — hasonlóan folyik le a beszélgetés a *Fekete gyémántokban* is Berend Iván és Kaulman Félix között
- 183 : 29 *gironde* — a francia polgári forradalom idején a Gironde folyó melletti tartomány egyik pártja, amely a gazdagabb polgárságot képviselte, és szembeállt a jakobinusokkal; 1893-ban az ellenforradalom oldalára állott
- 185 : 6 *nagysarlói babérok* — helyesen: nagysallói diadal, 1849. ápr. 19-én volt
- 191 : 11 *manswörthi harc* — 1848. okt. 30.
- 29 *indulgentia* — indulgencia; elnézés, bűnbocsánat
- absolutio* — abszolúció; feloldozás
- 192 : 17 *pagony* — fiatal erdő, mely vágás után újra hajt
- 193 : 21 *petek* — ütközet, csata
- 27 *Krikszeritt* — (Kriegsgericht) hadbíróság
- 194 : 7 *immortell* — szalmavirág (nem hervad)
- 11 *helix fajú csigák* — közönséges szárazföldi csigák
- 196 : 15 *Dzierdzon-kas* — Johann Dzierdzon (1811–1906) német méhésztanár, amelyet világszerte bevezettek. Jókainál *Az új földesúrban* is szerepel a *Szerellem bolondjaiban* is.
- 198 : 1 *stratagéma* — fortély, furfang, csel
- 199 : 28 *légátus* — református papjelölt vagy kollégiumi tanárjelölt, tanítóképzés stb., aki nagy ünnepen prédikációjával a pap munkáját megkönnyíti

Lap: Sor:

- 200 : 30 *Szívesen elbájnék a tőlelevél aló, mint Jónás* — a történet megtalálható *Jónás könyve* IV. rész 6–8. verseiben
- 201 : 8 *megjavítottuk a dőlődjét* — felemeljük a járandóságát, fizetését
- 202 : 3 *losonci mesterroham* — 1849. márciusában Beniczky csapatai foglalták el Losoncot
- 4 *Budavár vívása* — 1849. máj. 2.
- 203 : 17 *második Gibraltárrá átalakítani* — a Földközi-tengeri Gibraltári szoros fontos angol erődítmény a hajóút biztosítására
- 20 *nagyidai veszedelem* — célzás Arany János *Nagyidai cigányok* c. hősköltemény-paródiájára
- 206 : 4 *Nem isten szava-e a nép szava?* — Tóth Béla: *Szájru! szájra* Bp. 1895. 356. Ézsaiás próféta 66. rész 6. versét tartja forrásnak, amelyből a „vox populi vox dei” származott. Jókai korában — a liberális demokrácia idején — igen elterjedt szólás volt.
- 209 : 16 *az isaszegi híd fölött* — 1849. ápr. 6.
- 210 : 27 *isis és antipathes* — a szakirodalomban nem ismeretes
- grotta* — barlang, földalatti türeg
- 30 *kválok* — áttetsző, vékony tengeri puhatestűek
- 32 *balán* — a szakirodalomban nem ismeretes
- 212 : 4 *Leverettünk.* — Hasonló hangulatú az *Egy bujdosó naplójának* bevezetője is. (NK: 201.)
- 16 *máléültetvények* — kukoricatáblák
- 217 : 13 *leguléljuskodás* — csúfítás-csavarás
- 15 *a genfi konvenció* — 1864-ben Genfben állapotok meg a háborús sebesültek gondozására vonatkozóan is
- 218 : 26 *griff* — mesebeli, gyorsan száguldó állat; itt ellenkező (gúnyos) értelemben használja Jókai
- 220 : 15 *Marót bán* — Zsigmond király hadvezére, aki a törökök ellen harcolt
- 16 *Veteráni* — V. Frigyes (1650–1695) osztrák tábornagy, részt vett a törökök kiűzésekor viselt hadjáratban, a lugosi ütközetben ölték meg a janicsárok. Az ő nevét viseli a Piscabara barlang, amelynek átalakítását ő kezdeményezte. E barlang neve előfordul *Az arany ember* bevezető szakaszaiban is.
- 225 : 15 *klutahai bellebbezés* — Kiutahiába internálás
- 32 *Te dum laudamus* — Téged dicsérünk, uram; egy ókeresztény latin himnusz kezdő sora
- 226 : 4 *megy a gyehezza vermébe* — megy a szenvedések helyére, a pokolba
- 29 *piláf* — rizses ürühús, kedvelt keleti étel

Lap: Sor:

- 229 : 10 *redif* — török tartalékos katona
21 *szeraszkiei* — a császári Törökország hadügyminisztere, a hadak főparancsnoka
33 *Proteus* — tengeri isten az ókori görög mitológiában, aki sokféleképpen tudta változtatni alakját
- 230 : 3 „*iffjú török*” — nemzeti alapra álló, alkotmányos életre törekvő reformpárt a XIX. sz. végén
5 *Szelim aleikum* — szálem alejkum; üdvözet nektek! Mohamedán köszöntés
6 *effendi* — úr; régi török megszólítás
8 *quadrille* — francia négyes (tánc)
kankan — kánkán; gyors ütemű érzéki francia tánc, amely 1840 körül lett divatos Párizsban, s onnan mindenüvé elterjedt
10 *hasist enni* — indiai kenderből előállított kábífrszert élvezni, bevenni
- 231 : 13 *komisz zsebrák* — farkas, zsugori
22 *Serena azonnal konyhát rögtönzött*, — e leírás nagyon hasonlít Laborfalvy Róza, Jókai felesége debreceni háziasszonykodásához. (Jókai HhM V. k. 30.)
- 233 : 3 *metempsychosis* — lélekvándorlás
10 *Tityre tu patulae recubans sub tegmine fagi* — Te, a terebélyes bükkfa lombátora alatt heverésző Tityrus. Vergilius I. eclógiájából való idézet.
16 *steamer* — gőzös, gőzhajó
19 *Göök-sü vízei mellett* — „kék víz”, általában folyóvíz, különösképpen pedig a konstantinápolyi, a Boszporusz kisázsiai partján levő édesvizek, ahol a török előkelőségek kéjllakai álltak. Jókai: *A fehér rózsza* c. regényében igen nagy szerepet kap. (JKK 208. stb.)
26 — *Aleikum unallah szép Asszéki*. — Isten veled! (Isten kegyelme rajtad! Az *un*-nak semmi jelentése nincs, valószínűleg tévedésből került ide.) Asszeki: a szultán kedvenc neje, aki utódot szül.
- 234 : 14 *sollicitátor* — kérelmező
27 *archimedesi pont* — Archimédész ókori görög filozófus mondta, adjanak neki egy Földön kívüli pontot, kimozdítja sarkából a Földet. Itt Törökország politikai helyzetéről van szó, a század derekán már elvesztette egykori jelentőségét, s területének elfoglalására különböző államok aspiráltak. Mindez végül a krími háborúhoz vezetett. (L. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* 263 : 18)

Lap: Sor:

- 234 : 32 *ferik* — török hadosztályparancsnok
235 : 13 *nargile* — vízipipa a mohamedán Keleten
30 *kaik* — török evezős csónak
236 : 1 *piaszter* — a török pénzrendszerben a fillérnek megfelelő
pénzegység
237 : 2 *korvett* — kisebb cirkáló hajó
6 *angol mérföldnyi* — egy angol mérföld 1609,31 m
7 *brigg* — kétárbocos hajó
238 : 12 *Pax tecum* — Béke veled!
239 : 6 *lünette* — félköríves mező faldíszítésnél, itt: a hajó elejének
félköríves fedélzeti tere
240 : 19 *inglis meg frenki* — angol meg francia
20 *gyaur köpek* — idegen kutya; a nem mohamedánok gúnyneve
a törököknél
29 *Schiff* — hajó
gefangen — elfogott
241 : 1 *fatal accident* — végzetes véletlen
2 *Hail Columbia* — Az észak-amerikai nemzeti egység dala
29 *bej* — török megszólítás; régen magas rangot jelentett (bég)
242 : 31 *Mashallah* — Allah így akarja; a csodálkozás és tetszés kifeje-
zése a mohamedán népeknél
244 : 13 *talik írás* — vékonyszálú, elnyújtott betűkből álló perzsa írás
245 : 13 — *Nichts für Ungut!* — Ne vegye rossz néven!
17 *in contumaciam* — távollétben
31 *refraktor* — sugártörő, kettős lencsésű messzelátó
246 : 17 *tête à tête* — bizalmas kettesben
248 : 2 *Válogatott szép tengerikagyló-gyűjteménye volt.* — Jókainak
is volt egy ilyen gyűjteménye, amely ma a Petőfi Irodalmi
Múzeum birtokában van. *Csigák regénye* címen írt is a csi-
gákról.
4 *malakológia* — az állattan puhatestűekkel foglalkozó ága
6 *Euplectea aspergillum* — helyesen: *euplectelle*, a leggyakoribb
fajta tengeri üvegszivacs. Az itt következő bekezdés leírásához
nagyon hasonlít *Az aquarium. A rákok comédiája* c. cikkének
egy részlete. (NK 237.)
249 : 4 *Mister Innocent Aldorfai, citizen of the United States of North-*
Amerika, you may go, in alle Teufels Namen, where you will! —
Aldorfai Ince úr, az Észak-Amerikai Egyesült Államok
polgára, ön mehet, az ördögöt, [szó szerint: minden ördög
névében] ahová akar.
251 : 1 *vevir-lakat* — találós, furfangos lakat

Lap: Sor:

- 251 : 8 *lapidáris stílus* — tömör, velős beszéd
23 *Sacramento* — Kalifornia legjelentősebb folyója
- 252 : 1 *San Joaquin* — Kalifornia 520 km hosszú folyója
33 *tonzúra* — kör alakú kiborotvált rész a szerzetesek fejének közepén
34 *mistress* — úrnő, a férjes asszonyok megszólítása az angol-szász országokban
- 253 : 1 *boarding-house* — vendéglátó ház, penzió
- 254 : 9 *arekapálma* — szárnyasan osztott levelű gyakori szobanövény
- 255 : 15 *passzát szelek* — az egyenlítő felé fújó állandó szél a Rák-térítő és a Baktérítő között
- 256 : 11 *Bret Harte* — (1839—1902) a múlt század végén hazánkban is nagy népszerűségnek örvendő amerikai író
21 *acre* — angol földmérték; 0,70 kat. hold, 1125 m-ől
- 257 : 7 *rászák* — konyhakerti ffinemű növények, itt: palánták
- 258 : 4 *indikálva* — javasolva
6 *panacea* — minden bajra jó varázsszer
21 *december másodikai államcsíny* — 1851. dec. 2-án hajtotta végre Napóleon Lajos az államcsínyt, ismét elnöknek kiáltatta ki magát, majd egy év múlva III. Napóleon néven császárrá koronáztatta magát
- 261 : 32 *our special correspondent* — külön tudóstírók
- 262 : 18 *a szilisztriai, a kalafáti ütközetek* — Szilisztríát az orosz csapatok sikertelenül ostromolták, Kalafát mellett pedig 1854-ben vereséget szenvedtek a törököktől
19 *akhtiári öböl* — Jókainak van egy, *Az akhtiári fogoly* c. novellája
- 263 : 18 *krími csatátér* — Oroszország 1853-ban megtámadta Törökországot, de Anglia és Franciaország a törökök szövetségeseként beavatkozott, s a Krím félsziget hadszíntérré lett. A legvéresebb harc Szevasztopolért dült. A háború az 1856-os párizsi békeszerződéssel zárult.
- 264 : 8 *fata morgana* — délibáb
12 *Alma, Inkerman* — a krími háború csatahelyei. Az Alma folyónál volt 1854 szeptemberében az orosz és az egyesült angol-francia seregek összecsapása; az inkermani hídfőnél folyt az egyik legvéresebb harc.
19 *spódium* — csontszén
- 265 : 5 *párizsi kongresszus* — I. Arany: *A békekongresszus felől* c. versét
34 *Palmerston* — Henry (1784—1865) angol liberális politikus, nagy szerepet játszott az 1848-as európai forradalmak idején.

Lap: Sbr:

- 267 : 8 *Kordillerák* — Dél-Amerika nyugati partján végighúzódo magas hegység
9 *Áldorfai* a kor szokása szerint Kossuth iránti tiszteletből kereszteltette a fiát Lajosnak.
10 *Cotopaxi tüzhányó* — a Föld legnagyobb működő tüzhányója az Andok hegység láncában Dél-Amerikában. Legmagasabb csúcsa 5943 m magas, kráterének szélessége 800 m.
- 268 : 5 *a béke megkötött Villafrancában* — 1859 júliusában kötötte meg III. Napóleon Ferenc Józseffel, az olasz—francia—osztrák háború befejezésekkppen
15 *hemiszféra* — félgömb, félteke
- 269 : 14 *hétmarkos fekete póni* — a lovak magasságát — körömaljától a marig — egymás fölé tett markokkal mérték. 1 marok 10,536 cm.
- 271 : 33 *Pacific vonal* — az Amerikát szelvében átszelő vasútvonal, az Atlanti-óceánt a Csendes-óceánnal köti össze
- 272 : 2 *Southampton* — angol kikötőváros
4 *izotermák* — egyenlő hőmérsékletű helyeket összekötő görbék, itt: hasonló szélességi fok alatt
15 *Bolond Miska* — ellenzéki szellemű humorisztikus képes hetilap 1860—75 között
18 *Albion* — Anglia költői elnevezése
- 273 : 3 *Brighton Cliff előt, két mérföldnyire Wight sziget nyugoti hegyétől* — Brighton dél-angliai kikötőhely, ettől délnyugatra fekszik Wight szigete, amelyen magyar emigránsok kaptak menedékjogot. (L. Nincsen örög. NK 128.)

TARTALOM

„A FÉRFI SORSA A NŐ”

Tavaszi	5
Egy magyar kolostor	14
Egy beteg testvér	18
A dudai lévita	29
A szűz eredetije	40
Golgota	51
A föltámadás	67
Az üres fészkek	77
Az első halott	82
Az első siker	88
A vízió	98
A futás	108
A válság órái	121
A lévita	132
Mézesbetek	138
A gerilla	143
Egy kis tévedés	159
A jutalom	173
Viszonttalálkozás	185
Hogyan lesz a fiúból atyáinak atyja?	202
Az utolsó ágyú	212
A csáb	224
Az Alligator	237
Az átültetett növények	250
Mindent egyszerre	269

20208

Jegyzetek

Rövidítések	276
Kiadások, fordítások	277
Keletkezése, forrásai	284
Irodalom	308
Szövegváltozatok	316
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	326

A kiadásért felel:
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

Szerkesztésért felelős:
PÁSZTOR JÓZSEF

Műszaki szerkesztő:
VIDOSA LÁSZLÓ

A kötetért
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

A kézirat beérkezett: 1963. X. 25.

Példányszám: 6,500

Terjedelem: 17,4 (A/5) ív + 4 old. melléklet.

✱

64-57927 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

